

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇUKUROVA BÖLGESİ'NDE FRANSIZ İŞGALİ
VE İŞGAL YÖNETİMİ (1918-1921)

Turgay TUNALI

2501170953

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU

İSTANBUL-2021

ÖZ

ÇUKUROVA BÖLGESİ'NDE FRANSIZ İŞGALİ VE
İŞGAL YÖNETİMİ (1918-1921)
TURGAY TUNALI

I.Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletlerince işgale başlandı. İşgal edilen yerlerden birisi de Çukurova bölgesi oldu. Bölge, Anadolu üzerindeki en verimli topraklara, Yakındoğu ve Doğu Akdeniz'e açılan liman ve demiryollarına sahipti. Fransa'nın Anadolu'nun bu bölgesi ile alakalı uzun vadeli ve ekonomik temelli planları bulunuyordu. Fransa bu planları hayata geçirmek üzere Çukurova'yı işgal ederek burada yeni bir düzen kurmak için çalışmalara başladı. Bu doğrultuda Adana Vilayeti'nin her sahasında çeşitli müdahalelere başlandı ve bölgede yeni bir düzen tesis edildi. Fransa, bu faaliyetlerinde Ermenileri en büyük destekçisi ve yardımcısı olarak gördü. Bu suretle işgal sonrası bölgeye getirilen Ermeni Lejyonu, bir taraftan Fransız çıkarlarını korurken diğer taraftan yerel halka yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirdi. Halk ve yerel yöneticilerin en rahatsız eden şey de Ermeni Lejyonu ve bunu destekleyen bazı Fransız subayları oldu. Bu durum halkta bir aksü'l amel yarattı ve bireysel olarak başlayan tepkiler daha sonra daha da etkin hale geldi. Kuva-yı Milliye'nin bölge üzerinde ağırlığını hissettirmeye başlaması Çukurova'nın işgalinde yeni bir dönemi başlattı. Oluşan çatışma ortamı Fransızların savaş öncesi planlarını hayata geçirmesini de imkansız kılacaktı. Bu doğrultuda Fransızlar Anadolu üzerinde ekonomik ayrıcalıklara karşılık bölgenin tahliye edilmesi ve Suriye'deki kurdukları mandayı önceleyen bir anlayışa bürünecekler ve Ankara Hükümeti ile diyalog arayışına gireceklerdi.

Anahtar Kelimeler: Çukurova, Kilikya, Adana, Mersin, Tarsus, Pozantı, Fransa, TBMM, Brémond, Ermeni Lejyonu, General Gouraud, Ankara Anlaşması

ABSTRACT

FRENCH OCCUPATION AND OCCUPATION ADMINISTRATION IN ÇUKUROVA REGION (1918-1921)

After the Mondros Armistice signed at the end of World War I, the Ottoman Empire's soils were occupied by the Entente States. One of the places occupied was the Çukurova region. The region had the most fertile lands on Anatolia, ports and railways opening to the Near East and Eastern Mediterranean. France had long-term and economically based plans for this region of Anatolia. France occupied Çukurova in order to realize these plans and started working to establish a new order here. Therefore, various interference were initiated in whole area of Adana Province and a new order was established in the region. France consired the Armenians as its biggest supporter and auxiliary in these activities. Thus, the Armenian Legion, which was brought to the region after the occupation, carried out various assaults against the local people while protecting the French interests. The most disturbing thing for the people and local executive was the Armenian Legion and some French officers who supported it. This situation created a reaction in the public and the reactions that started individually became more efficacious later on. The fact that Kuva-yı Milliye started to make its weight felt on the region started a new era in the occupation of Çukurova. The resulting conflict environment would make it impossible for the French to implement their pre-war plans. In this direction, the French would adopt an understanding that prioritizes the evacuation of the region in return for economic privileges in Anatolia and the mandate they established in Syria, and they would search for dialogue with the Ankara Government.

Key Words: Cukurova, Cilicia, Adana, Mersin, Tarsus, Pozantı, France, Turkish Grand National Assembly, Brémond, Armenian Legion, General Gouraud, Ankara Agreement

ÖNSÖZ

Fransız sömürgecilik tarihinde ilginç ve müstesna bir sayfa olarak yerini alan Çukurova işgal hareketi ve bu işgali doğuran etken ve motivasyonlar bu tezin hareket noktasını oluşturur. Fransız işgal yöneticilerince barış antlaşması yapılana kadar sürecek bir askeri kontrol şeklinde deklare edilen bu işgal hareketi, çok farklı bir noktaya doğru evrilmiştir.

Bu süreçte işgal yöneticileri Adana, Mersin ve Tarsus başta olmak üzere çıkardıkları keyfi kararnamelerle Çukurova'yı bir sömürge anlayışı içerisinde biçimlendirmeye çalışmışlar, bu doğrultuda Adana'ya bir sömürge valisi gibi hareket edecek olan Édouard Brémond adında bir albayı atamışlardır. Brémond'un birbiri ardına çıkarmaya başladığı ve Osmanlı kanun ve nizamlarını hiçe sayan kararname ve beyannameler ile bunların halkta ve yerel yöneticilerde yarattığı etkiler ve bu bağlamda yaşanan gelişmeler tezin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Çukurova bölgesi, gerek sahip olduğu coğrafi yapı gerekse kültürel ve dini bir kavşak olması sebebiyle Anadolu üzerinde müstesna bir yerdir. Çukurova'nın sahip olduğu iklim onu tarımsal açıdan oldukça verimli kılmış, özellikle pamuk bu suretle ön plana çıkan bir ürün olmuştur. Bölgenin tarımsal verimliliği, bunun yanında sahip olduğu demiryolu ve limanlar, şüphesiz ki sömürgeci bir devlet için iştah açıcı bir kombinasyondur. Mondros Mütarekesi sonrası başlayan Fransız işgalinin temeli de büyük oranda Çukurova bölgesinin sahip olduğu zenginlikler ve bunların rahatça aktarımı için gereken araçların bölgede bir arada olmasına dayanır.

Ekonomik sebeplerle başlayıp gene ekonomik sebeplerle biten bu işgal hareketi pek çok yazar tarafından işlenmiş fakat mesele daha ziyade askeri yönü ile ele alınmıştır. Bunlar arasında Kemal Çelik'in **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Süleyman Hatipoğlu'nun **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)** ve Taha Toros'un **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** adlı eserleri ilk akla gelenlerdir. Bu çalışmanın hedefi ise yaklaşık üç yıl süren işgal hareketine maruz kalan yerel halk ve idarecilerin Fransız işgal yöneticileriyle ilişkilerini ve bu bağlamda gerçekleşen olayları ortaya koymaya çalışmaktır. Kuva-yı Milliye ile Fransızlar arasında yaşanan mücadele de şüphesiz bu ilişkileri doğrudan

ve derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu mücadele sürecine yeri geldiğinde girilecek ama tezin amacını bu mücadelenin ayrıntılı bir anlatımını yapmak oluşturmayacaktır.

Çalışmamız büyük ölçüde arşiv belgelerine dayanır. Hariciye Siyasi Kısım evrakında daha önce kullanılmamış belgeler tezin iskeletini oluşturur. Özellikle bölgeye atanan vali ve vali vekillerinin İstanbul'a yazmış oldukları tafsilatlı raporlar, işgal altındaki şehirlerin mevcut atmosferi hakkında çok şey söylemektedir. Bunun yanında Genelkurmay Arşivi (ATASE) ve TİTE Arşivi de başvurulana diğer arşiv kaynaklarıdır. Diğer yandan işgal esnasında Çukurova bölgesinde yaşamış ya da bulunmuş, gerek askeri gerek sivil şahsiyetlerin hatıratları ile de çalışmamız desteklenmiştir. Arşivde bulunan belgelerle dönemin tanıklarının verdiği bilgiler bu suretle mukayese edilmiştir. Söz konusu şahsiyetler sadece Türk olmayıp, özellikle işgal yöneticisi Édouard Brémond'un **La Cilicie en 1919-1920** adlı hatıratı, hem 1921 yılında yazılmış olması nedeniyle olayların sıcaklığını taşıması açısından hem de bir karşılaştırma yapabilme fırsatı vermesi açısından önemli görülmüştür. Bunların yanında ikinci el telif eserler ve makaleler de çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz kaynaklar olmuştur. Söz konusu telif eserler içerisinde özellikle, Robert F. Zeidner'in **The Tricolor Over The Taurus 1918-1922** adlı çalışması ufkumuzu genişletmesi açısından, Bige Yavuz'un **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri** adlı çalışması da birtakım Fransız arşiv belgelerini içermesi açısından oldukça istifade ettiğimiz eserler olmuştur.

Tezde daha önce işlenmeyen konulara temas ettiğimizi rahatlıkla ifade edebiliriz. Hariciye Siyasi Kısım evrağında bu doğrultuda daha önce kullanılmayan belgelere ve incelediğimiz eserlerde yeni bir takım hususlara tesadüf edilmiştir. Diğer yandan tezde Fransa'daki kolonyalist dernek ve grupların işgaldeki belirleyici rolüne ayrıca dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda Profesör Paul Huvelin öncülüğünde yapılan araştırmalar sonucu ortaya konan ve 3-5 Ocak 1919 tarihinde Marsilya ve Lyon Ticaret Odaları'nın girişimiyle toplanan Suriye Fransız Kongresi (Congr s Français De La Syrie)'nde tartışılan **Que Vaut La Syrie? (Suriye'nin Değeri Nedir?)** adlı raporun Fransız karar vericiler üzerindeki etkileri özellikle vurgulanmaya çalışılmıştır.

Son olarak bu çalışmada, konunun belirlenme sürecinden başlamak üzere her aşamada yanımda olan ve bana uzun zamanını ayırıp, yanımda yoğun bir mesai

harcayan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat AYDOĞDU'nun payı ve emeği çok fazladır. Bu suretle kendisine en içten teşekkürü bir borç bilirim. Öte yandan bilgi ve birikimlerinden istifade imkanı bulduğum Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'ndaki değerli hocalarım olan Prof. Dr. Cezmi ERASLAN, Prof. Dr. Halil BAL, Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR, Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT, Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ'ye de ayrıca teşekkür ederim. Ayrıca değerli arkadaşlarım Hasret TOPRAK, Hüseyin ŞENSOY, Esra BAŞ, Mervenur TUNÇ, Ali CEYLAN ve Çağdaş Taylan SALIN'a da şükranlarımı ifade etmek isterim. Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, ATASE ve TİTE yetkililerine de teşekkür ederim.

İstanbul, 2021

Turgay TUNALI

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
HARİTA-TABLO-GRAFİK-KROKİ LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGALİ'NİN SİYASİ-EKONOMİK ARKA PLANI VE İŞGALİN BAŞLANGICI

1. FRANSIZ İŞGALİNİN SİYASİ TEMELLERİ VE SYKES- PİCOT ANLAŞMASI	17
2. FRANSIZ İŞGALİNİN EKONOMİK TEMELLERİ	19
2.1. Dünya Savaşı Öncesi Çukurova'da Pamuk Üretimi ve Bölgeye Etkisi	19
2.2. Fransız Sermayesinin Çukurova Pamuğuna İlgisi ve İşgaldeki Rolü	27
2.3. Fransız Sermaye Gruplarının Bölgenin İşgaline Etkisi	29
3. OSMANLI ORDUSUNUN ÇUKUROVA'YI TAHLİYESİ	35
3.1. Mondros Mütarekesi'nin Çukurova'yı İlgilendiren Maddeleri	35
3.2. Osmanlı Ordusu'nun Bölgeyi Tahliyesi	38
3.3. Tahliye Sonrası Yerel İdarecilerin ve Halkın Güvenlik Kaygıları	41
4. ÇUKUROVA'DA ERMENİ PROBLEMİNİN KÖKENLERİ VE İŞGAL DÖNEMİNE YANSIMALARI	44
5. TAHLİYE SÜRECİNDE YAŞANAN ÇEŞİTLİ GELİŞMELER	50

6. BÖLGEDE İŞGALLERİN BAŞLAMASI VE YAŞANAN GELİŞMELER.....	54
6.1. İskenderun'un İşgali ve Müstakil İskenderun Sancağı'nın Teşkili.....	54
6.2. Payas ve Dört Yol'un İşgali ve Yaşanan Olaylar	58
6.2.1. Özerli ve Karakese Köyü Olayları	61
6.3. Mersin'in İşgali ve Yaşanan Olaylar	65
6.4. Adana'nın İşgali ve Yaşanan Olaylar	68
6.5. General Hamelin ve Maiyetinin Pozantı ve Civarını Teftişleri ve Yaşananlar	69
7. İŞGALLER SONRASI BÖLGEDEKİ FRANSIZ-İNGİLİZ KUVVETLERİNİN DURUMU VE KONUMLANIŞI.....	74
8. POZANTI'NIN BOŞALTILMASI VE KALAN MALZEMELERİN TAŞINMASI MESELESİ	76
9. İŞGALLERİN BAŞLAMASIYLA VİLAYETTE YAŞANAN ÖNEMLİ GELİŞMELER.....	77
9.1. Adana Valisi Nazım Bey'in İstifası	78
9.2. İkinci Ordu'nun Lağvı ve Nihat Paşa'nın Yıldırım Kışağı Müfettişliği .	79
9.2.1. Nihat Paşa'nın Azledilmesi.....	81

İKİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGAL UYGULAMALARI (1 OCAK 1919-15 EYLÜL 1919)

1. ÇUKUROVA'DAKİ FRANSIZ-ERMENİ ORTAKLIĞI VE TEMELLERİ.....	83
1.1. Fransız Ordusundaki Ermeni Unsurlar ve Ermeni Lejyonu'nun Oluşumu.....	83

1.2.	Yarbay Romieu'nun Adana'daki Faaliyetleri, Ermeni Lejyonu ve Yerel Halk ile Olan İlişkisi	86
2.	GENERAL ALLENBY'NİN ADANA'YA GELİŞİ VE YAŞANANLAR.....	88
3.	ALBAY ÉDOUARD BRÉMOND VE HEYETİ'NİN ADANA'YA GELİŞİ VE VAZİFESİNİN AYRINTILARI.....	90
3.1.	Albay Brémond'un Görev Detaylarına Dair Yayımladığı Emirname	91
3.2.	Albay Brémond'un Çukurova Bölgesine Bakış Açısı, Ermeni Yanlısı Tutumu ve Sebepleri	95
4.	FRANSIZLARIN ERMENİ YANLISI POLİTİKALARININ İŞGAL UYGULAMALARINA YANSIMALARI	99
4.1.	Mersin Askeri Valisi Binbaşı Anfré ve Mersin'deki İlk İşgal Uygulamalar.....	99
4.2.	Fransızların Mersin'de Her Unsurun Kendi Yardım Cemiyetini Kurmasını İstemesi	100
4.3.	Bölgede Yapılan Çeşitli Nüfus İstatistik Çalışmaları ve Sonuçlar	103
4.4.	Albay Brémond ve Ekibinin Ermeni Nüfusunu Fazla Gösterme Çabaları.....	114
5.	POSTA VE TELGRAF İŞLERİNE YÖNELİK MÜDAHALELER	117
5.1.	Adana Vilayeti Posta ve Telgraf İdaresine El Konulması	117
5.2.	Haberleşme ve Yazışmalara Sansür Uygulanmaya Başlanması.....	117
5.3.	Yarbay Romieu'nun Sansür Hakkında Verdiği Talimatname	118
5.4.	Milli Ajans ve Yerel Gazetelere Yönelik Sansür Uygulaması	120
5.5.	Posta Pullarına Yönelik Müdahaleler	122
6.	İŞGAL SONRASI VİLAYETTE SEYAHAT VE TAŞIMACILIK	122
7.	MALİ KONULARDAKİ MÜDAHALELER.....	125
7.1.	Adana Vilayeti Haricine Para Transferinin Yasaklanması	125
7.2.	Mersin Gümrük Dairesine El Konulması ve Gümrükteki Uygulamalar	128

7.3.	Fransızlarca Memur ve Polis Kadrolarının Maaşlarına Yüksek Oranda Zam Yapılması.....	131
7.4.	Fransızların Adana Vilayetindeki Dul, Yetim ve Emekli Maaşlarının Vilayet Bütçesinden Ödenmesini Yasaklamaları	132
7.5.	Fransızların Adana Vilayeti'ndeki Emlak ve Arazi Vergilerine Yönelik Müdahaleleri	133
8.	ADLİ KONULARDAKİ MÜDAHALELER.....	135
8.1.	Mahkûmların Hapishanelerden Salıverilmesi.....	135
8.2.	Bölgedeki Bazı Yerli Halka ve Türk Memurlara Uygulanan Vilayetten Uzaklaştırma Cezaları.....	137
8.2.1.	Mersin'de Uygulanan Çeşitli Uzaklaştırma Cezaları.....	137
8.3.	Adana Vilayetinde Askeri Mahkeme Teşkili.....	137
8.4.	Fransızların Vilayette Karma Hukuk ve Ticari Mahkemeler Kurması ve Albay Brémond'un Kapitülasyonların Kabul ve Tatbikini İstemesi	139
8.5.	Fransızların Ticari Davalar İçin Ticaret Mahkemesi ve Hakem Komisyonu Kurması	141
8.6.	Adana Vilayeti Mahkemelerinde Görülen Davaların Temyizine Yönelik Fransız Müdahalesi	142
9.	VİLAYETİN GÜVENLİK VE ASAYİŞ İŞLERİNE YÖNELİK MÜDAHALELER.....	144
9.1.	Mersin'de Halktan Silah Toplanması	144
9.2.	Fransızlarca Vilayette Yaşayan Çeşitli Cemaat Mensuplarına Silah Dağıtılması.....	145
9.3.	Fransızların Polis ve Jandarma Teşkilatını Kontrol Altına Almaları	146
9.4.	Kara Yusuf Çetesinin Ortaya Çıkışı ve Faaliyetleri	151
10.	VALİ VEKİLİ ESAT BEY'İN AZLEDİLMESİ.....	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA MÜSTAKİL FRANSIZ YÖNETİMİ DÖNEMİ VE TÜRK-FRANSIZ ÇATIŞMASI

1.SURİYE İTİLAFNAMESİ VE İNGİLİZLERİN ÇUKUROVA'DAN ÇEKİLMELERİ SONRASI BÖLGEDE GENEL DURUM.....	158
1.1. Suriye İtilafnamesi ve İngilizlerin Çukurova'dan Çekilmeleri.....	158
1.2. İngilizlerin Çekilmesi Sonrası Adana Vilayeti'nde Genel Durum ve Atmosfer	160
2.ÇUKUROVA'DA KUVA-YI MİLLİYE YAPILANMASI VE BUNU TETİKLEYEN FAKTÖRLER.....	164
2.1. Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nın Kurulması	166
3.ÇUKUROVA'DA FRANSIZ HAKİMİYETİNİN BAŞLAMASI VE BÖLGEYE GENEL YAKLAŞIMLARI.....	171
3.1. İngilizlerin Çekilişi Sonrası Fransızların Bölgedeki Politikası.....	171
3.1.1. Yeni Vali Celal Bey'in Adana'ya Gelişi ve İlk İzlenimleri.....	174
4. FRANSIZLARIN ÇEŞİTLİ ALANLARDAKİ MÜDAHALE VE UYGULAMALARI.....	177
4.1. Eğitim Alanındaki Müdahale ve Uygulamalar	177
4.2. Sosyal Alandaki Müdahale ve Uygulamalar.....	178
4.2.1. Vilayet Dahilinde Kontrolsüz Fuhşiyatın Yasaklanması ve Bu Hususta Getirilen Çeşitli Düzenlemeler	178
4.3. Vilayet Maliyesinin Mevcut Durumu ve Çeşitli Uygulamalar	181
4.3.1. Hayat Pahalılığı.....	181
4.3.2. Bayındırlık İşlerindeki Fransız Kontrolü ve Bu Hususta Yaşanan Çeşitli Usulsüzlükler.....	182
4.3.3. Fransızların Vilayet Emlak Piyasasını Ele Geçirmesi	183
5. FRANSIZLARCA UYGULANAN ERMENİ MUHACİR İSKAN POLİTİKASI VE BÖLGEDE YARATTIĞI SORUNLAR.....	185

5.1. Ermeni Muhacirlerinin Gelişi Sonrası Yaşanan Emlak Krizi ve Fransızların Bu Husustaki Uygulamaları.....	187
5.2. Türk ve Müslümanların Mal ve Mülklerine El Konulması	190
6. KUVA-YI MİLLİYENİN FAALİYETE BAŞLAMASI SONRASI HALK ÜZERİNDE ARTAN BASKILAR VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR.....	196
6.1. Yargısız İnfaz.....	196
6.2. Bölge Eşrafı Üzerindeki Sindirme Politikaları	200
6.3. İstasyon ve Duraklarda Seyahat Güvenliğinin Tekrar Yok olması	201
7. MARAŞ OLAYLARI SONRASI VİLAYETTE ARTAN HEYECAN VE YAŞANAN OLAYLAR.....	204
8. KUVA-YI MİLLİYE’NİN TEŞKİLİNİN BÖLGE TİCARETİNE ETKİSİ.....	208
8.1. Fransızlarca Silifke-Mersin Arasında Bir Gümrük Teşkili.....	208
9. FRANSIZLARIN ANADOLU HAREKETİ İLE İLK TEMASI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA-GEORGE PICOT GÖRÜŞMESİ....	211
10. BÖLGEDE YAŞANAN TÜRK-FRANSIZ ÇATIŞMALARI (1 OCAK 1920-28 MAYIS 1920)	215
10.1. Mustafa Kemal Paşa’nın Suriye Politikası, Suriye’deki Emir Faysal Hareketi ve Çukurova’daki İşgale ve Çatışmalara Yansımaları.....	215
10.1.1. Suriye’de Türklerle Arap Milliyetçilerinin İşbirliği ve Fransızlara Etkileri.....	221
10.2. Çukurova’da Askeri Operasyonlar.....	226
10.2.1. İlk Harekat ve Faaliyetler	226
10.2.2. Haçın, Feke, Sis ve Misis’te Kuva-yı Milliye Harekatının Başlaması.....	230
10.2.3. Kuva-yı Milliye’nin Kadirli ve Feke’yi Ele Geçirmesi.....	232
10.2.4. Bölgenin Kuzeyindeki İstasyon ve Duraklara Yönelik Kuva-yı Milliye Operasyonları	234
10.2.5.2. Pozantı Kuşatması	236

10.2.5.3. Fransızların Pozantı'daki Kuvvetlerini Kurtarma Girişimleri ve Çatışmaların Vilayet'te Yaratdığı Etkiler	237
10.2.5.4. Pozantı'nın Düşüşü ve Binbaşı Mesnil ve Taburunun Esir Alınması.....	242
11. FRANSIZLARLA İMZALANAN 20 GÜNLÜK ATEŞKES, OLUŞUM SÜRECİ, TEPKİLER VE ETKİLERİ.....	245
12. 20 GÜNLÜK MÜTAREKE SONRASI YAŞANAN ÖNEMLİ GELİŞMELER.....	250
12.1. Vali Celal Bey'in Görevden Alınması	250
12.2. Mütarekenin Bozulması ve Çatışmaların Yeniden Başlaması	252

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA İŞGALİN SON DÖNEMİ

1. TÜRK VE FRANSIZ TARAFINDAKİ GENEL DURUM VE ÖNEMLİ GELİŞMELER (27 MAYIS 1920-28 TEMMUZ 1920).....	255
1.1. Fransız Kanadı	255
1.2. General Gouraud'nun Şam Harekatı ve Maysalun Muharebesi	256
1.3. Türk Kanadı	258
1.3.1. Çukurova Cephesinde Genel Durum ve Emir-Komuta Değişikliği...	258
1.3.2. Türk Cephelerinde Önemli Gelişmeler ve Çukurova'ya Yansımaları	261
2. ÇEŞİTLİ İŞGAL UYGULAMALARI VE ÖNEMLİ GELİŞMELER (31 MAYIS 1920-5 AĞUSTOS 1920).....	261
2.1. Kaç Kaç Olayı.....	261
2.2. Ermeni Lejyonu'nun Tasfiyesi ve Fransa-Ermeni Ortaklığının Son Evresi	263
2.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya Gelişi Ve Pozantı'nın Vilayet Merkezi Yapılması.....	266

2.4.	Çatışmaların Yeniden Başlaması (19 Haziran 1920-25 Kasım 1920)...	268
3.	TÜRK-FRANSIZ YAKINLAŞMASI	270
3.1.	Fransızların Ankara Hükümeti'ne Yanaşma Nedenleri.....	270
3.2.	Karataş Limanı'nın Tesisi ve General Gouraud'nun Karataş Ziyareti ..	275
4.	GEÇİŞ DÖNEMİ VE YAŞANAN GELİŞMELER (24 EYLÜL 1920- 16 OCAK 1921).....	278
4.1.	Konya (Delibaş) Ayaklanması ve Çukurova'ya Etkileri	278
4.2.	Çukurova'da Genel Fransız Taarruzu.....	279
4.3.	Taarruz Sonrası Fransızların Genel Durumu ve Anlaşma Sürecini Hızlandıran Önemli Gelişmeler	281
5.	LONDRA KONFERANSI VE SONUÇLARI (21 ŞUBAT 1921- 12 MART 1921).....	282
5.1.	Londra Antlaşması'nın Fransız ve Türk Kanadında Yarattığı Etkiler...	286
6.	TÜRK-FRANSIZ RESMİ MÜZAKERELERİNİN BAŞLAMASI VE ANKARA ANLAŞMASI SONRASI BÖLGENİN TAHLİYESİ...291	
6.1.	Fransızların Türk Teklifleri Karşısındaki Tavrı ve Yaşanan Gelişmeler.....	297
6.2.	Henry Franklin Bouillon'un Ankara'ya Gelişi ve Yapılan Görüşmeler	299
6.3.	Ankara Anlaşması Öncesi Tarafların Genel Durumu ve Gelişmeler	301
6.4.	Ankara Anlaşması.....	303
6.5.	Anlaşma Sonrası Yaşanan Önemli Gelişmeler ve Bölgenin Tahliyesi..	311
	SONUÇ	315
	KAYNAKÇA	327

HARİTALAR LİSTESİ

Harita.1. Çukurova Bölgesini Gösterir Harita.....	1
Harita.2. Sykes-Picot Anlaşmasına Göre İdari ve Nüfuz Mıntıkları.....	19
Harita.3. Adana Vilayeti ve Civarının Etnografik Haritası(Ölçek1:800.000).....	107
Harita.4.Münir Bey'in Adana'da Fransızlara Teklif Ettiği Sınır Çizgisini Gösterir Harita.....	296

TABLolar LİSTESİ

Tablo.1.1904-1911 Yılları Arası Çukurova'da Pamuk Üretim Miktarı.....	25
Tablo.2. Osmanlı Devleti'nin 1918 Yılında Yaptığı Nüfus İstatistik Çalışmasına Göre Adana Vilayet Nüfusu.....	105
Tablo.3. 1 Ocak 1920 tarihinde Adana Vilayeti'nde Fransızlarca yapılan Nüfus İstatistik Çalışması.....	108

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik.1. Lord Curzon'un 11 Mart 1920'de Lordlar Kamarasında, Lloyd George'un ise 23 Mart 1920'de Avam Kamarasındaki Konuşmaları Baz Alınarak Hazırlanan Nüfus Grafiği.....	111
Grafik.2. Amerikan Soruşturma Komisyonu'nun 1919 yılında Bölgede Yaptığı Nüfus ve İstatistik Çalışması.....	114

KROKİLER LİSTESİ

Güney Cephesinde Kolorduların Yetki Alanlarına Göre Bölünüşü.....	167

Pozantı'daki Mesnil Taburu'nun Esir Edilmesi.....	244

KISALTMALAR LİSTESİ

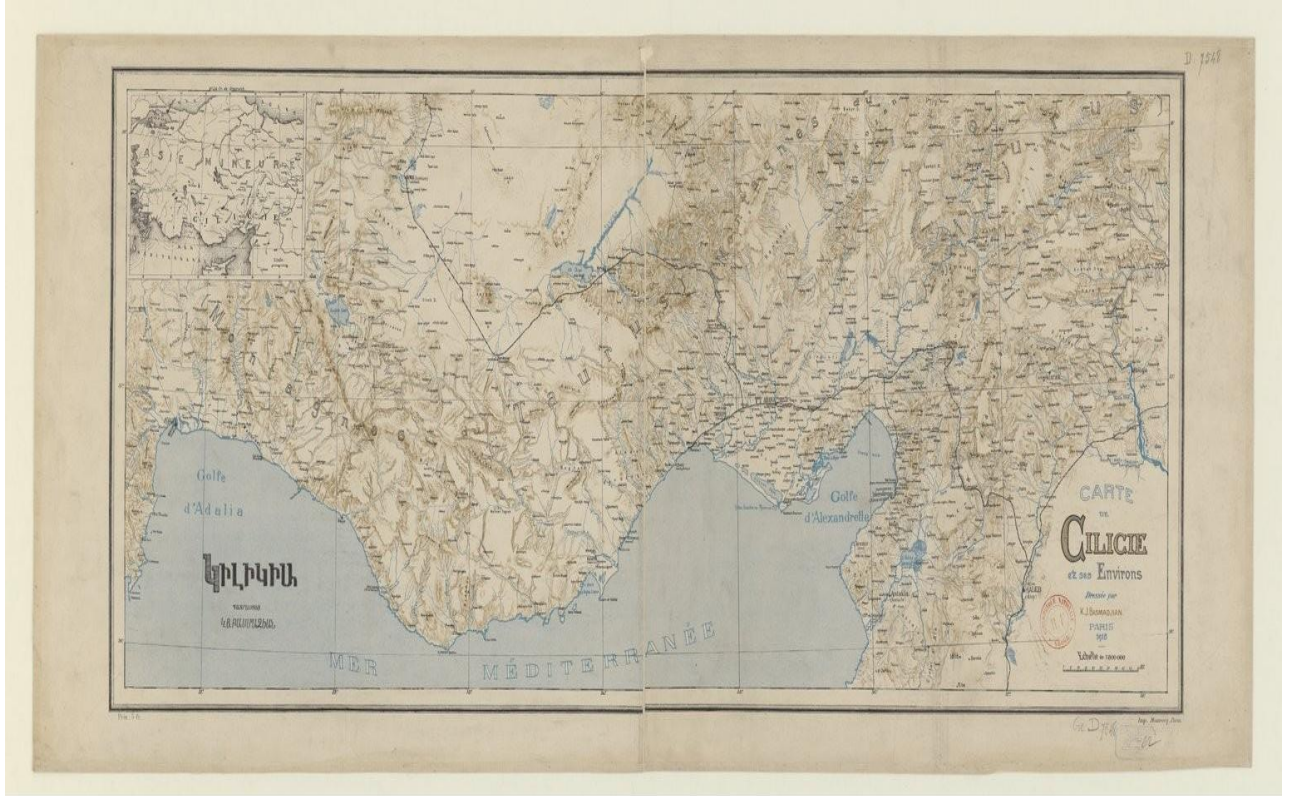
A.b.	:	Aynı Belge
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
ATASE	:	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
B.	:	Belge no
BCA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	:	Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev	:	Çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
DH. ŞFR	:	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî
G.	:	Gömlek no
GCZ	:	Gizli Celse Zabıtları
HR. HMŞ. İŞO	:	Hariciye Nezareti İstişare Odası
HR. SYS	:	Hariciye Nezareti Siyasi Siyasi Kısım
H.T.V.D	:	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
HSD. AFT	:	Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Arşivi
İSH	:	İstiklal Harbi Kataloğu
K.	:	Kutu no
km.	:	Kilometre

km2	:	Kilometrekare
MCSA	:	Manchester Cotton Supply Association
pp.	:	Printed Pages
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa Sayısı
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Vb.	:	Ve benzeri
Vs.	:	Vesaire
Vd.	:	Ve diğerleri
Vol.	:	Volume
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan
ZC	:	Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

A. ÇUKUROVA’NIN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ, BÖLGENİN COĞRAFI YAPISI VE İDARİ GELİŞİM SÜRECİ

Çukurova Bölgesi’ni Gösterir Harita¹

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Harita.1. Carte de Cilicie et Ses Environs [Document cartographique] / Dressée Par H. J. Basmadjian, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb407274315> (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2020)

¹ Carte de Cilicie et Ses Environs [Document cartographique] / Dressée Par H. J. Basmadjian, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb407274315> (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2020)

Çukurova’da gerçekleşen Fransız işgalinin seyrini ve bölgede yaşanan mücadelenin özünü daha iyi anlayabilmek için ilk olarak bölgenin coğrafi yapısı üzerinde durmak gerekir.

Çukurova, tarihteki ve yabancı literatürdeki ismi ile Kilikya, Anadolu’nun güneyinde yer alan, Kuzeyden ve Batı yönünden Toros dağ silsilesi, Doğu yönünden Anti-Toros dağ silsilesi ve güneyden de Akdeniz ile çevrili yarım daire biçimli bölgeyi ifade etmektedir.(Bkz. Harita.1) Çukurova, bölgenin Türkçe adı olmasına rağmen, Osmanlı zamanında bu ad genelde halk arasında kullanılmış, Osmanlı Devleti makamları yaptıkları yazışmalarda çoğunlukla bölgenin uluslararası adı olan Kilikya’yı kullanmayı tercih etmişlerdir. Kilikya adının kullanılmadığı yazışmalarda ise Adana Vilayeti tabiri kullanılmıştır. Biz çalışmamız boyunca bölgeyi ifade ederken artık Türkçe literatüre yerleşmiş bulunan Çukurova’yı, yeri geldiğinde ise Adana Vilayeti adını kullanacağız.

Çukurova, Anadolu üzerinde oldukça istisnai coğrafi özelliklere sahip olan bir bölgedir. Kuzey, Batı ve Kuzeydoğusu dağ silsileleriyle Güneyi ise Akdeniz ile çevrelenen bölge Anadolu’nun diğer kesimlerinden ayırık bir görüntü verir ve bu konumu dolayısıyla kendine has coğrafi ve iklimsel özellikler taşır.² Bölgenin bu coğrafi unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşan sistem de Fransızların en önemli işgal motivasyonlarından olacak olan bölgenin tarımsal zenginlik ve çeşitliliğini beraberinde getirir.

Çukurova bölgesi coğrafi açıdan üç temel karakteristik özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki uzun ve dik sıradağ silsileleri, ikincisi bölgenin verimli topraklarını besleyen akarsu ve nehirler ve son olarak, oldukça geniş, seyrek şekilde yayılmış kalkerli alüvyonlu bitki örtüsüdür

A. BÖLGEDEKİ ÖNEMLİ DAĞLAR, GEÇİTLER VE ÖZELLİKLERİ

² Meltem Toksöz, **Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908**, Brill, Leiden-Boston 2010, s.21

Çukurova bölgesi arazi yerleşimi, iklim ve tarımsal zenginlik gibi özellikleriyle Mısır'ın Nil Deltasını çağrıştırır. Bu özelliklerinden dolayı bölgeye 1919 Şubat'ında “Baş İdareci” olarak gelecek olan Albay Édouard Brémond hatıratında Çukurova için “Alp dağlarına sahip Mısır” benzetmesi yapmıştır.³

Bölgede batı-doğu yönünde uzanan dağ zincirleri bulunur. Bu dağ zincirleri tek parça halinde ve düzenli olarak yayılan bir yapıda olmayıp, genel itibariyle çok katmanlı, düzensiz ve oldukça engebelidir. Bu özelliği ile Toros dağ sistemi bölgeyi batı, kuzey ve kuzeydoğu yönünden kapatan doğal bir bariyer gibidir.⁴ Bu silsileden ilki olan Toroslar, Anadolu'nun batı-doğu istikametinde sürekli yükselerek “Kilikya'nın Kapısı” (Pylæ Cilicia)⁵ olarak adlandırılan Gülek Geçidi/Boğazı'na uzanır. Ardından düzenli şekilde Silifke'nin doğuya bakan sahillerinden geriye doğru çekilir. Çukurova bölgesinin kuzey sınırını da oluşturan Gülek Boğazı, karayolu ile kuzeyden güneye geçişin sağlanabildiği yegane ve tarihte pek çok komutanın da ordularını geçirdiği doğal ve stratejik bir geçittir.⁶ Boğaz, İç Anadolu'dan Çukurova'ya ve sahillere erişimde en önemli nokta olma özelliğine sahip olup, günümüzde de bu özelliğini korumaktadır. Bölgenin tarihi süreç içerisinde Anadolu ile askeri ve ticari iletişimde de Gülek Boğazı sürekli başrolü oynamıştır. Gülek Boğazı'nın hinterlandı sadece Anadolu ile sınırlı olmayıp, tarih boyunca (günümüzde de) Suriye üzerinden Orta Doğu coğrafyasının önemli bir kısmını kapsar.⁷

Silifke'nin kuzeybatısındaki Göksu Vadisi'nden Gülek Boğazı'na kadar Toros silsilesi tek, devasa bir bloktan oluşur. Sadece zirveleri kuzey ve güneyde sınırlı geçişler sunar. Gülek Boğazı'nın hemen doğusundaki silsilenin kuzeydoğu ucu, Adana'nın 85 km kuzeyinde bulunan Aladağ'da 3.756 metrede (Demirkazık

³ Édouard Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Imprimerie Nationale, Paris 1921, s.76

⁴ Victor Langlois, *Voyage Dans La Cilicie et Dans Les Montagnes Du Taurus: Exécuté Pendant Les Années 1852-1853*, Librairie de Benjamin Duprat, Paris 1861, s.5

⁵ William Burckhardt Barker, *Lares and Penates: Cilicia and Its Governors*, Ingram Cooke, and Co. London 1853, s.20

⁶ Gülek Boğazı aynı zamanda Osmanlı devletinde mecburi hac istikameti olması gibi bir önemi daha haizdi. Bkz. Efkan Uzun, “Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Kış 2017, s.32

⁷ Halil Koca- Ünal Özdemir- İ. Fevzi Şahin, “Ulaşım Coğrafyası Açısından Gülek Boğazı”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Eylül 2005, Sayı.14, s.21

Tepe) zirveye ulaşır. Bu zirve neredeyse tüm Çukurova'yı gözlemlemeye de olanak sağlar.⁸

Gülek Boğazı ve vadisi, ayrıca dik ve dar yapısıyla askeri kontrol ve savunma amacıyla kullanılmaya oldukça müsait bir araziye sahiptir. Dolayısıyla tarihte Çukurova'ya egemen olan güçler, Gülek Boğazı'nı bölgenin güvenliğinin sağlanacağı ileri bir karakol olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin; 1832 yılında Çukurova'yı ele geçiren Mısırlı İbrahim Paşa bölgeyi çeşitli saldırılara karşı korumak amacıyla Gülek Vadisi boyunca birçok kale ve tabya⁹ inşa ettirmiştir. Fransız mühendisleri tarafından dönemin en üst düzey teknolojisi kullanılarak inşa ettirilen bu yapılar bölgede halen varlığını korumaktadır.¹⁰

Diğer taraftan Gülek Vadisi, askeri manevraya elverişsiz kayalık ve engebeli bir arazi olması sebebiyle gerilla muharebelerine de oldukça müsaittir. Dolayısıyla araziye doğru kullanabilen küçük düzensiz bir kuvvet, büyük ve düzenli askeri birlikler karşısında oldukça dirençli bir savunma gösterebilir. Nitekim işgal sonrası Gülek Vadisi ve çevresinde Fransızlarla Kuva-yı Milliye birlikleri arasında bu türden birçok çatışmalar yaşanacaktır.¹¹ Askeri sebeplerin yanında İç Anadolu'dan Çukurova'ya gelen her türlü malın Gülek Boğazı'ndan geçtiği düşünüldüğünde burasının önemi bir kat daha artmaktadır.¹²

Toroslarda demiryolu hattında bulunan pek çok tünel ve köprü Bağdat demiryolu projesi kapsamında Alman mühendisler tarafından açılmıştır. Toroslardan

⁸ Robert Zeidner, **The Tricolor Over- The Taurus: The French in Cilicia And Vicinity 1918-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.32

⁹ Tekir Kalesi ya da İbrahim Paşa Tabyaları olarak bilinen bu yapılar Tarsus-Pozantı karayolunda Adana'ya bağlı Tekir (Akçatekir) yaylası mevkiine gelmeden yolun solundaki yüksek tepe üzerindedir.

Bkz. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mersin/gezilecek/yer/ibrahim-pasa-tabyalari> (Erişim Tarihi-12 Ağustos 2020)

¹⁰ Yücel Güçlü, **Armenians And The Allies in Cilicia 1914-1923**, The University of Utah Press, Salt Lake City 2010, s.21

¹¹ Örneğin; 27-28 Mayıs 1920 tarihinde Gülek Boğazı'nın 7 km güneybatısında bulunan Karboğazı mevkiinde yaklaşık 50 kişilik bir Kuvayı Milliye birliği yaklaşık 500 kişilik bir Fransız taburunu esir almayı başarmıştır. Söz konusu başarıda şüphesiz ki coğrafya başrolü oynamıştır. Bu hususa ileriki bölümlerde değineceğiz. Bkz. Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.356-357

¹² Toros, **a.g.e.**, s.146

demiryolu ile geçiş bu tünel ve köprülerden sağlanmaktaydı. Demiryolu hattı Gülek Boğazı'ndan geçerek Ulukışla-Pozantı-Tarsus güzergahını takip etmektedir.¹³

Öte yandan Pozantı, Bağdat demiryolu projesiyle açılan tüneller sonrası askeri önemi haiz ve oldukça stratejik bir lojistik mevki konumuna gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin güney bölgesiyle Anadolu arasındaki karayolu ulaşımı da yine Pozantı üzerinden sağlanmıştır.¹⁴ Bölge bu sebeplerden ötürü, I.Dünya Savaşı sırasında Suriye, Filistin, Irak, Kanal gibi birçok cepheye yakınlığı sebebiyle bu cephelerin ağırlığını da fazlasıyla üzerinde hissetmişti. Savaş sırasında bölge söz konusu cephelere hem çok sayıda asker, hem de yetiştirdiği çeşitli ürünleri göndermiştir.¹⁵

Bölgedeki bir diğer önemli dağ, Anti-Toroslar olarak adlandırılan dağ silsilesidir. Anti Toroslar, Gülek Boğazı'nın doğusundaki belirgin ve paralel dağ silsilelerinden oluşur. Bunlardan biri olan Amanos Dağları (Nur Dağları ya da Gavur Dağı olarak da bilinir), Maraş batısındaki Anti-Toros silsilesine bitişik ve İskenderun Körfezi'ni doğudan çevreleyen kuzey-güney yönlü silsiledir.¹⁶

Anti-Torosların en karakteristik özelliği keskin kıvrımlara sahip yapısıdır. Dolayısıyla, dik, dar ve tehlikeli dağ geçitlerine sahiptir. Bunlar ise genelde kuzey-güney yönlü konumlanmıştır. Alt seviyelerde bol miktarda yoğun yeşillik ve ağaçlıklar, bunun yanında büyük kaya parçaları ile tıkanmış küçük akarsular bulunur. Bozuk arazi nedeniyle karayolu ile ulaşım zor ve yavaştır. Bu nedenle tarih boyunca bu bölge eşkıya ve haydutlar için önemli bir sığınak olmuştur.¹⁷

Anti Torosların birçok yüksek zirvesine karşın Toroslar sadece kuzey uç noktalarında 3000 metreyi aşar. Çukurova'nın etrafında Toros silsilesinin tamamlayıcısı olan Amanos silsilesi çok dar olmasa da kuzeybatısındaki daha yüksek komşularına nazaran çok dik bir yapıdadır. 170 km boyunca 1700 ile 2200 metre

¹³ Koca-Özdemir- Şahin, **a.g.m.**, s.9

¹⁴ Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.59

¹⁵ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961, s.72

¹⁶ Cemal Alagöz, “Coğrafya Gözüyle Hatay”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2 Ankara 1944, s.204-206; Zeidner, **a.g.e.**, s.31-32

¹⁷ Zeidner, **a.g.e.**, s.32

arasında değişen nispeten tutarlı bir yüksekliği vardır. Amanos silsilesi Asi-Karasu vadisi ile güneye bağlıdır ve kuzeyde ise Maraş'ın batısındaki Ceyhan Nehri'nde kıvrım alır.¹⁸

Amanos silsilesinin üzerinde iki tane önemli geçit bulunur. Bunlar “Suriye Kapısı” (Syrian Gates) olarak da bilinen Belen Geçidi (İskenderun'un hemen güneyindedir), diğeri Amanosların kuzey ucunda yer alan Osmaniye-İslahiye arasındaki Yarbaşı-Kızıldere Geçidi'dir (Amanos Geçidi veya Amanian Kapısı olarak da bilinir).¹⁹ Yarbaşı-Kızıldere Geçidi, bölgenin doğu ova kesiminden Payas sahiline ve oradan da İskenderun'a geçmek için tek yoldur. Bu nedenle her zaman stratejik bir önemi haiz olmuş, M.Ö. 333'te Makedonya Kralı Büyük İskender ile Pers Kralı III. Darius arasında gerçekleşen İssos (Issus) Savaşı da bu bölgede cereyan etmiştir.²⁰ Belen Geçidi ise Kırıkhan ve Antakya'yı İskenderun'a bağlayan ve tarih boyunca Çukurova'nın doğu ile olan (özellikle Suriye ile) askeri ve ekonomik bağlantısında önemli rol oynamış stratejik bir geçittir. Bu geçit Suriye'den gelen ticaret kervanlarının Antakya'dan geçerek Çukurova'ya ulaşmasına olanak sağlayan ticaret yolunun en kritik noktasıydı. Bu ticaret yolu, Yumurtalık²¹ (Ayas), Misis, Adana ve Tarsus'un önemli merkezlerinden geçtikten sonra Gülek Boğazı'na, oradan da Anadolu'nun kuzeyine gidiyordu.²² Bu özelliği dolayısıyla tarih boyunca Belen Geçidi çevresinde, aynı Gülek Boğazı gibi, kervanların ve bölgenin korunması amacıyla çeşitli kaleler inşa edilmiştir. Belen'de bulunan Bakras Kalesi bunlardan en bilinenidir.

B. BÖLGEDEKİ AKARSU VE NEHİRLER

¹⁸ A.e., s.32-33

¹⁹ A.e., s.32-33; Alagöz, a.g.m., s.214; Baker, a.g.e., s.21

²⁰ Barker, a.g.e., s.21

²¹ Yumurtalık Limanı Memlûklülerin 14.yy ortalarında bölgeyi istilalarına kadar Akdeniz yoluyla yapılan doğu kervan ticaretinde bölgenin en önemli deniz çıkışıydı. Anadolu'dan gelen malların İtalyan gemilerine yüklendiği nokta olması hasebiyle de önemli bir yerd. Bu ticari etkinliği dolayısıyla da Suriye ve Mısır Limanlarına rakip olmuştu. Bkz. Güçlü, a.g.e., s.23-24

²² A.e., s.22

Bölgede dört tane güney yönlü nehir bulunmaktadır. Bunlar batıdan doğuya doğru olarak ilki Silifke’de denizle buluşan Göksu Nehri’dir. Diğerleri, Tarsus (Berdan) ve Seyhan nehirleri ile Ceyhan Nehri (Karataş’ta son bulur)’dir. Bölgede kuzey yönlü akan tek nehir ise Asi (Orontes) Nehri’dir. Çukurova’nın önemli hayat kaynaklarından olan bu nehir, Lübnan’daki Beka Vadisi’nden başlayarak Hatay’da Akdeniz’e dökülür.

Neticede Çukurova, Toros ve Anti-Toros dağ sistemlerine bağlı ve ana hatları ile belirttiğimiz nehirlerle beslenen düz ve verimli alanı ifade eder. Tüm ova ise yaklaşık 10.000 km²’lik bir alandır. Mersin-Adana-Osmaniye demiryolu bu ovanın tam ortasından geçer ve ovayı doğu-batı eksenli olarak ortadan ikiye böler. Düzlük Kozan’a doğru bir yükselti gösterir (Ova’nın kuzeydoğu köşesi).²³

Çukurova’nın içerisinde bulunduğu bu nehir ve dağ sistemi onu başta pamuk olmak üzere birçok tarımsal ürün yelpazesine sahip kılmıştır. Özellikle pamuk²⁴ tarihsel süreçte bölgenin kaderini değiştiren bir ürün olarak ön plana çıkar. Çukurova’nın hemen her yeri pamuk yetiştirmeye müsait olup, mahsul-verim performansı açısından en dikkat çekici yerinin Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasında ve bu nehirlerle sulanan Adana-Karataş arasındaki bölge olduğunu da belirtmek gerekir.²⁵

C. BÖLGEDEKİ BİTKİ ÖRTÜSÜ VE ÖZELLİKLERİ

Bölge zengin bitki örtüsüne sahiptir. Kısa ve sık makilikler gayrinizami birlikler için saklanma ve pusu için ideal noktalar teşkil eder. Yine bütün dağ sisteminin denize bakan yamaçları sık ve yoğun çalılarla kaplıdır. Ayrıca bu bölgede yapraklarını döken ve dökmeyen çeşitli ağaçlar bulunur. Bütün nehirlerdeki köprüler ise sınırlıdır. Genellikle demiryolu hattı boyunca köprüler bulunur. Bahar ayları

²³ Zeidner, **a.g.e.**, s.33-34

²⁴ Çukurova’da pamuk üretimi konusuna ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak değineceğiz.

²⁵ Pierre De Vilmorin, “La Culture Du Cotonnier En Cilicie”, **Revue De Botanique Appliquée et D’agriculture Coloniale**, 4e Année, Bulletin n°30, Février 1924, s.113
https://www.persee.fr/doc/jatba_0370-3681_1924_num_4_30_4147 (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2020)

içerisinde ise yürüyerek geçilebilen dar nehir geçitleri bulunabilir. Fakat bunlar geniş askeri birliklerin geçişine pek müsait değildir. Bu sebeple mevcut birkaç geçidi kontrol eden bir güç, kara taşımacılığını²⁶ batıdan doğuya kadar önemli mesafeler boyunca nerdeyse durdurabilir.²⁷

Toros silsilelerinin koruyucu tesirleri Çukurova’da ılık²⁸ Akdeniz havasını hakim kılmıştır. Dolayısıyla 36-37 derece enlemleri arasında bulunduğu halde bölgede subtropikal iklim karakteri hakimdir.²⁹ Bunun yanında güneybatıdan esen sert rüzgarlar³⁰ ve nemli yaz mevsimi, salgın hastalık (özellikle sıtma)³¹ dalgaları³² yaratmaya müsaittir. Bu yüzden yerel halk arasında yaz mevsiminde serin ve rutubetsiz yerler olan yaylalara çıkma kültürü oldukça yaygındır.³³

Sonuç olarak denilebilir ki, Çukurova bölgesi, kendisini işgal etmek isteyip, uzun süre de kalmayı hedefleyen bir ordu için konforlu ortam sunan bir coğrafya değildir.³⁴

D. BÖLGENİN İDARİ VE POLİTİK GELİŞİM SÜRECİ

²⁶ Karayolu ile Toros Dağları günümüzde dahi içerisinde 24 viyadük, 8 tünel, 6 kavşak köprüsü ve 11 alt-üst geçit köprüsünün bulunduğu O-21 otoyolu ile aşılabilmektedir. Çukurova’yı Ankara’ya ve Kuzey Anadolu’ya bağlayan ve 2010 yılında tamamlanan O-21 otoyolu, başta Çukurova olmak üzere, Güneydoğu Anadolu’yu ve Ortadoğu’yu Kuzey Anadolu ve Avrupa’ya bağlayan en önemli yoldur.

Bkz: <https://www.yuksel.net/tr/projeler/tum-projeler/ulam-projeleri/476-ankara-pozant-otoyolu-kemerhisar-eminlik-aras> (Erişim Tarihi- 7 Ağustos 2020)

<http://www.botekcorp.com/tr/projeler/otoyollar-ve-devlet-yollar%C4%B1/pozanti-tarsus-mersin-otoyolu-in%C5%9Faati-kontroll%C3%BCk-ve-m%C3%BChendislik-hizmetleri/> (Erişim Tarihi-7 Ağustos 2020)

<http://www.kolin.com.tr/projeler/bitene-projeler/ulastirma-ve-altyapi/ankara-pozanti-otoyolu-eminlik-ciftehan-kesimi.html> (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2021)

²⁷ Paul Dumont, “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu’nun Islahı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı.10-11, İstanbul 1979-1980, s. 380-382; Zeidner, **a.g.e.**, s. 34

²⁸ Kamil Erdeha, **Milli Mücaale’de Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975, s.299

²⁹ Kasım Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış**, Hürsöz Yayıncılık, Adana 1990, s.28

³⁰ Alagöz, **a.g.m.**, s.207

³¹ Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış**, s.228-229

³² Langlois, **a.g.e.**, s.9

³³ Ener **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova’ya) Bir Bakış**, s.228

³⁴ Zeidner, **a.g.e.**, s.34

Çukurova bölgesi Avrupa'yı Asya ve Afrika'ya bağlayan güzergahta bulunmaktadır. Eski devirlerden beri bu bölge Avrupa ve Anadolu üzerinden Suriye'ye ve Fırat vadilerine tek geçiş noktası oldu. Avrupa üzerinden gelen yollar Gülek Boğazı'ndan geçerek Çukurova'ya, oradan da İskenderun Körfezi'ne uzanıyordu. Bu özelliğiyle Çukurova, batı Asya'nın en değerli jeopolitik noktalarından biri belki de en önemlisiydi.³⁵

Çukurova konumu itibarıyla bir çok medeniyetin çatışmasına sahne olmuş ve farklı pek çok devletin hakimiyetine girmiştir.³⁶ Bu durum bölgenin sosyo-kültürel yapısında çeşitliliğe yol açmıştır. Grekler, Makedonyalılar, Seleukoslar, Romalılar, Persler, Ermeniler, Bizanslılar, Araplar, Haçlılar, Memlûklüler ve Osmanlılar bölgede hakimiyet kurmuş devletlerden bazılarıdır.³⁷

Roma egemenliği sırasında bölge bayındırlık ve ziraat alanlarında gelişme göstermiş, bunun yanında bir siyasi istikrar dönemi yaşamıştır.³⁸ 8.yy'da başlayan Arap akınlarıyla bölge, Bizanslılar ve Araplar arasında birçok kez el değiştirmiştir. Arap etkinliğinin 10.yy'da zayıflamasıyla önce Bizans'ın, 11.yy sonlarına doğru Selçukluların ve daha sonra da Haçlıların kontrolüne geçmiştir. Haçlıların ardından Kilikya Ermeni Krallığı bölgede varlık göstermiş, Ramazanoğullarının fethine kadar da bölge, Kilikya Ermenileri, Bizans ve Anadolu Selçukluları arasında birçok kez el değiştirmiştir.³⁹

14. yy ortalarından itibaren Anadolu'da Moğol hakimiyetinin sona ermesi bölgenin kaderini değiştirecek önemli gelişmeleri beraberinde getirdi. Bu tarihten itibaren Mısır merkezli Memlûk Devleti Çukurova'ya çeşitli akınlar yapmaya başlayarak⁴⁰, hakimiyetini buralara doğru genişletmeye başladı. Bu süreçte Türkmen beyleriyle yürütülen ortak hareketler sonucu Ayas, Adana, Tarsus, Misis başta olmak üzere Çukurova büyük ölçüde ele geçirildi. 1375 yılında da Ermenilerin elinde kalan

³⁵ Pierre Redan, **La Cilicie et Problème Ottoman**, Gauthiers-Villars, Paris 1921, s.5-6

³⁶ Sargon Erdem, "Adana", **DİA**, Cilt. I, s.349

³⁷ Yaşar Demir, **Fransa'nın Yakındoğu Politikaları; Suriye ve Hatay**, Mostar Yayınları, İstanbul 2013, s.23; Erdeha, **a.g.e.**, s.299;

³⁸ Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.32

³⁹ Yusuf Halaçoğlu, "Adana", **DİA**, Cilt.1, s.349-350

⁴⁰ Fatma Akkuş Yiğit, "Ramazanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu", **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt.7, Sayı.13, Kış 2013, s.210-211

son yer olan Sis (Kozan) ele geçirilerek Ermenilerin bölgede hakimiyetlerine tamamen son verildi. 1378 yılında ise Memlûklülere bağlı Ramazanoğulları beyliği Adana, Sis, Misis, Payas bölgesinde Sarımüddin İbrahim liderliğinde tesis edildi.⁴¹

Ramazanoğulları'nın bölgeyi kesin olarak ele geçirmesi Çukurova'da adeta yeni bir çağ açmış, bu dönemde bölgeye Kınık, Yüreğir, Bayındır, Salur gibi birçok Türkmen boyu yerleştirilerek bir iskan faaliyeti yürütülmüştür. Bölge, 1517 yılında Osmanlı egemenliğine girse de gene uzun müddet Ramazanoğulları beyliğinin politikaları bölgede etkin olmuştur.⁴²

Osmanlı egemenliği altında Çukurova, Adana Vilayeti ismiyle müstakil bir birim olana kadar, pek çok idari değişimler yaşamıştır. Suriye ve Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girişinin ardından yapılan düzenlemeye göre Şam ve Halep birleştirilerek Arap Vilayeti meydana getirilmiştir. Bu düzenlemede bölge “Vilayet-i Çukurabad” adıyla Arap Vilayeti'ne bağlı olarak fakat ayrı bir teşkilatlanmaya tabi tutulmuştur. Buna göre “Vilayet-i Çukurabad” Adana, Kozan, Üzeyir (Özerli, Dört Yol) sancaklarını içerisine alıyordu. Fakat daha sonra bu sancaklar müstakil “Halep Vilayeti”nin teşkil edilmesi üzerine buraya bağlanarak birleştirildi. Çukurova'da bu idari yapı 1608 yılına kadar devam etti. 1608 yılında yurtluk-ocaklık⁴³ statüsünün kaldırılmasından sonra ise Çukurova, 1832 yılına kadar kimi zaman Halep Eyaletine bağlı bir sancak, kimi zaman da müstakil bir eyalet olarak, ya eyalet valileri ya da mütesellimler tarafından idare edildi.⁴⁴

1831 yılındaki “*Eyalet ve Sancak Mülki Taksimatı*”ndan sonra yapılan düzenlemede Adana Eyaleti; Adana, Tarsus, Beylan (Belen), Payas ve Kars (Kadirli) sancaklarından meydana geliyordu.⁴⁵ 1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa

⁴¹ Mustafa Alkan, “Adana'nın İdari Yapısı (1516-1923)”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl.9, Sayı.24, Yaz 2005, s.254-255; Yiğit, **a.g.m.**, s.220-221

⁴² Bülent Varlık, **Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi**, TİB Yayınları, Ankara 1977, s.50; Erdeha, **a.g.e.**, s.299-300; Faruk Sümer, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, Ankara 1963, s.20-32; Toksöz, **a.g.e.**, s.41-47

⁴³ Yurtluk-Ocaklık topraklar, Osmanlı Devleti'nde fetih sırasında hizmetleri görülen mahalli beylere veya emirlere çoğunlukla kendi toprakları olmak üzere bırakılan yerlerdir. Orhan Kılıç, “Ocaklık”, **DİA**, Cilt.33, s.317

⁴⁴ Alkan, **a.g.m.**, s.256-257; Halaçoğlu, **a.g.m.**, s.350

⁴⁵ Alkan, **a.g.m.**, s.258

bölgeyi ele geçirip bir süre oğlu İbrahim Paşa eliyle egemenlik kurmuş olsa da, 1841 Londra Anlaşması ile bölge tekrar Osmanlı kontrolüne geçmiştir.⁴⁶

19.yy'ın ikinci yarısından sonra ise bölgenin çeşitli merkezlerle ticaret ilişkilerinin artması ve güçlenen bir ticari faaliyet alanı olması sonucu, 1870 yılında Halep'ten ayrı ve merkezi Adana olmak üzere dört sancaktan oluşan Adana Vilayeti teşkil edilmiştir.⁴⁷ Bu sancaklar; Kozan (Sis, Kadirli(Kars), Feke, Haçin kazalarından oluşuyordu)⁴⁸, Cebel-i Bereket (günümüzdeki Osmaniye ili ile İslahiye, Dört Yol ve Erzin ilçelerini kapsamaktaydı), Mersin ve İçel sancaklarıydı. Sonraki süreçte İçel bağımsız bir liva olunca, Adana üç sancaklı bir vilayet haline gelmiştir.⁴⁹ Adana Vilayeti'nin müstakil bir yapıya kavuşması birçok açıdan önem arz eden bir husus olmuştur.

E. 19.YY'DA ÇUKUROVA'DA EŞRAF-AŞİRET NÜFUZU VE OSMANLI MERKEZİ OTORİTESİNİ BÖLGEDE YERLEŞTİRME ÇABALARI

19.yy'ın başlarından itibaren bölgede, özellikle taşrada, Osmanlı Devleti'nin etkinliği azalırken yerel unsurlar daha güçlü hale gelmeye başladı.⁵⁰ Aşiretlerin bölgede nüfuzlarını artırabilmesinin ana sebebi Çukurova'yı çevreleyen sıradağların bölge üzerinde merkezi denetimi zorlaştırmasıydı. Bu dönemde bölgede yaşayan ve önemli bir etki alanına ve nüfuza sahip göçebe aşiretler devlete vergi vermemelerinin yanında Osmanlı ordusunda askerlik de yapmıyorlardı. Bunun yanında bölgenin önemli geçit ve yollarını da kontrol ettiklerinden, başta Hac kervanlarının güvenliği

⁴⁶ Halaçoğlu, **a.g.m.**, s.350

⁴⁷ Özlem Karsandık, “Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.61

⁴⁸ Bkz: <http://www.kozan.bel.tr/?/kozan1> (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2020)

⁴⁹ Erdeha, **a.g.e.**, s.300

⁵⁰ Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış.**, s.283-284

olmak üzere, bölgenin geçiş güvenliği de bu aşiretlerden sorulmakta ve bölgeden geçen kervanlardan güvenlik adı altında haraç alınmaktaydı.⁵¹

19.yy'da Çukurova'da en nüfuzlu aşiretlerden biri Menemencioğullarıydı. Bu aşiret 19.yy'da Çukurova'da Karaisalı ve çevresinde yaşamış, önemli bir siyasi etkinliğe ulaşmış bir Türkmen aşiretiydi.⁵² Bölgede etkin bir diğer önemli aşiret ise Kozanoğullarıydı. Bu aşiret de Sis ve Kozan Dağı çevresinde oldukça etkindi ve 1853-1855 Kırım savaşı sırasında devletin asker gönderme talebine de uymamıştı.⁵³ İskenderun ve Payas bölgesinde ise Küçükhalioğulları aşireti oldukça güçlü ve etkin durumda bulunuyordu. Küçükhalioğulları 19.yy'ın başında Babialı tarafından üstüne gönderilen Yozgatlı Çapanoğulları aşiretini alt etmiş ve 1817 yılına kadar da Adana Valisi ve birlikleriyle çatışmıştır. Ayrıca, Küçükhalioğulları aşireti Payas'ta mutlak bir otorite kurmuştu ve gelen geçenlerden haraç almaktaydı.⁵⁴

Aşiretlerin güç sahibi olduğu Çukurova bölgesinde sadece şehir merkezlerinde bir devlet denetiminden bahsedilebilirdi. Kırsal kesimde ise aşiretler tamamen denetim sahibi ve adeta birer hükümet mahiyetindeydiler.⁵⁵ 1865-1866 yıllarında bu aşiretleri itaat altına almak için oluşturulan ordunun başına geçirilen Ahmet Cevdet Paşa'nın *“Kozanoğulları'nın idareleri bir hükümet-i mutlaka-i mütegalibane vü hodserane (zorba ve dik başlı bir hükümet) olup civarlarındaki kazalar dahi anlara bakarak nim-isyan halinde idiler. Karaisalı nam bir büyük kaza Menemencioğulları'nın ellerinde olup eski derebeyleri tavrında hükümet ederlerdi”*⁵⁶ şeklindeki ifadeleri bu aşiretlerin bölgedeki etkinliğinin boyutlarını yansıtmaları açısından önemlidir.

Diğer yandan aşiretler arasında çeşitli güç mücadeleleri de eksik olmuyor, bu durum devletin bölgede otorite kurmasında bir diğer engeli teşkil ediyordu. Güçlü

⁵¹ Nuri Yavuz, “Fırka-i Islahiyye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, **Akademik Bakış**, Cilt. 5, Sayı. 10, Yaz 2012, ss.113-127, s.115

⁵² Menemencioğlu Ahmed Bey, **Menemencioğulları Tarihi**, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s.XI

⁵³ Yavuz, “Fırka-i Islahiyye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, s.115

⁵⁴ Dumont, **a.g.m.**, s.370, 381

⁵⁵ Yavuz, “Fırka-i Islahiyye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, s.119

⁵⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Maruzat**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s.120

olan bir aşirete karşı bazen iki veya üç aşiret ittifak yapabiliyor⁵⁷, yaşanan çatışmalar şehir merkezine kadar sirayet ediyordu.⁵⁸ Dolayısıyla aşiretlerin güç mücadelesi çoğu zaman halkı da etkiliyor, bunun yanında merkezden atanan valiler bu atmosferde çoğu zaman etkisiz kalıyordu. Örneğin 1812 yılında Adana valiliğine atanan Beylanlı Mustafa Paşa, maiyetiyle Adana'ya vardığında hiç kimse yeni bir vali geldiğinin farkına dahi varmamıştı. Mustafa Paşa hiçbir işe karışmadan iki yıl Adana'da adeta bir “gölge gibi” oturmak zorunda kalmıştı.⁵⁹ Merkezden atanan valiler bölgede iş yapabilmek için öncelikle aşiretlerin nüfuzunu kabul etmek zorundaydılar. Aksi halde iş valilerin tanınmamasına kadar gidebiliyordu. Örneğin, 1829 yılında atanan Esad Bey'in valiliği halk tarafından tanınmamıştı. Aşiretler bunun için Adana halkını teşvik ederek İstanbul'a arzuhaller göndermelerini sağlamış, bu arzuhallerde merkezi yönetim çeşitli şekillerde tehdit dahi edilmişti. Arzuhallerde, mevcut kıtlık ve karışıklıktan dolayı yeni bir valinin beslenemeyeceği, eğer Adana'ya yeni bir vali atanacak olursa halkın yerlerini yurtlarını bırakıp gideceği belirtilmişti. Bunun yanında yeni bir vali konusunda ısrarcı olunması durumunda Adana'da büyük karışıklıklar meydana geleceği hatta bölgeden geçecek hacıların güvenliklerinin tehlikeye gireceği ifade edilmişti. Bu yüzden devlet, o sırada İran ile savaş⁶⁰ çıktığı için o bölgeye gitmek zorunda kalan Esad Bey'in yerine Adana mütesellimliğini bir aşiret üyesi olan Hasanpaşaoğlu Hacı Ali'ye verdi. Bu örnek dahi tek başına 19.yy'da Çukurova'daki devlet otoritesinin ne derece zayıf olduğunu gösteren önemli bir referanstır.⁶¹ Devlet, bu aşiret üyelerine kimi zaman çeşitli memuriyetler vererek kimi zaman da sürgüne göndererek bunların etkinliğini kırmaya çalıştıysa da tam olarak istediği sonucu elde edememişti.⁶²

Aşiretlerin bölgedeki söz konusu etkinliği devletin bölgede sağlıklı bir vergi mekanizması işletebilmesinin önünde de büyük bir engel teşkil ediyordu. Bu sebeple

⁵⁷ Menemencioğlu Ahmed Bey, **a.g.e.**, s.89

⁵⁸ Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.280-281

⁵⁹ Menemencioğlu Ahmed Bey, **a.g.e.**, s.XXI-XXII

⁶⁰ Bkz. 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı

⁶¹ Menemencioğlu Ahmed Bey, **a.g.e.**, s.XXXIV; Karsandık, **a.g.t.**, s.23; Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.282

⁶² Örneğin Adana'nın önemli aşiretlerden olan Menemencioğulları aşiretinin bazı üyeleri 1810 yılında Adana Mütesellimliği'ne atanmıştı. Bkz. Menemencioğlu Ahmed Bey, **a.g.e.**, s.XXI; Karsandık, **a.g.t.**, s.21

devlet büyük gelir kayıpları yaşıyordu. Örneğin, 1852-1853 yıllarında bölgeyi gezen Fransız seyyah Victor Langlois'nın verdiği bilgilere göre Çukurova'da “vergilerden elde edilen gelir hiçbir zaman tam olarak ödenmez”di. Bu sebeple 1852 yılında Çukurova bölgesinin devlet hazinesine on milyon kuruştan fazla borcu bulunmaktaydı.⁶³

Öte yandan göçebe aşiretler, başta Hac kervanlarının güvenliği olmak üzere bölgenin geçiş güvenliği de ellerinde bulunduruyorlar ve bölgeden geçen kervanlardan “geçiş hakkı” adı altında paralar alıyorlardı. Hatta Paul Dumont'a göre 19.yy'ın ortalarına doğru Adana-Halep ve Adana-Maraş yollarındaki trafik aşiretlerce neredeyse kesilerek felce uğratılmıştı.⁶⁴ Bunun yanında bazı aşiretler (özellikle Ceyhan sağ kıyısındaki Kürt aşiretleri) halktan ganimet elde etmek için silahlı gruplarla saldırılar düzenliyor, Adana'nın yakın çevresini yakıp yıkıyorlardı. Tarlasını eken köylülerin mahsulleri de bu saldırılardan zarar görüyordu. Neticede bu asayişsizlik ve kontrolsüzlük Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölgesi olan Çukurova'yı oldukça olumsuz etkilemekteydi ve bölgenin iktisadi gelişiminin sağlanması, sağlıklı bir ticaret sürdürülebilmesi bu aşiretlerle ya anlaşılması ya da onların itaat altına alınması ile mümkündü.⁶⁵

Devlet, bölgedeki aşiretleri itaat altına alarak yerleşik düzene geçirmek ve buralarda merkezi yönetimi esas kılmak için zaman içerisinde çeşitli ciddi askeri girişimlerde de bulunsa da⁶⁶, bunların hiçbirisi istenilen neticeye ulaşamamıştı.⁶⁷ Bu girişimlerin en kapsamlısı ve başarılısı ise 1865-1866 yıllarında Ahmet Cevdet ve Derviş Paşa'lar liderliğinde teşkil edilen Fırka-i Islahiye hareketi olmuştur. Fırka-i Islahiye Çukurova'daki aşiretleri genel olarak hedef alıp, bölgeyi yerleşik düzen sistemine geçirmeyi amaçlasa da asıl hedef, bölgede oldukça sorun teşkil etmeye başlayan ve adeta özerk bir yönetim kurmuş olan Kozanoğulları aşiretiydi. Talep edilmesine rağmen savaşa asker göndermeyen bu aşiret Kırım Savaşı sonrası

⁶³ Langlois, **a.g.e.**, s.48

⁶⁴ Dumont, **a.g.m.**, s.380-382

⁶⁵ **A.e.**, s.370, 378-379

⁶⁶ Işık Tamdoğan, “Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurovası'nda Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı.21, 2006, s.136

⁶⁷ Dumont, **a.g.m.**,s.369

dikkatleri üzerine çekmişti. Savaş sonrası da Kozan yöresindeki Ermeni varlığından dolayı yabancı devletler buraya özel ilgi göstermişlerdi. Bu gelişmeler devleti aşiretlere karşı harekete geçmeye iten önemli faktörlerdi.⁶⁸

Bölgeye düzenlenecek hareket için Ahmet Cevdet Paşa ve Derviş Paşa'ya olağanüstü yetkiler verilerek, emirlerine on beş tabur, iki süvari alayı ve topçu birliklerinden oluşan bir ordu tahsis edildi. Taburlardan yedi tanesi Zeybek ve Arnavutlar arasından hususi olarak seçilen erlerden oluşturulmuştu. Çünkü bu erler Balkanlar'daki çeşitli isyanların bastırılmasında vazife almış, dağlık arazide ve sarp geçitlerde askeri tecrübe ve kabiliyetleri olan kişilerdi. Görüldüğü üzere Çukurova'daki aşiretleri yola getirmek ve bölgede asayiş sağlamaya adanmış bir girişim ve büyük bir askeri operasyon mahiyetinde olan Fırka-i Islahiye hareketi, devletin bölgede kesin biçimde merkezi yönetimi tesis etme istek ve arzusunun açık bir göstergesiydi.⁶⁹ 1870 yılında Adana Vilayeti'nin teşkil edilmesi bu doğrultuda önemli bir adım olmuştu.

Fırka-i Islahiye Hareketi Çukurova bölgesinde aşiretlerin nüfuzunu büyük ölçüde kırmayı başardı. Özellikle Kozanoğulları aşiretinin beyleri ya öldürüldü ya da bölgeden sürüldü.⁷⁰ Ayrıca, Amanoslar'daki Kürt eşkıya çetelerinin de çoğu etkisiz hale getirilerek önemli geçitlerin güvenliği sağlandı.⁷¹ Bunun yanında birçok aşiret ağasının da makam ve maaş karşılığı devlete bağlılıkları sağlandı. Konar-göçer oymakların iskan ve yerleşimleri de temin edilerek, birçok yeni kasaba ve köy meydana getirildi. Fırka-i Islahiye sonrası bölgede kurulan bu kasaba ve köyler (İslahiye, Cevdetiye, Dervişîye, Hassa) daha sonraki süreçte önemli merkezler haline gelmiş olup, civar il ve ilçelerin gelişip kalkınmasında da önemli roller oynamışlardır.⁷²

Fırka-i Islahiye hareketinin bir diğer sonucu da bölge ekonomisi üzerinde kalıcı değişim ve gelişimler yaratmış olmasıdır. 19.yy'ın ikincisi yarısı itibarıyla

⁶⁸ Metin Ziya Köse, "Kozanoğulları", **DİA**, Cilt. EK-2, s.79-80; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.120

⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s.116-117-118

⁷⁰ Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.301-302

⁷¹ Dumont, **a.g.m.**, s.387, 390

⁷² Yavuz, "Fırka-i Islahiyye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri", s.125-126; Dumont, **a.g.m.**, s.385

“henüz derebeylik çağında” yaşayan Çukurova bölgesi, Fırka-i Islahiye ile birlikte “kapitalist devreye sıçrayış” sağlama yolunda önemli bir adım atmıştır.⁷³ Fırka-i Islahiye sonrası, Mısır Valisi İbrahim Paşa’nın Çukurova’da başlattığı tarım faaliyetlerinin bir devamı niteliğinde, göçebe halkın yerleşik düzene geçirilmesi sonucu toprağa bağlı sosyo-kültürel bir yaşam örgütlenmesi ortaya çıkmaya başlamış, bunun sonucunda bilhassa bölgedeki pamuk tarımı dikkate değer değişim ve gelişimler göstermeye başlamıştır. Öte yandan pamuk tarımının gelişimine paralel olarak bölge üzerinde iskan edilen aşiretlerin başını çektiği belli bir grup geniş arazileri tekellerine alarak pamuk üretim ve ticaretine yoğunlaşmışlar, Paul Dumont’un ifadesiyle “pamuğun cazibesine kapılmışlardır.” Bu arazilerde çalıştıracak kendilerine bağlı halkların mevcut olması bu gruplara kısa sürede büyük servetler kazandırmış, onları adeta “tarım imparatorlukları” haline getirmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Çukurova’da toprağa bağlı ve git gide zenginleşen bir pamuk aristokrasisi meydana gelmeye başlamıştır.⁷⁴

⁷³ Dumont, **a.g.m.**, s.371

⁷⁴ Toksöz, **a.g.e.**, s.50-51; Yavuz, “Fırka-i Islahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, s.126; Dumont, **a.g.m.**, s.392

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGALİ'NİN SİYASİ-EKONOMİK ARKA PLANI VE İŞGALİN BAŞLANGICI

1. FRANSIZ İŞGALİNİN SİYASİ TEMELLERİ VE SYKES- PİCOT ANLAŞMASI

Fransa I.Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında batı cephesi ile alakadar olmuş, bu cephedeki şiddetli çarpışmalar ve belirsizlikler nedeniyle sınırları ötesindeki nüfuz alanlarının geleceğine dair meselelere ciddi bir şekilde eğilememiştir. Bu durum Fransa'nın Yakındoğu'daki çıkarlarını gözetmesine mani olurken, İngiltere'nin savaş ilerledikçe bu bölgelerde gittikçe artan askeri varlığı da açıkça gözlemleniyordu.⁷⁵

Müttefikler arasında Osmanlı mirasının paylaşılmasına yönelik faaliyetler esasen 1915 yılı içerisinde başlamıştı. 1915 yılı Nisan-Mart ayında yapılan müzakereler sonucu müttefikler, Rusya'ya İstanbul ve Boğazları ilhak hakkı tanıyan fakat 1917 yılındaki Bolşevik Devrimi'nden dolayı hiçbir zaman yürürlüğe girmeyecek olan İstanbul Anlaşması'nı imzaladılar.⁷⁶ Rusların İstanbul ve Boğazlar üzerindeki talebinin karşılanması Osmanlı ülkesinin geri kalanının paylaşılması yolunda İtilaf Devletlerine bir esas temin ederek, taraflar arasındaki müzakere ve pazarlıklara hız verdi.⁷⁷

1916 yılına gelindiğinde ise Osmanlı'nın paylaşılmasına yönelik müzakereler oldukça ilerlemiş ve taraflar, aralarındaki nüfuz alanlarını karşılıklı tanımaya başlamışlardı. Bu durum söz konusu nüfuz alanlarının yazılı ve kapsamlı bir anlaşma metni ile belirlenmesi lüzumunu da beraberinde getirdi. Özellikle İngiltere-Fransa

⁷⁵ C.M. Andrews-A.S. Kanya-Forstner, "The French Colonial Party and french Colonial War Aims 1914-1918", **The Historical Journal**, Vol. 17, No. 1 (Mar., 1974), s.79-81. www.jstor.org/stable/2638334 (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2018); William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s.182

⁷⁶ Cleveland, **a.g.e.**, s.181-182

⁷⁷ Harry N. Howard, **Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, Çev: Salih Sabit Togay, Yay. Haz. Mustafa Çufalı; Veysel Bilgiç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.239; İsmail Köse, "I.Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)", **bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 89, s.16-18

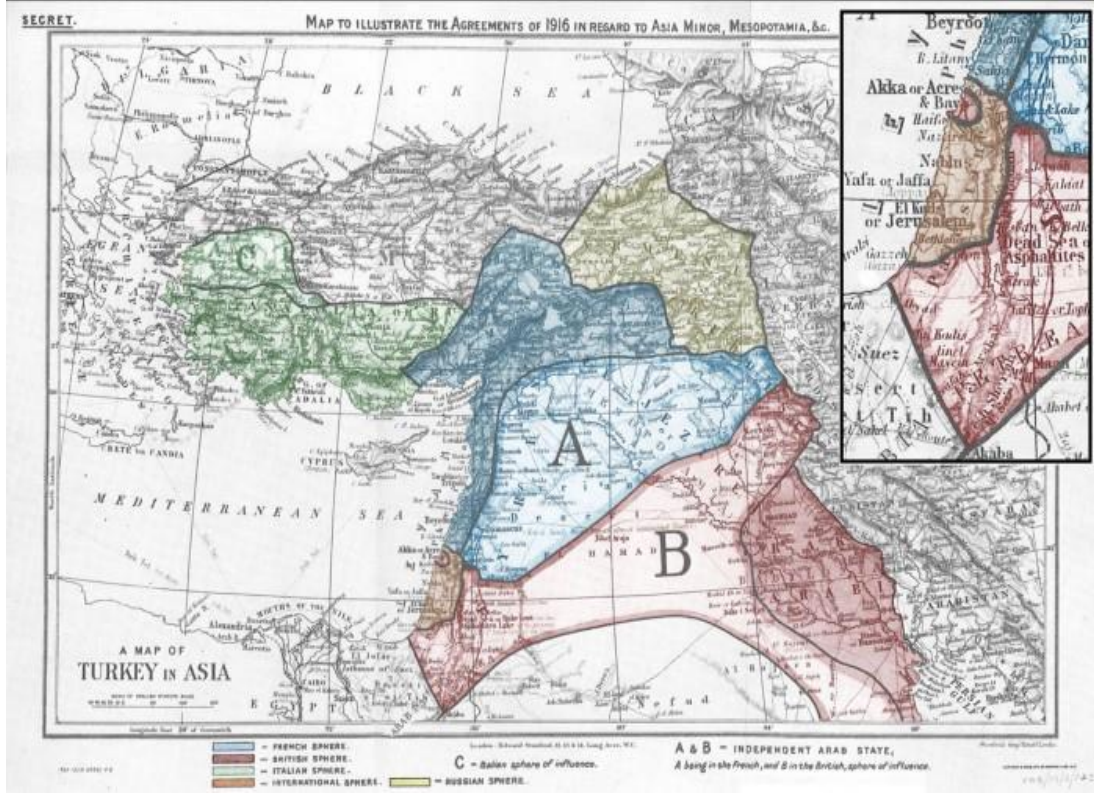
müzakereleri diğer müttefik Rusya'nın katılımını da gerektirdiğinden, 1916 Mart'ında üç büyük devlet Petrograd'da bir araya geldiler. Yapılan tartışmalar sonucu ortaya bir anlaşma taslağı çıktı. Rusların Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Türk-İran sınırını kapsayan geniş bir arazinin kendilerine verilmesi karşılığında bu taslağa onay vermesiyle İngiliz-Fransız itilafının özünü oluşturacak olan 9 Mart 1916 tarihli muhtıra üzerinde anlaşıldı. Daha sonra ise söz konusu muhtıra temelinde Fransa ve İngiltere temsilcileri arasında yapılan uzun tartışmalar sonucunda Fransa, İngiltere ve Rusya'nın savaş sonrası Osmanlı mirasındaki paylarını kesin hatlarla tayin eden 16 Mayıs 1916 tarihli gizli Sykes-Picot Anlaşması meydana getirildi.⁷⁸

Sykes-Picot anlaşmasına göre Rusya; Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri ile Muş ve Diyarbakır vilayetlerinin büyük bir kısmı içinde olduğu halde “Kürdistan” arazisini alıyordu. Karadeniz’de Rusya’nın alacağı yerlerin sınırı ise Trabzon’un batısına kadar olan bir noktada sona erecek ve bu nokta daha sonra tayin edilecekti. İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşmadaki sınırlar ise idari mntıkalar (Mavi ve Kırmızı Bölge) ve nüfuz mntıkaları (A ve B Bölgesi) olacak şekilde ayrı ayrı belirlenmiştir. (Bkz. Harita.2) Buna göre Fransa, idari mntıka olarak (Mavi Bölge) Adana Vilayeti’ni, Kilikya’yı ve Orta Anadolu’nun bir bölümünü, Lübnan’ı ve Akka’dan başlayarak bütün Suriye sahil hattını içeren dikey hattı ve araziye alıyordu. İngiltere ise, Bağdat, Basra ve Mezopotamya’yı, Akdeniz’de önemli iki liman olan Hayfa ve Akka’yı içeren (Kırmızı Bölge) bir mntıkayı alıyordu. Fransız idari mntıkasının güneyinde ve A bölgesi olarak gösterilen alan (Şam, Halep, Humus, Hama ve Musul’u kapsıyordu) ise Fransa’nın nüfuz mntıkası olarak belirlendi. İngiliz nüfuz mntıkası (B Bölgesi) ise Mezopotamya’yı içerisine alarak Tikrit’e kadar uzanıyordu. Ayrıca iki devlet A ve B nüfuz bölgeleri üzerinde bir Arap Devlet veya Konfederasyonu oluşturulmasını da kararlaştırmışlardı. Filistin’in uluslararası tarafsız bölge, İskenderun’un ise serbest liman olması konusunda da anlaşmaya varılmıştı.⁷⁹

⁷⁸ Howard, **a.g.e.**, s.242-243

⁷⁹Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.118-120; Howard, **a.g.e.**, s.243-244

Sykes-Picot Anlaşmasına Göre İdari ve Nüfuz Mintıkaları⁸⁰

Harita.2.<https://jadesaab.com/a-100-year-break-up-722e36f18e27> (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2020)

2. FRANSIZ İŞGALİNİN EKONOMİK TEMELLERİ

2.1. Dünya Savaşı Öncesi Çukurova’da Pamuk Üretimi ve Bölgeye Etkisi

Çukurova bölgesinde çok eski zamanlardan beri pamuk üretimi yapıldığı bilinmektedir. 1820’lere kadar yapılan üretim sadece bölgesel gereksinimleri karşılıyor ve üretimin çok azı ihraç ediliyordu. Dolayısıyla pamuk tarımı geniş hinterlanda hitap eden bir mahiyette değildi. Çünkü 1800’lerin başına kadar Çukurova bölgesi, Osmanlı Devleti için çoğunlukla Adana şehrinden ibaret olmuş, Bursa gibi dokumacılık ya da İzmir gibi bir ticaret merkezi vasfına sahip olmamıştı.

⁸⁰ <https://jadesaab.com/a-100-year-break-up-722e36f18e27> (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2020)

Bu yüzden şehrin en büyük özelliği Anadolu'dan Arap vilayetlerine uzanan ticaret yolunun geçiş noktasında yer almasından ibaret olmuştur. Bunun yanında bölgede çok sayıda bataklık alan bulunması, tarımı sürdürülebilir kılacak yerleşik nüfusun eksikliği⁸¹, ulaşım ağının olmayışı, banka ve kredi sisteminin yokluğu⁸² pamuk tarımının bölgede gelişmesinin önündeki önemli engellerdi. Çukurova'da Mısır deltasıyla karşılaştırılabilir derece bir tarımsal verimlilik olduğunun bilinmesine karşın, bölgede pamuk üretiminin önem kazanması ve ticari bir mahiyete bürünmesi ise 1830'lardan sonra gerçekleşti.⁸³

Çukurova pamuğu için tarihi dönüm noktalarından biri Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın bölgeye egemen olduğu süreçte yaptığı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler bölgede, özellikle pamuk tarımı konusunda, derin tesirler bırakmıştır. 1832-1841 yılları arası Çukurova'da yönetimi ele alan Kavalalı İbrahim Paşa, tarım faaliyetleri kapsamında Kıbrıs ve Mısır'dan tohum getirtmiş, Tarsus'ta da drenaj için çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalar temelinde 1850'lere gelindiğinde Çukurova'da üretilen pamuk miktarı dikkate değer bir artış göstermiştir.⁸⁴ Bunun yanında İbrahim Paşa, bölgedeki madenlere de el atarak Avusturya'lı ünlü jeolog Joseph Russegger'i Çukurova'ya getirtmiş,⁸⁵ yapılan çalışmalar sonucu bölgedeki madenler de belli oranda işlerlik kazanmıştır.⁸⁶

İbrahim Paşa zamanında pamuk konusunda yaşanan gelişmeler, Çukurova pamuğunun Anadolu ticaretinin önemli bir parçası haline gelmesinde ve sonraki süreçte dünya ticaretine entegre olmasında etkili olmuştur.⁸⁷ İbrahim Paşa'nın çalışmaları bölgede sosyo-ekonomik alanlarda da bir takım etkiler yaratmıştır. Bu etkilerden en önemlisi bölgede pamuk tarımı etrafında gelişen, yerleşik ve düzenli bir yaşam örgütlenmesinin sağlanması olmuştur. Bu örgütlenme ve doğurduğu etkiler, ileriki süreçte bölgede meydana gelecek olan çeşitli sosyo-ekonomik-kültürel

⁸¹ Karsandık, **a.g.t.**, s.18-20

⁸² Zafer Toprak, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı.191, Kasım 2009, s.72

⁸³ Meltem Toksöz, "Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19.Yüzyılda Çukurova", **Kebikeç Dergisi**, Sayı.21, 2006, s.97-98; Toksöz, **a.g.e.**, s.51-52

⁸⁴ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.3; Varlık, **a.g.e.**, s.50

⁸⁵ Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.208

⁸⁶ Karsandık, **a.g.t.**, s.31

⁸⁷ Toksöz, **a.g.e.**, s.52

gelişmelerin şekillenmesinde de önemli rol oynayacaktır.⁸⁸ Bunun yanında, İbrahim Paşa'nın tarım işçilerinin çalışma şartlarına yönelik yaptığı düzenlemeler de⁸⁹ (çalışma saatleri, izin günleri vs.) zamanla bir gelenek halini almış ve uzun yıllar bölgede etkilerini sürdürmüştür.⁹⁰ İbrahim Paşa, ayrıca Çukurova'ya Mısır ve Kuzey Afrika'dan çok sayıda Arap işçi yerleştirmiş (bunlar Fellahlar ya da Arap Uşağı adıyla bilinir) dolayısıyla bölgenin demografik yapısına da etkide bulunmuştur.⁹¹

Çukurova'da Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesis edilmeye başlandığı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren üzerinden demiryolu hatlarının geçmeye başlamasıyla bölgenin önemi daha da artmıştır. Adana-Tarsus-Mersin demiryolunun inşası, daha sonra da bu yolun Bağdat demiryoluna entegre edilmesi bölge için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ulaşım ve altyapıdaki bu yatırımlar ve ticari gelişmeler sonucu hem bölgeye göçler artmış hem de oluşan başta pamuk tarımı olmak üzere iş imkanları sayesinde bölgeye mevsimlik işçi akınları gerçekleşmeye başlamıştır.⁹² Böylece bölge giderek kozmopolit bir havaya bürünmeye başlayarak Osmanlı Devleti'nin parlayan yıldızı olmuştur. Bu yönleriyle I.Dünya Savaşı'na değin Çukurova, Osmanlı Devleti içinde tarımsal faaliyetlerin en fazla ticarileştiği ve kapitalist üretim ilişkilerinin en yoğun yaşandığı yöre haline gelmiştir.⁹³ Fakat bölgeye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının, bölge ekonomisinin gelişerek gerçek manada bir kalkınma sağlanması için değil, büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda ve Osmanlı Devleti ile yapacakları dış ticaret için gereksinim duyulacak alt yapı sektöründe yoğunlaştığının da belirtilmesi gerekir.⁹⁴

⁸⁸ A.e., s.50-51

⁸⁹ Osman Karlangıç, "Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya Savaşı Sonlarına Kadar Adana'da İşçilerin Serüveni (1832-1918)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, Ağustos 2018, s.77; Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.208

⁹⁰ Kasım Ener eserinde, günümüzde dahi Çukurova'daki tarım işçilerinde İbrahim Paşa'nın bıraktığı tesirlerin gözlemlenebileceğini, "akşama hürmet, sabaha bereket ve ağalarına servet dilerlerken İbrahim Paşa'ya da üç defa rahmet okurlar" şeklinde bir örnekle belirtmektedir. Bkz. Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.208

⁹¹ Toksöz, **a.g.e.**, s.46-47

⁹² Karlangıç, **a.g.m.**, s.78-79; Toprak, **a.g.m.**, s.73

⁹³ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s.178-179

⁹⁴ Bige Sükan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyete Türkiye'de Yabancı Sermaye Anlayışı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 54, Bahar 2014, s.207

1860'lara gelindiğinde ise Çukurova'da pamuk üretimi oldukça başarılı bir yükseliş ivmesi yakalamıştır. Yakalanan bu ivme, ABD'de başlayan iç savaş (1861-1865) sırasında İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu pamuğu Çukurova'dan temin etmek istemesiyle yakından ilgilidir. İngiltere'nin bu kararının ardından özellikle İngiliz tekstil sanayicilerinin temsilcisi konumunda olan Manchester Cotton Supply Association (Manchester Pamuk Tedarik Birliği) (MCSA)'ın bölgede başlayan çalışmaları önem taşımaktadır.⁹⁵ MCSA, Çukurova bölgesinde kaliteli pamuk üretimi için 1864 yılında Mısır'dan tonlarca tohumluk getirterek bölgedeki çiftçilere dağıtmıştır. Örgüt, ayrıca bölgede tarım uzmanları istihdam ederek üreticiye teknik destek ve yardım sağlamıştır.⁹⁶ Ancak ABD iç savaşının sona ermesiyle İngilizlerin bölgede yetişen pamuğa talep ve ilgisi azalmış, Amerika'da üretilen pamuğun dünya pazarlarına girişiyle de fiyatlar düşmeye başlamıştır.⁹⁷

19.yy'ın son çeyreği aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin dar boğaza girdiği bir süreçtir. Nitekim devlet, kötü giden ekonomik durum sonucunda 6 Ekim 1875 tarihinde Ramazan Kararnamesini, ertesi yıl da moratoryum ilan etmiştir.⁹⁸ Bu durum yabancı yatırımcılar nezdinde Osmanlı'nın itibarını zedeleyen bir gelişme olurken, sonuç olarak birçok yabancı yatırımcının, özellikle de İngiliz yatırımcıların sermayelerini ülkeden ve dolayısıyla da bölgeden çıkarmasına yol açmıştır. Böylece Osmanlı ülkesinde dolayısıyla Çukurova'da İngiliz sermayesinin etkinliği git gide azalmaya başlamıştır.⁹⁹

⁹⁵ Toksöz, **a.g.e.**, s.11-12

⁹⁶ Varlık, **a.g.e.**, s.50-52

⁹⁷ Allan Nevins- Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, Çev. Halil İnalcık, Doğubatı Yayınları, Ankara 2015, s.281-287; Varlık, **a.g.e.**, s.50-52

⁹⁸ Osmanlı ekonomisinin 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması'ndan beri uygunsuz koşullarda batının rekabetine maruz kalması, gerekli mali ve vergilendirme sistemini kuramaması, bütçe disiplini sağlayamaması, savaşlarda yaşanan toprak kayıpları ve artan savaş giderleri ile ekonomik kayba uğraması yüzünden Osmanlı Devleti, borçlarını dahi ödemeyecek bir noktaya gelmiştir. Osmanlı bütçesi programsız, plansız gerçekleştirilen borçlanmalar yüzünden 1875 yılında 5 milyon lira açık vermiştir. 1875 tarihli Ramazan Kararnamesiyle de ödenmesi gereken iç ve dış borçların faizleri ve taksitleri 5 yıl için yarıya indirilmiş ve 1876'da da moratoryum ilan edilmiştir. Bu durum yatırımcıların ve bankerlerin Osmanlı devletine olan güvenini oldukça sarsmış, ayrıca ülkeden büyük sermaye çıkışları gerçekleşmesine yol açmıştır. Bkz: Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s.69-71

⁹⁹ Özdemir, **a.g.e.**, s.71

Osmanlı Devleti, Düyun-u Umumiye İdaresi¹⁰⁰ kanalıyla Batı sermayesi nezdinde yeniden güven tazelemeye çalışırken, bölgedeki Alman ve Fransız etkinliği de çeşitli demiryolu, karayolu ve liman projeleri sayesinde artış göstermeye başlamıştır. Özellikle 1890-1900 arası dönem Osmanlı Devleti'nde demiryolu yapımında Almanya'nın ön plana çıktığı bir devredir.¹⁰¹ Bölgede Alman sermaye yatırımlarının etkisi arttıkça bunun doğal bir sonucu olarak bölgedeki Alman siyasi nüfuzu da ivme kazanmış, çeşitli alanlarda elde edilen imtiyazlarla Alman etkisi gün geçtikçe kendini hissettirmeye başlamıştır.¹⁰² Almanların demiryolu projelerinin Anadolu'nun içlerine doğru uzamaya başlamasıyla da Fransa, Almanların gerisinde kalmamak adına sermayedarlarını özellikle Adana, Tarsus ve Mersin'de inşa edilecek kara ve demiryolu inşa faaliyetlerinde aktif rol oynamaları için teşvik etmiştir.¹⁰³ Fransızlar 1892'den başlayarak sadece Anadolu'da değil, Suriye ve Lübnan'da da önemli demiryolu imtiyazları alarak, buraları da demiryolu ağı ile örmüşlerdir.¹⁰⁴ Fransızlar bu ekonomik girişimlerle, Almanların elde ettiği imtiyazların ve nüfuzun gerisinde kalmamaya çalışırken, diğer yandan Suriye bölgesinde önceden kazandıkları nüfuz alanlarını¹⁰⁵ ve yatırımlarını da korumayı amaçlamışlardır. Çeşitli okul ağları ve hayırseverlik müesseseleri ile desteklenen ve Haçlı Seferlerine¹⁰⁶ kadar dayandırılan ekonomik ve kültürel temelli bu yapı

¹⁰⁰ Düyun-u Umumiye, 1881 yılında Osmanlı Devleti'nden borçlarını tahsil etmek amacındaki yabancı devletlerin, yerli alacakların ve Galata bankerlerinin temsilcilerinden oluşturulmuş, Osmanlı Devleti'nin bazı kaynaklarının gelirlerini borçların tahsiline değin uhdesine alarak idare eden oluşumun adıdır. Bkz. A.e., s.75-80

¹⁰¹ Bahattin Demirtaş, "Büyük Güçlerin Ortadoğu Mücadelesinde Osmanlı Demiryolları", **Sykes – Picot'nun Yüzüncü Yılında Türkiye ve Ortadoğu Uluslararası Sempozyumu Bildiriler 12-13 Mayıs 2016**, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 2018, s.80

¹⁰² Seda Örsen Esirgen, **Osmanlı Devleti'nde Yabancılar Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları**, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2012, s.58-59; Sükan, a.g.m., s.204

¹⁰³ Zeidner, a.g.e., s.18-19; Esirgen, a.g.e., s.58

¹⁰⁴ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s.88

¹⁰⁵ Fransızlar tesis ettikleri birçok misyoner okulu sayesinde Suriye bölgesine yerleşmişler, önemli ticari faaliyet ve yatırımlarda bulunarak kendilerine ticari nüfuz alanları yaratmışlardır. Suriye'de oluşturulan bu nüfuz alanları dini kurumlar vasıtasıyla da destekleniyordu. Fransızlar, ayrıca Suriye bölgesinde çok sayıda demiryolu imtiyazı da almışlardı. Bu sebeplerle bölge Fransızlar için oldukça stratejiktir. Anadolu'nun güneyinden geçecek bir demiryolu imtiyazını Almanya'nın alması Fransa'nın Suriye ve Doğu Akdeniz'deki çıkarları için ciddi bir tehdit unsuru idi. Bkz: Demirtaş, a.g.m., s.85

¹⁰⁶ James Barr, **Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev. Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul 2016, s.4

(oeuvres d'assistance), Fransa'nın bölgedeki uzun süreli varlığının da somutlaşmış halini temsil ediyordu.¹⁰⁷

Nitekim Fransızlar, Anadolu'da ve Suriye'de demiryolu projelerini yoğunlaştırmalarına eş zamanlı olarak, 1894'te Beyrut'ta yeni bir liman inşa ederek Suriye'nin zenginliklerini Avrupa'ya aktaracak altyapıyı da kurmuşlardı.¹⁰⁸ Bunun yanında Suriye bölgesinde Fransızlarca inşa edilen çoğu demiryolu hattının Doğu Akdeniz limanlarına bağlanmış olması da Fransızların Suriye'ye attıkları önemin bir göstergesiydi.¹⁰⁹

Fransa'nın bu yoğun teşvik ve faaliyetleri sonucu Fransız şirketleri, savaşın başlamasına değin oldukça önemli ekonomik imtiyazlar elde etmeyi başarmışlardır.¹¹⁰ 1902'ye gelindiğinde Osmanlı'daki Fransız sermayesi Mersin-Adana ve Beyrut-Şam-Müzeyrib, Yafa-Kudüs demiryolları da dahil olmak üzere 200 milyon Frank'a ulaşan beş demiryolu imtiyazını elinde bulundurmaktaydı. Ancak yine de bu hatlardan hiç birinin, Alman imtiyazındaki Bağdat demiryolu hattının ulaştığı siyasi etki potansiyeline erişecek seviyede olmadığını da belirtmek gerekir.¹¹¹

1900'lerden itibaren dünyada yaşanan pamuk krizi ve yanı sıra Almanya'nın başta Prusya ve Saksonya'daki tekstil fabrikalarının ihtiyacı olmak üzere, pamuk gereksinimini bölgeden karşılama isteği Çukurova pamuğuna ilgiyi yeniden artırdı. Hatta bu süreçte Almanlar bölgeyi "Alman Hindistan'ı" olarak tanımlamışlar¹¹², söz konusu kararın ardından da Osmanlı Hükümeti'nin Çukurova'daki pamuk üreticilerini ve üretimini desteklemesi için girişimlere başlamışlardı. Alman sermayesinin girişimleriyle 1900-1904 yılları arasında bölgedeki pamuk üreticilerine iyi kalite tohumluk dağıtılarak, tarımsal araçların ithali için de kredi sağlandı.¹¹³ Almanya'nın bölgedeki pamuk tarımına yönelik faaliyetleri için Deutsche

¹⁰⁷ Zeidner, **a.g.e.**, s.9

¹⁰⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s.88

¹⁰⁹ Esirgen, **a.g.e.**, s.56

¹¹⁰ Varlık, **a.g.e.**, s.50-51-52

¹¹¹ Esirgen, **a.g.e.**, s.56

¹¹² Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.84

¹¹³ Pamuk, **a.g.e.**, s.178-179

Levantinische Baumwolle Gesellschaft (Alman Levanten Pamuk Örgütü) isminde bir yapılanma meydana getirildi. Bu örgüt Bağdat demiryolu şirketine bağlı olarak faaliyet gösterdi. Örgüt, bölgede tarım verimliliğini artırmak amacıyla öncelikle Güney Amerika ve Afrika'daki plantasyonlara benzeyen çiftlikler tesis etmeyi tasarladı. Fakat Osmanlı yasalarının buna izin vermemesi üzerine, diğer bir yol olarak bölgedeki büyük toprak sahiplerine büyük üretim çiftlikleri kurmaları için yardımlar yapıldı.¹¹⁴ Demiryolunun pamuk tarımı üzerindeki olumlu etkisi ve Almanya'nın da tarım alanındaki faaliyetleri sonucu Adana kısa süre içerisinde bir pamukçuluk merkezi haline geldi. Bu sayede yedi yıl içerisinde Çukurova'da pamuk üretimi kademeli olarak artış kaydetti.¹¹⁵

1904-1911 Yılları Arası Çukurova'da Pamuk Üretim Miktarı¹¹⁶

Yıl	Pamuk Mahsulü: (Balya Hesabıyla) (Her Balya- 200 kg)
1904-1905	45.500
1905-1906	50.500
1906-1907	56.000
1907-1908	60.400
1908-1909	76.400

¹¹⁴ Toprak, **a.g.m.**, s.71-73; Varlık, **a.g.e.**, s.53

¹¹⁵ Paul Rohrbach, **Hatt-ı Saltanat-Bağdad Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331, s.90-91; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 106

¹¹⁶ Paul Rohrbach, **Hatt-ı Saltanat-Bağdad Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331, s.90-91; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 106

1909-1910	59.400 ¹¹⁷
1910-1911	85.000

Tablo. 1. Paul Rohrbach, Hatt-ı Saltanat-Bağdad Demiryolu, İfham Matbaası, İstanbul 1331, s.90-91; Ortaylı, a.g.e., s. 106

Bunun yanında, Almanya ve Afrika'dan getirilen sulama uzmanları ve tarım mühendisleri pamuk tarımı konusunda hem çiftçilere eğitim verdi hem de bu alandaki yenilikleri Almanya'daki dokuma fabrikaları ile paylaştı. Bölgede hedeflenen seviyede verimlilik ise savaş arifesinde gerçekleşmişti. Almanların çalışmaları sonucu Çukurova'daki pamuk üretimi 1914 yılında 30.000 ton yani yaklaşık 135.000 balyanın üstüne çıktı.¹¹⁸ Almanya'nın bölgede uyguladığı politikaların neticesinde bu dönemde elde ettiği pamuk rekoltesi ve geliri, Afrika kolonilerinden elde ettiği pamuk gelirinden daha fazla oldu.¹¹⁹

I. Dünya Savaşı esnasında ise Çukurova'daki pamuk tarımı oldukça sıkıntılı bir sürece girdi. Toplu askere alımlar sebebiyle hem bölgedeki hem de Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den gelen mevsimlik işçi göçlerinden mahrum kalan pamuk tarımı, bu sebeple ürünleri kaldıracak işçi bulmakta oldukça sıkıntılar yaşadı. Buna bir de 1915 yılında uygulanan Sevk ve İskan Kanunu ile pamuk tarımının önemli bir işgücü olan Ermenilerin bölgeden çıkarılması eklenince pamuk tarımı adeta durma noktasına geldi. Bu sebeplerden ötürü 1915-1918 yılları arasında pamuk üretimi 15.000 ile 18.000 balya¹²⁰ arasında değişen bir seviyede kaldı. Savaş sırasında bölgede üretilen ürünlerin dış pazarlara çıkarılması da genelde mümkün

¹¹⁷Adana ve çevresinde pamuk tarımının gelişmesiyle beraber çok sayıda Ermeni, işçi olarak bölgeye göç etmişti. Dolayısıyla Ermeni pamuk tarımı işçileri Çukurova'da emek ve iş gücünün hatırı sayılır bir kısmını oluşturuyorlardı. Bkz. Vahé Tachjian, "Adana Ermenileri: Milliyetçi İdeolojilerle Ters Düşen Bir Kimlik", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı. 191, Kasım 2009, s.63; 1909-1910 sezonunda pamuk üretiminin düşmesinin ana sebebi de 1909 yılında Adana'da yaşanan Türk-Ermeni çatışması ve çatışma ortamında mahsulü kaldıracak işçi bulmakta sıkıntı yaşanmasıydı. Yörenin emek ihtiyacının karşılanmasında Ermenilerin önde gelen kesim olması bunda etkili olmuştu. Bkz. Rohrbach, **a.g.e.**, s.91; Toprak, **a.g.m.**, s.75

¹¹⁸ Redan, **a.g.e.**, s.116; Varlık, **a.g.e.**, s.51-54; Toprak, **a.g.m.**, s.74

¹¹⁹ Teyfik Kısacık- Ahmet Nadir İşisag, **Bağdat Berlin Hattında Kırılma Noktası Belededik Toros Tünelleri**, Siemens, Ankara 2014, s.56

¹²⁰ Vilmorin, **a.g.m.**, s.110

olmadı. Çünkü Çukurova kıyılarındaki müttefik ablukası nedeniyle bölge, ihracat dış pazarlarından tecrit edilmiş bir hale geldi. Bu nedenle pamuğu elinde kalan bazı çiftçi ve tüccarlar borçlarını dahi ödeyemez bir hale geldiler.¹²¹

Öte yandan savaş şartlarının ekonomik anlamda olumlu yansıdığı iş kesimleri de mevcuttu. Örneğin bölgede bulunan iplik ve dokuma fabrikaları savaş sırasında Osmanlı Ordusu'nun başta yazlık ve kışlık elbise olmak üzere ihtiyaçlarını temin ettiği en önemli kaynak olma vazifesi gördüler. Harbiye Nezareti bu amaçla savaş boyunca bölgedeki dokuma fabrikalarına büyük miktarlarda siparişler vermiştir. Örneğin Tarsus'ta bulunan Mehmet Rasim (Dokur) Bey'in sahibi olduğu dokuma fabrikası ile Harbiye Nezareti arasında önemli bir sözleşme yapılmış, Dördüncü Ordu'nun ihtiyacı doğrultusunda yüklü siparişler verilmiştir.¹²² Bunun yanında orduya yönelik üretim yapan fabrikalara her türlü kolaylık da sağlanmış, fabrikaların ihtiyaç doğrultusunda Avrupa'dan getirttiği alet-edevat, malzeme vs. gümrükten muaf tutulmuştur.¹²³

2.2.Fransız Sermayesinin Çukurova Pamuğuna İlgisi ve İşgaldeki Rolü

Almanya'nın savaş öncesi bölgedeki verimlilik uygulamaları Çukurova'nın potansiyelini tüm dünyaya göstermiş, söz konusu bu potansiyel pamukta dışa bağımlı¹²⁴ olan Fransa'nın da dikkatinden kaçmamıştı. Böylesi verimli ve zengin kaynakların olduğu bir bölgeye Fransa gibi devasa tekstil sanayine sahip bir ülkenin kayıtsız kalması düşünülemezdi. Fransızlar, bölgede mısır, narenciye, ayçiçeği,

¹²¹Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 22 Ağustos 1915, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ.U.M. EK) D.10 G.92 lef 2**; Chris Gratien, "The Sick Mandate of Europe: Local and Global Humanitarianism in French Cilicia 1918-1922", **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, Vol. 3, No. 1, May 2016, s. 168-169

¹²² Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Sanayileşmenin Öncülerinden Rasim Bey (Dokur) İplik ve Dokuma Fabrikası", **Mersin Sempozyumu 19-22 Kasım 2008 Bildiriler**, Cilt.3, Ed. Yüksel Özdemir, Güven Ofset, Mersin 2009, s.2257,2262

¹²³ Daire-i Sadaret Umur-ı İdariye Kaleminden Maliye Nezareti'ne gönderilen tezkire, 11 Aralık 1914, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, D.4328 G.324527 lef.1**(Bundan Sonra BOA, BEO)

¹²⁴ Zeidner, a.g.e., s.20

zeytin, bakliyat vs. gibi bir ürün çeşitliliği olduğunu biliyorlardı ama ilgilerini asıl cezbeden pamuktu.

Zaten 20.yy'ın başından beri dünyada pamuk üretimi krize girmiş, bu yüzden ham pamuk dünya genelinde azalma göstermişti. Savaşın ortaya çıkışının pamuk ihtiyacını tetiklemesi pamuğu daha stratejik bir ürün durumuna getirdi. Çünkü savaş esnasındaki büyük askeri operasyonlar ciddi miktarda pamuk talebi yaratmıştı. Bu talep yalnızca giyim için değildi. Orduların ihtiyacı olan bandaj, tente, çadır, yatak, kağıt, branda, yara bezi vs. için de fazlaca pamuğa gereksinim olmuştu. Pamuk, ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında modern muharebelerin bir ihtiyacı olarak da kendini göstererek, nitroselülozdan (pamuk barutu)¹²⁵ yapılan patlayıcıların üretiminde de kullanılmıştı.¹²⁶

Fransa, I. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'daki üçüncü en büyük tüketici konumunda bulunuyordu. Ayrıca, endüstriyel işgücünün yüzde kırkına tekabül eden devasa tekstil sanayisini beslemek için sürekli lif ithal emek zorunda olan bir ülkeydi. Fransa'nın bu ham pamuk ve lif bağımlılığını gidermek için dönem dönem çeşitli girişimler olsa da savaşın başlamasıyla istenilen sonuca ulaşamamıştı.¹²⁷

Fransa, I.Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında yer almış olsa da bu galibiyetin maliyeti oldukça ağır olmuştu. Savaş sırasında bir milyon dört yüz bin insanını kaybetmesi, bunun yanında en verimli arazilerinin (özellikle Fransa'nın kuzey ve kuzeydoğusunda Almanya sınırına yakın bölgeler) Almanlarla yapılan muharebelerde yıkıma uğraması Fransa'yı savaş sonrası olumsuz etkileyen faktörlerin başında geliyordu.¹²⁸ Diğer yandan savaşın bitimiyle Fransa ekonomisinde ticari açıklar da meydana gelmeye başlamış, bu açıkların artışıyla Frank dünya piyasalarında hem Dolar hem de Pound karşısında önemli ölçüde değer kaybetmişti. Bunun yanında savaş sonrası ABD'de pamuk fiyatları üçe katlanmış,

¹²⁵Nitroselüloz, selüloz nitrat veya pamuk barutu adıyla bilinir. Selülozun nitrik asitle nitrasyonu ile oluşan yanıcı bir bileşiktir. Patlayıcı madde yapımında da kullanılmaktadır ve kağıt hamuru ve nitrik asitle meydana gelmektedir. Son derece yanıcı bir bileşiktir. Bkz. <https://www.britannica.com/science/nitrocellulose> (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2020)

¹²⁶ Zeidner, **a.g.e.**, s.19

¹²⁷ **A.e.**, s.20

¹²⁸ Barr, **a.g.e.**, s.82

İngiltere’de ise buğday fiyatları iki katına çıkmıştı. Bu olumsuz ekonomik tablo karşısında Çukurova’da gerçekleşecek muhtemel bir işgal Fransa’ya içerisinde bulunduğu bu ekonomik açmazdan çıkmak adına fırsatlar sunuyor¹²⁹, verimli arazileri ve demiryollarına entegre limanlarıyla¹³⁰ bölge, Suriye ile birlikte değerlendirildiğinde, Fransız sanayici ve finansörlerini cezbediyordu. Çukurova’nın Fransız sermayesinin güdümüne alınmasıyla hem bölgenin kaynakları rahatça elde edilebilir hem de bu kaynaklar sorunsuzca Fransa’ya aktararak devasa tekstil sanayisi beslenebilirdi. Ayrıca Osmanlı borçları üzerindeki ezici Fransız payı, bölgenin bir teminat olarak uzun müddet elde tutulmasını mümkün kılabilir¹³¹, bunun yanında savaş öncesi 3.285.273.377 Franklık bir payla (59,28%) Osmanlı Devleti’nde ilk sırada bulunan ve savaş sonrası da bu konumunu koruyan Fransız sermayesinin çıkarlarının da korunması sağlanabilirdi.¹³²

Öte yandan, Çukurova’yı, “ekonomik kalkınma” anlamının yanında, Suriye, Levant ve Kuzey Afrika’daki ekonomik istikrar ve çıkarlarının güvenliğinin teminatı olarak gören Fransız görüşleri de mevcuttu. Hatta bu görüşler Çukurova’yı direkt Fransa’nın doğudaki geleceği ile eşdeğer tutma noktasına kadar varıyordu. Örneğin; Fransız tarihçi René Pinon, Pierre Redan’ın kitabının önsözünde bu hususla ilgili şunları yazıyordu: “*Kilikya sorununda ve Türkiye ile ilişkilerimizde sadece Suriye’nin güvenliği ve Doğu’daki geleceğimiz değil, Kuzey Afrika’nın huzuru, barışın kesin olarak sağlanması, finansal istikrarımız ve ekonomik kalkınmamız da söz konusudur.*”¹³³

2.3.Fransız Sermaye Gruplarının Bölgenin İşgaline Etkisi

¹²⁹ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.61.

¹³⁰ En son İskenderun da 1913 yılında Bağdat demiryolu hattına eklenmişti. Bkz. Gotthard Jaeschke, “İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur”, **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1937, s.3

¹³¹ Yavuz, **a.g.e.**, s.81; Zeidner, **a.g.e.**, s.21-22,24

¹³² Yavuz, **a.g.e.**, s.81

¹³³ Redan, **a.g.e.**, s. X

Fransa, Osmanlı topraklarındaki ticari ve zirai faaliyetlere yabancı olmayan, bu faaliyetleri oldukça yakından takip etmiş bir ülkeydi. Fransa'nın bu alanda bilgi sahibi olmasında Fransız Hükümeti'ne bağlı olarak 1884 yılında İstanbul'da kurulan ve Osmanlı topraklarında geniş ticari etkinliği olan Dersaadet Fransız Ticaret Odası'nın katkı ve faaliyetlerinin oldukça önemli olduğunu ifade etmeliyiz. Bu Oda'nın hemen her vilayette bulunan temsilcileri, bulundukları bölgelerde ticari ve tarımsal hayatın nabzını tutmuşlar, Fransız sermaye çevrelerinin Osmanlı coğrafyasında adeta eli kulağı olmuşlardır.¹³⁴

Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki tarım faaliyetleri konusunda sahip olduğu bu bilgi ve birikim elbette savaş sonrası değerlendirmelerde hemen kendisini gösterdi. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkmasıyla Fransız sermaye çevrelerinin gözü Çukurova'nın verimli topraklarına çevrilmişti. Fransa'nın önemli ticaret merkezleri olan Marsilya ve Lyon merkezli kolonyal lobiler bu sürecin başını çektiler. Marsilya ve Lyon'un en önemli özelliği Fransız ipek endüstrisinin toplandığı şehirler olmasıydı. Fransa'nın devasa tekstil sanayiinin kalbi buralarda atıyordu. Diğer yandan bu iki şehir nispeten Fransa'nın daha güneyinde olmalarından dolayı savaş sırasında büyük yıkım da yaşamamışlardı.¹³⁵

Fransa'da bulunan ve Marsilya ve Lyon Ticaret Odası çatısı altında örgütlenen kolonyalist sermaye ve baskı grupları (Le Parti Colonial)¹³⁶ Çukurova'nın

¹³⁴ Osmanlı topraklarındaki ticari etkinliğinin yanında siyasi ve sosyal meselelerle de meşgul olduğundan bu Oda'nın fikir ve görüşleri Fransa Hükümeti nezdinde kıymetliydi. Oda'nın Osmanlı sınırlarını aşan bir etkinliği söz konusuydu. Bu sebeple Oda'nın idare meclisi Osmanlı Devleti'nde ve Yakındoğu'da yaşayan Fransız şirket, fabrika ve tüccarların çıkarlarının da temsilcisiydi. Bunun yanında Fransız Ticaret Odası'nın Osmanlı topraklarının hemen her yerinde oldukça etkin bir ağı bulunuyordu. Osmanlı vilayet merkezlerinde temsilcileri vardı. Bu temsilciler Fransa'nın doğu ticaretinde de kilit rol oynayan kişilerdi. Bulundukları bölgelerdeki özellikle tarımsal ürünleri, ürünün piyasasını, kimin o ürünün ticaretiyle uğraştığı gibi konularda raporlar hazırlayarak İstanbul'a yolluyorlardı. Ayrıca Oda'nın çıkarmış olduğu aylık yayın organı olan Revue Commerciale Du Levant, Osmanlı, Doğu Akdeniz ve Yakındoğu ticareti üzerine önemli bir kaynaktı. Bkz. Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s.138-143

¹³⁵ Michel Seurat, "Le Rôle De Lyon Dans L'installation Du Mandat Français En Syrie: Intérêts Économique Et Culturels, Luttés D'Opinion (1915-1925)", **Bulletin D'Études Orientales**, Institut Français Du Proche-Orient, T. 31 (1979), pp. 129-165, s.129. www.jstor.org/stable/41604664 (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2018); Zeidner, **a.g.e.**, s.24-26

¹³⁶ "Le Parti Colonial" olarak anılan bu baskı grupları, Fransa'da kolonyal düşüncedeki büyük şirketlerin, tüccarların ve bankaların da içerisinde bulunduğu büyük sermaye sahiplerinin siyasi uzantısıydı. "Le Parti Colonial" terimi tam manasıyla bir siyasi partiyi değil, Fransız meclisindeki son derece etkili ve heterojen bir milletvekili grubunu ifade etmektedir. Le Comité de L'Asie

verimliliği ve zenginliği ile yakından ilgilenmişler, ayrıca Fransa'nın Suriye ve Levant'taki varlığının sürdürülmesi ve korunması için savaş öncesi ve sonrası aktif kampanya yürütmüşlerdi. Kolonyalistlerin bu faaliyetlerdeki temel amaçları bölgede öteden beri var olan ipek ve pamuk ticaretini, bunun yanında Fransa'nın dini ve kültürel etkinliğini canlı tutmaktı. Bu gruplara göre özellikle Suriye bölgesinin işgali Fransa için hayati önem taşıyordu. Çukurova ise bulundurduğu başta pamuk olmak üzere çeşitli zenginliklere ve bu zenginliklerin aktarımı için gereken limanlara sahipti.¹³⁷ Bu da Fransız kolonyalistlerin “Le Syrie Intégrale” (ayrılmaz Suriye) anlayışı çerçevesinde Çukurova ve Suriye'nin bir bütünlük arz etmesi anlamına geliyordu.¹³⁸ Sermaye grupları bu söylemlerde bulunurken, işgal için temel motivasyonları ekonomik olmasına rağmen, Fransız kamuoyunun dikkatini çekme umuduyla söylemlerini milliyetçi üslupla dile getirmeye özen gösterdiler. Çünkü Suriye'nin iç kesimlerinde resmi bir Fransız varlığı olmadan Fransa'nın Akdeniz sömürge politikasını koruyamayacağına inanılıyor, ayrıca böylesi emperyal bir genişlemenin¹³⁹ savaş sonrası Fransa'nın ekonomik açıdan kendini toparlamasına da katkı sunacağı düşünülüyordu. Bunun yanında söz konusu kontrol, Suriye'de yükselen İngiliz nüfuzunu durdurmak için de gerekli görülüyordu.¹⁴⁰

Öte yandan ekonomik kaygılarla Fransız işgalini destekleyenler kadar gene ekonomik kaygılarla bu işgali desteklemeyen, özellikle Quai d'Orsay içerisinde bazı gruplar da mevcuttu. Bu grupların görüşüne göre Fransa, Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir işgal hareketine girmektense, ülke içerisindeki finansal problemlerin çözümü ve ekonomik altyapı çalışmalarıyla ilgilenmeliydi. Fakat bu süreçte işgal

Françasia (Fransız Asya Komitesi) ve Le Comité de L'Afrique Française (Fransız Afrika Komitesi) gibi oluşumlar çatısında bir araya gelen bu gruplar, Fransız ekonomisinin her büyük sektöründeki kolonyal düşüncelilerin de en önemli temsilcisi konumundaydı. Fransa'nın uyguladığı yayılmacı dış politikanın şekillenmesinde oldukça etki ve nüfuzları vardı. Bkz. C. M. Andrew- A. S. Kanya-Forstner, “French Business and The French Colonialists”, *The Historical Journal*, Vol. 19, No. 4 (Dec., 1976), s.981-982. www.jstor.org/stable/2638246 (Erişim Tarihi: 6 Ekim 2018); Henri Brunschwig, “Le Parti Colonial Français”, *Revue Française D'histoire D'Outre-Mer*, Tome 46, N°162, Premier Trimestre 1959, s.50

¹³⁷ Barr, *a.g.e.*, s.82

¹³⁸ Simon Jackson, “ ‘WHAT IS SYRIA WORTH?’ The Huvelin Mission, Economic Expertise and the French Project in the Eastern Mediterranean, 1918-1922, *La Revue Monde(s)*, 2013/2 N° 4, s.93

¹³⁹ Barr, *a.g.e.*, s.82

¹⁴⁰ Philip Shukry Khoury, *Syria and The French Mandate: The Politic of Arab Nationalism 1920-1945*, Princeton University Press, New Jersey 1989, s.38

tarafhtarlarının etki ve argümanları daha baskın olduğundan Fransız karar vericiler işgal seçeneğini tercih edeceklerdir.¹⁴¹

Fransızların Suriye ve Çukurova üzerindeki emellerinde ısrarcı olacakları 29 Aralık 1918 tarihinde Fransız parlamentosunda Dışişleri Bakanı M. Pichon tarafından, ‘‘Bizim orada (Osmanlı İmparatorluğunda) karşı çıkılmayacak haklarımız vardır. Tarihe ve antlaşmalara dayanan bu haklarımız Suriye, Lübnan, Kilikya ve Filistin’i içine almaktadır. Manda sistemi karşısında bile bu isteklerimizden ve haklarımızdan hiçbir zaman vazgeçmedik. Barış konferansının başından sonuna kadar Fransa’nın tutumu kendi isteklerinin manda düzenine uydurulması yörüngesinde olmuştur...’’ şeklinde dile getirilmişti.¹⁴² Ayrıca Başbakan Clemenceau da Paris Barış Konferansı esnasında Suriye bölgesinde ‘‘Fransızların Haçlılara kadar uzanan, yüzlerce yıllık hamiliği olduğunu’’ ifade ederek, bölgedeki Fransız varlığının kökenlerine vurgu yapıyor, böylece geçmiş üzerinden bir meşruiyet arıyordu.¹⁴³

Fransa’da I.Dünya Savaşı boyunca çoğunlukla kolonyalizm yanlısı hükümetler görev yaptığından¹⁴⁴, sermaye gruplarının nüfuz ve etkinliği Sykes-Picot anlaşma süreci ve gidişatında da etkili olmuştu. Zira o sırada Beyrut’ta büyükelçilik vazifesi yapan ve kolonyal bir gelenekten gelen George Picot’nun¹⁴⁵ Fransız delegesi olarak Sykes-Picot Anlaşması görüşmelerine atanmasında bu grupların etkisi vardı.¹⁴⁶ Yine bu grupların teşvikiyle işgal sonrasında Lyon Üniversitesi’nden Profesör Paul Huvelin önderliğinde çeşitli uzmanlardan oluşan bir bilirkişi heyeti Çukurova ve Suriye’ye gönderilerek, bölgenin zenginlikleri üzerine ayrıntılı

¹⁴¹ Zeidner, a.g.e., s.23

¹⁴² Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi Ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.374

¹⁴³ Barr, a.g.e., s.84

¹⁴⁴ Zeidner, a.g.e., s.22

¹⁴⁵ George Picot kolonyalist bir aileden geliyordu. Babası, kolonyalistlerin ünlü komitelerinden olan Le Comité de L’Afrique Française (Fransız Afrika Komitesi)’in kurucusu, büyük erkek kardeşi Charles Picot ise yine kolonyalist bir komite olan Le Comité de L’Asie Française (Fransız Asya Komitesi)’nin etkili isimlerindendi. Bkz. C.M. Andrews-A.S. Kanya-Forstner, ‘‘The French Colonial Party and French Colonial War Aims 1914-1918’’, s.83-84

¹⁴⁶ C.M. Andrews-A.S. Kanya-Forstner, a.g.m., s.83-84

pamuk üreticileri maksimum üretim sınırına ulaşmış görünmektedir.”¹⁵² şeklinde tanımlayarak tekstil endüstrisinin hammadde sorununa vurgu yaptı.¹⁵³

Çukurova’da Almanların yapmış olduğu çalışmalar Fransız araştırmacılar için yol göstericiydi. Bu çalışmalar sonucu 1914 yılında bölgede 135.000 balya yani 30.000 ton pamuk hasat edilmişti. Achard’ın yaptığı çalışma ise 1.617.000 hektarlık ekilebilir alanın iyi işletilmesi durumunda bölgede yıllık 200.000 ile 240.000 ton arasında pamuk yetiştirilebileceğini ortaya koyuyordu. 1913 yılında Fransa’nın pamuk tüketiminin 329.537 ton olduğu düşünüldüğünde bu rakam tüm Fransa’nın yıllık pamuk ihtiyacının üçte ikisi anlamına geliyordu. Bunun yanında rapor, bölgenin buğday, tahıl, mısır ve narenciye yetiştiriciliği konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğunun da altını çiziyordu.¹⁵⁴

Kongre, bunun dışında Çukurova ve Suriye ile sağlam ticaret bağları kurulabilmesi ve Fransa ile bölgenin kalıcı temasının sağlanması için çeşitli öneri ve taleplerde bulundu. Bu taleplerden birkaçı, sanayi odalarının desteğiyle komiteler teşkil edilmesi, bölgedeki limanlarda Fransız şirketlere ve tüccarlara tam bir özgürlük ve hareket serbestisi sağlanması, bölge ile kusursuz bir haberleşme hattı kurulması şeklindeydi.¹⁵⁵ Bu suretle Suriye’nin, dolayısıyla Çukurova’nın, ekonomik yanının kültürel yanından ayrı düşünölemeyeceğinin altı çiziliyor, bölge ile sadece ekonomik değil kültürel ve entelektüel bağ tesisinin önemi vurgulanıyordu. Bu hususta Paul Huvelin, söz konusu bölgenin ekonomik vasfının yanında “dinlerin kavşağı” ve “her yere yayılabilen manevi güç deposu” vasfının da unutulmaması gerektiğini belirtiyor, fikirlerin ise bölgede “ticari eşya kutularının içerisinde dolaşmakta” olduğunu ifade ediyordu.¹⁵⁶

Bu noktada yeri gelmişken, Fransızların Suriye ve Levant bölgesi ile Toros sıradağlarının kuzeyine kadar olan bütün Akdeniz kıyılarını kendi nüfuz ve çıkar

¹⁵² Zeidner, **a.g.e.**, s.27-28

¹⁵³ Yavuz, **a.g.e.**, s.85

¹⁵⁴ **Que Vaut La Syrie**, s.15-17

¹⁵⁵ **A.e.**, s.4-5

¹⁵⁶ **Que Vaut La Syrie**, s.56; Jackson, **a.g.m.**, s.97

alanları bağlamında bir bütün olarak görüp değerlendirdiklerini de ifade etmeliyiz.¹⁵⁷ Bu coğrafya Fransızların Doğu Akdeniz’deki en önemli ticari faaliyet sahasını temsil ediyordu. Dolayısıyla Çukurova, Fransızların bu ticari temelli bakış açısı kapsamında Suriye ve Levant bölgesi ile bir bütünlük arz ediyor, buraların bir hinterlandı sayılarak ayrı değerlendirilmiyordu.¹⁵⁸ Zaten işgal sonrası Fransızların bölgeyi ifade ederken “Kilikya” tabirini kullanmakta ısrar etmeleri yine bu bakış açısının bir yansımasıydı. Kilikya, Osmanlı idarecileri için Adana Vilayeti sınırlarını ifade ederken, Fransızların Kilikya algısı ise Adana Vilayeti ile beraber Suriye’nin kuzey batı topraklarını ve Akdeniz’e bakan sahillerini de içine alan daha geniş bir araziye kapsıyordu. Bu suretle bölgeye gönderilen bilirkişi heyetlerinin sunduğu raporlarda bölge, Suriye üst başlığı altında bir değerlendirmeye tabi tutulmuştu.¹⁵⁹

3. OSMANLI ORDUSUNUN ÇUKUROVA’YI TAHLİYESİ

3.1.Mondros Mütarekesi’nin Çukurova’yı İlgilendiren Maddeleri

Mondros Mütarekesi, Anadolu topraklarında ve dolayısıyla Çukurova bölgesinde doğrudan bir İtilaf işgalinden bahsetmemekle birlikte, tüm Anadolu’da işgal güçlerinin varlığını sağlayacak ve bu varlığın genişlemesine imkan verecek maddelerle doluydu. Çukurova bölgesinin işgali esnasında İngiliz ve Fransızlar Mondros Mütarekesi’nin en çok 7. ve 10. maddelerine atıf yapsalar da mütarekenin bölgeyi dolaylı olarak ilgilendiren maddeleri de mevcuttu. Fransızlar ve İngilizler kimi durumlarda mütarekenin çeşitli maddelerini de öne sürerek müdahalelerde bulunacaklardır.

¹⁵⁷ Fransızlar, daha Mart 1915’te Rusya ile İstanbul Anlaşmasının yapıldığı sıralarda Fransa’nın Petrograd büyükelçisi Maurice Paleologue, Fransa için Suriyeden Toros sıradağlarının kuzeyine kadar olan bütün bölgeyi ve kıyıları kendilerine istemekteydi. Bkz. Zeidner, **a.g.e.**,s.24; Jaeschke, “İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur”, s.3

¹⁵⁸ Andrews-Forstner, “The French Colonial Party and French Colonial War Aims 1914-1918”, s.83; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.40

¹⁵⁹ Paul Huvelin Heyeti’nin Çukurova, Suriye ve Levant bölgesindeki çalışmaları için bkz. **Que Vaut La Syrie?**, Rapport de M. Paul Huvelin, Congres Français De La Syrie (3,4 et 5 Janvier 1919), Fascicule I: Section Economique et Compte Rendu De La Mission Française En Syrie (Mai-Septembre 1919), Chambre De Commerce De Marseille.

Sırasıyla ilk olarak 5. Madde: ‘‘*Hudutların muhafazası ve asayiş-i dâhilinin idamesi için lüzum görülecek kuva-yı askeriyeden maadasının derhal terhisi (iş bu kuva-yı askeriye nin miktar ve vaziyetleri itilaf hükümeti tarafından Devlet-i Aliye ile müzakere edildikten sonra takarrür ettirilecektir.)*’’¹⁶⁰ demek teydi.

Bu madde, Osmanlı ordusunun de-mobilize edilmesini içermesinin yanında, Osmanlı ülkesinin iç ve sınır güvenliğini tehdit eden bir maddeydi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa da Adana’ya geldiği sırada bu maddenin derhal tatbik edilmesi durumunda sonraki süreçte olası bir direniş imkanının feda edilmiş olacağı şeklinde hükümete uyarılarda bulunmuştu.¹⁶¹

Madde 7: ‘‘*Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceyşi noktasını işgal hakkını haiz olacaktır.*’’¹⁶²

Mondros Mütarekesi’nin yedinci maddesi İtilaf Devletlerine tüm Anadolu ve Trakya topraklarını bir işgal alanı haline getirebilme imkanı veriyordu. Fransızlar Çukurova’da çeşitli noktaları işgalleri sırasında söz konusu yedinci maddeyi öne süreceklerdir. Örneğin Pozantı, bu maddeye dayanılarak işgal edilecek önemli mevkiilerden sadece birisidir ¹⁶³

Madde 8: ‘‘*Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demiryolu mahallerinden itilaf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilaf la hal-i harpte bulunanlara karşı mesdud bulundurulması. Süfün-i Osmaniye de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şerait-i mümasileden istifade edeceklerdir.*’’¹⁶⁴

Çukurova bölgesinin stratejik limanlarını, demiryollarını İtilaf Devletlerine açarak buralardan istifade etmelerini sağlayan bu madde, aynı zamanda Osmanlı ülkesinin çoğunda askeri kontrolü kademeli şekilde genişletmeye yönelikti. Bu

¹⁶⁰ Conditions Armistice With Turkey, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Arşivi (HSD. AFT). D.6 G.73 lef 7** (Bundan Sonra **BOA HSD. AFT**)

¹⁶¹ Zeidner **a.g.e.**, s.61-62

¹⁶² Conditions Armistice With Turkey, **BOA, HSD. AFT. D.6 G.73 lef 5**

¹⁶³ Pozantı’da Menzil Müfettişi Bahattin Bey’den Harbiye Nezareti’ne Gelen Telgrafname, 23 Aralık 1918, **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)** Kutu: 71 Gömlek: 18 Belge: 18 (Bundan Sonra **ATASE İSH K: G: B:)**

¹⁶⁴ **BOA, HSD. AFT D.6 G.73 lef 5**

madde mütarekenin yedinci ve onuncu maddeleriyle de desteklendiğinde İtilaf Devletleri'nin elinde önemli bir silaha dönüşecekti.¹⁶⁵ Bölgeden geçen başta Bağdat demiryolu olmak üzere stratejik demiryolları ve istasyonlar, bunun yanında Mersin Limanı başta olmak üzere stratejik liman ve gümrüklerin işgalinde söz konusu madde önemli rol oynayacaktır.

Madde 10: “*Toros tünel sisteminin İtilaf Devletlerince işgali*”¹⁶⁶

Bu madde mütarekenin yedinci maddesiyle birlikte Çukurova bölgesini doğrudan ilgilendiren bir maddedir. Söz konusu maddeyle İtilaf Devletleri, Bağdat demiryolunda hakimiyet ve kontrolü amaçlıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa hükümetle yazışmalarında bu madde üstünde önemle durmuştu. Çünkü Çukurova'nın işgal sonrası olası bir savunması için kuvvetlerin hareketini baştan önleyici nitelikte bu madde ile İtilaf Devletleri, olası bir bölge savunmasında ordu ve kuvvet nakliyesi, takviyesi, kuvvetlerin beslenmesi vs. girişimlerin önünü baştan kapatmayı amaçlıyorlardı.¹⁶⁷

Madde 15: “*Bilcümle hutut-i hadidiyeye itilaf murakabe subayları memur edilecektir. Bunlar meyanına elyevm hükümet-i Osmaniye'nin taht-ı murakabesinde bulunan Maveray-ı Kafkas hutut-i hadidiyesi aksamı dâhildir, işbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilaf memurlarının taht-ı idaresine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazar-ı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batum'um işgali dâhildir. Hükümet-i Osmaniye Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır.*”¹⁶⁸

Bu maddeyle İtilaf kontrol memurları bütün demiryollarına yerleştirilecekti. Ayrıca bu madde İtilaf Devletleri'nin tüm Osmanlı üzerinde tam kontrol kurma niyetinin bir göstergesiydi. Bölgedeki demiryolu istasyonlarının işgalinin ardından buralara yerleştirilecek kontrol memurları ise büyük oranda Fransızlarca atanmış Ermeni asker veya memurlardan seçilecekti.

¹⁶⁵ Zeidner, a.g.e., s.62

¹⁶⁶ BOA, HSD. AFT D.6 G.73 lef 5

¹⁶⁷ Zeidner, a.g.e., 62

¹⁶⁸ BOA, HSD. AFT D.6 G.73 lef 4

Madde 16: ‘‘Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Kilikya ve Mezopotamya’da bütün garnizonların en yakınlarındaki İtilaf komutanı veya Arap temsilcisine teslim olmaları’’¹⁶⁹

‘‘Kilikya’’ da bulunan Türk birliklerinin teslim olması gerektiğini belirten bu maddenin yanına beşinci ve onuncu maddeyi de ekleyince bölge büyük oranda İtilaf Devletleri’nin istilasına açık hale geliyordu.

Madde 20: ‘‘Beşinci madde mucibince terhis edilecek kuva-yı Osmaniye’ye ait teçhizat, esliha, cephane ve vesait-i nakliyenin tarz-ı istimaline dair ita edilecek talimata riayet olunacaktır.’’

En nihayetinde yirminci maddeyle İtilaf Devletleri Osmanlı ülkesinde dolayısıyla Çukurova’da öngördükleri senaryoyu garantiye alıyorlardı. Böylece Osmanlı Devleti her türlü insan ve malzeme kaynağından yoksun bırakılarak, nihai barış anlaşması sırasında önüne getirilebilecek ağır şartlara karşı bir direnç gösterememesi amaçlanıyordu.¹⁷⁰

3.2.Osmanlı Ordusu’nun Bölgeyi Tahliyesi

Mütareke sonrası bölgedeki Osmanlı kuvvetlerine baktığımızda, Adana’da Mirliya Mustafa Kemal Paşa komutasında ve II. ve VII. Ordulardan mürekkep Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı bulunuyordu. Fakat 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Orduları Grubu karargahı ile bünyesindeki VII. Ordu lağvedilerek, grubun komutanı Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezareti emrine alındı.¹⁷¹ Bu haber 10 Kasım 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya tebliğ edilir edilmez hemen o gün paşanın emrindeki birlikler II. Ordu Komutanı Nihat (Anılmış) Paşa’nın emrine verildi. Bunun üzerine Paşa yine aynı gün Adana’dan ayrılarak trenle İstanbul’a

¹⁶⁹ A.b.

¹⁷⁰ Zeidner, a.g.e., s.63

¹⁷¹ Sadaret’ten Harbiye Nezareti’ne gönderilen şifre, 6 Kasım 1918, BOA, BEO, D.4541 G.340546
lef 1

hareket etti.¹⁷² Mustafa Kemal Paşa, Adana’da bulunduğu kısa süre zarfında askerler ve bölgenin ileri gelenleriyle çeşitli temaslarda bulunarak, vilayetin hızlı bir işgale uğrayacağını, hazırlıkların ona göre yapılması yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁷³

Öte yandan İtilaf Devletleri de mütarekeyi bölgede tatbik için derhal harekete geçmişlerdi. Bölge üzerindeki amaçlarını hayata geçirmeleri için ilk önce Türk ordusunun bölgeyi tahliye etmesi ve kendileri için tehdit unsuru olmaktan çıkacağı bir mesafeye kadar çekilmesi gerekiyordu.

Bunun için İtilaf Devletleri, Suriye Cephesindeki Türk ordusunun önce Payas-Kilis hattına¹⁷⁴ bunu müteakiben de Pozantı’ya kadar olan sahadan geri çekilmesini ve işgal sahası olarak addettikleri bölgenin boşaltmasını, ayrıca askerin elinde bulunan çeşitli cephane ve silahların da teslim edilmesini talep ediyorlardı. Türk yetkililer ise bölgenin kayıtsız ve şartsız bir şekilde tahliye edilmesine yönelik bu talebe, hem verilen sözlere hem de mütarekeye aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz etmişlerdi. Çünkü İngiliz yetkililer Türk ordusunun bölgeyi boşaltırken, silah ve cephanenin yalnızca bölgenin güvenliğini sağlayacak kısmından fazlasını teslim edeceğine dair sözlü garanti vermiş ve bu durum İkinci Ordu Komutanlığı’na da tebliğ edilmişti.¹⁷⁵

İngilizlerin Mısır Kuvvetleri Komutanı General Allenby 12 Kasım 1918’de çekilmeye yönelik ayrıntılı talepleri içeren bir tebliği Nihat Paşa’ya sunmuştu. Buna göre Kilis-İslahiye hattının güneyinde ve Misis¹⁷⁶ demiryolu hattı boyunca bulunan Türk birliklerinin;

¹⁷² Zekeriya Türkmen, “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt.16, Sayı. 47, Ankara, Temmuz 2000, s.410; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.34

¹⁷³ Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.33-34

¹⁷⁴ Türk Ordusunun bölgeyi tahliye etme süreci İngilizlerin Mısır Kuvvetleri Komutanı General Allenby tarafından idare ediliyordu. Allenby ayrıca tatbik ve icrayla da görevliydi. Bkz. Osmanlı Ordusu Hümayun’u Başkumandanlık Vekaleti’nden Sadaret’e gönderilen yazı, 24 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 68, G: 45 B: 45-AD

¹⁷⁵ Osmanlı Ordusu Hümayun’u Başkumandanlığı Vekâleti’nden Harbiye Nezaret’ine gönderilen yazı, 19 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 68 G: 45 B: 45-AA; Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar I. Cilt**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973, s.54

¹⁷⁶ Misis, Adana şehrinin 33 km doğusunda yer alan tarihi bir yerleşim birimidir. 1960 yılından sonra Yakapınar ismini almıştır. Fakat Misis adı halen kullanılmaktadır. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s.557, 797

- 1- 1 Aralık 1918 günü öğleye kadar Ceyhan Nehri'nin batısına çekilmesi,
- 2- Seyhan Nehrinin batısıyla Adana-Tarsus demiryolu hattının kuzeyine yapılacak ikinci çekilmenin ise 5 Aralık 1918 günü öğleye kadar sonuçlandırılması, Pozantı kuzeyine yapılacak son çekilmenin ise 15 Aralık 1918'de sona ermiş olması,
- 3- Ateşkes antlaşmasının 20'inci maddesine göre çekilecek birliklerin bütün ağır ve hafif silahlarla, makineli tüfekler ve bunlara ait cephaneleri Taşkale İstasyonu'na teslim etmeleri,
- 4- Osmanlı birliklerinin terhis işlemlerini Pozantı'nın batısında yapmaları,
- 5- Osmanlı Ordu Kurmay Başkanlığı'nın, İngiliz 5'inci Süvari Tümeni Komutanına mevcut esirlerin nerelerde bulunduklarını bildirmesi,
- 6- Halep'in batısında bulunan bütün esirlerin trenle İzmir'e gönderilmesi,
- 7- Halep'in doğusunda bulunan esirlerin tamamını Müslimiye İstasyonunda İngilizlere teslim etmeleri,
- 8- Erzak depolarıyla deniz, kara ve ticari müesseselerin ve depoların tahrip edilmesinden Osmanlı Ordu Komutanı'nın şahsen sorumlu olacağının bilinmesi,
- 9- Bütün Türk birliklerinin Halep-Katma-İskenderun kuzeyine çekilmesi ve bu yol ile Halep-Toprakkale demiryolu hattından İngiliz birliklerinin serbestçe istifade etmeleri isteniyordu.¹⁷⁷

Bu isteklerin derhal yerine getirilmesi için de Suriye'de bulunan İngiliz Kumandanlığı tarafından İkinci Ordu Komutanlığı'na ve Harbiye Nezareti'ne yoğun bir baskı yapılıyor ve sürecin en kısa sürede nihayete erdirilmesi isteniyordu.¹⁷⁸ Ayrıca İngilizler, söz konusu tahliye işleminin titizlikle uygulanması ve çeşitli savsaklanmaların yaşanmaması için de hassasiyet gösteriyorlardı. Bunun için de tahliyenin uzaması halinde Osmanlı Devleti'nin çok daha ağır yaptırımlarla karşılaşabileceği şeklinde tehdit yollu ifadelerle sürecin takipçisi olduklarını gösteriyorlardı. Örneğin; İşgal kuvvetlerinin Osmanlı Hükümeti'ne sağladıklarını iddia ettikleri “*Türkiye'nin herhangi aksamının muhtariyetini muhafaza için verilen son fırsatı da kaybetmek tehlikesine maruz kalacağı*”, ayrıca İngiliz Hükümeti'nin

¹⁷⁷ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s.51-52; Tansel, **a.g.e.**, s.53-54

¹⁷⁸ Dâhiliye Nezareti Kalemî Mahsus Dairesi'nden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı, 26 Kasım 1918, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Siyasi Kısım D.2555 G.2 lef 6** (Bundan Sonra **BOA, HR. SYS**)

gerekirse yeniden husumet içeren bir tavra bürünmekte tereddüt etmeyeceği bu tehditvari ifadelerden bazılarıydı. Bu baskılar sonucu Osmanlı Hükümeti Adana Vilayeti'nin Pozantı'ya kadar boşaltılmasını şartlara aykırı olmasına rağmen kabul etmek durumunda kalacaktır.¹⁷⁹

3.3.Tahliye Sonrası Yerel İdarecilerin ve Halkın Güvenlik Kaygıları

İtilaf Devletleri'nin taleplerine bakıldığında bölge üzerinde güvenlik ve asayiş açısından sıkıntılı durumlar yaratmaya son derece müsait olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü İtilaf Devletleri önceden söz verdikleri halde asayişi sağlamak üzere Osmanlı kıtalarından bir miktar askerin bırakılmasını bile istemiyor, tüm askerlerin ellerindeki her türlü cephane ve silahları teslim ederek kayıtsız şartsız işgal sahası dışına çekilmesini istiyorlardı. Bu isteklerinin amacı şüphesiz bölge üzerinde daha savaş devam ederken kararlaştırdıkları plan ve programları sorunsuzca hayata geçirmektir ve bunların yürürlüğe konulması yolunda bölgedeki Türk askeri varlığı açık ve önemli bir engeldi.

İtilaf Devletleri'nin Türk Ordusu'nun bölgeyi boşaltması ve Pozantı'ya kadar çekilmesine yönelik istekleri doğal olarak askeri kanatta ve bölgedeki yönetici ve idareci kadrosunda bir tedirginlik ve hassasiyet yaratmıştır. Özellikle Harbiye Nezareti bu tahliyeden oldukça endişe duyuyordu. Çünkü ordunun bölgeyi tahliyesinin Adana Vilayeti de dâhil olmak üzere Antep ve Maraş havalisinde asayiş bozan olayların önünü açacağı biliniyordu. Bunun için Harbiye Nezareti ve İkinci Ordu bölgede tahliye sonrası güvenliğin sağlanabilmesi adına İtilaf yetkililerinden bazı taleplerde bulundu.¹⁸⁰ Fakat Suriye'de bulunan İngiliz Kumandanlığı'na iletilen

¹⁷⁹ Osmanlı Ordusu Hümayun'u Başkumandanlık Vekâleti'nden İkinci Kolordu Mıntıkası'nda 20 Kasım 1918'den 27 Kasım 1918'e Geçen Mühim İşler, 24 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 55 G: 57 b: 57-AB; **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.52

¹⁸⁰ Bu taleplere göre hiç olmazsa Adana Vilayeti ve Antep'te zayıf mevcutlu üçer taburdan oluşan bir fırka ile bir süvari alayının bırakılmasının temin edilmesi isteniyordu. Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkumandanlığı Vekâleti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 20 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 68 G: 45

bu teklifler lüzumsuz bulunarak reddedildi.¹⁸¹ İşgal güçlerinin Harbiye Nezaretince sunulan bu teklifi tereddütsüz reddetmeleri son derece doğaldı. Çünkü bu teklife göre, süvari alayıyla desteklenen 4.000-5.000 arasında bir askeri gücün Adana-Antep hattı boyunca yayılması öngörülmüştü. Bu da neredeyse bir tugay askere denk geliyordu ve böylesi bir kuvvetin bölgedeki varlığı işgal güçlerince makul bulunmuyordu.

Adana Vilayeti'nde bulunan idareci ve yöneticiler ise mütareke metninde bölgede asayişî sağlayacak bir miktar kuvvet bırakılmasına yönelik İtilaf Devletleri'nce verilen taahhütleri (5.Madde) bölge güvenliğinin teminatı olarak görüyorlardı. Fakat Türk ordusunun Toros Dağları'nın kuzeyine çekilmesiyle vilayet güvenliğini sağlamak için yegane güç olarak bölgede bulunan jandarma ön plana çıkıyor, bu da doğal olarak yerel idarecilerin güvenlik konusunda sadece jandarma kuvvetine bel bağlamak mecburiyetinde kalacağı anlamına geliyordu. Bu durumun farkında olan yerel idarecilerin asıl korkusu ise bölgede ihtiyaç duyulacak jandarma gücünün işgal kuvvetleri tarafından İslahiye, Halep ve havalisinde silahlandırılmış Ermeni çetelerinden sağlanacağını düşünmeleri idi. Çünkü buralarda daha savaş devam ederken bir takım Ermenilerin silahlandırılmaya başlandığı ve bunlardan çeşitli milis güçleri meydana getirildiği biliniyordu.¹⁸² Ermenilerden oluşturulacak bir jandarma kuvvetinin tek amacının da yaratılacak bir kargaşa ortamı vesilesiyle İtilaf Devletleri'ne rahatlıkla Adana Vilayeti'ni işgal hakkını “*bahşetmek*” olduğu düşünülüyor ve bundan büyük bir endişe duyuluyordu. Bu hususta Adana Valisi Nazım Bey, böylesi bir işgalin “*Hukuk-i İslamiyenin ziyasına ve bin-netice Türklüğün pek kadim yurdu olan bu vilayetin ziyasına sebebiyet vermesi muhakkaktır*” şeklindeki değerlendirmesiyle derin kaygılarını dile getiriyordu. Nazım Bey, ayrıca Anadolu'nun güneyden kuzeye kapısı konumunda olan vilayetin kaybının önüne geçilmesi için acilen jandarma ve polis kadrolarının artırılarak gerekirse bunlara

¹⁸¹ Suriye İngiliz Kumandanlığı'na yapılan tekliflerde bir fırkanın Adana havalisinde diğer bir fırkanın ise İslahiye, Maraş ve Antep havalisinde almasına lüzum olmadığı bildiriliyordu. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gelen telgrafın sureti, 29 Kasım 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 19**

¹⁸² Maxime Gauin, “Stratejik Tehditler ve Tereddütler: Kilikya'da Karaya Çıkarma Operasyonları ve Projeleri ve Osmanlı Ermenileri (1914-1917)”, **19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu: Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık- Yeni Arayışlar: Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, İstanbul, 5-7 Ocak 2015**, 2.Cilt, Yay. Haz. Fatih Sancaktar vd., Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 979; Hatipoğlu, **a.g.e.**, s.32

fazla kaynak sağlanmasını istiyor ve bu konular üzerinde “*memleketin selameti namına*” vakit kaybına yer olmadığını da belirtiyordu.¹⁸³

Ordunun tahliyesi sonrası yerel yöneticilerin yanı sıra halk nezdinde de endişe ve belirsizlik hakimdi. Bu endişeler sebebiyle tahliye kararından üç gün önce 20 Kasım 1918 tarihinde Adana’nın eşraf ve diğer önde gelenlerinden yüzden fazla kişi kendi aralarında bir toplantı tertip ederek durum değerlendirmesi yaptılar ve olası bir işgal karşısında ne şekilde bir tavır takınılabileceğini tartıştılar. Bu toplantı sonucunda Sadaret’e, Dahiliye, Hariciye Nezareti’ne ve İstanbul gazetelerine gönderilmesi kararlaştırılan ve bölgedeki Türk-Müslüman halkın beklentilerini içeren 11 Aralık 1918 tarihli “Feryadname” adlı bir protesto metni meydana getirildi. Çukurova bölgesinin Osmanlı Devleti’nin ayrılmaz bir parçası ve Türk-Müslüman halkın bölgenin ana unsuru olduğunun vurgulanarak olası bir barışta bu hususların dikkate alınmasını talep eden bu telgraf 13 Aralık 1918 tarihli birçok İstanbul gazetesinde de yayımlandı.¹⁸⁴

“Bin seneyi mütecaviz bir zamandan beri büyük bir çoğunlukla bu vilayette yaşıyoruz. Asırlarca İslam beldelerinde hudud muhafızlığı yaptıktan sonra dört yüz küsür sene beyimiz Ramazanoğulları ile birlikte Yavuz Sultan Selim’e tabi olarak Osmanlı camiasına tabi olduk. O gündenberi devletimizi her zaman sevdik ve her zaman en sadık tebası olarak yaşadık. Bugün de ahalinin yüzde seksen yedi ekseriyeti bizde olarak Osmanlı yurdunun ayrılmaz bir parçası bulunuyoruz. Bin senelik tarihi bir hakkın verdiği selahiyetle ve dünyanın sulh şartları olarak ilan ve kabul edilen esaslar dairesinde ebediyen Osmanlı kalmak istiyoruz. Hukukumuzun sağlanması ve savunulmasını büyüklerimizden ve basından bekliyoruz.”

¹⁸³ Adana Valiliği’nin bu endişelerinin temelinde ise Adana’nın öteden beri ‘*Küçük Ermenistan*’ olduğunun Ermenilerce iddia edilegelmesi ve burada bir Ermeni Hükümeti teşkil maksadı fikrinin eskiden beri takip edilmekte olduğunun bilinmesidir. Adana Valiliği de eğer bu maksada dair Ermenilere İtilaf Devletlerince bir söz verilmiş ise yaşanması muhtemel bu durumun çok da uzak olmadığı görüşündedir. Bkz. Adana Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen şifreli telgraf sureti. 25 Kasım 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 7**

¹⁸⁴ “Adanalı’ların Bir Feryad-ı Muhikki”, **Hâdisat**, 13 Aralık 1918, No: 55; “Adana Ahalisi Hakimiyet-i Osmaniye’den Ayrılmak İstemiyor”, **Söz**, 13 Aralık 1918, No: 31; “Adana Türk’tür”, **Vakit**, 11 Aralık 1918; İzzettin Öztoprak, “Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 8, Sayı 22, Ankara, Kasım 1991, s.119-120

4. ÇUKUROVA'DA ERMENİ PROBLEMİNİN KÖKENLERİ VE İŞGAL DÖNEMİNE YANSIMALARI

İşgal sonrası hem yerel idarecilerde hem de halkta Ermenilerden kaynaklı olumsuz hadiselerin meydana gelebileceği endişesi mevcuttu. Bu endişe yerel idarecilerin İstanbul ile yaptıkları yazışmalara da yansıyordu¹⁸⁵ ve oldukça anlaşılabilir nedenlerden ileri geliyordu. Zira Çukurova bölgesi (Anadolu'nun birçok yerinde görüldüğü gibi) 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Ermenilerden kaynaklı ve iç savaş derecesine varan kanlı ayaklanma hareketlerine sahne olmuştu. Üzerinden çok zaman geçmemiş olan bu ayaklanmaların bölgedeki Ermenilerin ve Türklerin belleklerinde derin izler bıraktığı ve bu izlerin de canlılığını koruduğu şüphesizdi.

19.yy'ın sonlarında Çukurova ve çevresinde Ermeni olayları artmaya başlamış ve 20.yy'da zirveye ulaşmıştı. Bu artışta 93 Harbi sonrası imzalanan Berlin Anlaşması'nda Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesine yönelik bir madde yer alması ve bunun Batılı Devletlere ve Rusya'ya müdahale kapılarını açması önemli bir kilometre taşıdır.¹⁸⁶ Dolayısıyla Vilayet-i Sitte ile ilgili maddenin doğurduğu atmosferin Çukurova'ya da yansımaları olmuştur. Bunun yanında iki Ermeni komitesinin, -Devrimci Hınçak¹⁸⁷ ve Ermeni Devrim Federasyonu (Taşnaksütyun)¹⁸⁸- kurulması ve bunların bölgeye olan özel ilgileri de Ermeni faaliyetlerinin gelişiminde oldukça etkili oldu. Buna bazı Ermeni entelektüellerin ve Amerikan misyoner örgütlerinin de ilgisi eklenince Çukurova Ermeniler için bir “dava” halini aldı. Özellikle Taşnaksütyun 1898'den sonra yaptığı ikinci genel kurul toplantısında Çukurova'ya “Lernavayr” şeklinde bir kod adı vererek burası için özel bir birim dahi görevlendirmişti. Bu hareketlerin genel amacı komiteci metotlar takip

¹⁸⁵ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 30 Kasım 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 20**

¹⁸⁶ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 2017, s.52-53

¹⁸⁷ Hınçak komitesi 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde Avedis Nazarbekyan ve arkadaşlarınca “Türkiye Ermenistanı'nın politik ve milli bağımsızlığını sağlama” amacıyla kuruldu. Bkz. Jean-Louis Mattei, **Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s.118

¹⁸⁸ Taşnaksütyun komitesi 1890 yılında Kristapor Mikaelyan, Simon Zavaryan, Stephan Zoryan (Rostom) tarafından Tiflis'te kuruldu. Bkz. Mattei, **a.g.e.**, s.146

ederek¹⁸⁹ (tedhiş, isyan, cinayet vs.), Çukurova bölgesinde çeşitli ayaklanmalar çıkarmak ve İngilizlerin, Fransızların ve Rusların dikkatini bölgeye çekerek (1860-1861 Cebel-i Lübnan olaylarında¹⁹⁰ ve Bulgar İsyanında¹⁹¹ olduğu gibi) askeri ve siyasi müdahalede¹⁹² bulunmalarını sağlamaktı. Sina Akşin'e göre bu noktada Ermenilerin iki "talihsizliği" devreye girmektedir. Bunlardan biri Ermenilerin yaşadıkları hiçbir bölgede nüfus çoğunluğunu teşkil etmemeleri idi. Diğeri ise Ermenilerin yaşadığı yerlerin genel itibarıyla ulaştırma ağının gelişmediği, kıydan uzak çetin coğrafyalar¹⁹³ olmasıydı. Yani Ermeniler, Batı donanmalarının ve askeri birliklerinin kolay kolay erişemeyeceği yerlerde yaşıyorlardı. Dolayısıyla Akşin, söz konusu olumsuz şartlar karşısında Ermeni Komiteleri'nin faaliyetlerini bir "kumar" olarak değerlendirmiştir.¹⁹⁴ Fakat her şeye rağmen komiteler bu kumara girecek, Osmanlı'da yaşayan bütün Ermeniler adına karar alabilme yetkisini kendilerinde

¹⁸⁹ A.e., s.118

¹⁹⁰ Lübnan 1860-1861 yıllarında Dürziler ile Maruniler arasındaki kanlı çatışmalara sahne olmuştu. Osmanlı Devleti olayları bastırmak için Fuad Paşa'yı bölgeye gönderdi. Lübnan'daki çatışmalar Avrupa devletleri tarafından yakından takip edilmiş, İngiltere ve Fransa koruyuculuk adı altında bölgenin iç işlerine müdahalelerde bulunmuşlardı. Daha sonra Lübnan olayları İngiliz-Fransızların bir güç çekişmesine dönüşmüştü. Bu süreci bölgedeki nüfuzunu tesis etme fırsatı olarak gören Fransa, Marunilerin koruyucusu sıfatıyla bölgeye asker çıkarak, olaylara direk müdahale etti. Bkz. Emine Gümüşsoy, "1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.12, Yıl.6, Ağustos 2008, s.69-77; Olcay Özkaya Duman, "Bir Orta Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.3, Sayı.5, 2006, s.8-9

¹⁹¹ Cezmi Eraslan, "Ermeni Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s.79, 84; Akşin, **a.g.e.**, s.53-54

¹⁹² Ermeni komitelerince Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek, olası bir müdahalenin önünü açma amacıyla yapılan bu tarz girişimler sadece Çukurova'da değil Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde uygulanan bir taktikti. Örneğin; 1894 yılında Doğu Anadolu'da yer alan Sason'da büyük bir ayaklanma tertiplenmişti. Bu ayaklanmada silahlı Ermeni çetelerinin bölgedeki aşiretlere saldırımları ve ordu müdahalesinin ardından "Ermeniler katlediliyor" denilerek yabancı müdahalesinin sağlanması amaçlanıyordu. Ayaklanmanın sonuçları Ermeni komiteleri ve patrikhanesi tarafından Avrupa kamuoyuna "kanlı ve heyecanlı" bir sansasyonel olay olarak aktarıldı. Bu olay üzerine Avrupa'nın çeşitli başkentlerinde Ermeniler lehine çeşitli mitingler düzenlendi. Bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1976, 472-473; Eraslan, **a.g.m.**, s.88; Ermeni komitelerinin "Surp Kordz (Kutsal Eylem)" adını verdikleri bu faaliyetlerde, amaca giden yolda her şey mübahtır anlayışı hakimdi. 1887 yılında Londra'da basılan Hınçak komitesi programında bu anlayış açıkça görülmüyordu. "...Tahrik ve tedhiş, halkın cesaretini artırmak için gereklidir. Hükümete karşı gösteri, vergileri ödememek, ıslahat istemek, karşı nefret yaratmak tahrikin başlıca yollarıdır. Tedhiş ise halkı korumak ve Hınçak programına itimatlarını elde etmek için başvurulacak bir metottur. Fakat sadece hedef hükümet değildir. Hükümet ile çalışan Türk ve Ermeni kişilerle casus ve muhbirler de hedefler arasındadır" Bkz. Mattei, **a.g.e.**, s.46,51,118

¹⁹³ Akşin eserinde ulaşılması zor coğrafyalar ile Doğu Anadolu'yu (Vilayet-i Sitt) kastetse de, söz konusu coğrafi şartlar Çukurova'da Ermeni nüfusun yoğun olduğu birçok yer için (Sis, Haçin, Feke, Bahçe vs.) de geçerlidir. Bkz. Akşin, **a.g.e.**, s.51-52

¹⁹⁴ A.e., s.51-52

görerek bağımsızlığa kadar varan çeşitli kazanımlar elde etme peşine düşeceklerdi. Bunu sağlamak için de ülkenin çeşitli yerlerinde ayaklanmalar meydana getirilecek, “katliam var” propagandasıyla Avrupa kamuoyu ayağa kaldırılmak istenecekti.¹⁹⁵ Çünkü bu tür propaganda faaliyetleri komitelerce söz konusu hedeflere ulaşma yolunda önemli bir vasıta olarak görülmüştü. Avrupa müdahalesini sağlama uğrunda gerektiğinde kendi soydaşlarını bile öldürüp, bunu Ermeni katliamı gibi yansıtmayı da içeren bu propaganda faaliyetleri aynı zamanda komiteler açısından iki taraflı bir işlev de görüyordu. Bir taraftan bölgedeki sükunet bozulup Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki güven ortamı ortadan kaldırılırken diğer yandan her iki şekilde de saldırıya uğramış taraflar arasında bir mağduriyet ve nefret zemini yaratılıyordu. Doğal olarak bir süre sonra iki taraf “bu yaşananlardan sonra artık bir arada güven içinde yaşamamız imkansızdır” noktasına getirilmiş oluyordu.¹⁹⁶

Anadolu’nun güneyinde yoğun Ermeni ayaklanmalarının gerçekleştiği yerlerin başında Zeytun (günümüzde Süleymanlı) gelmekteydi. Zeytun, 1862, 1878 ve 1895-1896 yıllarında¹⁹⁷ Ermenilerce çıkarılan ayaklanmalara sahne oldu. 1895-1896 yıllarındaki ayaklanma ise Hınçak partisi tarafından organize edilen¹⁹⁸ en kapsamlı ayaklanmaydı. 16 Ekim’de topluca başlayan ayaklanma sonucu kasabanın telgraf tellerini kesildikten sonra yaklaşık 4.000 Ermeni, hükümet konağı ve kışlayı kuşattı. Bu esnada Kaymakamla birlikte 50 subay ve 600 asker ayaklananlarca öldürülmüş, uzun süre devam eden çatışmalar sonucu yüzlerce sivil can kaybı da yaşanmıştı. Düzenli ordu birliklerinin bölgeye sevk edilmesi üzerine İstanbul’daki Avrupa büyükelçilikleri duruma müdahale ederek Zeytun olaylarında arabulucu rol oynamayı teklif etmişler ve hareketin son bulmasını sağlamışlardı.¹⁹⁹

Bölgede yaşanan bu tarz ayaklanmalar Çukurova’da bir Ermeni özerklik ve bağımsızlığı sağlama amacındaki Ermenilerin ve partilerin en önemli motivasyonları olmuştu. Özellikle Zeytun’da yaşananlar Çukurova’nın diğer yerlerindeki Ermeni

¹⁹⁵ A.e., s.53-54

¹⁹⁶ Eraslan, a.g.m., s.83

¹⁹⁷ Gauin, “Stratejik Tehditler ve Tereddütler: Kilikya’da Karaya Çıkarma Operasyonları ve Projeleri ve Osmanlı Ermenileri (1914-1917)”, s. 960-961

¹⁹⁸ Mattei, a.g.e., s.128

¹⁹⁹ Uras, a.g.e., s.491-492

komite faaliyetlerini teşvik etmiş, tüm Çukurova'nın aynı Zeytun gibi bir "direniş alanı" olabileceği inancını doğurmuştu. Bu inanç doğrultusunda cereyan eden olaylar nedeniyle de bölgede çatışmalar eksik olmamıştı.²⁰⁰

Öte yandan söz konusu motivasyonu artıran başka sebepler de mevcuttu. Mesela Rusların Akdeniz'e çıkmak arzusuyla bölgedeki Ermeni faaliyetlerine destek vermesi ve bu amaç doğrultusunda Çukurova bölgesinde, özellikle Haçin ve Sis'te, Ermeni nüfus yoğunluğunu artırmayı hedefleyen politikalar takip etmeleri bu sebeplerden başlıcasıdır. Bu politikanın yansımaları Rus ve İstanbul Ermeni Patrikhane heyetlerinin Berlin Kongresi sırasında yaptıkları görüşmede görülebilir. Berlin Kongresi'ne katılan Kafkas Rus Ordusu Komutanı Loris Melikof Ermeni heyeti ile bir görüşme yapmış, Ermenilere "dikkatlerini Kilikya'ya çevirmeleri gerektiği"ni ifade etmişti. Heyette bulunan Horen Narbey bu hususta kendisine destek vermiş, "Rusya'nın Kilikya'yı alıp aşağı inmesi gerektiğini" belirtmiştir.²⁰¹ Ermenilerin düşüncesine göre, bölgede hedeflenen Ermeni nüfus yoğunluğunun sağlanmasının ardından uygun bir fırsat anında, bölgenin sahile yakın ve Bağdat demiryolu güzergahında bulunması ve yabancı devletlerin buradaki çıkar çatışması da düşünülünce, "milli gayeye" ulaşmak o kadar da imkansız görünmüyordu.²⁰²

Zeytun olayları aynı zamanda bazı Ermeni yazar ve entelektüellerince edebi hikayelere konu edilerek bir propaganda malzemesine dönüştürülmüştür. Bu eserlerde Ermenilerin ayaklanmaları, özellikle Zeytun ve Sason'daki ayaklanmalar, destansı bir mahiyete sokulmuş, ayrıca bu hikayelerde "intikam" teması da yoğun şekilde işlenmiştir.²⁰³ Bu tarz propagandalarla yetişen Ermeni gençlerinin az ya da

²⁰⁰ Tachjian, "Adana Ermenileri: Milliyetçi İdeolojilerle Ters Düşen Bir Kimlik", s.64-65

²⁰¹ Fikrettin Yavuz- Zeynep İskefiyeli, "İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Berlin Kongresi'ne Gönderdiği Heyetin Avrupa'daki Faaliyetleri", **Belleten**, C. LXXXIV, S.299, Nisan 2020, s.386

²⁰² Uras, **a.g.e.**, s.551

²⁰³ Armen Şidanyan ismindeki Ermeni bir yazarca 1913 yılında kaleme alınan, ki bu yazar aynı zamanda Armenagan Partisi üyesi ve partinin Plovdiv komitesinin de kurucusudur, "Avazagabedi", Jamanagagitz Veb Azkayin Heğapoğagan Gyanke (Haydutbaşı, Halkçı ve Devrimci Hayatı'ndan Çağdaş Roman)" konusu itibarıyla bu husustaki anlatılara güzel bir örnektir. Bu romanın "Fakir" ismindeki kahramanı Zeytun ve Sason olaylarının intikamını almak için Müslüman kılığına girip önemli Türk şahsiyetlerinin güvenlerini kazanmakta ardından onları öldürmektedir. Mattei eserinde bu Fakir karakterinin ilham kaynağının Anadolu'daki Ermeni ayaklanmalarının içerisinde bulunan "Murad" lakaplı ünlü Ermeni komiteci Hampartsum Boyacıyan olduğunu belirtmektedir. Bu ve benzeri hikayeler Ermeni komiteciler eliyle yoğun propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Bkz. Mattei, **a.g.e.**, s.196-198

çok bunların etkisinde kalması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Ermeni yazar ve komiteçilerince işlenen bu ve benzeri hikayelerin etkileri, Çukurova'nın işgali sonrası Fransız himayesinde bölgeye gelen birtakım Ermenilerin faaliyetlerinde de gözlemlenebilir. Mesela Ermenilerin kendi aralarında Türklere karşı kurdukları “İntikam Alayları”²⁰⁴ gibi oluşumların teşkili öteden beri yürütülen “intikam temelli” propagandaların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Adana Vilayeti'nde Türkler ve Ermeniler arasındaki sürtüşmeler 1909 yılında yaşanan çatışmalarla doruğa çıktı. Vilayetin işgalinden sadece dokuz sene önce yaşanan bu çatışmaların izlerinin zihinlerde canlılığını koruduğu şüphesizdi. 1909 olaylarını görüp yaşamış Adana'da mukim Müslümanlar için Ermenilerin işgal sonrası bölgeye gelmeye başlamaları şüphesiz kaygı verici bir olaydı.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Ermeni komiteleri, Adana ve civarındaki birçok Ermeni'yi silahlandırmaya başlamıştı. Komiteçilerin esas faaliyetlerinden olan silahlanma işi en küçük köylere kadar yaygınlaşan bir durumdu.²⁰⁵ Dolayısıyla Ermeniler arasında silahlanma üst boyutlardaydı. Hatta olayların en büyük körükleyicisi olduğu ifade edilen Psikopos Muşeg, “*ceketi olan satsın ve bir silah alsın*” şeklinde vaazlar veriyordu.²⁰⁶ Zaten gergin olan bir atmosferde, Adana'da iki Müslümanın Ohannes adlı bir Ermeni tarafından 9 Nisan 1909 tarihinde öldürülmesiyle başlayan olaylar şehirdeki Müslümanlar ve Ermeniler arasında gerginliği artırmış, olaylar kısa sürede bir iç savaş mahiyetini almıştı. İki taraf arasında günlerce süren çatışmalar binlerce can kaybı yaşanmasına sebep olmuştu. Can kayıplarının yanında yağma ve talanlar da meydana gelmiş, Adana şehri adeta bir savaş alanına dönmüştü. Çatışmalar sadece Adana ile sınırlı kalmamış, vilayetin çeşitli kaza ve köylerine yayılmıştı. Bu olaylar üzerine hükümet bölgeye çok miktarda askeri kuvvet sevk etmek durumunda kalmış, şehirde sıkıyönetim ilan edilmişti.²⁰⁷

²⁰⁴ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 15 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İef 62**; Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 15 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İef 63**; **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İef 108**

²⁰⁵ Uras, **a.g.e.**, s.553

²⁰⁶ Mattei, **a.g.e.**, s.211

²⁰⁷ Ramazan Erhan Güllü, **Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.388-389; Meltem Toksöz, “Adana Ermenileri ve 1909

Diğer taraftan 1909 olayları hem Avrupa basınınca hem de Ermeni gazeteleri ve yazarlarınca abartılı şekilde işlenmiş, Adana şehri “mağdur edilmiş bir halkın son kurbanı” olarak tasvir edilmiş, Çukurova bölgesi ise “kendini feda eden bir topluluğun simgesi” haline getirilmiştir. Bundan dolayı da bölge Ermeni partilerinin ve Ermeni entelektüellerinin ilgisini bir kat daha çekmeye başlamıştı.²⁰⁸

Zihinlerde 1909 olaylarından daha taze olan olaylar ise 1915 yılında savaş sürerken Ermenilerin bölgeden çıkarılması ve bu esnada yaşananlardı. Hükümet savaş şartlarında ülke içinde asayişin temin etmek, ordunun cephe gerisinin güvenliğinden emin olmak maksadıyla 24 Nisan 1915 tarihinde vilayet ve mutasarrıflıklara bir genelge göndererek Ermeni komitelerinin kapatılmasını ve önde gelenlerini tutuklanmasını istemişti. Öte yandan o sırada Van’da devam olaylar ve bu olayların Ermeni çetelerini teşvik etme ihtimali üzerine Ermenilerin topluca başka yere sevk edilmeleri gündeme gelmiş, 27 Mayıs 1915’de de “Sevk ve İskan Kanunu” çıkarılarak, Ermeniler bölgeden uzaklaştırılmıştı.²⁰⁹ Savaş sırasında bölgeden uzaklaştırılan bu Ermenilerin intikam duygusuyla geri dönecekleri düşüncesi Türkler açısından bir diğer tedirginlik kaynağıydı.²¹⁰

‘İğtişası’ ’’, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Sayı.5, Bahar 2007, s.150-152; 1909 Adana olayları hakkında detaylı bilgi için bkz. Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay: Haz: Alpay Karabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s.384-386; “Adana Vilayeti İğtişasındaki Telafat”, **Yeni Tasvir-i Efkar**, 13 Ağustos 1909, sayı.74; 1909 Adana olayları hakkında ve öncesi ve sonrasında yaşanan çeşitli olaylar ve daha geniş bilgi için bkz: Yusuf Sarıncay- Recep Karacakaya, **1909 Adana Ermeni Olayları**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012; Mehmet Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**, Yay. Haz. İsmet Parmaksızoglu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002; **Osmanlı Belgelerinde 1909 Olayları I**, Yay. Haz. Recep Karacakaya vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları , Ankara 2010; **Osmanlı Belgelerinde 1909 Olayları II**, Yay. Haz. Recep Karacakaya vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları , Ankara 2010; **Osmanlı Belgelerinde Ermeni İşyanları (1896-1909) III**, Yay. Haz. Recep Karacakaya vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009. 1909 olayları, öncesinde ve sonrasında yaşanan diğer gelişmelere farklı kanatlardan bakış açıları için ayrıca bkz: Arsen Avagyan-Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat Terakki**, Aras Yayıncılık, İstanbul 2013, s.63-68; Georges Brézol, **Les Turcs Ont Passé Là... Recueil de Documents, Dossiers, Rapports, Requêtes, Protestations, Suppliques et Enquêtes Établissant La Vérité Sur Les Massacres D'Adana en 1909**, Paris 1911; Zabel Yeseyan, **Yıkıntılar Arasında**, Çev: Kayuş Çalıkman Gavrilofo, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.

²⁰⁸ Tachjian, “Adana Ermenileri: Milliyetçi İdeolojilerle Ters Düşen Bir Kimlik”, s.66; Mattei, **a.g.e.**, s.246

²⁰⁹ Güllü, **a.g.e.**, s.461-463; Tansel, **a.g.e.**, s.115-116

²¹⁰ Vahé Tachjian, “Du Rapatriement En Cilicie Au Nouvel Exode Vers La Syrie et Le Liban”, **Les Arméniens 1917-1939: La Quête d’Un Refuge**, Ed: Raymond Kévorkian, Lévon Nordiguian, Vahé Tachjian, Renunions Des Musées Nationaux, Paris 2007, s.46-47

Adana Valiliği'nin bölgenin işgali ve işgal sonrası süreçte Ermeni asker ve milis güçlerine önemli roller verileceğine yönelik tahmin ve kaygılarının yersiz olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Zira tam da o tarihlerde İskenderun'da yaşanan hadiseler, Adana Vilayeti'nin kısa bir süre sonra maruz kalacağı sıkıntıların adeta bir provasını niteliğindedir. İskenderun'a çıkan İtilaf askerlerinin çoğu kısa bir süre sonra geri alınarak yerlerine Ermeni askerler ikame edilmeye başlanmıştır. Önceden İskenderun'a getirilen Arap kıtaatı askerleri ise gemilerle bölgeden başka bir yere sevk edilmişlerdir. Bu durum, Türk askerî ve yerel yetkililerince Fransızların işgal ettikleri ve edecekleri bölgelerde Ermeni askerlerinden istifade etmeye yönelik istek ve eğilimlerinin bir göstergesi olarak algılanacaktır.²¹¹ Bu olaydan bir müddet sonra İskenderun, Dörtöl ve Payas'ta ²¹² yaşanan birtakım olaylar da bu kaygıların haklılığını kısa sürede kanıtlamış ve pekiştirmiştir. ²¹³

5. TAHLİYE SÜRECİNDE YAŞANAN ÇEŞİTLİ GELİŞMELER

Osmanlı ve İtilaf yetkilileri mütareke sonrası işgallerin kesinleşmesinin ardından bölgenin tahliyesi konusunda görüşmelerde bulunuyorlardı. Bu görüşmeler, Suriye İngiliz Kumandanlığı'nın Türk ordusunun Torosların kuzeyine çekilmesini talep etmesinin ardından, bu talebin Mondros Mütarekesi'nin bölge hakkındaki maddesiyle uyuşmadığına dair itirazlar üzerine başlamıştı. Hariciye Nezareti'nin bünyesinde kurulan bir komisyonda bölgenin tahliyesi meselesi taraflar arasında karşılıklı olarak tartışılmıştır. Osmanlı yetkilileri İngilizler nezdinde bölgenin

²¹¹ İskenderun'da yaşanan bu gelişme Adana Valiliği'nin vilayetteki jandarma ve polis kadrolarının artırılması yönündeki taleplerinin artarak yoğunlaşmasına da sebebiyet vermiştir. Bkz: Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 27 Kasım 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 18**

²¹² Dörtöl ve Payas'ın işgali sonrası yaşanan bazı yağma vakaları için bkz. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 40**

²¹³ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 10 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 34. Ayrıca bkz. BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 36**; bunun dışında Cebeli Bereket ve Kilis Kürt Dağında faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin de mütareke ve bölgenin tahliyesinden istifade ederek Mersin, Adana tarafların doğru geleceklerinin haber alındığı bildirilmiştir. Bkz. Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 15 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 46**

tahliyesinin önüne geçmek, o da olmazsa en azından bölgede asayişin sağlandığından emin oluncaya kadar tahliye işleminin geciktirilmesinin teminine çalışıyorlardı. Fakat Babıali'nin bu görüşmeleri yapmasındaki asıl amaç ve beklentisi bölgedeki asayışı sağlayan unsurların sağlamlaştırılması için zaman kazanmaktı. Yoksa bölgenin tamamen tahliyesinin önüne geçilemeyeceği zaten biliniyordu. Babıali'nin işgal kuvvetleri nezdinde yaptığı bu girişimlerde Adana Vilayeti'ndeki yerel yöneticilerin bölgenin geleceğine dair kaygı dolu düşünce ve fikirlerinin sürekli İstanbul'a aksetmesinin de tetikleyici bir etkisi olmuştur.²¹⁴

Karşılıklı görüşmelerin sürdüğü esnada Erkan-ı Harbiye de İkinci Ordu ile koordineli bir şekilde görüşmelerin neticesini beklemeden ordunun elinde bulunan mevcut silah ve cephaneyi kurtarmak üzere hummalı bir çalışma içerisindeydi. Bunu sağlamak için Nihat Paşa, Osmanlı Hükümetine bir dizi teklif de sunmuştu. Bu tekliflere göre;

- 1- Savaş sırasında bölgede vazifede bulunmuş olan bazı jandarma subaylarının, emniyet mensuplarının ve birtakım memurların yolsuzlukla itham edilip bir taziyeye uğrama olasılıklarından dolayı, bunların bölgeden derhal uzaklaştırılması,
- 2- Adana'ya derhal yetkili bir müfettiş gönderilerek jandarma kadrolarını güçlendirmek, subay ve astsubaylarla emniyet kadrolarını mümkün olduğunca genişletmek ve bunların maaşlarının artırılması gibi işlemlerle yakından ilgilenilmesinin sağlanması,
- 3- Adana, Mersin ve Cebelibereket (Osmaniye) Mutasarrıflarının değiştirilmesi gibi bir dizi teklif hükümete sunulmuştu.²¹⁵

Bunlar olurken İkinci Ordu'ya, kurtarılabilecek her türlü silah ve malzemenin gerçekleşmekte olan müzakerelerin sonucunu beklemeden şimdiden nakledilmeye

²¹⁴ Osmanlı Ordusu Hümayun'u Başkumandanlık Vekaleti'nden Sadaret'e gönderilen yazı, 24 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 68 G: 45 B: 45-AD

²¹⁵ **Kurtuluş Savaşında İçel**, Anonim (Yay: Haz: Kurtuluş Savaşında İçel Tarihini Yazma Komitesi), Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1971, s.35

başlanılması emri önceden verilmişti. Bunun üzerine bölgede mevcut her türlü silah ve cephane kuzeye kaydırılmaya başlandı.²¹⁶ İkinci Ordu'nun bu faaliyetleri neticesinde bölgede bulunan asker, silah ve cephanenin belli kısmının Torosların kuzeyine geçirilmesinde başarı sağlandı. Fransızlar da bunun bilincinde olarak ve en az 25.000 ateşli silahın saklandığı ya da satıldığı tahmininden hareketle, işgal sonrası sık sık evleri gezerek silah arama amacıyla çeşitli baskınlarda bulunacaklardır.²¹⁷ Bu silah ve malzemeler, daha sonraki süreçte bölgede işgallere karşı başlayacak olan silahlı direniş ve örgütlenme faaliyetlerinin de temelini oluşturacak, bunlardan oldukça fayda sağlanacaktır.

Osmanlı Devleti yetkilileri ile İngiliz Heyeti yetkililerinin bölgenin tahliyesi konusunda yaptığı müzakereler ise beklenen neticeyi vermemiştir. Tahliye kararının kesin olarak uygulanması için bu müzakerenin sonucunu bekleyen Harbiye Nezareti, 23 Kasım 1918'de İkinci Ordu'ya Pozantı'nın batısına çekilme emrini vermek zorunda kalmıştır.²¹⁸ Meclisi Vükela da almış olduğu kararla, İtilaf Kuvvetleri'nin ısrarlı taleplerinin mecburi olarak kabul edildiğinin altını çizerek, alınan kararın uygulanması, mahalli asayiş ve çeşitli gayrimüslim gruplar arasında itidalin sağlanması ve jandarma sayısının artırılması gibi vazifeleri Harbiye Nezareti'ne havale etmiştir.²¹⁹

Çekilme işleminin başladığı sırada ise Adana Vilayeti'nde polis ve jandarma teşkilatları atıl bir vaziyette bulunmaktaydı. Bu durum Adana'da bulunan idarecileri oldukça düşündüren bir husustu. Bu durumun istenmeyen vakalara yol açabileceğinden endişe eden valilik ve diğer yerel idareciler, hükümetten bölgenin güvenliği için ne yapılacaksa acilen yapılmasını istiyorlardı. Netice vermeyen müzakerelerle oldukça zaman kaybedildiğini düşünen yerel yetkililer, mevcut belirsiz durumun bölgedeki memurların vazifelerini yerine getirmelerinde daha

²¹⁶ Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti'nden İkinci Kolordu Mıntıkası'nda 20 Kasım 1918'den 27 Kasım 1918'e Geçen Mühim İşler, 22 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 55 G: 57

²¹⁷ Zeidner, **a.g.e.**, s.108

²¹⁸ Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkumandanlık Vekâleti'nden, İkinci Kolordu Mıntıkası'nda 20 Kasım 1918'den 27 Kasım 1918'e Geçen Mühim İşler, 24 Kasım 1918, **ATASE İSH**, K: 55 G: 57 B: 57-AC; Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkumandanlık Vekaleti'nden Sadaret'e, 24 Aralık 1918, **ATASE İSH**, K: 68 G: 45 B: 45-AD

²¹⁹ Hâriciye Nezareti Kalemi Mahsus Dairesi'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 28 Kasım 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İef 10**

büyük olumsuzluklara davetiye çıkarmasının büyük olasılık olduğunu da vurguluyorlardı.²²⁰

İtilaf mümessilleriyle bölgenin tahliyesi üzerine yapılan müzakerelerin olumsuz sonuçlanması üzerine İkinci Ordu, bölgede asayişin sağlanması için kendi inisiyatifiyle bazı tedbirler düşündü ve uyguladı. Buna göre; İkinci Ordu'dan terhis edilmeyecek olan bir miktar askerle jandarma takviye edildi. Ayrıca yine terhis edilmeyecek olan askerden teşkil edilen iki süvari alayı Ceyhan ve İslahiye Jandarma Alayı adıyla mülkî yetkililerin emrine verildi. Bununla, Adana'daki mülki idarecilerin kaygıları bir nebze olsun azaltılmaya çalışılarak bölgede yaşanması muhtemel olayların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.²²¹ Diğer taraftan Harbiye Nezareti, tahliye sürecinde zaman kazanmak için iklim şartları dahil birçok konuyu gündeme getiriyordu. Böylece hem yeni teşkil edilen alayların oluşturulması için gereken zamanın sağlanması hem de mümkün olduğunca fazla malzemenin bölge dışına taşınabilmesi ve bölge güvenliği için ayrılan kuvvetlerin genel asayişe istenilen ölçüde hâkim olabilmeleri hedefleniyordu.²²² Çabalar sonucunda ordunun Pozantı'nın kuzeyine son çekilme tarihinin 15 Aralık 1918'den, 26 Aralık 1918'e ertelenmesi İngilizlerce kabul edildi.²²³ Yaklaşık on gün sonra Harbiye Nezaretince bu tarihin sert kış koşullarında ordunun Pozantı'dan geçişinin az zayıyla gerçekleşebilmesi için 10 Ocak 1919'a ertelenmesi istense de bu talep kabul görmemiştir.²²⁴

²²⁰ Adana Vilayeti'nde yöneticiler dâhil herkes Osmanlı yetkileriyle İtilaf Devleti temsilcilerinin Türk askerinin bölgeden tahliyesi hususunda yaptığı müzakerelerin sonucuna kitlenmişlerdi. Sonucun olumsuz çıkması Adana Vilayeti dâhilinde bulunan halk ve idareciler üzerinde büyük bir hayal kırıklığı ve karamsarlık havası yarattı. Adana Valiliği bu konuda “*Böyle keşmekeş ve neticesiz müzakeratla imrar-ı müddet (zaman kaybı) eylemekle, bu güzel vilayetin elden çıkacağı azade-i iştihahtır (şüphesiz)*” şeklindeki ifadeleri işgaller öncesi vilayette oluşan karamsar havanın adeta dışa vurumu gibiydi. Bkz. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 30 Kasım 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 20**

²²¹ Osmanlı Ordu-yu Hümayunu'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 2 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 13**

²²² Osmanlı Ordu-yu Hümayunu'ndan Hariciye Nezaretine gönderilen yazı, 11 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 30**

²²³ Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.51; Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.2

²²⁴ Osmanlı Ordu-yu Hümayunu'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 11 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 30**

6. BÖLGEDE İŞGALLERİN BAŞLAMASI VE YAŞANAN GELİŞMELER

Müttefikler Mondros Mütarekesi'nden hemen önce, 22 Ekim 1918'de kararlaştırdıkları “geçici askeri idare” ye göre Osmanlı topraklarını işgale başladılar. Buna göre işgal altına alınan arazinin tümü üç kısma ayrılmıştı. Buna göre Filistin ve civarında “İşgal altındaki Düşman Arazisi Yönetimi Güney Bölgesi”, Akabe'den Halep'e kadar olan bölgede ise “İşgal Altındaki Düşman Arazisi Yönetimi- Doğu Bölgesi” olarak adlandırılarak geçici bir statüko kuruldu. Doğu mıntıkası Arap kuvvetlerinin kontrolü altında bulunuyordu. “İşgal Altındaki Düşman Arazisi Yönetimi-Batı Bölgesi” adıyla teşkil edilen diğer bir mıntika ise Çukurova'nın tamamını içine alarak, Suriye sahil hattını ve Lübnan'ı kapsıyordu. Fakat Çukurova'nın işgali sonrası 20 Ocak 1919 tarihinde General Allenby tarafından “kuzey mıntıkası” adıyla yeni işgal sahası vücuda getirilmiş ve buranın güneyinde kalan bölgeler, işgal sonrası tesis edilen “İskenderun Sancağı” da dahil olmak üzere, Batı mıntıkası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu mıntikalardan her birinin İngiliz başkumandanına bağlı bir “Chief Administrator (Baş İdareci)” tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştı.²²⁵

6.1.İskenderun'un İşgali ve Müstakil İskenderun Sancağı'nın Teşkili

Müttefiklerin yaptıkları anlaşma sonrası Anadolu üzerinde ilk işgal ettikleri nokta İskenderun olmuştur. İskenderun, önemli bir liman kenti ve bölgeye güneyden giriş kapısı olması sebebiyle oldukça stratejik bir noktada yer alıyordu. Ayrıca

²²⁵ Jaeschke, “İskenderun Sancağı Nasıl Müstakil Olmuştur?”, s.3; Gontaut-Biron, **a.g.e.**, s.76; Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 99-100

İskenderun, Çukurova ve Antep'teki Fransız işgal kuvvetlerinin ikmal yollarının kesiştiği noktadaydı.²²⁶

3 Kasım 1918 tarihinde İskenderun limanına bir Fransız torpidosu yanaşarak liman reisine Mondros Mütarekesi'nin ikinci maddesi uyarınca torpil tarama faaliyeti icra edileceğini ve ardından karaya, şehrin güvenliğini sağlama amaçlı bir miktar asker çıkarılacağını bildirdi. Liman reisliği ise Mondros Mütarekesi'nde karaya asker çıkarma şeklinde bir karar olmadığı beyanıyla bu talebi geri çevirdi. Ertesi gün ise İtilaf donanmasına ait tarama gemisi İskenderun limanına ateş açtı. Bunun üzerine Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Fransızların şehre zorla girmek istemeleri durumunda ateşle karşılık verilmemesini, sadece İngiliz Başkumandanlığı nezdinde durumun protesto edilmesini istemiştir. İngilizler ise Halep'te yer alan kuvvetlerine İskenderun-Halep yoluyla erzak sevk etmek için Halep yolunu tamir etmek maksadıyla İskenderun'a asker çıkaracaklarını tebliğ ettiler.²²⁷ Ancak İtilaf Devletleri'nin İskenderun'a kuvvet çıkarma amacı erzak sevkiyatı ya da İskenderun-Halep yolunun tamiri değildi. Asıl amaçları Çukurova bölgesinin işgali yolunda İskenderun'u ele geçirerek burasını bölgenin işgali için bir hareket merkezi yapmak ve işgale buradan start vermektir.²²⁸

Bu söz konusu işgal hususunda Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile o sırada Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olan Mustafa Kemal Paşa arasında bir dizi yazışma da gerçekleşmekteydi.²²⁹ Bu yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin Toros Tünelleri'nin işgali gibi bazı maddelerinin mahiyetini anlamaya çalışıyor ve bu bağlamda hükümete bir dizi soru ve öneri yöneltiyordu.²³⁰ Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ise İtilaf güçlerinin İskenderun'u işgal etme isteklerinin ve uygulanan tazyiklerin önünde duramayarak onlara olumlu yanıt vermişti. Bunun gerekçesini ise kendince şu şekilde açıklıyordu. “*İngilizlerin erzak vesaire nakliyatı*

²²⁶ **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu**, Yay. Haz: 39'uncu Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Tarih Araştırma Grubu, 39'uncu Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2009, s.86

²²⁷ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.49-50

²²⁸ Çelik, **a.g.e.**, s.39

²²⁹ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.49-50

²³⁰ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s.14-15

hususunda istifade ve İskenderun-Halep yolunu tamir edebilmelerine müsaade ettim ve Amiral'e de yazdım. Bunda ordunun durumu açısından bir mahzur görmüyorum. Bu limandan ve yoldan istifadelerini temin etmekle İskenderun liman ve şehri gene bizde kalacak. Hükümet-i Askeriye ve Mülkiyemiz özetle her şeyimiz yine yerinde bulunacak, onlar yalnız istifade edeceklerdir.' Mustafa Kemal Paşa bu noktada Ahmet İzzet Paşa ile farklı düşünüyordu. O, Erkan-ı Harbiye'ye yazdığı telgraflarla İskenderun'a işgal güçlerinin her ne sebeple olursa olsun çıkmalarına izin verilmemesini ve bir işgal girişimi durumunda ise silahla karşı konulması gerektiği yolunda uyarılarda bulunuyordu. Fakat Ahmet İzzet Paşa, İngilizlere ateş açılmasının henüz imzalanmış olan mütarekeye zarar vereceği korkusunu taşıyor ve "İskenderun şehri için mütareke feshedilemeyeceği" iddiasından hareketle bu tarz bir eyleme sıcak bakmıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise İskenderun'un teslimi yolunda hükümetten iletilen emirleri uygulamaya koymasının mümkün olmadığını, "yaratılış" itibariyle de böylesi bir hareket tarzına başvuramayacağını ifade ederek yerine bir başkasının tayin edilmesini istedi.²³¹

Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın tarihe not düşercesine sergilediği tavır ve beyanlarını değerlendirmek gerekirse, elinde bulunan bir bölgenin işgal güçlerine gönüllü olarak teslimini reddetmesi onun işgaller karşısında bir direnme refleksini göstermesinin yanında sonraki süreçte milli mücadele önderliğine soyunduğunun bir sinyali olarak da değerlendirilebilir. Nitekim İskenderun'dan Adana'ya geldiği ve burada bulunduğu kısa süreç hakkında "Efendiler, bende bu vakayii ilk hissi teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur. Suriye felaketini müteakip Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını almak üzere buraya gelmişim. O zaman memleket ve milletin nasıl bir âtiye sürüklenmekte olduğunu görmüştüm ve buna mümanaat için derhal teşebbüsatta bulunmuştum. Fakat o zaman için bu teşebbüsümü müsmir kılmak mümkün olamadı"²³² şeklindeki ifadeleri ışığında Mustafa Kemal Paşa'nın işgallere karşı direnme algısının şekillenmesinde İskenderun'da yaşanan hadiselerin önemli rol oynadığını ifade edebiliriz.

²³¹ A.e., s.50-51

²³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt.II (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.117

7 Kasım 1918 tarihinde İngilizler, Mondros mütarekesinin yedinci, onuncu ve on altıncı maddelerini uygulamak isteğiyle İskenderun komutanının şehri teslim etmesini, aksi halde şehrin zorla işgal edileceğini bildirdiler. 9 Kasım'da 15 kişiden oluşan bir İngiliz müfrezesi İskenderun'a çıktı. İngilizlerle Türk yetkililer arasında İskenderun'un boşaltılmasına yönelik bir protokol hazırlanarak imzalandı. Bu protokol esnasında İngiliz tarafını Ceoutelos Torpidosu Kumandanı ve İskenderun Körfezi Bahriyesi Amiri Kaptan David Bouregard, Türk tarafını ise İskenderun Mevki Komutanı Ali Bey temsil etti. İmzalanan bu protokole göre 10 Kasım 1918 tarihi itibarıyla Amanos sıradağları ve İskenderun Körfezi-Payas hattı arasında bulunan bölge Türk kuvvetleri tarafından boşaltıldı.²³³

Fransızların işgalin ardından yaptıkları ilk iş İskenderun'u özel bir statüye sokmak olmuş, 27 Kasım 1918 tarihinde Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nin çıkardığı bir kararname ile müstakil "İskenderun Sancağı" kurulmuştur. Sancak dahilinde ise Antakya, İskenderun, Harim (Reyhanlı dahil) kazaları yer alıyordu. Sancak, Halep'ten bağımsız olan idari bir birim şeklinde ve askeri bir vali ile yönetilecekti.²³⁴ Müstakil "İskenderun Sancağı"nın teşkili, 1921 Türk-Fransız Anlaşması ile İskenderun ve çevresinin Anadolu'nun bütününden ayrılması sonuçlanacak zeminin oluşturulması yolunda atılan ilk adımdı. Sancak'ın teşkili sonrası sınırlarının idaresi vs. ise işgal süresince mütemadiyen değiştirilmiş, 9 Aralık 1920'deki bir emirname ile İskenderun için özel bir idare meclisi tesis edilerek 8 Ağustos 1921'de ise Halep hükümetine bağlanmış, ayrıca Türkçe'nin Arapça gibi resmi dil olması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında Sancak'a sivil bir şef olarak bir mutasarrıf atanmıştır. 12 Eylül 1921'de ise Türk sınırının güneyinde kalan Cebelibereket'in bir parçası İskenderun'a ilhak edilmiş ve Reyhaniye müstesna olarak Harim nahiyesi ve Bucak, Bayır ve Elakrad kazaları İskenderun Sancağı'ndan ayrılmıştır. Daha sonra Beylan (Belen) nahiyesinin idaresi Kırıkhan'a nakledilmiştir. Bu suretle de İskenderun Sancağı, İskenderun, Antakya ve Kırıkhan nahiyelerinden müteşekkil olarak nihai haline getirilmiştir.²³⁵

²³³ Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, s.50-51

²³⁴ Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu, s.86-87

²³⁵ Jaeschke, "İskenderun Sancağı Nasıl Müstakil Olmuştur?", s.3

Yeni tesis edilen İskenderun Sancağı'nda Fransızların yaptığı ilk iş, burada mütareke sonrası yerleşmiş olan Şerif Hüseyin kuvvetlerini geri almak, bunların yerine Ermeni Lejyon askerilerini ikame etmek olmuştur.²³⁶ İskenderun'a çıkarılan Ermen askerleri Türklerin evlerinde yaşayan Ermeni kadınlarını "özgürleştirme bahanesiyle" Müslüman halkın evlerine saldırılar düzenlemeye başladılar. Saldırıları kısa süre de Beylan (Belen) ve Kırıkhan'a kadar yayılarak genişledi. Ermeni Lejyonunun daha işgalin başında gösterdiği bu disiplinsizlik bir takım Fransız yetkililerinin gözüne batan bir husus oldu.²³⁷

6.2. Payas ve Dört Yol'un İşgali ve Yaşanan Olaylar

Türk Ordusunun bölgeyi peyderpey terk etmeye başlamasından kısa süre sonra İtilaf kuvvetlerinin bölgeye yönelik işgal faaliyetleri de hız kazanmıştır. Bu meyanda işgal edilen ilk yerlerden biri Dört Yol²³⁸ olmuştur. Ordunun çekilmeye başlamasıyla daha rahat bir hareket imkanı bulan işgal kuvvetleri, öncelikle 10 Aralık 1918'de Dört Yol kazasına bağlı Payas nahiyesini işgal ettiler. Payas'a gelen iki subay ile kırk asker Payas istasyonunu, ardından Fransız ve Ermenilerden oluşan iki yüz kişilik bir kuvvet Payas'ı resmen işgal etmiştir. Yine aynı gün akşamüzeri de dört yüz askerle Dört Yol'un işgal edileceği ve ardından gelecek altı yüz askerin Adana'ya geçeceği bildirilmiştir. İşgalden hemen önce de bölgede bulunan yetkililere başvurarak, bölgenin işgal edileceğini ve kendilerine kolaylık sağlanmasını istemişlerdir. 11 Aralık 1918 tarihinde dört yüz kişilik bir kuvvetle Dört Yol resmen işgal edilmiştir. Gelen askerler, Fransız ve Ermeni askerleri olup, ağır silahlarla donatılmışlardı.²³⁹

²³⁶ A.e., s.3

²³⁷ Gontaut-Biron, a.g.e., s.54-55; Zeidner, a.g.e., s.78

²³⁸ Adana Vilayetinde Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı yerlerden biri olan Dört Yol Kazası, "Çokmerzimen" adıyla da bilinir. Bkz. Pierre Loti, **La Mort De Notre Chère France En Orient**, Calmann-Levy, Editeurs, Paris 1920, s.253-254

²³⁹ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 10 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İef 33**

İşgalin ertesi günü Dörtyol'da hemen olaylar yaşanmaya başlamış, çeşitli mülki dairelere girilerek ilk müdahalelerde bulunulmuştur. Yine işgalinin hemen sonrasında jandarma dairesi işgal edilmiş ve jandarmaya ait depolarda bulunan silah, cephane ve çeşitli eşyalara el konulmuştur. Bunun dışında gece yarısı Dörtyol hapishanesi Fransız askerlerince basılarak buradaki tüm mahkûmlar serbest bırakılmıştır.²⁴⁰

İşgalin hemen sonrasında Dörtyol'da başlayan ve özellikle Ermeni askerleri tarafından meydana getirilen olaylar²⁴¹, vilayetin işgal edilecek hemen her yerinde başlayacak olan olay ve vukuatların da bir habercisi mahiyetindedir. Yerel idarecilerin olabilecekleri görüp hükümete bu yolda sürekli uyarılar yaptıklarını da ifade etmeliyiz.²⁴²

Yerel idarecilerin Dörtyol'da daha büyük olaylar meydana gelebileceğine yönelik kaygıları yersiz değildi. Çünkü Dörtyol ve civarı mütareke sonrası çok sayıda Ermeni'nin göçüne sahne olmaya başlamıştı ve bunların sayıları her geçen artış göstermekteydi. Bu sadece Dörtyol'da değil, mütareke sonrası vilayetteki diğer birçok yerleşim biriminde de izlenebilen bir durumdu.²⁴³

Ayrıca işgalin hemen öncesi yaşanan bir diğer gelişme nedeniyle de Dörtyol'daki idareciler ve halk üzerinde bir tedirginlik hasıl olmuştu. Bu gelişme, 8 Aralık 1918 tarihinde yani Dörtyol'un işgalinden üç gün önce bir takım Ermeni zabıtları ve iki Ermeni rahibinden oluşan bir grubun Dörtyol'a gelerek çeşitli faaliyet ve temaslarda bulunmalarıdır. Bu grup Dörtyol'a geldikten sonra kasabayı dolaşmış,

²⁴⁰ BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 40

²⁴¹ Yaşanan bu vakalara örnek olarak şunlar gösterilebilir; İşgal kuvvetlerince Dörtyol Mahkeme-i Şeriyye dairesine girilmiş, evrak dağıtılarak pencerelerden aşağıya, sokaklara atılarak, saçılmıştır. Cafer ve Rüştü adında iki çiftçinin on dört keçiyle iki koyunu alınıp götürülmüştür. 13 Aralık gece yarısı ise ikisi asker dördü başıbozuk altı kişi Emlak-ı Emiriyye Memuru Ahmet Efendinin zorla evine girmişler ve hem Ahmet Efendiyi hem de o sırada evde misafir bulunan Medineli hocayı zorla yatırarak "boğazlayacağız" diye tehdit etmişlerdir. Ahmet Efendiden para istemişler, aile fertlerinin bağırırları üzerine kaymakam olay mahalline gelmiş, bunun üzerine bu altı kişi kaçmıştır. Bunun dışında Payas'ta da buna benzer olaylar yaşanmıştır. Payaslı Ali Çolak adlı şahsın evine silah arama bahanesiyle girilerek, değerli bir takım eşya ve kadınların üzerlerindeki ziynet eşyaları yağma edilmiştir. Bkz. Adana Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafın sureti, 15 Aralık 1918, BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 62; Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 15 Aralık 1918, BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 63

²⁴² BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 40

²⁴³ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, s.11

çarşı ve pazarı ziyaret ederek esnafı adeta teftiş etmiş, ardından Dörtöl'daki kiliseleri de ziyaret etmiştir. Daha sonra yerel halkla da temasta bulunarak birkaç güne kadar gelecek işgal kuvvetlerine karşı uygunsuz davranışlardan kaçınılması gerektiğine dair telkinlerde bulunmuşlardır. Özellikle de işgal kuvvetlerine karşı “gavur” tabirinin kullanılmaması istenmiştir. Bunun sebebi “gavur” işgalcilere karşı halk arasında dini saiklerle bir kaynaşma ve birleşmenin meydana gelmesinden çekinilmesi olarak yorumlanabilir. Grupta bulunan Ermeni zabıt, Ceyhan Suyu'na kadar olan bölgenin işgal olunacağını da orada bulunan yetkililere söylemiştir. İşgal öncesi Dörtöl'un nabzını yoklama ve halka korku salma amacı taşıdığı şüphesiz olan bu ziyaret, Dörtöl ve civarının büyük olaylara gebe olduğunun da bir sinyaliydi. Bunun yanında, bu ve benzeri yaşananlar, bölgede bulunan mülki idarecilerin, gerçekleşmesi artık kaçınılmaz görünen işgallerin yalnızca askeri mahiyette değil, doğrudan Osmanlı hâkimiyet ve hukukuna yönelik olacağını da yavaş yavaş idrak etmelerini sağlamıştır.²⁴⁴

İşgal kuvvetlerinin Dörtöl ve Payas'ı işgallerinin ardından üzerinde durdukları en önemli iş ise bölgede bulunan jandarmaları tehdit edip silahlarını alarak zorla bölge dışına çıkarmaktı. Bunun için de Dörtöl işgal kuvvetleri komutanı, “silahlı grupların” (“groupes armées”) tamamının Ceyhan Nehri'nin diğer tarafına gitmeleri gerektiğini bildiren bir yazıyı hükümet konağına ilettil. İşgal kumandanının “silahlı gruplar” tabiriyle kastettiği şey şüphesiz jandarmaydı. Çünkü bölgede Türk ordusunun tahliyesinin ardından silahlı güvenlik unsuru olarak sadece jandarma kalmıştı. Yerel yetkililerin her türlü izahlarına karşın bunlara kulaklarını tıkayan işgal yetkilileri, jandarmaları Dörtöl'dan çıkarttırmışlardır.²⁴⁵ Böylece

²⁴⁴ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraflın sureti, 10 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 34**. Ayrıca bkz. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 36**

²⁴⁵ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 19 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 64**; İşgal öncesi Dörtöl'a gelen işgal komutanı, bölgede mevcut olan jandarmaların vazifelerine devam edebileceklerini, asayişin sağlanmasının her şeyden önemli olduğunu ve bunu sağlamak adına gerekirse kendi askerini dahi cezalandırmaktan çekinmeyeceğini ifade etmişti. Fakat daha sonra yerel yetkililere bir vesika yollayarak silahlı tüm grupların (“groupes armées”) bölge dışına çıkmasını istemiştir. Ayrıca yollanan vesikada kullanılan “groupe armée” (silahlı gruplar) tabiri ise yerel yetkililerde kafa karışıklığı yaratmıştır. Hem bunu açıklığa kavuşturmak hem de bu emrin sebebini sormak üzere kumandanın yanında gittiklerinde ise kumandan kendilerine jandarmaların da en nihayetinde silahlı kişiler ve gruplar olduklarını ve bölgeyi terk etmeğe mecbur olduklarını aksi halde hepsinin harp esiri sayılarak tutuklanacaklarını söylemiştir. Bkz. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 40**

jandarmadan yoksun kalan Dörtöl ve Payas, her türlü saldırı ve taarruza açık yerler haline gelmişlerdir. Bu durum aynı zamanda bölgeye getirilen Ermeni Lejyon askerlerinin faaliyetleri için de uygun bir ortam sunmuştur.²⁴⁶ Burada bulunan kaymakam ve diğer mülkî memurlar ise jandarma gibi temel bir dayanaktan mahrum bırakılmaları sebebiyle işgaller karşısında doğal olarak pasifize olmuşlardır. Bundan dolayı da işgallere ve uygulamalara karşı gösterilecek tepkiler, silahlı bir unsura dayanmayan sadece kişisel inisiyatif mahiyetinde verilen tepkiler olacaktır.²⁴⁷ İtilaf kuvvetlerinin işgal sonrası ilk iş olarak uyguladıkları, bölgeyi jandarmadan mahrum bırakma politikası, vilayetin işgal edilen diğer kısımlarında da aynen uygulanacaktır. Bu yolla bölgede bulunan yerel idarecilerin, emirlerindeki silahlı bir güce dayanarak yapmaları muhtemel itiraz ve muhalefetin önünün alınması hedeflenmiştir.²⁴⁸

6.2.1. Özerli²⁴⁹ ve Karakese²⁵⁰ Köyü Olayları

Dünya Savaşı öncesi Dörtöl, Ermenilerin Adana Vilayeti dahilinde en yoğun yaşadığı yerlerdendi. Savaş sırasında pek çoğu tehcir kararı kapsamında Suriye bölgesine nakledilen Ermeniler, mütarekenin imzalanmasıyla geri dönmeye başlamıştı. Bundan dolayı bölgede Ermeni nüfusu artış halindeydi.²⁵¹

İskenderun'a çıkarıldıktan sonra Dörtöl'a getirilen Ermeni Lejyonu askerlerinin kaza ve köylere dağılması ile birlikte bölgede ölümcül vakalar yaşanmaya başladı. Lejyon askerlerinin konuşlandırıldığı hemen her yerde görülen vakalarda Türkler Lejyon askerlerince öldürülüyor, yetersiz jandarma kuvveti ise bu durumu engelleyemiyordu. Askerlerin çeşitli kasaba ve köylerde gasp için kullandıkları en önemli bahane silah aramayıydı. Bu bahane altında Türklerin paraları,

²⁴⁶ Loti, **a.g.e.**, s.252-254

²⁴⁷ **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 40**

²⁴⁸ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 18 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 54**

²⁴⁹ Özerli, Hatay'ın Dörtöl ilçesine bağlı ve il merkezine 76 km uzaklıkta bulunan bir mahalledir.

²⁵⁰ Karakese, Hatay'ın Dörtöl ilçesine bağlı ve il merkezine 78 km uzaklıkta bulunan bir mahalledir.

²⁵¹ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920.**, s.11; Diğer yandan Fransızlarca işgal sonrası bölgeye gelen/getirilen Ermenilerin bir kısmının pamuk tarımı konusunda önemli bir iş gücü kaynağı olabileceği de Fransızlarca düşünülüyordu. Bkz. Khoury, **a.g.e.**, s.51

hayvanları, malları gasp edilmiş, karşı koyanlar ise darp ya da katledilmiştir.²⁵² Öte yandan Kürt çetelerinin faaliyetleri de bunlara eklenince bölge kısa sürede bir kaos ortamına bürünmüştü.²⁵³

Dörtyol'da başlayan olayların Özerli ve civarındaki köylere de sıçrama ihtimali üzerine köylüler paniğe kapılmış, daha sonra kendi aralarında bir heyet kurarak bölgedeki İngiliz Komutanlığı'ndan yardım istemişlerdi. Bu talep neticesinde İngiliz Komutanlığı'nın Hintli Müslümanlar'dan oluşan bir müfrezeyle Dörtyol'a göndermesiyle olaylar bir nebze olsun yatışarak bölgede kısa süreli bir sükunet sağlanmış, fakat bu durum uzun sürmemiştir.²⁵⁴

Özerli ve Karakese köyleri, Fransız ordusu bünyesinde görev yapan Ermeni Lejyonu askerlerince Adana Vilayeti genelinde meydana getirilecek büyük çaplı olay ve mezalim zincirinin ilk örneklerinden olması açısından önemlidir. Bu köylerin bir diğer özelliği ise köylülerin işgallere karşı açık bir tepki sergileyerek, işgal gücü askerlerine karşı silahlı reaksiyon gösterdikleri yerler olmasıdır.

Söz konusu silahlı reaksiyon, Özerli köyündeki çatışmalar sonucu²⁵⁵ iki Ermeni askerini vuran Ömer Hocaoglu Mehmet (Kara) isminde bir köylünün

²⁵² Örnek Vaka 1- 1 Ocak 1919 tarihinde Dörtyol kazasının Üzerli karyesine tavuk almak bahanesiyle gelen Ermeni-Fransız askerleri Üzerli köyünde oturan Hacı Ali Efendi'nin evine girmişlerdir. Tavuklarını vermek istemeyen Hacı Ali Efendi'yi yaralayan askerler, bu olayı hükümete haber vermek isteyen Seyhunzade Mehmet ve Hacı Ali Efendizade Mehmet ve amcazadesi Yusuf, Koroğlan Mehmet ve Mustafa oğlu Ahmet'i kışlanın önüne geldikleri sırada tutuklayıp götürmüşlerdir. Kumandanlıkta tahkikat yapıldıktan sonra kumandanlık dairesinin hemen çıkışında Hacı Ali Efendinin oğlu Mehmet ile amcazadesi Yusuf kurşun ve süngüyle katledilmişlerdir. Bu olayı gören ahaliye korkuyla dağa firar etmiştir.

Örnek Vaka 2- Karakese köyüne taarruz eden Fransız-Ermeni askerleri, kendilerinden korkarak Musa Yahya'nın oğlunun evinin ahırına saklanan köylüleri zorla dışarı çıkarmışlar ve köylüler arasında bulunan Ali bin Topal Hasan ve Mehmet bin Esma'yı kadınların gözleri önünde kurşuna dizmişlerdir. Bunun dışında Kızıl Osman'ın da hanesine giren askerler karısı Durdu'yu öldürmüşler, parasını da gasp etmişlerdir. Olaylar üzerine yapılan tahkikatta atılan şarjörler arasında Fransız malından başka tüfeklere rastlanmaması halkın askerlere karşı herhangi surette silah kullanmadığının da göstergesidir. Bkz. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 5 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 63**

²⁵³ Loti, **a.g.e.**, s.254

²⁵⁴ Çelik, **a.g.e.**, s.54-55; Tansel, **a.g.e.**, s.218

²⁵⁵ Fransız-Ermeni askerilerinden oluşan bir müfreze Özerli köyünü basarak yağma etmişler, köyde bulunan Şeyhmusazade Mehmet Ağa ile Abdülkadiragaazade Yusuf Ağa'yı ellerini bağlayarak Fransız işgal kumandanının kapısının önünde süngüleyerek öldürmüşlerdi. Bu olaylara gören Ömer Hocaoglu Mehmet (Kara) iki Ermeni askerini vurarak yaralamıştı. Bkz: Yahya Yılmaz, "Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi faaliyetleri (1918-

Karakese köyüne sığınması ile başlayan olaylar sonucunda gerçekleşmiştir. Vurulan Ermeni askerlerinin intikamını alma düşüncesiyle 19 Aralık 1919 tarihinde Karakese köyünü basmaya çalışan çoğunluğu Ermenilerden oluşan işgal gücü askerlerine karşı köyün girişine barikat kuran silahlı bir grup köylü, askerlerle sıcak çatışmaya girmiştir. Bu çatışma sonucu birçok işgal gücü askeri ölmüş, böylece Karakese’ye yapılan bu ilk taarruz da köylülerce püskürtülmüştür. Bölgenin işgal sürecinin başında yaşanan bu olay, her ne kadar bir kurmay aklına dayanmayan, ikmal ve takviye imkanından yoksun, bu nedenle de süreklilik arz etmesi neredeyse imkansız yerel seviyede bir girişim olsa da, işgale karşı ileriki süreçte bölge geneline yayılıp daha organize bir forma bürünecek olan silahlı direnişin kaydedilen ilk örneği olması bakımından önemlidir. Bundan ötürü bu olay bazı yazarlar tarafından Türklerce işgalcilere karşı atılan “İlk Kurşun” olarak ifade edilerek Milli Mücadele hareketinin de miladı olarak kabul edilmiştir.²⁵⁶

Fakat Dörtöl ve civarından jandarmanın tahliyesiyle serbest hareket imkanı bulan ve sürekli takviye edilen Ermeni askerleri dağıldıkları kasaba ve köylerde geceleri devriye gezmeyi sürdürüyorlardı. Bu durum yerel ahaliyi oldukça tedirgin ediyor, bu devriyeler esnasında halkın evlerine zaman zaman saldırılar da gerçekleştiriliyordu. Özellikle askerle köylülerin çatışması sonrası hedef haline gelen Karakese köyü, belli aralıklarla saldırıya maruz kalıyordu. Olaylar neticesinde köylülerin çoğu dağa kaçmış ve geride sadece bunu başaramayan bir grup kalmıştı. Ermeni askerlerin taarruzuna uğramaya devam eden bu az sayıda köylü ise toplu bir katliam riskiyle karşı karşıyaydı. İlk önce ahalinin hayvanları telef edilmeye başlandı. Halk kendini korumak için evlerin bodrumlarına saklansa da askerler kapıları kırarak evleri basmış, özellikle erkekleri dışarı çıkararak bazılarını kurşuna dizmişlerdir. Olayların daha da büyümesi üzerine bölge Fransız komutanı kışlaya gelerek olaylara müdahale etmiştir. Ardından kışlada bulunan diğer askerlerin

1974)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.39; Erdeha, **a.g.e.**, s.305; Çelik, **a.g.e.**, s.55

²⁵⁶ Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.215-217; Çelik, **a.g.e.**, s.55; Erdeha, **a.g.e.**, s.305-306; Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Semra Kır, “Milli Mücadele Döneminde Dörtöl ve Çevresi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004; Erol Seyfeli, “Milli Mücadelenin ‘İlk Kurşun’unun Hatay’da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.35, Ankara, Temmuz 1996, s.397-405

olaylara katılımının engellenmesi katliamın boyutlarının büyümesinin önüne geçmiştir. Karakese’de olaylar sona erdiğinde bilanço altı ölü, iki yaralı, telef edilmiş onlarca hayvan ve yakılarak harap edilmiş çok sayıda evdi.²⁵⁷ Bunun yanında birçok ev yağmalandığı gibi birçok kişi de darp edilmişti. Yerel yetkililer bu vakaları şikâyet için işgal komutanına gittiklerinde ise kendilerine “askerin ilk girdikleri bir yerde yağmakarâne hareketlerinin tabii olduğu”, Fransa’da bile bu tarz olayların meydana geldiği, kısa zamanda bunların önünün alınacağı ifade edilerek durum geçiştirilmiştir.²⁵⁸

Tüm bu olayların Osmanlı jandarmasının Dört Yol’den zorla gönderilişinin ardından yaşanması, huzur ve güvenliğin sağlanması açısından jandarmanın ne derece önemli bir unsur olduğunu da ispat etmiştir. İstanbul’da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserleri’ne yapılan protestolarda da bu husus göz ardı edilmemiş ve buna özellikle vurgu yapılmıştır.²⁵⁹

Hem Payas ve Dört Yol’un işgali ve oralarda yaşanan olumsuz gelişmeler, hem de artık başta Adana olmak üzere bölgedeki diğer yerlerin de işgalinin neredeyse kesinleşmesi, tüm vilayetteki idareciler ve mülki memurların telaşa düşmesine, eğer bir işgal söz konusu olursa nasıl hareket edeceklerine ve ne şekilde işlem yapacaklarına dair kafa karışıklığı yaşamalarına da yol açmıştır.²⁶⁰

²⁵⁷ Dört Yol Kaymakamlığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen raporun sureti, 4 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İf 125**

²⁵⁸ Bu vakalara örnek olarak şunları gösterebiliriz; 1- Dört Yol eski kaymakamı Necati Bey’in evi basılarak, bir sandık içinde bulunan değerli eşyaları gasp edilmiştir 2-Düyun-u Umumiye eski müdürü İhsan Efendi’nin evi basılarak eşyasıyla, nakit parası gasp edilmiştir. 3- Ailesini başka bir yere götürmek isteyen Payas müdürünün evi işgal askerlerince sarılarak, ailenin dışarı çıkmasına engel olunmuştur. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 40**; Sadaret’ten Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 16 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 48**

²⁵⁹ “...Tüm bu olayların, Osmanlı jandarmasının zorunlu gidişinden sonra meydana geldiğine, siz ekselanslarının dikkatini çekmek istiyorum. Eğer jandarma kaydırılmak zorunda kalmasaydı, Dört Yol kazasında kamu huzuru ve düzeni bozulmamış olurdu.” Bkz. Hariciye Nazırı Reşit Paşa’dan Tuğamiral Amet ve Tuğamiral R.Webb’e gönderilen nota, 28 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 71**

²⁶⁰ Çeşitli merkezlerin işgalinin gerçekleşeceğinin artık iyice gün yüzüne çıkması neticesinde Adana vilayetindeki birçok devlet dairesinde kargaşa başladı. Mesela Adana Defterdarlığı, vilayetin işgali halinde vilayet ve civardaki yerlerde bulunan yüklü miktardaki meblağların, kayıtların ve nakitlerin ne yapılacağını ve bunlarla ilgili ne şekilde bir işlem uygulanması gerektiğini soruyordu. Bkz. Adana Defterdarı Mehmet Tevfik Bey’den Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi’ne gönderilen şifreli telgraf, 14 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 51**; Maliye Nezareti’nden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı, 21 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 52**

6.3.Mersin'in İşgali ve Yaşanan Olaylar

İtilaf kuvvetlerinin Dörtyol ve Payas'ı işgallerinin üstünden henüz bir hafta bile geçmeden bölgede işgal ettikleri bir diğer nokta Mersin olmuştur. Mersin, Çukurova'nın en önemli limanlarından birine sahip olması bakımından oldukça önemli bir yerdir. 1860'lı yıllarda bölgede artan tarımsal faaliyetlerinin yanı sıra Adana-Tarsus-Mersin demiryolunun inşası ve hattın işlemeye başlamasıyla bölgedeki ticari faaliyetlerde dikkat çekici bir canlanma ve artış görülmüştür. Bu gelişmelere bağlı olarak özellikle Mersin Limanı bölgenin ihracat ve ithalatında önemli bir kapı haline gelmiştir. Mersin Limanı'nın önem kazanmasına paralel olarak ikinci derecede Taşucu, Anamur, Gülnar'da bulunan küçük limanlar da önem kazanmıştır. Bu özellikleriyle Mersin, Fransızlar için işgali elzem yerlerin başında geliyordu.²⁶¹

İtilaf kuvvetleri Mersin'in işgalinden yaklaşık bir hafta önce, seksene yakın sıhhiye ve bir miktar nizamiye askerini şehre çıkararak, asıl işgal öncesi tertibat almak için hazırlıklara başlamışlardır.²⁶²

17 Aralık 1918 günü ise çoğunluğu Ermenilerden oluşan yaklaşık bin beş yüz kişilik kuvveti taşıyan Fransız bandıralı üç gemi Mersin limanına yanaşmıştır. Öğleden sonra da yine çoğunluğu Ermenilerden oluşan beş yüz asker ve yirmi kadar zabıt karaya çıkmışlardır.²⁶³

İşgali gerçekleştiren bu kuvvetler Fransız Doğu Birlikleri Kumandanı General Hamelin'e bağlı 10.500 kişilik Fransız Doğu Lejyonu ordusuna bağlıydı. Bu kuvvetler toplamda üç tugaydan meydana geliyordu. Bu lejyonun bir tugayıyla kısa süre önce İskenderun işgal edilmişti. Dörtyol ve Payas'ı işgal eden kuvvetler de söz

²⁶¹ Tülin Selvi Ünlü, "19.Yüzyılda Mersin'in Kentsel Gelişimi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, , Mersin 2007, s.85; Varlık, **a.g.e.**, s.33-35

²⁶²Dâhiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen yazı.11 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 36**

²⁶³ France État-Major Des Armées Service Historique, **Les Armées Françaises Dans La Grande Guerre**, Tome IX, 1er Volume, Imprimerie Nationale, Paris 1930-1939, s.173

konusu lejyona bağı tugayın askerleriydi.²⁶⁴ Mersin'e çıkarılan askerler ise yine bu lejyona bağı ikinci ve üçüncü tugayın askerleriydi. Başlarında ise “İşgal Birliklerinin Komutanı ve İdare Başkanı (Commandant Des Troupes d'Occupation et Chef de L'administration)” unvanıyla Yarbay Louis Romieu bulunuyordu.²⁶⁵ Yarbay Romieu, ayrıca bölgeye getirilen Ermeni Lejyonu askerlerinin de komutanıydı.²⁶⁶

Karaya çıkarılan askerler önceden Türk yetkililere yaptıkları müracaat üzerine kendilerine sağlanan yerlere yerleştirildiler. Daha sonra bir Fransız zabiti²⁶⁷ hükümet konağına giderek memurlarla görüşmüştür. Burada bulunan memurlara işgalin geçici olduğunu, genel vaziyette herhangi bir değişiklik olmayacağını ve şimdilik herkesin işiyle uğraşması gerektiğini ifade etmiştir. Ardından Fransız zabiti her hükümet memuru ile bizzat ve baş başa görüşmüş, bu görüşmelerde her memurdan kendi alanıyla ilgili çeşitli bilgiler ve evraklar istemiştir. Fakat istenen bilgilerin ve evrakın merkeze danışmadan izinsiz verilemeyeceği, aksi halde sorumluluk doğacağı izah edilmiştir. Bunun yanında Mersin Sancağı ahalisi hakkında da kendisine bilgi verilerek ahalinin yaklaşık yüzde sekseninin Türk ve Müslüman olduğu, ayrıca Hristiyan, Ermeni vs. diğer grupların ise çoğunlukla kasabalarda yaşadığı söylenmiştir. Bu izahattan hoşlanmayan Fransız zabiti, ardından kendi sağlık personelinin hastanelere yollayarak burada bulunan malzemenin listesinin çıkarılmasını istemiştir.²⁶⁸

Öte yandan işgalin başladığı sırada Mersin Mutasarrıfı Galip Bey de istenmeyen bir olaya mahal vermemek için kıyıda birtakım tedbirler alınmasını sağladı. Sahilden Türk jandarmasını çekterek, işgal güçlerinin çıkacağı sahada ve saha gerilerinde inzibatı kurdu. Mersin jandarma bölüğü teşkilatı o an itibarıyla bir bölüktü. Bu bölüğün içinden bir kısım erler terhis edildiğinden bölüğün mevcudu

²⁶⁴ Henry Bordeaux, “Nos Missions D'Orient”, **Le Monde Illustré Noël**, 13 Aralık 1919, sayı: 3234 s.395; Demir, **a.g.e.**, s.93; Zeidner, **a.g.e.**, s.47

²⁶⁵ Hagop Turabian, **Délégation De La République Arménienne: L'arménie Et La Question Arménienne, Avant, Pendant Et Depuis La Guerre**, Imprimerie Turabian, Paris,1922, s.134; Redan, **a.g.e.**, s.76

²⁶⁶ Zeidner, **a.g.e.**, s.74

²⁶⁷ Belgede zabitin ismi yazmasa da bu kişinin Yarbay Romieu olması yüksek ihtimaldir. Bkz. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 17 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 56**

²⁶⁸ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafname sureti, 17 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 56**

azdı. Bölük kumandanı olan Yüzbaşı Talat Bey istifa etmiş olduğundan bölük komutan vekilliğini Başçavuş Abdülkadir isminde biri yapıyordu. Karaya çıkacak kuvvetlerin halk ile teması istenmediğinden, Mutasarrıf Galip Bey tarafından bunun için de ayrıca önlemler alındı. İngiliz ve Fransız birliklerinin karaya çıkışı ise üç gün boyunca sürdü.²⁶⁹

Öte yandan bölgedeki işgal kuvvetlerinin Kumandanı bulunan Yarbay Romieu Mersin’de çarşı ve mahallelere bir beyanname astırmıştır. Bu beyannamede işgalin kendilerince gerekçelerini izah eden Romieu, intizamı, adaleti muhafaza ve refahı temin maksadıyla bölgenin işgal edildiğini açıklamıştır. Bunun yanında “haksızlık ve sefaleti imhayı” da amaçladıklarını ifade ederek, kanunsuz ve kaba kuvvete dayalı iş görenlerin ise şiddetle cezalandırılacağını beyan etmiştir.²⁷⁰ Mersin’e ayak basar basmaz gösterilen bu tavır ve hareket tarzı yüzünden Fransızların bir gizli ajandalarının olduğu ve bunu uygulama amacıyla oldukları ve niyetlerinin salt bir askeri işgalden²⁷¹ ziyade tam manasıyla bir işgal olduğu bölgedeki yerel yetkililerce açıkça anlaşılmıştır. Bunun yanında işgallere karşı İstanbul’dan mütareke şartlarına kayıtsız uyulması yönünde emirler de verilmekteydi.²⁷² Adana Valiliği Dâhiliye Nezareti’ne verdiği cevaplarda mütareke şartlarına elbette uyulacağını ifade ediyordu. Fakat hem valilik hem diğer yerel idareciler mütareke şartları ile işgal güçlerinin uygulamalarını yan yana koyup baktıklarında çelişki ve tereddüt yaşıyorlardı. Örneğin Osmanlı tebaası olan Ermenilerin Fransız askeri vazifesiyle Adana’ya gelmeleri ve bunların vilayette

²⁶⁹ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: İngiliz Askerlerinin Mersin’e Çıkışı”, **Yeni Mersin**, 29 Aralık 1945, s.5

²⁷⁰ Dâhiliye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen yazı, 22 Aralık 1918, **BOA, BEO D.004547 G.341025 lef 7**

²⁷¹ Erdeha, **a.g.e.**, s.303

²⁷² Adana Valiliği, Yarbay Romieu tarafından Mersin’de yayımlanan beyanname üzerine Dâhiliye Nezareti’ne ne yapılması gerektiği yönünde danışmış, Nezaretçe verilen yanıt ise “işgalin katileşmesini intaç edecek ahvale meydan verilmemesi” gerektiği şeklinde olmuştur. Bu durum yerel yetkililerin, işgalcilerin isteklerine hangi noktalarda karşı çıkıp çıkmamaları gerektiği konusunda çelişki yaşamalarına neden olmuştur. Bkz. Dâhiliye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen yazı, 22 Aralık 1918, **BOA, BEO D.004547 G.341025 lef 7**; Adana Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafın sureti, 17 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 56**; Adliye ve Mevazih Nezareti’nden Heyet-i Teftiş-i Riyaset-i Âlisine gönderilen telgrafın sureti, 19 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 68**

silahlı faaliyetlerde bulunmalarının mütareke şartlarında yer almadığı Adana Valiliği tarafından İstanbul'a yazılan yazılarda altı özellikle çizilen hususlardandı.²⁷³

6.4.Adana'nın İşgali ve Yaşanan Olaylar

Mersin işgalinin hemen sonrasında bölgede İtilaf Kuvvetlerince işgal edilen bir diğer merkez de Adana şehri oldu. Şehre gelecek olan askerlerin ikamet edecekleri yerleri belirlemek amacıyla, Mersin'de karaya çıkmış olan bir Albay ile dört İngiliz ve dört Fransız subayından oluşan bir heyet 18 Aralık 1918 tarihinde Adana'ya geldi. Bu heyetle temasta bulunan yerel yetkililer, Adana'nın işgal edileceğini ve işgalden kısa bir süre sonra bir General ile siyasi işlerle ilgilenmek üzere bir başka yetkilinin şehre geleceği bilgisini aldılar. Bu durum vilayetin kontrol maksadıyla değil gerçek manada işgal edileceği yönündeki görüşlerin üzerindeki son şüphe bulutunu da kaldırdı.²⁷⁴

20 Aralık 1918 tarihinde Adana'ya gelen Fransız işgal kuvvetlerine bağlı üç yüz elli kişilik bir müfreze şehre girdi. Şehre ilk giren bu müfrezenin yüzde seksenini Ermeni askerleri oluşturuyordu. Bunlar savaş öncesinde bölgede yaşayan yerel halktan Osmanlı tebaasına mensup kişilerdi ve aileleri de Adana ve Mersin gibi yerlerde yaşıyorlardı. Anadilleri de Ermenicenin yan ısıra Türkçeydi. Birçoğu tehcir nedeniyle bölgeyi terk etmiş, şimdi ise işgalci kisvesiyle geri gelmişlerdi. Bu durumun “iyiliğe delalet etmeyeceği” yönünde Adana Valiliği'nin endişeleri vardı.²⁷⁵

²⁷³Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 20 Aralık 1918, **BOA, BEO D.004547 G.341025 lef 5**

²⁷⁴ Adana'nın işgalinin hemen öncesi şehre gelen bu heyetle görüşen yerel yetkililer, şehre getirilecek askerlerin büyük çoğunluğunun Ermenilerden oluşacağını ve vilayette Ermeniliğe yönelik amaçların takip edileceğini heyettekilerin sözlerinden anlamışlardır. Ayrıca Ermeniler yanlarında Ermeni bayrağı da taşımaktaydılar. Fakat bu bayrakların o an için ortaya çıkarılmaması Fransız kumandanlığınca temin ettirilmiştir. Bkz. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 50**

²⁷⁵ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 20 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 69**; Ayrıca bkz. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'dan Fransız Yüksek Komiseri Tuğamiral Amet'e, 22 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 55**; Reşit Paşa'dan Fransız Yüksek Komiseri Tuğamiral Amet'e, 26 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 67**

İşgal kuvvetlerinin şehre ulaşmasının hemen ardından General Hamelin de Adana'ya gelmiş ve ertesi gün bölgenin kuzeyini incelemek ve işgal sahasının sınırlarını tespit etmek üzere Pozantı'ya doğru hareket etmiştir.²⁷⁶ Fransızların amacı vilayetin ana merkezlerinin ardından işgal sahasını kuzeye doğru genişletmektir. Bu suretle işgal mıntıkasını kuzey yönünden de kontrol altına almış ve stratejik geçitleri de ellerinde tutmuş olacaktı. Mondros Mütarekesi'nin onuncu maddesi kendilerine Toros tünel sisteminin işgali hakkını veriyordu. Fakat işgal sadece tünellerle sınırlı kalmayarak, stratejik yerleşim birimleri, noktalar ve geçitler de işgale dâhil edilecekti. Yine Fransızlar, mütareke maddelerini kendilerince yorumlamak suretiyle işgal mıntıklarını kademe kademe başka sahalara genişletmeye başlayacaklardır.²⁷⁷

6.5.General Hamelin ve Maiyetinin Pozantı ve Civarını Teftişleri ve Yaşananlar

Adana'nın işgalinin ardından bölgeye gelen Fransız kuvvetleri komutanı General Hamelin, yanında bölge işgal kuvvetleri komutanı Yarbay Romieu ve Fransız ve İngiliz yetkili subayları olduğu halde bölgenin kuzeyini, asıl işgal öncesi teftiş ve denetleme maksadıyla 20 Aralık 1918 tarihinde Adana'dan Pozantı'ya doğru hareket ettiler. Bu denetleme ve teftiş ziyaretinde kendilerine Osmanlı ordusu adına

²⁷⁶ Adana Valisi Nâzım Bey; Halep'ten gelen bir İngiliz zabitanın ifadesine dayanarak Adana Vilayeti, İskenderun, Belen, Antep ve Maraş'ın tamamen işgal edileceğinin kesin olarak öğrenildiğini, meydana getirilecek bir asayişsizlik ve anarşi durumunda da buralarda "Ermenistan İlan Olunacağı"nın şüphesiz olduğunu" da ayrıca ifade etmiş, bunun neticesinde de Osmanlı Devleti'nin "Küçük Asya'nın bir kısmına sıkışıp kalacağı" yorumunda bulunmuştur. Vali Nazım Bey'in bu yorum ve çıkarımları boşuna değildir. Çünkü işgalin hemen sonrası Nazım Bey'in endişelerini doğrulayacak nitelikte olaylar cereyan etmeye başlamıştır. Ermenilerce provokasyonlara girilmiş, örnek olarak; Adana'da bulunan Murat Palas Otelinin civarındaki yerlere Ermeniler tarafından Ermeni bayrakları çekilmiştir. İngilizlerin Adana'daki demiryolları denetleme memuru vasıtasıyla bayraklar hemen indirilmiştir. Bkz. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 20 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İf 5**; Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 75**

²⁷⁷ Örneğin Adana'nın işgalinin hemen ardından Erzin'de bulunan Fransız askerleri Toprakkale ve Kozan taraflarına doğru hareket etmişlerdir. Erzin'den hareket eden bu askerlerin yerine ise Dörtöl'den bir tabur kadar başka asker getirilerek bunların da Osmaniye, Hassa, İslahiye taraflarına yollanacağı Cebeli Bereket mutasarrıflığınca bildirilmiştir. Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İf 41**

İrtibat Zabiti Binbaşı Tefvîk Bey ve Hat Komiseri Abdullah Bey refakat etti. General Hamelin'in bu ziyaretteki asıl amacı bölgede oldukça stratejik bir öneme sahip olan Pozantı ve çevresinin, mütarekenin Toros Tünelleri'nin işgali hakkındaki maddesine dayanarak, 26 Aralık 1918 tarihine kadar Fransız kuvvetlerince işgalini sağlamak üzere bir ön tetkikat gerçekleştirmektir.²⁷⁸

Bölgeye gerçekleştirilen bu üst düzey ziyaret, Fransızların Pozantı ve çevresine ne derecede önem atfettiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çünkü Pozantı ve çevresi hem Bağdat demiryolu projesi kapsamında Torosların çeşitli noktalarına açılan tüneller, hem de doğal geçit ve boğazlara yakınlığı sebebiyle oldukça stratejik bir mevkideydi. İkmal açısından önemli bir demiryolu noktasında olmasından dolayı da Fransızların ellerinde tutmak istedikleri bir yerdi. Ayrıca, Fransızlara Konya ve çevresinden gönderilen hububat²⁷⁹ da Pozantı'dan geçiyordu. Fransız nüfuz bölgesi olan Suriye'nin güvenliği ve buradaki Fransız varlığının devamlılığının sağlanabilmesi, bunun yanında, rahat ulaşım-erişim gibi nedenlerden ötürü de bu geçit ve tünellere ihtiyaçları vardı. Fransızların bölgeyi ifade ederken kullandıkları Kilikya tabirinin başta Halep olmak üzere Suriye'nin kuzeybatısında bulunan bazı merkezleri de içermesi, Çukurova'yı Suriye'nin bu bölgeleriyle bir arada düşündüklerini ve Suriye'nin hinterlandı kabul ettiklerini gösteriyordu. Bundan dolayı Fransızların Pozantı ve çevresini Çukurova ve Suriye bölgesinin kuzey yönünden güvenliğini sağlayan ileri bir karakol gibi kullanma niyetleri vardı. Çünkü Toros Dağları bölgenin kuzeyini kapatan doğal bir bariyer işlevi görürken Pozantı da bu bariyerin en önemli geçiş noktasıydı.²⁸⁰ Sykes-Picot Anlaşması'nda doğrudan idare alanı olarak mavi renkle gösterilen ve Anadolu içlerine kadar sokulan alanın, Adana Vilayet sınırından²⁸¹ 450 km kuzeyde bulunan Sivas Yıldız Dağları'na kadar uzanması (Bkz. Harita 2) yine bu güvenlik anlayışının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Fransızlar pratikte işgal hattını Sivas'a kadar çekemeseler de, başlıca hedefleri olan Çukurova ve Suriye bölgelerinin güvenliğini

²⁷⁸ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezaretine gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, ATASE İSH, K: 71 G: 18

²⁷⁹ Recep Dalkır, **Yiğitlik Günleri Milli Mücadele'de Çukurova**, T.T. Postası Matbaası, İstanbul 1961, s.137; Toros, **a.g.e.**, s.146

²⁸⁰ Redan, **a.g.e.**, s.138; Kısacık- İşısağ, **a.g.e.**, s.128

²⁸¹ Adana Vilayeti'nin kuzey sınırı Gülek Boğazı olarak kabul ediliyordu.

bu bölgelerin oldukça kuzeyinden başlatmayı tasarlamışlar, sınırları da bu anlayış çerçevesinde çizmişlerdi.

General Hamelin'in Pozantı'yı ve çevresini işgal etme yönündeki istediğine ise refakatinde bulunan İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik ve diğer Osmanlı yetkilileri karşı çıkmaktaydılar. Yetkililer, ayrıca 21 Aralık 1918 tarihinde İkinci Ordu Komutanlığınca kendilerine tebliğ edilen emre göre General Hamelin ve heyetine sadece Beledik'e²⁸² kadar gelebileceklerini, Pozantı'nın Türk tarafında kalması gerektiğini ve buradan daha kuzeye geçmeye ise haklarının olmadığını ifade ettiler.²⁸³

Osmanlı yetkililerinin işgal olunabilecek azami sınır üzerine görüşlerini belirtmesinin ardından General Hamelin ve heyetiyle aralarında bir dizi münakaşa cereyan etti. Fransız tarafı mütareke maddeleri ve kendi baş kumandalarının talimatı uyarınca Gülek Boğazı'ndan geçen karayoluyla, demiryolu hattının Toros Dağları kuzey eğiminin uç noktası konumundaki Pozantı'yı işgale mecbur olduklarını dile getirdiler. Buna karşılık Osmanlı yetkilileri mütareke metninde yalnızca Toros Tünelleri'nin işgalinin yazılı olduğunu, ayrıca Tünellerin kuzey çıkışının Beledik'de sona erdiğini, bundan dolayı da yalnızca Beledik'in işgal edilmesi gerektiğini ifade ederek burasının kuzeyinde kalan herhangi bir noktanın işgalinin haksız olacağını belirttiler.²⁸⁴

Osmanlı yetkilileri Toros Tünelleri'nin kuzeyindeki son nokta olarak Beledik'in işgale alınmasının Fransızları maksatlarına ulaştıracağını dile getirip Pozantı'nın ise tamamen Türk kuvvetlerinde kalması gerektiğini savunurken en önemli argümanları Suriye, Irak ve Diyarbakır taraflarına gidecek olan terhis edilmiş

²⁸² Beledik, Adana'nın Pozantı ilçesine bağlı bir köy ve yayla yerleşim yeridir. Beledik'in önemi; içerisinden Anadolu'yu Orta Doğu'ya ve Basra'ya bağlayan tarihi Bağdat Demiryolunun geçiyor olmasıdır. Beledik, Hacıkırı beldesinin 14 km kuzeyinde, Pozantı'nın ise 10 km kadar güneyinde yer alır. Adana'ya ise demiryolu ile 77 km, karayoluyla ise 110 km uzaklıkta bulunup Çakıt Irmağının kıyısında yer almaktadır. Tüm yerleşim sahası sadece 3 km uzunluğunda, 2 km eninde oldukça dar bir vadidir. Ayrıca Bağdat Demiryolu projesi kapsamında Almanlar tarafından yapılan Varda Köprüsü de bu bölgede yer alır. Bkz: Kısacık-İşisağ, **a.g.e.**, s.3

²⁸³ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, **ATASE İSH**, K: 71 G: 18 B: 18-aa

²⁸⁴ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, **ATASE, İSH**, K: 71 G: 18 B: 18-aa/ab

ve edilecek askerlerin, bunun yanında Altıncı Ordu mıntkasından (Mardin ve çevresi) kuzeye gidecek olan askerler ve diğer muhacirlerin ki sayıları toplamda elli bin civarındaydı, gerek demiryoluyla gerekse karayoluyla Gülek Boğazından sevkleri sırasında Pozantı'nın zaruri bir konak ve iâşe merkezi işlevi görecekti olmasıydı. Elli bin kişilik bu topluluğun iâşe, iskân, temizlik ve hastaların barındırılması gibi ihtiyaçların karşılanabilmesi olanaklarının sadece Pozantı'da mevcut olduğu, bu açıdan bölgede alternatifini bulunmayan kasabanın işgal edilmesi halinde yakın temas söz konusu olacağı ve bunun da çeşitli sıkıntılar doğurabileceği öne sürülmüştü. İşgal kuvvetlerinin son menzil noktasının Beledik, Türk kuvvetlerinin de Pozantı olması halinde arada 8-10 kilometrelik bir saha oluşacak ve bu da doğabilecek sıkıntıların en baştan önüne geçişini sağlayacaktı.²⁸⁵

Yapılan görüşmeler sırasında General Hamelin, aslında Osmanlı yetkililerinin bölge hakkında yaptıkları açıklamalarından tatmin olmuş ve Türk tarafının teklifini kabule meyilli bir tavır içerisinde girmişti. Fakat General'in yanında bulunan, özellikle Yarbey Romieu ve diğer Fransız subaylar, tahliye hakkında aldıkları talimatta Türk kuvvetlerinin Pozantı'nın kuzeyine çekilmesinin yazılı olduğunu ve burasının 24 Aralık 1918'e kadar tahliye edilmesinin gerekliliği hususunda ısrarcı oldular. Gülek Boğazı'ndan geçen karayolu ile demiryolu hattının birleştiği Pozantı'nın, Adana mıntkası için hayati bir değerde olduğunu ifade eden Fransız subaylar, ayrıca mütarekenin yedinci maddesi uyarınca da burayı işgal etme haklarının olduğunu ileri sürdüler. Sonuç olarak Fransız subayların bu ısrarı Osmanlı yetkililerinin açıklamalarından tatmin olmuş görünen General Hamelin'in ılımlı tavrından vazgeçmesine sebep oldu.²⁸⁶ Bu durum karşısında Osmanlı yetkilileri, Pozantı'nın işgaline rıza göstermeye kendilerinin yetkilerinin olmadığını, üstlerine danışmaları gerektiğini ifade ettiler. General Hamelin de Osmanlı yetkilileri ile aralarında gerçekleşen müzakerelerin kati surette bir kararı tespit edemeyeceğini kabulle beraber kendi adına bir emirname hazırlayarak Yarbey Romieu'ya verdi. Bu emre göre;

²⁸⁵ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, ATASE İSH, K: 71 G: 18 B: 18-ad/ae; Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, ATASE, İSH, K: 71 G: 18 B: 18-aa/ab

²⁸⁶ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, ATASE İSH, K: 71 G: 18 B: 18-ac

- 1- Osmanlı İkinci Ordu Kumandanlığı'nın protestolarına rağmen Mısır İngiliz Askeri Kuvvetleri Komutanlığı'nın, Adana Vilayeti'nin İtilaf Devletleri tarafından işgali hakkındaki emirleri icra edilmeye başlanmıştır.
- 2- İşgal güçleri 26 Aralık 1918 tarihinde Pozantı'yı işgal edeceklerdir. Pozantı'daki Türk Menzil Kumandanlığı ile hastane ve diğer müesseselerin 1 Şubat 1919 tarihine kadar²⁸⁷ kalmalarına müsaade edilmiştir.
- 3- Pozantı'da işgal kuvvetleri ile Türk Menzil Kuvvetleri mıntıkası arazisi üzerinde sınırlamaya gidilmiştir. Pozantı ile Tarsus arasındaki karayolunun uzantısında bulunan Çamalan'da²⁸⁸ terhis edilen askerlerin nakliyesinin bitişine kadar bir zabıt ve on silahlı askerden oluşan bir noktanın kalmasına müsaade edilmiştir.
- 4- Türk ordusu tarafından hiçbir askeri malzemenin 26 Aralık 1918 tarihinden itibaren ne demiryoluyla ne de karayoluyla Pozantı'dan daha kuzeye nakledilmesine müsaade edilmeyecektir. Söz konusu askeri malzemeler 26 Aralık 1918'den itibaren kontrol memuru tarafından Pozantı istasyonunda zabıt tutularak teslim alınacaktır.²⁸⁹

General Hamelin'in başında bulunduğu heyet Pozantı'da yapılan görüşmelerin ardından ertesi gün Belededik'e gitti. Burada da kendilerine eşlik eden İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey, heyetteki her bir kişiyle tek tek konuşarak alınan bu karardan Fransızları vazgeçirmeye çalıştı. Tevfik Bey'in bu ısrarının amacı Fransızları işgalden vazgeçirmekten çok, orduya Pozantı'daki kalan malzemenin kuzeye taşınması için mümkün olduğunca zaman kazandırabilmektir. Çünkü 25 Aralık 1918'e kadar taşınacak malzemenin miktarı beş yüz vagonu buluyordu. Çeşitli nedenlerden dolayı o ana kadar malzemenin sadece yüz vagonu taşınabilmişti. Nakliyenin bu denli yavaş olması vagon ve lokomotiflerin yetersizliği, makinist ve

²⁸⁷ Terhis olan askerler ve diğer muhacirlerin sevkıyatı bitinceye kadar Türk kuvvetlerinin bir kısmının Pozantı'da kalmasına Şubat 1919'a kadar müsaade edilmesine rağmen, Adana'daki İşgal Kumandanlığı, 1 Ocak 1919 tarihine kadar bütün askerlerin Çiftehan'a kadar çekilmelerini emretmiştir. Bu emir üzerine de Pozantı'daki menzil kuvvetleri ve diğer memurlar Çiftehan'a alınmıştır. Ayrıca Adana Vilayeti'nin son hududu kabul edilen Akköprü Türk tarafında kalmıştır. Bkz. Konya'da Yıldırım Kıtıatı Müfettişi Cemal Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre, 2 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 70**

²⁸⁸ Çamalan Bucağı, Pozantı'nın 30-35 km kadar güneyinde Tarsus'un da 40 km kuzeyinde yer alan bir yerleşim birimidir.

²⁸⁹ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 23 Aralık 1918, **ATASE İSH, K: 71 G: 18 B: 18-ag/ah**

diğer memurların çoğunun firari olması ve mevcutlarının azlığı, yakıt yetersizliği, havanın yağışlı olması gibi nedenlerden ileri geliyordu.²⁹⁰ Bunun bilincinde olan Tevfik Bey'in taleplerini değerlendiren General Hamelin Pozantı'nın kesin tahliye tarihini iki gün erteleyerek 28 Aralık 1918'e kadar uzattı. Sonrasında General Hamelin Beyrut'a gitmek üzere 22 Aralık 1918 tarihinde Belededik'ten ayrıldı.²⁹¹

Belededik ise 19 Şubat 1919 tarihinde işgal edildi. Fakat Alman-Fransız görüşmeleri sonucu buraya özel bir statü verilmiştir. Çünkü Bağdat demiryolu şantiyesi ve devasa malzeme stokları Belededik'de bulunuyordu. Bu nedenle şantiyede görev yapan teknik personel, işçiler, mühendisler vs. ve bunların ailelerinin ne olacağı konusu açıklığa kavuşturuldu. Buna göre Bağdat demiryolunda çalışacak personelin Belededik'de kalması konusunda anlaşma sağlanarak, Alman Philip Holzman şirketi²⁹² başmühendisi ve şantiye müdürü Nicholas Mavrokordato'nun da görevinin başında kalmasına müsaade edildi. Fakat yardımcılığına bir Fransız olan mühendis Mösyö Deduval getirildi.²⁹³

7. İŞGALLER SONRASI BÖLGEDEKİ FRANSIZ-İNGİLİZ KUVVETLERİNİN DURUMU VE KONUMLANIŞI

Fransızların bölgeyi işgali sonrası kuvvetlerinin sayısı ve konumları şu şekildeydi: İskenderun ve Ceyhan'da birer bölük, Toprakkale, Yenice, Kelebek ve Pozantı'da birer takım, Durak'ta bir manga kuvvetinde Ermeni-Fransız askeri bulunmaktaydı. Mersin-Pozantı-İskenderun-İslahiye hattı arasında kalan bütün

²⁹⁰ 17 Aralık-23 Aralık 1918 tarihleri arasında Pozantı ve Ulukışla'ya nakledilebilen vagon sayısı sadece yüz civarındaydı. Bu da 26 Aralık 1918'e kadar kalan malzemenin nakledilmesinin zorluğunu ve hatta imkânsızlığını gösterdiğinden Tevfik Bey tahliye süresinin uzatılmasını istemiştir. Bunun dışında Harbiye Nezaretinden de Konya'dan Pozantı'ya acilen üç yüz kadar boş vagon ve beraberinde sekiz-on kadar lokomotifin gönderilmesini talep etti. Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezaretine gönderilen telgraf.23 Aralık 1918, **ATASE İSH**, K: 71 G: 18 B: 18-aj/ak/ao

²⁹¹ Pozantı'da Menzil Müfettişi Bahattin Bey'den Harbiye Nezaretine gönderilen telgraf.23 Aralık 1918, **ATASE, İSH**, K: 71 G: 18 B:18-am/an

²⁹² Bu şirket Bağdat demiryolu hattının yüklenici firmalarından birisiydi. Toros ve Amanos bölgesindeki geçiş güzergahlarının belirlenmesinde önemli çalışmalar yapmışlardı. Şirket, ayrıca bölgedeki pamuk üretiminin artırılması konusunda da çalışmalarda bulunmuştu. Bkz. Kısacık-İşisağ, **a.g.e.**, s.56

²⁹³ **A.e.**, s.131

Adana Vilayeti'nde bulunan Fransız Kuvvetleri'nin komutanı Adana'ya yerleşen Yarbay Romieu idi. Adana da dahil olmak üzere Yafa'ya kadar uzanan ve Fransız işgalinde bulunan sahil mıntıkasının kumandanı ise Beyrut'a yerleşen General Hamelin idi. Çoğunluğunu Ermeni askerlerin oluşturduğu taburlardan müteşekkil bu kuvvet İngilizlerin 21.Kolordusu'nun yani General Allenby'nin emrindeydi.²⁹⁴

Fransız işgal yönetiminin dahi İngilizlerin emrinde olması tarafların bölgedeki askeri varlıkları ile yakından alakalıydı. Doğuda İngilizler karşısında Fransız askeri varlığının artırılması meselesi Fransa'da savaşın son yıllarında başlayan bir tartışma konusuydu. Özellikle İngilizlerin Kudüs'e girmesinden sonra yaşanan tartışmalar hız kazanmıştı. Bu sebeple Başbakan George Clemenceau Fransa'nın bölgedeki politik nüfuzunun sürdürülmesi için daha fazla kuvvet takviyesi yapılması yolunda baskılara maruz kalmıştı. Çünkü savaşın son anına kadar Suriye, Filistin, Hicaz gibi cephelerde Fransızların askeri varlıkları İngilizlerin sürekli gerisinde kalmıştı. Bu durumun başlıca sebebi Fransızların kuvvetlerini genelde Avrupa cephelerinde Almanlar karşısında tasarruf etmesi ve Doğu'da büyük miktarda askeri kuvvet bulunduramamış olmasıydı. Fransızların askeri kuvvet açısından İngilizlerin gerisinde kalmaları, savaş sonrasında da devam etmiş, bu da İngilizler karşısında siyasi zayıflığı beraberinde getirmişti. Bu durum Çukurova'nın işgali sonrası da sürmüştü.²⁹⁵ Örneğin İskenderun ve civarındaki Fransız askeri varlığı 1919 başında 10.000, Eylül 1919'a gelindiğinde 15.000 iken, İngilizlerin Sina'dan Tarsus'a kadar olan alan içerisinde 100.000 kişilik bir kuvveti bulunmaktaydı. Bu kuvvetlerin büyük çoğunluğu ise Hintli Müslümanlardı.²⁹⁶ İngilizler böylesi büyük sayıda kuvvetlerle Musul-Mezopotamya-Hindistan güzergahında ve Bağdat-İstanbul demiryolu hattında güçlü bir konumda bulunma anlayış ve amacını güdüyorlardı.²⁹⁷ Dolayısıyla işgal sonrası bu amaca uygun olarak Çukurova'dan geçen Bağdat demiryolu hattı ve Adana tren garı İngilizlerce idare

²⁹⁴ Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Nihat Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre, 3 Ocak 1919, ATASE İSH, K: 105 G: 2 B:2

²⁹⁵ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, s.10

²⁹⁶ Yves Le Lannou, "Gendarmes Français En Cilicie (1918-1922)", *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et Le Monde Turco-Iranien*, N°28, Juin-Décembre 1999, s.187. <https://doi.org/10.3406/cemot.1999.1496> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2018); Andrews-Forstner, "The French Colonial Party and french Colonial War Aims 1914-1918", s.100-101; Demir, *a.g.e.*, s.95

²⁹⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.179

ediliyor ve sıkı bir biçimde kontrol altında tutuluyordu.²⁹⁸ İngilizlerin Çukurova’da kaldıkları süre zarfında çoğunlukla askeri kontrol ve asayişle ilgilenmeleri, idari kontrolü ise Fransızlara bırakmaları yine bu anlayışın bir ürünüdür.²⁹⁹

İngilizlerin Çukurova’da Fransız askeri kuvvetleri karşısındaki büyük üstünlükleri ve bunun olumsuz tezahürleri bazı Fransız yazarların üzerinde durduğu bir husustur. Örneğin Pierre Redan, Fransızların İngiliz birliklerine göre zayıf kalışının bölgenin işgali sonrası yerel halkın dikkatini çektiğini ve Fransa’nın prestijinin de bundan zarar gördüğünü ifade etmiştir. Çünkü Redan’a göre “*Doğuda dış görünüm ve prestij çok önemli bir husus*” idi.³⁰⁰

8. POZANTI’NIN BOŞALTILMASI VE KALAN MALZEMELERİN TAŞINMASI MESELESİ

26-27 Aralık 1918 günü Türk kuvvetleri Pozantı’yı terk ettiler. Nihat Paşa, Türk kuvvetlerinin Pozantı’yı terk etmesinden hemen önce elde var olan bütün taşıma vasıtaları ile mevcut cephane ve malzemeyi Ulukışla³⁰¹ ve Çiftehan’a³⁰² nakletmek üzere süratli bir çalışmada bulundu. Nihat Paşa’nın amacı tahliye süresinin son anına kadar nakledebildiği kadar cephaneyi kuzeye aktarmaktı. Bunun için otomobiller bile seferber edildi. Nakliyede belli oranda başarı sağlandı. Fakat bunun yanında nakledilemeyip bırakılan birçok cephane ve malzeme de oldu. Örneğin Kelebek’te iki yüz ton erzak, otuz vagon topçu ve piyade cephanesi, iki deniz uçağı ile Almanlardan alınmış olan bir teçhizat ambarı bu bırakılan cephane ve malzemedir sadece bazılarıydı.³⁰³ Bu malzemelerin kuzeye nakledilememesinde imkanların yetersizliğinin yanı sıra Fransızların Türk askerine nakliye esnasında

²⁹⁸ Redan, **a.g.e.**, s.76

²⁹⁹ **A.e.**, s.76

³⁰⁰ Redan, **a.g.e.**, s.75-76; Akyüz, **a.g.e.**, s.179-180

³⁰¹ Ulukışla, Pozantı’nın 45-50 km kuzeybatısında bulunan bir yerleşim yeridir.

³⁰² Çiftehan, Pozantı’nın yaklaşık 18 km kuzeybatısında bulunan bir yerleşim yeridir.

³⁰³ Ulukışla’da Yıldırım Kışla Müfettişi Nihat Paşa’dan Harbiye Nezareti’ne gönderilen şifre, 27-28 Aralık 1918, **ATASE İSH**, K: 71 G: 32 B:32; Osmanlı Ordusu Hümayunu’ndan Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 29 Aralık 1918. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 1ef 73**

vagon ve makine vermemesi, karadan araba ve develerle nakliyata müsaade edilmemesi gibi engellemeler de etkili olmuştur.³⁰⁴

Nakledilemeyip işgal güçlerinin eline geçen malzemeler, Hariciye ve Harbiye Nezaretleri arasında bir takım münakaşaya da sebebiyet vermiştir. Hariciye Nezareti Pozantı'da kalan malzemelerin Harbiye Nezaretince zamanında tedbirler düşünülüp uygulanamaması yüzünden nakledilemediğini ve bundan dolayı söz konusu malzemelerin zayi edildiğini ve bu durumdan Nezaretçe büyük bir teessüf duyulduğunu ifade etmiştir.³⁰⁵ Harbiye Nezareti'nin buna verdiği cevapta ise ordunun yapacağı her tahliye işleminin hükümetin resmi kararına bağlı olduğu, kendi başlarına buyruk bir tahliye uygulanamayacağı, Harbiye Nezareti'nin sürekli hükümetin kararını beklediği fakat bu kararların hep geciktiği ve beklerken de devamlı olarak işgal kuvvetlerinden gelen emrivakileri kabule mecbur kaldığı ifade edilmiştir.³⁰⁶

9. İŞGALLERİN BAŞLAMASIYLA VİLAYETTE YAŞANAN ÖNEMLİ GELİŞMELER

Pozantı'nın işgalinden ardından gerçekleşen bir diğer önemli hadise, Fransızların yaklaşık bir ay kadar sonra işgal sınırlarını daha da kuzeye çekip Çiftahan'ı da işgal etmeleridir. Bu durum Osmanlı yetkililerinde tam anlamıyla bir şok etkisi yaratmıştır. Çünkü zaten Adana Vilayeti'nin sınırları Toros dağ silsilesinin güneyinde kalan kısımdan ibaret olduğundan Pozantı'nın işgali bile zorunlu değildi. Fakat şimdi Pozantı'nın yirmi beş kilometre kuzeyinde ve Konya Vilayeti'ne bağlı

³⁰⁴ Konya'da Yıldırım Kıtaatı Müfettişi Cemal Bey'den Harbiye Nezaretine gönderilen şifre, 2 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 70**

³⁰⁵ Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen yazı.16 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 75**

³⁰⁶ Harbiye Nezareti ordunun bölgedeki en büyük depolarını ihtiva eden Ulukışla mevkiinin de işgalinin muhtemel olduğunu ifade ederek, gereğinin şimdiden yapılmasını istemiştir. Bu istek iğneleyici bir tarzda ifade edilmesi açısından ilgi çekicidir. “....*Bu vesile ile yeni bir işgale ve vaz-ı yedin (el koyulmanın) arifesinde olduğunu zanneden Harbiye Nezareti atıyen (gelecekte) yine bir teessüfe maruz kalmamak için arz eder ki: En büyük depolarımızı ihtiva eden Ulukışla mevkiinin işgali dahi pek muhtemeldir. Bu hususta nazar-ı dikkati devletleri celbe müsarat (teşebbüs) olunur.*” Bkz. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 20 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 77**

bulunan Çiftehan'ın da işgali Osmanlı yetkililerince en hafif tabirle “mantıklı bir sebebi olmayan” bir olay olarak görülmüştür.³⁰⁷

9.1.Adana Valisi Nazım Bey'in İstifası

Bölgede işgallerin başlamasıyla vilayette mülki ve askeri idarede birbiriyle bağlantılı önemli gelişmeler meydana geldi. Bunlardan ilki Adana Valisi Nazım Bey'in istifasıdır. Nazım Bey'i en çok endişelendiren konu bölgeyi işgal eden Fransız askerleri içindeki Ermenilerdi. Nazım Bey, işgalin başlamasından itibaren nerdeyse yaptığı tek şeyin “içi intikam hırsı ile dolu” bu askerlerin meydana getirdiği “mezalim ve hunharlığı” engellemeye çalışmak olduğunu belirtmektedir. Bu askerlere ilaveten İngilizlerin de bölgeye üç-dört bin civarında asker gönderecek olması üzerine Nazım Bey, vilayetin vaziyetinin “şüpheden bilinmeze” doğru evrildiğini ifade etmiş, mevcut durum karşısında “vilayetçe yapılacak hiçbir şeyin olmadığı” itirafında bulunmuştur. Yapabileceklerin “Müslüman ahaliyi teskin ile sınırlı” ve meselenin uzaktan haberleşme yoluyla çözümünün artık imkansız olduğunu söyleyen Nazım Bey, vilayetin geleceğinin bir an evvel tespit edilmesi lüzumunun da altını çiziyordu. Ayrıca, bunun sağlanacağı yerin Adana değil İstanbul olması gerektiğini de ekliyordu.³⁰⁸

Tüm bu yaşananlara rağmen Nazım Bey, başlayan işgallerin salt bir askeri işgalden ibaret olacağını, mülki idareye bir müdahalede bulunulmayacağı ümidini son ana kadar taşımıştı. Fakat vilayete Baş İdareci unvanıyla bir Fransız bir albayın geleceğini öğrenmesi son ümit kırıntısını da yok etti. Bunun üzerine Nazım Bey, sağlık durumunun bu ağır koşulları kaldıramayacağı mazeretiyle istifasını vermiştir.³⁰⁹ Fakat Nazım Bey, vilayete yeni bir vali gelinceye kadar görevini sürdürecektir.

³⁰⁷ Konya'da Yıldırım Kıtıatı Müfettişi Cemal Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre, 3 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 48**

³⁰⁸ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf sureti, 1 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 83**

³⁰⁹ Erdeha, **a.g.e.**, s.303-304

Ali Fuat Türkgeldi anılarında Nazım Bey'in istifasını şu şekilde anlatıyordu:³¹⁰

“23 Kanun-ı evvel (Aralık) 1918 tarihli ma'ruzat meyanında Adana valiliği hakkında Meclis-i Vükela mazbatasına leffen Vali-i sabık Nazım Bey isminde bilmediğim bir zatın iki telgrafnamesi takdim kılınmıştı. Bu zat ahval-i sıhhiyesinden ve icabat-ı mahalliyeden dolayı istifa ediyor ve vilayetin halini pek acıklı bir surette tasvir eyliyordu. Fransızların maksadı orada bir Ermeni Cumhuriyeti tesis etmek ve vilayetin nüfus-i mevcudesi itibarıyla Ermeni nüfusu akall-i kalil olmasından dolayı şimdiki halde buna muvaffak olmazlar ise bir hükümet-i müstakile teşkil eylemek olduğunu ve vilayeti işgal için sevk eyledikleri kuvay-ı askeriye'nin yüzde sekseni Ermeni gönüllülerden ibaret olması da bu maksada vazihan delalet eylemekte idüğünü ve Adana'nın ırken ve mevkien hükümet-i Osmani'den gayr-i kabil-i iftirak bulunduğunu pek müdellel surette ifham ve Babialiyi ikaza ihtimam ile şu sırada vilayete Avrupaca meslek ve meşrebi tanınmış bir valinin tayinine lüzum gösteriyordu.”

9.2.İkinci Ordu'nun Lağvı ve Nihat Paşa'nın Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği

9.2.1. Nihat Paşa'nın Adana Vali Vekili Olarak Atanması

Dörtyol'un işgali sonrası Mersin ve Adana'nın da işgal edileceğinin kesinleşmesi üzerine Erkan-ı Harbiye tarafından askeri kanatta bir takım değışikler yapıldı. Mersin'in işgalinin arifesinde 15 Aralık 1918 tarihinde Erkan-ı Harbiye Reisi Abdullah Paşa tarafından İkinci Ordu lağvedilerek, 12. ve 20. Kolordular da doğrudan Erkan-ı Harbiye emrine alındı. Nihat Paşa da hem Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği hem de Adana vali vekilliği görevlerine getirildi.³¹¹

Fakat Nihat Paşa'nın, özellikle Adana vali vekilliği görevine atanması işgal yetkililerince hoş karşılanan bir gelişme olmadı. Çünkü Nihat Paşa, işgal öncesi ve sonrasındaki faaliyetleri sonucu İngiliz ve Fransızların gözüne batan, bu nedenle

³¹⁰ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.172

³¹¹ Nihat Paşa'nın Adana Vali Vekaleti'ne atandığını gösterir irade layihası, 13 Aralık 1918, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) D.249 G.228 lef 1**; Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 16 Aralık 1918, **BOA, BEO, D.4547 G.340953 lef 1**; Ener **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.3

sürekli takipte bulundurdıkları bir isimdi. Hatta vali vekilliğine atandığı esnada Konya’da³¹² bulunan Nihat Paşa’nın değil Adana Vilayeti’ne vali vekili olması, vilayet sınırlarına girmesi dahi istenmiyordu. Nihat Paşa, 23 Aralık 1918’de Adana’ya gitmek üzere ilk önce demiryolu ile Pozantı’ya gelmiş, ardından demiryolu arızalandığı için karayolu ile Tarsus’a hareket etmişti. Fakat tam bu esnada işgal kuvvetleri, 17 Aralık 1918 tarihi itibarıyla Adana-Tarsus demiryolunun güneyinde bulunan ordu mensuplarının tutuklanıp esir muamelesi göreceğine dair kararı Nihat Paşa’ya hatırlatarak, Pozantı’nın güneyine geçmemesini istediler.³¹³ Bu arada Yarbay Romieu da, Nihat Paşa’nın Adana’ya ulaşmamasını temin etmek, eğer ulaşırsa nasıl bir muamele göreceğini göstermek istercesine İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey’i dairesine çağırarak alıkoymuş ve kapısına iki Ermeni askeri dikmek suretiyle gözaltına aldırılmıştır. Sebep olarak da Nihat Paşa’nın karayolu ile Pozantı’dan Tarsus’a hareket etmesini göstermiştir. Tevfik Bey, öğlen saat iki buçuktan akşam saat dokuz kadar karanlık bir odada görüşme ve yemekten mahrum bir şekilde tutulmuş, ayrıca eşyalarına ve dairesindeki gizli evraklarına da el konulmuştur.³¹⁴ Yarbay Romieu’nun Nihat Paşa’ya verilecek gözdağı için Tevfik Bey’i seçmesi de tesadüf değildi. Çünkü Tevfik Bey, General Hamelin’in Pozantı bölgesini teftişi sırasında Romieu’nun da bulunduğu heyete eşlik etmiş, ayrıca işgalin haksız olduğunu ispatlamak adına da heyettekilere uzunca dil dökmüştü. Bu sebeple Romieu’un gözüne batmış olması gayet anlaşılabilir bir durumdu. Romieu böylece hem Nihat Paşa’ya bir gözdağı vermiş hem de Fransız heyetin Pozantı’yı teftişinde gösterdiği tutumundan dolayı Tevfik Bey’e bir ceza kesmiş oluyordu.

Yaşananlar gelişmeler üzerine Nihat Paşa önce Ulukışla’ya ardından Konya’ya döndü. Fakat Ulukışla’da bulunduğu sırada Pozantı’nın tahliyesinin son anına kadar malzemelerin kuzeye nakli için çalışmalarını sürdürdü. Nihat Paşa Konya’ya dönüşünde Tevfik Bey’e yapılan muamele için Yarbay Romieu’yu

³¹² Mütareke sonrası İkinci Ordu Konya’ya nakledilmeye başlanmış, işgaller sonrası da yeni karargah olarak burası belirlenmiştir. Bkz. Ahmet Avanas, “Mütareke Başlarında 2.Ordu’nun Konya’ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. 8, Sayı.23, Ankara, Mart 1992, s.374-375

³¹³ Erdeha, **a.g.e.**, s.304

³¹⁴ Yıldırım Kıtacı Müfettişi Nihat Paşa’dan Harbiye Nezareti’ne gönderilen şifre sureti, 29 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İf 13**

protesto etmeyi düşünse de, “*Fransızların bu taşkın zabitini hitaba layık görmediğinden*” bu protestonun Harbiye Nezaretince yapılmasını daha uygun görmüştür.³¹⁵ Bunun yanında, Nihat Paşa’nın Konya’ya dönmesiyle beraber Nazım Bey’in, yeni bir vali atanıncaya kadar vali vekili olarak bir müddet daha görev yapmasına karar verilmiştir.³¹⁶

9.2.1. Nihat Paşa’nın Azledilmesi

İşgal güçlerinin, özellikle İngilizlerin, Nihat Paşa konusundaki hassasiyetleri onun Konya’ya dönüşüyle son bulmadı. Bu sebeple İstanbul’da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği’nce Nihat Paşa’nın görevden alınarak tamamen tasfiye edilmesi için Osmanlı yetkililerine ısrarlı bir şekilde baskı uygulanmaya başlandı. Çünkü Nihat Paşa’nın Adana Vilayet mıntikasının sınırında olan Konya’daki askeri birliklerin kumandanı olarak bulunması işgal güçlerince sakıncalı görülüyordu.³¹⁷ Bunun yanında, Yüksek Komiser Amiral Calthorpe’un ısrarındaki gerekçeler ise Nihat Paşa’nın Kilikya’daki Türk nüfusu yeni teşkilatlar oluşturmak amacıyla organize edip silahlandırması ve Türk ve İslam nüfusu savunmak amacıyla bütün köy ve kasabalarda “İslami Birlikler” kurulmasını teşvik etmesiydi. Bu nedenlerden ötürü Nihat Paşa’nın bölgedeki varlığının artık hiçbir koşulda uygun görülemeyeceği ve meselenin halledilmesi için Osmanlı makamlarınca derhal gereken emirlerin verilmesi gerektiği ifade edilmişti.³¹⁸ Bunun yanında Nihat Paşa’nın bölgedeki faaliyetlerinden dolayı divan-ı harbe sevk edilmesi de istenmişti. Fakat Harbiye Nezareti, Nihat Paşa hakkındaki iddiaların sözde ve dayanaksız olduğu gerekçesiyle bu konuda hiçbir şey yapılamayacağını ifade etmiştir.³¹⁹ İngiliz Yüksek Komiserliği ise bu karardan memnun olmayarak Nihat Paşa’yı bölgeden uzak tutmak ve tutuklatmak maksadıyla derhal İstanbul’a çağrılmasını ve bu emrin yerine

³¹⁵ A.b.

³¹⁶ Erdeha, a.g.e., s.304

³¹⁷ A.e., s.304

³¹⁸ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe’dan Hariciye Nezareti’ne gnderilen yazı, 2 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 15**; Hariciye Nezaretinden Harbiye Nezareti’ne gönderilen yazı, 6 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 14**

³¹⁹ Osmanlı Ordusu Hümayunu’ndan Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 8 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 27**

getirildiğine dair kendisine ayrıca bilgi verilmesini talep etmiştir.³²⁰ Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye bu baskılara daha fazla dayanamayarak Nihat Paşa'ya derhal İstanbul'a gelmesi yolunda tebliğde bulunmak zorunda kalmıştır. 22 Ocak 1919 tarihinde görevden alınan Nihat Paşa İstanbul'a çağrılmış, yerine Mersinli Cemal Paşa Yıldırım Kıştaatı Müfettişliği'ne tayin edilmiştir.³²¹

³²⁰ İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 16 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 29**

³²¹ Osmanlı Ordusu Hümayunu Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 22 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 38**; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s.53

İKİNCİ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ İŞGAL UYGULAMALARI (1 OCAK 1919-15 EYLÜL 1919)

1. ÇUKUROVA'DAKİ FRANSIZ-ERMENİ ORTAKLIĞI VE TEMELLERİ

1.1.Fransız Ordusundaki Ermeni Unsurlar ve Ermeni Lejyonu'nun Oluşumu

Bölgede işgallerin başlamasının ardından dikkat çeken hususlardan bir tanesi Fransızların yanında bölgeye gelen Fransız üniformalı Ermeni askerleriydi. İşgal edilen hemen her yerde göze çarpan bu Ermeni askerlerinin varlığı, henüz savaş devam ederken temeli atılan ve yalnızca Ermenilerin katılımıyla vücut bulan bir askeri oluşumdan ileri geliyordu.

Ermenilerden bir askeri lejyon oluşturulma fikri, 1915 yılında Hatay'ın Samandağ ilçesindeki bazı Ermeni köylerinin Fransız ve İngiliz donanmasının İskenderun'a çıkarma yapacağı³²² söylentileri üzerine Osmanlı Devleti'ne vergi vermek istememesi ve sonrasında başlayan olaylar neticesinde oluşmuştur. Hükümet vergi vermeyen köyleri uyarmak ve kanunlara uyulmasını tembih etmek üzere bölgeye memurlar göndermiş fakat bundan bir fayda sağlanamamıştır. Daha sonra olaylar silahlı çatışmaya evrilmiş ve bir isyan mahiyeti almıştır. Yerel askeri güçlerle silahlı çatışmaya giren Ermeniler daha sonra topluca Musa Dağı'na³²³ çıkmışlardır.

³²² Gauin, “Stratejik Tehditler ve Tereddütler: Kilikya’da Karaya Çıkarma Operasyonları ve Projeleri ve Osmanlı Ermenileri (1914-1917)”, s.965

³²³ Musa Dağı’nda yaşanan olaylar daha sonra bazı yazarlarca “Musa Dağı Direnişi” şeklinde destansı bir anlatıya büründürülerek lanse edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Franz Werfel, **Musa Dağı’da 40 gün**, Çev: Saliha Nazlı Kaya, Belge Yayınları, İstanbul 2019; Ayrıca bkz. Anrekos Varnava, “French And British Post-War Imperial Agendas And Forging An Armenian Homeland After The Genocide: The Formation Of The Legion D’Orient In October 1916”, **The Historical Journal**, 57, 4 (2014), s.1008-1012

Hükümet bu sefer bölgeye ciddi miktarda silahlı kuvvet göndermek durumunda kalmıştır. Fakat kısa süre sonra bölgeye ulaşan ve Musa Dağı'na çıkan Osmanlı askerleri Ermenilerin izine rastlamamışlardır. Çünkü bu olaylar yaşandığı esnada İskenderun kıyılarında bulunan bir Fransız savaş gemisi kıyıya yanaşarak Musa Dağı'ndan sahile inen yaklaşık 5000 Ermeni'yi 12-13 Eylül 1915 tarihinde alıp Mısır'ın Port Said limanına götürmüştür.³²⁴

Musa Dağı'ndan getirilen bu Ermeniler, Fransız ve İngilizler arasında tartışma konusu olmuş, sonuç olarak bunların Adana bölgesinde çete savaşlarında kullanılmasına karar verilmiştir. Bunun için de Kıbrıs'a götürülmüş³²⁵ ve orada Fransız askerleri tarafından eğitim görüp sonra da Çukurova'ya sevk edilecekleri bir kampa yerleştirilmişlerdir. Böylesi bir kampın çıkış noktasını, ne yapacakları bilinmeyen bu başıboş kalabalığı faydalı ve kullanışlı bir silahlı güce dönüştürme fikri oluştuyordu. Ermenilerin milli emelleri, bu Lejyon'un gelecekteki "Ermeni ulusal ordusunun çekirdeği" olacağı şeklindeki söylemlerle beslenerek³²⁶ Anadolu'nun güney kesiminin işgalinde kullanılması için bunlara gereken motivasyon sağlanabilirdi. Üstelik bunların bölge hakkındaki bilgilerinden de istifade edilebilirdi. Çünkü bu Ermeniler Osmanlı tebaasına mensup, bölgeyi bilen ve Türkçe konuşan kişilerden oluşuyordu. Bu suretle bölgenin işgalinde ve işgal sonrası süreçte bunlardan istifade etme fikrinin Fransızlara cazip gelmesi doğaldı.³²⁷

Kampın kuruluşunu organize etmek için Fransız genelkurmayı Yarbay Louis Romieu'yu görevlendirmiş, bunun yardımcılığına da Yüzbaşı Taillardat getirilmişti. Bu iki isim de vilayetin işgalinin ardından bölgeye gelen Fransız kurmay heyetinde bulunacak ve önemli vazifeler üstleneceklerdir. Kurulan Ermeni Lejyonu'nun

³²⁴ Halil Aytekin, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.38-39-40; France État-Major Des Armées Service Historique, **a.g.e.**, s.43-44; **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.46-47

³²⁵ Kıbrıs'ta kampın bulunduğu yer Gazimağusa'nın 25 km kuzeyinde yer alan Monarga isimli bir yerleşim birimidir. Günümüzdeki adı Boğaztepe köyüdür. Bkz. France État-Major Des Armées Service Historique, **a.g.e.**, s.83

³²⁶ Gérard Dédéyan, "Le Colonel Louis Romieu (1872-1943), La Légion Arménienne, et Le Mandat Français Sur La Cilicie (1919-1921)", **Bulletin de l'Académie des Sciences et des Lettres de Montpellier**, XLIX, 2018, s.3

³²⁷ Ulvi Keser, "Doğu Lejyonu (Legion D'Orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)", **Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler, Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Yayına Haz: Erdem Ünler; Orhan Neçare; Yunus Emre Tansü; Mehmet Biçici, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.98-99

talimatnamesi de Fransız genelkurmayınca hazırlanarak “Doğu Lejyonu Talimatnamesi” adı verilmiştir. Bu talimatnameye atfen kurulacak birliğin ismi “Doğu Lejyonu (Legion d’Orient) ” olmuş, 1918 yılında ise lejyonun ismi “Ermeni Lejyonu (Légion Arménienne)” olarak değiştirilmiştir.³²⁸

Kıbrıs’ta açılan Ermeni Lejyon kampından sonra kamp bünyesine personel ve mali destek toplamak için Kıbrıs, Kahire, İran ve ABD’de çeşitli komiteler oluşturulmuştur. Fransızlar kampa seçilecek gönüllülerin, öncelikle Kilikya veya Suriye bölgesinde doğmuş³²⁹ ve yerel dili bilen kişiler olmasına dikkat etmişlerdi.³³⁰

Ermeni kampında bulunanlara verilen eğitimler sadece askeri konularla sınırlı kalmamış, işgal sonrası bölgede işe yarayacak sabotaj, istihbarat, propaganda vs. gibi alanlarda da Fransız subaylar gözetiminde çeşitli eğitimler verilmiştir. Tüm bunlara ilave olarak bazıları da Fransız ordusuna tercümanlık ve kılavuzluk konularında yardımcı olmak üzere özel eğitim almışlardı.³³¹

Diğer yandan, lejyona seçilen Ermeni gönüllülerin belirlenmesi aşamasında Ermeni komiteleri³³² önemli rol oynamıştı. Dolayısıyla, Kıbrıs’ta teşkil edilen bu Ermeni kampı bir bakıma Fransa ile bazı Ermeni komiteleri arasında meydana getirilen bir anlaşmanın da somut haliydi ve komitelerin Ermeni Lejyonu üzerinde bir etkinliği söz konusuydu.³³³ Bu etkinlik çeşitli vesilelerle de kendisini gösteriyordu. Örneğin Lejyona alınan Ermenilerin disiplini konusunda zaman zaman yaşanan sıkıntılardan birinde, Mayıs 1918’de Kıbrıs’taki kampta bazı Ermeniler, Fransız askeri otoritesine karşı bir isyan girişimde bulundular. Fransızlar sorumluları

³²⁸ France État-Major Des Armées Service Historique, **a.g.e.**, s.82-84; Aytekin, **a.g.e.**, s.38-40; Keser, **a.g.m.**, s.98-99

³²⁹ Aram Turabian, **Les Volontaires Arméniens Sous Les Dreapaux Français**, Imprimerie Nouvelle (Association Ouvriere), Marseille 1917, s.18,28

³³⁰ France État-Major Des Armées Service Historique, **a.g.e.**, s.43-44, 83; Aytekin, **a.g.e.**, s.86

³³¹ Aytekin, **a.g.e.**, s.89-90

³³² Ermeni komiteleri tabiriyle kastedilen: 1-Geleneksel partiler: Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksütyun), Hınçak, Ramgavar; 2- Bunlara bağlı gruplar, Ramgavar yanlısı “Ermeni Ulusal Birliği” (EUB) ve Ermenistan Cumhuriyeti (ECH); 3- Ermeni gönüllülerini Fransız veya Yunan ordusuna sokmaya çalışan özel komiteler. Bkz. Maxime Gauin, “Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi’nden İtibaren Lozan Antlaşması’na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı.49, Aralık 2004, s.161

³³³ Maxime Gauin, “The Relations The French Republic And The Armenian Committees, From 1918 To 1923”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s.84-86

derhal cezalandırdı.³³⁴ Fakat Fransızların Ermenileri bu tarz disiplinsizlikler sebebiyle askeri mahkemelere sevk edip cezalandırmaları sürekli Ermeni komitelerinin tepkisiyle karşılaşıyordu. Komitelerin Ermeniler üzerindeki bu ve benzeri etkinliklerinin süreç içerisinde Fransız-Ermeni ilişkilerini geren bir husus olacağını da belirtmeliyiz.³³⁵

Ermeni Lejyonu eğitimini tamamladıktan sonra ilk ciddi sınavını Müttefiklerin Eylül 1918’de Yakın Doğu taarruzunda yer alarak verdi. Ermeni Lejyonu askerleri muharebelerdeki faaliyetleriyle İtilaf Devleti generallerinin takdirini kazandılar.³³⁶

Fakat savaş sonrası Beyrut’a getirilen Ermeni Lejyonu burada da asayişsizlikler yarattı. Kasım 1918’de Beyrut’taki yerel Müslümanlara Lejyon askerlerince saldırılar gerçekleştirildi. Ayrıca yerel polis ve Ermeni askerler arasında yer yer çatışmalar yaşandı. Bu durum General Hamelin’i oldukça rahatsız etmiş, Lejyon askerlerinin bir an önce Anadolu’ya sevki için çalışmalara başlanmıştır.³³⁷ General, Ermeni Lejyonu’nun Anadolu’ya sevkinden önce de Lejyon’u Halep, Şam ve Beyrut yöresinden çeşitli birliklerle takviye etmiş, ayrıca bu kuvvetleri Ermeni Lejyonu ve Suriye Lejyonu şeklinde iki üniteye ayırmıştır.³³⁸

1.2. Yarbay Romieu’nun Adana’daki Faaliyetleri, Ermeni Lejyonu ve Yerel Halk ile Olan İlişkisi

Kilikya İşgal Kuvvetleri Kumandanı olarak bölgede bulunan Yarbay Romieu, Adana’ya geldiği ilk günden beri hem yerel idare yetkililerinin hem de halkın oldukça tepkisini çeken faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. İşgalin ilk gününden

³³⁴ Gauin, **a.g.t.**, s.164

³³⁵ Gauin, **a.g.m.**, s.167

³³⁶ Garabet K. Moumdjian, “Cilicia Under French Administration: Armenian Aspirations, Turkish Resistance, and French Stratagems”, **In Armenian Cilicia (UCLA Armenian History and Culture; Historic Armenian Cities and Provinces**, Ed. Richard G. Hovannisian and Simon Payaslian, Mazda Publishers, California 2008, s.467; Gauin, **a.g.m.**, s.164

³³⁷ Zeidner **a.g.e.**, s.70; Gontaut-Biron, **a.g.e.**, s.54

³³⁸ **A.e.**, s.70; **A.e.**, 54

başlamak üzere, Ermeni askerlerince uygulanan yağma ve tecavüzlerin artmasında, müsamahakâr tutumuyla en birinci sebep olarak görülen Yarbay Romieu, yaşanan olayların ardından suçluları üslerine karşı haklı göstermek ve suçlarını hasıraltı etmek şeklinde tavır ve faaliyetler sergilemeye başlamıştır. Bu tavrın neticesi olarak da Ermeni askerleri daha da şıarmaya ve vilayetteki saldırı ve pervasızlıklarını daha da artırmaya başlamışlardır. Ermenilerin bu davranışları sebebiyle Türk makamları her fırsatta bunların Fransız askerleri ile değiştirilmesini istemişlerdir.³³⁹

Yarbay Romieu'nun bölgede Ermenileri koruyup kollamaya yönelik tavır ve eğilimi ise oldukça doğaldı. Çünkü Romieu, savaş esnasında Fransız ve İngilizlerin kararıyla Kıbrıs'a getirilip yerleştirilen ve sonra bir lejyona dönüştürülen Ermeni kampının organizasyonu için görevlendirilen kişiydi. Adana Vilayeti'nin işgali sonrası yanında getirdiği Ermeni askerleri onun gözetiminde Kıbrıs'taki kampta uzun müddet eğitim görmüşlerdi. Dolayısıyla o, Ermeni askerlerini, Ermeni askerleri de onu yakından tanıyorlardı. Bu sebeple işgal sonrası süreçte vilayette Ermenilerin aşırılıklarına göz yumulmasında Romieu'nun Ermenilere olan aşinalığının etkisi büyüktü.³⁴⁰

Yarbay Romieu, hükümetin, yerel halkın ve eşrafın nüfuzunu azaltmak için birçok girişimlerde bulunmuştur. Bunları halktan silah toplamak, Ermenileri gizlice silahlandırmak, polislerin büyük çoğunluğunun yüksek maaşlarla Hristiyanlardan olmasını sağlamak, jandarmada yaşanan kadro eksikliğini Hristiyanlarla tamamlamak, yeni vazifeler icat etmek suretiyle Hristiyan memurlarının sayısını artırmak şeklinde ifade etmek mümkündür. Bunun dışında işgal edilmiş bölgelere dışarıdan Ermeni muhacirleri getirterek yerleştirmek, bazı ekonomik ve sosyal sınıfların kapılarını Türk ve Müslüman ahaliye kapatarak Hristiyanların elit tabakasına tahsis etmek, bekçi maaşlarını artırarak çoğunluğunu yine Hristiyanlardan seçmek şeklinde uygulamalarda da bulunmuştur. Yarbay Romieu tüm bu faaliyetlerinden dolayı kısa sürede Türk ve Müslüman halk arasında sevilmeyen bir figür olarak ön plana çıkmış, birçok kesimde büyük tepkiye yol

³³⁹ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey'in raporunun sureti, 14 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İef 56**; France État-Major Des Armées Service Historique, **a.g.e.**, s.174

³⁴⁰ France État-Major Des Armées Service Historique, **a.g.e.**, s.82-84

açmış, hatta halk tarafından kendisine “İslamların Adivü'l Ekberi” (Müslümanların en büyük düşmanı) şeklinde lakap dahi takılmıştır.³⁴¹

Yarbay Romieu ve beraberindeki Ermenilerin bu faaliyetleri vilayetteki yerel idarecilerin ve halkın giderek artan tepkisiyle karşılaşınca, halkın galeyana gelmesinden endişe eden İngilizler duruma müdahale etme gereği duydular. 15-18 Şubat 1919'da General Walter S. Leslie komutasında ve çoğunluğu Hintli Müslüman askerlerden oluşan 19.Piyade Tugayı'nı bölgeye sevk ettiler. Bu askerlerin bir kısmı Toros Tünelleri'ne yerleştirildi.³⁴² Ayrıca, Yarbay Romieu da General Leslie'nin emrine verildi. Böylece İngilizler vilayette tüm askeri kontrolü ellerine almış, yükselen tansiyon da biraz olsun yatışmıştı. Hintli askerlerin gece sokak aralarında devriye gezmeye başlamaları da halka bir güven aşılamış, Lejyon askerlerinden kaynaklı, özellikle de gece yaşanan olayların sayısı azalma göstermiştir.³⁴³

2. GENERAL ALLENBY'NİN ADANA'YA GELİŞİ VE YAŞANANLAR

İngilizlerin Mısır Kuvvetleri Kumandanı General Allenby işgal sonrası denetlemelerde bulunmak için Adana'ya gelmiştir. Burada Türk tarafından temsilci olarak Türk ordusunun çekilme sonrası bölgede bıraktığı İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey General Allenby'nin yanında bulunmuştur. General Adana'da bulunduğu esnada Yarbay Romie, onun adeta etrafını kuşatarak Türk yetkililerden hiç kimseyle temas ettirmemeye gayret göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Yarbay Romieu'nun bu davranışı şüphesiz kendisiyle alakalı General'e yapılacak şikâyetlerden çekinmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Romieu'nun bu gayretleri neticesinde hiçbir Türk yetkili General Allenby ile yalnız görüşme fırsatı bulamamıştır.³⁴⁴

³⁴¹ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey'in raporunun sureti, 9 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 55/56**

³⁴² Osmanlı Ordusu Hümayunu'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 27 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 89; Brémond, La Cilicie en 1919-1920**, s.10

³⁴³ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.9-10

³⁴⁴ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey'in raporunun sureti, 9 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 55/56**

General Allenby Adana’da bulunduğu sırada istasyonda kendisi onuruna bir çay ziyafeti verilmiştir. Türk yetkililer ve özellikle de Binbaşı Tevfik Bey, yalnızca burada General ile konuşma fırsatı bulmuşlardır. Türk yetkililer ziyafet başlar başlamaz Yarbay Romieu’nun Türk ordusunun bölgeden çekilirken gerçekleştirdiğini iddia ettiği faaliyetlerden dolayı adeta şikâyet yağmuruna maruz kalmışlardır. Yarbay Romieu, Türk ordusunun çekilirken birçok sağlık malzemesini ve iaşeyi alıp götürdüğü, gtremediklerini Adana’da otomobillerle sattığı, sonradan meydana çıkarılan birçok ambarı gizlediği, bunun yanında kendi erlerini dahi beslemediği, terhis edilen erlerin ise sefil bir vaziyette ötede beride ölmekte olduğu şeklinde bir dizi iddia sıralamıştır. Yarbay Romieu’nun iddiaları bununla da sınırlı kalmayarak Türk askeri yetkililerinin Türk ve Müslüman ahaliyi silahlandırmakta olduğunu, belediye, polis ve jandarma teşkilatlarında düzen ve disiplinden eser bulunmadığını, bundan dolayı da ‘‘ahalinin saadetini temin için’’ bütün bu işlere müdahale etmek mecburiyetinde kaldıklarını ifade etmiştir. Orada bulunan Binbaşı Tevfik Bey ise bu suçlamalara karşı, terhis edilen erlerin sefalet’e düşmelerinin sebebinin ordunun elinde kalan iaşeye, elbise, teçhizat ve sağlık malzemelerine Fransızlarca el konması ve bunların kullanılmasında ve sevkinde çeşitli zorluklar çıkarılması olduğunu söylemiştir. Bunun zerine General Allenby, Fransızların bu hareketinden oldukça üzüntü duyduğunu ifade ederek, Ermeni askerlerden kaynaklı olayların önüne geçileceğini de belirtmiştir.³⁴⁵

Adana İstasyonundaki ay ziyafetinin ardından Yarbay Romieu, Binbaşı Tevfik Bey’i makamına çağırtmış ve General Allenby’e söylediği şeyleri yazılı olarak kendisine vermesini isteyerek General’in karşısında tekzip edilmenin kendisini mahcup ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanında Tevfik Bey’e her şeyi serbestçe yapabileceğini ve düşüncelerinde zgr olduğunu fakat büyük kumandanlara karşı ‘‘yanlış telkinata’’ müsaade etmeyeceğini ve bunun devamı halinde başkasıyla değiştirilmesi için İstanbul’a yazmak zorunda kalacağını belirtmiştir. Bu andan itibaren Yarbay Romieu, Tevfik Bey’in İngiliz yetkililerle beraber halletmiş olduğu bazı meselelere de üslerine yazılar yazarak engel olmaya

³⁴⁵ A.b.

başlamış, her türlü teklifin önce kendisine yapılmasını sağlamıştır. Böylece Tevfik Bey'in İngilizlerle temasına da mümkün mertebe engel olmaya çalışmıştır.³⁴⁶

Yarbay Romieu sadece Tevfik Bey'e değil, Mayıs 1919 tarihinde Çukurova'dan ayrılışına kadar bölgede bulunan diğer Türk askeri ve mülki makamlarına da adeta göz açtırmamış, hemen her hareketlerini takip etmiş ve her fırsatta üzerlerinde baskı ve tahakküm kurmaya çalışmıştır. Romieu'nun izne ayrılıp memleketi Fransa'yı gidişinin ardından ise bölgedeki işgal kuvvetlerinin ve Ermeni Lejyonu'nun kumandanlığına Albay Flye Sainte Marie getirilmiştir.³⁴⁷

3. ALBAY ÉDOUARD BRÉMOND VE HEYETİ'NİN ADANA'YA GELİŞİ VE VAZİFESİNİN AYRINTILARI

Adana Vilayeti'nin işgalinin ardından yaşanan gelişmeler Fransızların vilayette kendilerince bir idare tesis edeceklerini gösteriyordu. Fransızların Adana'ya kendi sömürgelerine atadıkları valiler tarzında bir idareci tayin etmeleri bu durumu tam olarak netleştirdi. Adana'da bulunan Fransız işgal kumandanı, Osmanlı idarecilerine Albay Brémond'un "Vilayet İdare Memuru", Albay Normand'ın ise "Sancak İdare Memuru" unvanıyla beraberlerinde sekiz zabitle birlikte Adana'ya geleceklerini bildirmiş ve hükümet dairesinde bunlar için özel yer ayrılmasını talep etmişti. Gelecek heyetin yetkileri hakkında ise o an bir açıklama yapılmamıştır. Fakat Osmanlı yetkililerince, genel işleri idare ve kontrol ya da peyderpey tüm bölgenin idaresini doğrudan ele alacak bir heyet olabileceği yolunda ilk değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca Adana Vilayeti'ne emir verilerek gelecek olan heyete karşı sert bir muamele gösterilmemesi ve olgun bir tavır sergilenmesi istenmiştir.³⁴⁸

Albay Brémond, İtilaf Orduları Doğu Kumandanı General Allenby tarafından Adana Vilayeti'nin genel işlerini tetkik amacıyla görevlendirilmiştir.³⁴⁹ Brémond'un vazifesini ana hatlarıyla; vilayetin ve ona bağlı bütün dairelerin işlerini kontrol ve

³⁴⁶ A.b.

³⁴⁷ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.11

³⁴⁸ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 31 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 63**

³⁴⁹ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, s.8

denetleme ve genel işleyişi idare etme şeklinde tanımlayabiliriz. Bunun yanında Brémond'un yetkileri, Osmanlı Hükümetince atanan memurları işgal kuvvetleri adına tasdikleme ve sadece uygun görülenlerin istihdamına izin verme gibi hususları içermesinden ötürü oldukça genişti. Yani bir bakıma Adana Vilayeti'nin yönetimine İngiliz ve Fransızlarca fiilen el koyulmuş ve Brémond da bu yönetimin başına geçirilmişti.³⁵⁰ Adana Vilayeti'ne gelen Fransız işgal yöneticilerinin ilk önceliği bölgedeki Fransız birliklerinin güvenliğini sağlamak ve daha sonra Fransız siyasi ve ekonomik çıkarlarına hizmet edecek zemini tesis etmektir.³⁵¹ Bunun için de Fransız işgal yetkilileri işgalden hemen sonra vilayetten bağımsız bazı memuriyetler vücuda getirmeye başladılar. Adana Vilayeti'nden sorumlu bir "L'Administrateur En Chef" (Baş İdareci)³⁵², Sancak ve Kazalara ise "Gouverneur" (Askeri Vali) sıfatıyla görevliler getirildi. Ayrıca, çeşitli daire ve kurumlara da "Contrôleur" (Kontrolör) adıyla birer yetkili getirilmesi vilayet yönetiminde denetimin oldukça sıkı şekilde gerçekleşeceğinin de bir işaretiydi.³⁵³ Nitekim Brémond'la şehre gelen diğer subaylardan Albay Normand vali yardımcılığına, Teğmen Escande genel sekreterliğe, Yüzbaşı Coulet Askeri Şefliğe, Yüzbaşı Taillardat Kozan Sancağı Askeri Valiliği'ne, Yüzbaşı André Cebeli-Bereket Sancağı Askeri Valiliği'ne, Yüzbaşı Anfré Mersin Sancağı Askeri Valiliği'ne, Yüzbaşı Coustillière ise Tarsus Kazası Askeri Valiliği'ne getirilmişti.³⁵⁴

3.1.Albay Brémond'un Görev Detaylarına Dair Yayımladığı Emirname

³⁵⁰ Adliye ve Mezahip Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 8 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 52**; Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 11 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 59**

³⁵¹ Sam Kaplan, "Documenting History, Historicizing Documentation: French Military Officials' Ethnological Reports on Cilicia", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 44, No. 2 (Apr., 2002), s.348. www.jstor.org/stable/3879450 (Erişim tarihi: 26 Eylül 2018)

³⁵² Türk yetkililer Albay Brémond'a bu unvanla hitap edecekler ve bunu "Administratör" şeklinde telaffuz edip, yazacaklardır. Biz Albay Brémond'dan bahsederken "Baş İdareci" sıfatını kullanacağız.

³⁵³ Şeref Genç, İşgalde Mersin, "Fransızların Hükkam ve Mehakimi Askeriyeleri", **Yeni Mersin**, 5 Şubat 1946, s.2

³⁵⁴ Gontaut-Biron, **a.g.e.**, s.216-217; Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.7

Albay Brémond, Fransız ordusunda Müslüman kültürüne ve yaşamına dair geniş bilgisiyle ön plana çıkan bir subaydı. Bu bilgisinin ana kaynağı savaş öncesi Cezayir ve Fas'ta çeşitli vazifelerde bulunması ve buralarda uzun zaman geçirmiş olmasıydı. Bunun yanında Brémond, I.Dünya Savaşı'nda da etkin görev almıştı. Bu görevlerinden birisi Hicaz bölgesindeki isyancılara destek için gönderilen askeri birliklerin komutanlığıydı. Çukurova bölgesine atanmasında da söz konusu bilgi ve deneyimleri oldukça etkili olmuştu.³⁵⁵

General Allenby tarafından Çukurova Bölgesi “Baş İdarecisi” sıfatıyla Adana'ya gönderilen Brémond, gelir gelmez hükümet dairesine yerleşmiştir. Ardından vilayet yönetiminin bütün işlerinin yürütülmesi için görevlendirildiğini ve bu göreve dair General Allenby tarafından kendisine iletilen ayrıntılı bir emirnameyi de Adana Valisi'nin huzurunda bütün hükümet memurlarına ve eşrafa tebliğ etmiştir. İşgal durumunun barış müzakerelerinin bitimine kadar devam edeceği de eklenerek durumun geçici olduğunun altı özellikle çizilmiştir.³⁵⁶ Daha sonra hükümet konağına yerleşen Brémond, anılarında yeni vazifesine “fatih olarak değil” bir “rehber olarak” başladığını ifade etmektedir ki gelişmeler bunun böyle olmadığını ortaya koymaktadır.³⁵⁷

Brémond'un tebliğ ettiği emirname ile Adana Vilayeti'nin sınırları üzerinde yeni bir taksimat yapılıyor ve vilayetin bundan sonra ne şekilde idare edileceğine dair bilgiler veriliyordu. Bu düzenleme ve taksimata göre Adana Vilayeti, “Düşman Arazi-yi Meşgule-i Şimaliyesi (Kuzey Bölge İşgal Edilmiş Düşman Toprakları) (Territoires Ennemis Occupés Zone Nord³⁵⁸)” adı altında İtilaf güçlerinin bir işgal sahasına dönüşüyordu. “Kuzey Bölge İşgal Edilmiş Düşman Toprakları”da kendi içinde bölünerek Cebeli Bereket, Osmaniye, Kozan ile Adana (Kuzeyde Pozantı, batıda ise Silifke sınırına kadar) “Düşman Arazi-yi Meşgule-i Şimal Mıntıkası

³⁵⁵ Édouard Brémond, **Le Hedjaz Dans La Guerre Mondiale**, Payot, Paris 1931, s.35-43; Pascal Le Pautremat, “La Mission Du Lieutenant-Colonel Brémond Au Hedjaz 1916-1917”, **Guerres Mondiales et Conflits Contemporains**, Presses Universitaires de France, 2006/1 n° 221, s.19-20; France État-Major Des Armées Service Historique , **a.g.e.**, s.43; Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.10

³⁵⁶ Adliye ve Mezahip Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 8 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 52**

³⁵⁷ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.9

³⁵⁸ Redan, **a.g.e.**, s.77

Kilikya (Kuzey Bölge İşgal Edilmiş Düşman Toprakları Kilikya) (Territoires Ennemis Occupés Zone Nord Cilicie)’’ adı altında ayrı bir birim olarak sınırlandırılıyordu. Burasının merkezi ise Adana olarak belirlenmişti.

Vilayet sınırlarının yeniden belirlenmesinin yanında işgal idaresinin denetimi ve nezaretinde de yeni bir idare usulü getiriliyor ve mülki memur ve görevlilerin keyfi olarak istihdamının ve azlinin önü açılıyordu.³⁵⁹ Buna göre;

- 1- İtilaf kuvvetlerince Adana Vilayeti’nde işgal edilmiş bulunan mevcut arazi, Osmanlı Devleti İşgal Edilmiş Kuzey Arazisi (Devlet-i Âliyye Arazi-i Meşgule-i Şimaliyesi) ve Osmanlı Devleti İşgal Edilmiş Batı Arazisi (Devlet-i Âliyye Arazi-i Meşgule-i Garbiyesi) namıyla hali hazırdaki sınırlarını muhafaza edecektir.
- 2- Osmanlı Devleti İşgal Edilmiş Kuzey Arazisi doğusu Kilis’in Müslimiye ile Katma demiryollarına kadar uzanmaktadır.
- 3- Batı tarafında ise İçel hudut teşkil edecek şekilde ve Silifke Sancağı hariç olmak üzere Adana Vilayeti hududu Dördüncü Osmanlı Devleti İşgal Edilmiş Kuzey Arazisi adını almıştır.
- 4- Osmanlı Devleti İşgal Edilmiş Kuzey Arazisinin Baş İdarecisi Albay Brémond’dur.
- 5- Bunun vazifesi Baş İdare yöneticisidir. Bu yönetici hükümet görevlileri ve mülkiye memurları ile genel idareyi yöneterek, emirlerini icra ettirecek ve onlar vasıtasıyla emirler yayımlayabilecektir.
- 6- Hükümet ve Mülkiye memurlarından hareket ve davranışları uygun görülmeyenleri genel karargâha³⁶⁰ doğrudan doğruya müracaat ederek ve haberleşerek azledecektir. Baş Yönetici’nin emrinde çalışacak zabitanın isimleri genel karargâhın onayına arz edilecek yalnızca uygun görülenler istihdam edilecektir.
- 7- Mısır İşgal Kuvvetleri tarafından Osmanlı Devleti İşgal Arazisi sınırının kuzeyinde veya doğusunda yeni işgal olunacak ve daha henüz işgal edilmiş olan

³⁵⁹ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Fransızların Hükkam ve Mehakimi Askeriyeleri’’, **Yeni Mersin**, 5 Şubat 1946, s.2

³⁶⁰ Burada genel karargâhtan kasıt Mısır’da bulunan General Allenby’in genel karargahıdır.

mahallerde Türk Hükümeti memurları vazifede bulunacaktır. Fakat bu memurlar “suprême kumandan”(üst kumandan) sıfatındaki kumandanının nezaretinde vazife yapacaklardır. Bu kumandan Albay Brémond’un sahip olduğu yetkilerin aynısına sahip olacaktır.³⁶¹

Fransızlar bir süre sonra bu kararnameye bir ek kararname daha yayınlayarak söz konusu “Kuzey Bölge İşgal Edilmiş Düşman Toprakları” ndaki işgal sürecince kontrol ve denetim işlerinden doğacak tüm masrafların Mersin Gümrük Nezareti’nin sorumluluğunda olacağını ilan etmişlerdir: Buna göre:

- 1- Şimal Düşman Arazi-yi Meşgulesi kontrol hizmeti masrafları ve müttefiklerin gümrükte istihdam edecekleri memurların maaşları Mersin Gümrük Nezareti tarafından ödenecektir.
- 2- Ödemeler Mersin’de müttefiklerin deniz kontrol heyeti nezdindeki görevli subay tarafından tasdik edilmiş bir havale ibrazıyla icra edilecektir.
- 3- İşbu kararname kontrol ve denetim işlerinin başlamasından itibaren geçerli olacaktır.³⁶²

Bu kararnamelerden anlaşılacağı üzere, Adana Vilayeti Kilis’e kadar Fransız Hükümetince seçilip General Allenby tarafından atanan Albay Brémond’un emrine bırakılıyor ve kendisine adeta bütün hükümet işlerinin bir üst mercii sıfatı bahşediliyordu. Bunun yanında General Allenby, dolayısıyla İngilizler, herkesin üstünde bir tasdik mercii olma hakkını saklı tutuyor ve yeni atanacak ya da yerleri değiştirilecek Osmanlı memurlarının dahi ilk önce kendi tasdikinden geçmesini şart koşuyordu.

Albay Brémond aldığı bu olağanüstü yetkilerle ve maiyetinde bulunan kişiler aracılığıyla hükümetin her daire ve şubesine müdahalelerde bulunmaya başlayacak ve bunu da ardı ardına çıkarılan kararnameler yoluyla icra ederek bölge üzerinde kontrolünü artıracaktır.

³⁶¹ Adana Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafın sureti, 9 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 65**

³⁶² Adana Baş Administratörlüğü’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen kararnamenin sureti, 22 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 37**

Bunun dışında Adana Vilayeti'nde Osmanlı idaresini hiçe sayan bu keyfi yönetim ve muameleler Adana Valiliği'nce ilerisi için bir tehdit olarak algılanmış ve merkezi hükümete bu yolda uyarılarda bulunulmuştur. Yaşananlara imkânlar derecesinde mukavemet edildiğini belirten valilik, Fransızların bölgenin Osmanlılık ve Türklük ile alakasını keserek memleketin bütününden izole etmek ve bu suretle ayrı ve müstakil bir yapı tesis edip, bölgeyi kademeli bir geçiş ile müstemleke tarzına büründürmek arzusunda oldukları şeklinde isabetli yorumlarda bulunmuştur.³⁶³

İşgalden sonra bölgeye ilk gelen Fransız kurmay heyetinin ve diğer Fransız subayların “Ermeni hamisi” ve “İslam düşmanı”³⁶⁴ tavırlarının ileriki süreçte bölgede başlayacak Kuva-yı Milliye hareketinin halk nezdinde bir sempati kazanmasında da etkili olacağını yeri gelmişken zikretmeliyiz. Fransızların özellikle bölgenin nüfuz sahibi eşraflarına yönelik olumsuz tavırları bu sempatinin fiili bir desteğe dönüşmesinde oldukça etkili olacaktır.³⁶⁵

3.2.Albay Brémond'un Çukurova Bölgesine Bakış Açısı, Ermeni Yanlısı Tutumu ve Sebepleri

Albay Brémond 1 Şubat 1919 tarihinde maiyetiyle Adana'ya gelişinin ardından³⁶⁶ vazifesinin ayrıntıları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Brémond'un çeşitli merkezlere göndermeye başladığı yazılarda kullandığı imzası ve mührü yerel yetkililerin ilk dikkatini çeken husus oldu. Mührün üst kısmında “Service Administratielle en Arménie” (Ermenistan'daki İdari Servis), ortasında ise “L'Administrateur En Chef ” (Baş İdareci) ibareleri yer alıyordu. Bu durum hemen Türk yetkililerin dikkatini çekmiş, özellikle “Ermenistan'daki İdari Servis” ibaresi, Baş İdareci sıfatının yanında, Brémond'un öteden beri iddia oluna gelen Çukurova

³⁶³ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 29 Mart 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 73**

³⁶⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad: 2, Celse. 42, 24 Nisan 1920, s.6

³⁶⁵ Erdeha, **a.g.e.**,s.301

³⁶⁶ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.9

bölgesinde bir Ermenistan kurma projesine de ayrıca memur edildiği izlemini uyandırmıştır.³⁶⁷

Bu izlenimde Brémond'un Ermenilere karşı yakın ilgisinin de katkısı olduğu şüphesizdir. Öyle ki, Brémond, 1918'de Kahire'de bulunduğu sırada Ermeniler ve Ermeni tarihi ile ilgili kaleme aldığı “Notes Historiques et Géographiques Sur L'Arménie (Ermenistan ile İlgili Tarihi ve Coğrafi Notlar)” adlı bir kitap yayımlamıştı. Kitapta Brémond, Ermenilerin tarihine dair genel bilgilerin yanı sıra, dağların yükseltisinden nehirlerin uzunluğuna değin ayrıntılı bilgiler vererek tarihi süreç içerisinde Ermenilerin yaşadıkları bölgelere ve dolayısıyla Anadolu'daki varlıklarına da vurgu yapmıştır.³⁶⁸ Bunun yanında Brémond'un Ermeniler'e karşı onların tarihine dair kitap yazacak derecede ilgi duyması, onun vilayette sergilediği yönetimin zihinsel altyapısını konusunda önemli bir göstergedir. Mühründe kullandığı “Service Administratielle en Arménie” ibaresi ise Brémond'un Ermenilere olan ilgisinin ötesinde Fransızların işgalin ilk yıllarında bölgede izledikleri politikalarla ilgilidir.

Söz konusu politika bağlamında Albay Brémond gibi Ermenilere sempati duyan “talimli bir oryantalist”in bölgeye yönetici olarak gönderilmesi tesadüf değildi. Bu tercih, savaş sonrasında ve işgalin başındaki süreçte Fransız politika yapıcılarının bölgede uygulamaya karar verdikleri Ermeni yanlısı politikanın bir sonucuydu. Bu politika, bölge üzerinde tesis ettirilecek bir Ermeni ulus devletinin³⁶⁹ (elbette Fransız kontrolünde)³⁷⁰ uzun vadeli Fransız siyasi ve ekonomik çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edebileceği düşüncesi temelinde şekillenmişti. Böylece hem Ermeniler kendi kendilerine yetecek seviyeye gelene kadar Fransız siyasi ve ekonomik çıkarları yönünde kanalize edilerek onlardan istifade edilebilir, hem de daha sonra Ermenilere belli ölçüde siyasi kazanımlar verilerek istekleri tatmin

³⁶⁷ Adana Valiliği ise bu şartlar altında işlerin devamı için ortak çalışmaya ve emri vakiyi kabule mecbur olduklarını, herhangi bir muhalefetin ise şiddete ve zorbalığa davetiye çıkartacağı, ayrıca Fransızların da maksatlarına hizmet edeceği şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır Bkz. Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 5 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 57**

³⁶⁸ Édouard Brémond, **Notes Historiques et Géographiques Sur L'Arménie**, Imprimerie El-Maaref, Kahire 1918, s.7-16

³⁶⁹ Gratien, **a.g.m.**, s.165

³⁷⁰ **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 87-1**

edilebilirdi. Böylece Fransızlar, Çukurova ve Toros Tünelleri'nin güvenliğinden emin olarak Suriye Bölgesi'nde rahatça işlerine bakabilir, ayrıca Suriye'deki Arap Müslümanların Çukurova'daki Müslümanlar'la olası bir temasının³⁷¹ da önüne geçilebilirdi. Başta Brémond olmak üzere işgal sonrası bölgeye gelen Fransız yetkililer bölgeyi yerel dinamiklerinden bağımsız şekilde değerlendirdiklerinden bu senaryo kendilerine oldukça makul görünmüştü. Vilayet'te uyguladıkları politikalara da çoğunlukla bu yaklaşım şekil verecekti.

Diğer yandan bölgedeki uzun vadeli Fransız ekonomik çıkarlarını esas kabul edip bu hususta Ermenilere önemli roller biçen bu politikanın şekillenmesinde Fransa'daki kolonyal sermaye ve lobi çevrelerinin de etkisi büyüktü. Bu sebeple bölgeye gidecek Fransız kurmay heyetinin Fransız sermaye gruplarının o anki anlayışıyla uyumlu olması, izlenecek Ermeni temelli politikanın devamlılığı açısından önem arz ediyordu. Bu suretle Ermenilere sempatisiyle tanınan ve “Kilikya'daki bağımsız Ermeni ulusunun sadık destekçisi” Albay Brémond'un Çukurova'ya Baş İdareci olarak seçilmesi Fransız kolonyal gruplarının anlayışıyla da örtüşüyordu. Bu bağlamda Paul Huvelin'in Suriye Kongresi'nde “*ekonomik işbirliğini kolaylaştırarak ahlaki uzlaşmayı hazırlayacağız...Ekonomik ilerleme, adalet ve eğitimin gelişmesiyle birlikte Doğu Akdeniz'deki üç ana hedefimizden biridir... Fransa, ekonomik konularda bile emperyalizm uygulamıyor. O (Fransa) sadece denetimine emanet edilmesi gereken halklara yardım etmekle ilgileniyor. Müşteri değil, arkadaş arıyor.*”³⁷² şeklinde dile getirdiği ifadelerin, Brémond'un bölgeye gelişi sonrası sarf ettiği ifadelerle örtüşmesi söz konusu fikrinsel uyumun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Zira Brémond da bölgeye gelişi sonrası hükümetinin Çukurova'yı işgal amacını “*Cumhuriyet Hükümeti ne Kilikya'yı zapt etmenin ne de orada bir Protektora kurmanın peşindedir; oraya tam bir eşitlikle herkese özgürlük getirmek üzere bir eğitici olarak geldi*” şeklinde açıklıyor ve Fransa'nın yalnızca kültürü, ticareti ve endüstrisi için sağlam bir nüfuz tesis etmek olarak belirlediği hedefi temin edecek “*ahlaki bir fetih*” peşinde olduğunu dile getiriyordu. Brémond, bu hedefin, Fransızlarca sunulacak güven ortamı sayesinde

³⁷¹ Hatipoğlu, a.g.e., s.41

³⁷² Que Vaut La Syrie, s.56; Jackson, a.g.m., s.97

“geleceğe umutla bakan” Ermenilerin hedefleriyle de çelişmediği görüşündeydi.³⁷³ Öte yandan Brémond’un vapurla Mersin limanına ilk çıktığında Mersin Mutasarrıfına “*sulhtan sonra Kilikya’nın Osmanlı Devleti Aliyyesinde kalmayacağını*”³⁷⁴ ifade etmesi, Adana’ya gelir gelmez Ermenilere Boghos Nubar Paşa’dan selam getirdiğini söyleyip³⁷⁵ Ermeni nüfusun Türklerden fazla olduğunu ispatlamaya girişmesi, ayrıca 1919 yılında Fransız Suriye Yüksek Komiseri George Picot’nun “Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri” ünvanını kullanması vs. izlenen bu politikada Ermenilere biçilen rolün tezahürleriydi.³⁷⁶

Diğer yandan, Fransa’nın Çukurova’da takip edeceği bu politikaya sıcak bakmayan Fransız askeri yetkililerinin de var olduğunu ve bunların birtakım anlayış farklılıklarına sahip olduklarını da belirtmeliyiz. Nitekim Brémond ve birtakım subayların Türk ve Müslüman ahaliye karşı tutumları ve Ermeni Lejyonu’na aşırı müsamahakar davranışları Türk yanlısı olmayan subaylar dahil olmak üzere Fransız ordusu içerisinde çeşitli eleştirilere konu olmaya başlayacaktı. Özellikle Ermeni Lejyonu’nun oluşumu sürecinde katkısı daha az olan Beyrut’taki Fransız askeri yetkililerinin bu eleştirilerde ön plana çıkması dikkat çekicidir. Örneğin Fransız Doğu Birlikleri Komutanı olan General Hamelin Ermenilerden kaynaklı kendisine gelen şikayetler hakkında Şubat 1919 itibariyle şunları dile getiriyordu:³⁷⁷

“Hem Suriye’ye geldiklerinde, hem de Kilikya’ya ulaştıkları andan itibaren hem yerel yöneticiler hem de İngilizlerden gelen, maalesef çoğunlukla temeli olan ve her tür mezalimlere değinen şikâyetler her gün devamlı bana ulaştı (Hırsızlık, silahlı saldırma, talan, cinayet vs.). Ben de şahsen defalarca onları işgal altında bir ülkede Fransız askerleri gibi davranmaya çağırdım, ama boşuna bir çağrı oldu.”

³⁷³ Kaplan, **a.g.m.**, s.351

³⁷⁴ Dâhiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 8 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 53**

³⁷⁵ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, s.7

³⁷⁶ Kaplan, **a.g.m.**, s.350-351

³⁷⁷ Gauin, “Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi’nden İtibaren Lozan Antlaşması’na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler”, s.167

2 Ocak 1919 tarihli bir raporda da Lübnan’da bulunan ‘‘Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri’’ George Picot, Ermeni Lejyonu’nun ‘‘hoyratlığından’’ ve bilhassa ‘‘cinayetlerinden’’ şikayetçiydi.³⁷⁸ Ermeniler hakkında diğer bir takım Fransız yetkililerinde de hasıl olmaya başlayacak bu ve benzeri düşünceler zaman içerisinde daha da kuvvetlenecektir. Bunun bir sonucu olarak, Ermenilerin sadece ‘‘Müslümanlara karşı hissettikleri nefretin güdümünde’’ hareket ettikleri şeklinde değerlendirmeler Fransız Hükümeti’ne yazılan raporlara yansımaya başlayacak, 1920 yılı itibariyle de Ermeni Lejyonu’nun tasfiye edilmesi, Ermeni yanlısı politikaların terkedilmesi ve bölgenin asıl işgal amacına yoğunlaştırılması yolunda girişimler³⁷⁹ açıkça gözlemlenecektir.³⁸⁰

4. FRANSIZLARIN ERMENİ YANLISI POLİTİKALARININ İŞGAL UYGULAMALARINA YANSIMALARI

4.1.Mersin Askeri Valisi Binbaşı Anfré ve Mersin’deki İlk İşgal Uygulamaları

Fransızlar, Adana Vilayeti’nin arazi işgalinin tamamlanmasının ardından, çeşitli merkezlerdeki hükümet dairelerine de yerleşmeye başladılar ve her hükümet binasında da özel bir yer tesis ettiler. Bu merkezlerden bir tanesi olan Mersin’de ‘‘Gouverneur’’ (Askeri Vali) (Osmanlı yetkililerinin tabiriyle ‘‘Guvernör’’) sıfatıyla Binbaşı Anfré adında bir subay hükümet dairesine yerleşti. Fransızlar Mersin’de çeşitli dairelere kontrol subayı adıyla görevliler de atamaya başladılar. Bu yolla hükümet daire ve kurumlarına nüfuz ederek, kontrolü mümkün olduğunca ellerinde tutma amacı gütmüşlerdir. Bu kontrol subaylarından Albay Brémont’a bağlı olarak Binbaşı Anfré sorumluydu.³⁸¹

³⁷⁸ Gauin, **a.g.m.**, 165

³⁷⁹ Bu girişimlerden en dikkat çeken, ileriki bölümlerde değineceğimiz üzere, George Picot’nun Beyrut’tan Sivas’a kadar gelip bizzat Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ve bu görüşmede konuşulanlardır. **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.1, İni’kad.2, Celse.4, 24 Nisan 1920, s.5-6.

³⁸⁰ Gauin, ‘‘Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi’nden İtibaren Lozan Antlaşması’na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler’’, s.171

³⁸¹ Şeref Genç, ‘‘İşgalde Mersin: İç ve Dış Düşmanlar’’, **Yeni Mersin**, 10 Ocak 1946, s.2

Mutasarrıf Galip Bey'in azlinin ardından Mersin'de idareyi eline alan Anfré, maliye, tapu ve evkaf dairesi ve jandarma gibi birçok dairede kurdurduğu kontrol birimlerinin başına ise çoğunlukla Fransız ve Ermenileri getirmeye başlamıştır. Anfré'nin tercümanlığını bir Ermeni olan Maryos Dellelyan üstlenmişti ve tercümandan ziyade bir muavin gibi görev yapıyordu. Şeref Genç'e göre bu kişi tercüme gücünü Türkler aleyhinde bir silah gibi kullanıyor, ayrıca Anfré'yi de birçok konuda kışkırtıyordu.³⁸²

İngilizler ise Mersin'de Amerikan Koleji'nin belli bir kısmını komutanlık bürosu yaptılar ve istasyona da kontrol subayı olarak üsteğmen Arthur adında bir subayı yerleştirdiler. Fransızlar 6 Şubat 1919'dan itibaren resmi daireleri kontrol etmeye ve nüfuz kurmaya başladılar. Bazı önemli vazifelerdeki Türk memurlar uzaklaştırılarak yerlerine Fransızlara sorun çıkarmayacakları umulan kişiler getirilmiştir. İşten azledilen Türk memurlara söylenen "Fransa aleyhindeki cemiyetlere iştirak ve devam eylediğinizden dolayı azlolunduğunuzu Fransız askeri valiliğinin işarına atfen tebliğ eylerim efendim" şeklindeki mutasarrıf vekilinin yazısı olmuştur.³⁸³ Tüm bu gelişmeler ışığında Fransızların kurmayı düşündükleri sistemde kendilerine karşı ufak da olsa bir çatlak sesin yükselmesini istemediklerini ve bunun önlemini kendilerince en baştan almaya çalıştıklarını ifade edebiliriz.

4.2.Fransızların Mersin'de Her Unsurun Kendi Yardım Cemiyetini Kurmasını İstemesi

Fransızların Adana Vilayeti'nin işgalinden itibaren bölgede yaşayan çeşitli dini ve etnik topluluklara karşı özel ilgi ve faaliyetleri dikkat çekicidir. İlk önce başta Ermeniler olmak üzere birçok unsura silah ve cephane dağıtılmış ve yine başta Ermenilerden olmak üzere çeşitli unsurlardan seçilen kişiler hükümet daire ve kurumlarında istihdam edilmeye başlanmıştı. Bunun ardından Fransızların bölgedeki dini ve etnik cemaatlere yönelik bir diğer dikkat çekici faaliyeti Mersin'de Askeri

³⁸² Genç, **a.g.m.**, s.2

³⁸³ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Fransızlar İstilacı, Sömürgeci Ruh ile İşbaşında", **Yeni Mersin**, 9 Ocak 1946, s.2

Vali Anfré'nin talebi doğrultusunda Müslüman ve Hıristiyan cemaatlerin bir toplantıya davet edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Anfré Müslüman ve Hıristiyan cemaatlerinin ileri gelenlerini hükümet konağında toplayarak, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda fakir durumda olan kişi ve kişilere maddi ve aynî destek sağlanacağını, bu yardımların bir süre için kendileri tarafından yapılacağını, ardından her cemaatin ve topluluğun kendi kuracakları yardım dernekleri vasıtasıyla bu yardımlara devam edileceğini söylemiştir. Bu sebeple cemiyet ve derneklerin derhal kurulmasını istemiş, kısa bir zaman sonra da her cemaat beyannamelerini ve yerlerini hazırlayarak birer dernek tesis etmişlerdir. Buna göre; bölgede yaşayan Araplar; “Cemiyet-ül Hayriye-tül İslamiye-tül Arabiye”, Kürtler “Kürt Teavün Cemiyeti”, Ermeniler “Taşnak”, “Hınçak” ve “Hoybun” ve Protestanların birliğiyle “Ermeni Cemiyet-i Müttehidesi”, Rumlar “Rum Cemiyeti”, Katolikler “Katolik Cemiyeti”, Türkler ise “İslam Cemiyeti” adı altında dernekler kurdular.³⁸⁴

Fransızların yardımların her cemaatin temsilcisinin yer aldığı, kapsayıcı ve etkin tek bir dernek eliyle yapılabileceğinin elbette farkındaydılar. Dolayısıyla vilayetteki her cemaate ayrı dernek kurdurmalarındaki amacın fakirlere yardım etmekten ziyade izledikleri politika doğrultusunda unsurlar arası çatışmayı ve ırksal temelli ayrışmayı körüklemek olduğu açıktır. Nitekim cemiyetlerin teşkilinden sonra olaylar bu doğrultuda cereyan etmeye başlamıştır. Örneğin Fransızların isteğiyle kurulan derneklerden olan “Ermeni Cemiyeti”, tehcir zamanı bölgeyi terk edip, işgal sonrası geri dönecek Ermenilere yer hazırlamak, yerleştirmek ve iaşelerini temin etmek, ayrıca bunlara iş bulmak ve sermaye sağlamak üzere çalışmalar yürütmüştür. Bu faaliyetleri bir bakıma fakir ve muhtaçlara yardım faaliyeti olarak değerlendirmek mümkünse de öncelikli amaç bölgedeki Ermeni nüfusun artırılmaya çalışılması olmuştur. Bunun için de birçok Ermeni aile, Sivas, Harput, Kayseri, Niğde ve Halep gibi yerlerden vilayete getirilmeye³⁸⁵, Türklerin ev ve işyerleri dahi gasp edilerek Ermenilere verdirilmeye başlanmıştır. Vilayete getirilen bu Ermeniler Türkler aleyhindeki birçok vakanın içerisinde de yer almışlardır. Ayrıca cemiyet içerisindeki Ermenilerden bazıları vilayet dâhilindeki emniyet ve jandarma

³⁸⁴ Şeref Genç, “İşgalde Mersin, Türkler Aleyhine Tahrirler”, **Yeni Mersin**, 11 Ocak 1946, s.2

³⁸⁵ Zeidner, **a.g.e.**, s.99

teşkilatına yerleştirilmiş ve buralarda oldukça etkin duruma getirilmişlerdir. Bu kişiler gerektiğinde şehir dâhilinde tedhiş hareketlerine de girişmişlerdir.³⁸⁶

Diğer yandan Fransızlar, özellikle Kürtlerin kurmuş olduğu “Kürt Teavün Cemiyeti”ne ayrı bir ilgi gösterdiler. Cemiyet görünüşte Tarsus’ta yaşayan Kürtler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı geliştirmek amacıyla kurulmuş, Tarsus’ta yaşayan bütün Kürtler derneğin doğal üyesi sayılmıştır. Derneğin Tarsus’taki şubesi Tarsus Askeri Valisi Coustellier’in izni ile açılmış ve kendisi de açılışa bizzat katılıp konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Coustellier, yetimlere ve düşkünlere yardım maksadı ile Kürtlerin böylesi bir cemiyet teşkil etmesinden dolayı en büyük şerefine yine Kürtlere ait olduğunu ve yardımseverlik maksadıyla yapılacak her girişimin kendilerince destekleneceğini ifade etmiştir. Ardından Çukurova’da bir takım nüfuzlu kimseler tarafından Kürtlerin “hakir” görülmekte ve Kürtlerin tarihi ve büyük bir geçmişe sahip bir kavim olduğunu söylemiş, “*Fransızlar sizi istibdattan kurtardıkları gibi yakın zamanda cehaletten de kurtaracaklardır*” diyerek sözlerini noktalamıştır.³⁸⁷

Kürt Cemiyeti’nin Fransızlarca özellikle Tarsus’ta teşkil ettirilmesi, öte yandan Coustellier’in cemiyetin açılışına katılıp Kürtler hakkında söylediği sözler, Fransızların vilayette uyguladıkları etnik köken temelli ayrıştırıcı politikaların da bir yansımasıydı. Çünkü Albay Brémond ve ekibi vilayete geldiklerinde yaptıkları ilk işlerinden biri Ermeni nüfusu bölgenin baskın unsuru olarak gösterme çabalarıydı.³⁸⁸ Bu çabalar Çukurova’daki Müslüman nüfusu etnik bazda bölümlere ayırıp yeniden tanımlamak üzerine kuruluydu. Fransızların Tarsus’ta bir Kürt Cemiyeti açılmasını sağlamaları ve Kürtlerin vilayette “hakir” görüldüğü şeklindeki söylemlerinin asıl amacı da Tarsus’ta yaşayan çeşitli unsurların (“Alevi, Kızılbaş ve Hanefî Kürtler”) varlığı ile ilgiliydi. Çünkü Brémond ve ekibi bu toplulukların kökeni hakkında araştırmalar yaptırmış ve bunların aslında Türk olmadıkları şeklinde raporlar

³⁸⁶ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Cemiyetlerin Faaliyetleri”, **Yeni Mersin**, 16 Ocak 1946, s.2; Ulukışla Emniyet Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 18 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 İef 122**

³⁸⁷ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Türkler Aleyhinde Cemiyetler”, **Yeni Mersin**, 13 Ocak 1946, s.2

³⁸⁸ Bölgede yapılan çeşitli nüfus istatistik çalışmalarını ele aldığımız başlıkta bu konuya ayrıntısıyla değineceğiz.

hazırlamışlardı.³⁸⁹ Dolayısıyla Fransızlar Tarsus'ta kurdukları Kürt Teavün Cemiyeti kanalıyla bu grupların üzerine oynamak ve bunların Çukurova'nın otokton halkı olduğu iddiasıyla nüfus sayımlarında Müslüman nüfustan ayırmak gibi bir amaç güdüyorlardı.³⁹⁰

Bu noktada Musevilerin Osmanlı yönetimi altındaki genel tavrına da dikkat çekmek gerekir. Museviler genelde Türk idaresinden yanaydı. Osmanlı yapısı onlara serbestlik ve güvenlik sunuyordu. Hristiyan, özellikle Ermeni ve Rumların idaresi altına girmek ise tedirginlik verici ve belirsizliklerle dolu bir durum anlamına geliyordu. Nitekim Fransızların bu dernek kurma kararına uymayan tek grup da bölgede yaşayan Museviler oldu. Buna gerekçe olarak ise Musevi cemaatinin Havra bünyesinde bir teşkilatının mevcut olduğu ve gerekirse yardımların bu teşkilat aracılığıyla dağıtılabileceği ifade edilerek, Fransızların bu dernek kurdurtma kararının siyasi olduğunun altı çizilmiştir. Zaten Museviler arasında Türklere destekleri ile ön plana çıkmış ve bu yüzden tutuklanmış kişiler de mevcuttu. Buna bir örnek olarak Mersin Gümrük Dairesi'nde kimyager olarak çalışan ve Mersin Mülki İdadisi'nde öğretmenlik yapmış olan Vital Strumza'yı gösterebiliriz. Vital Strumza Türk çetelerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle Fransızlarca tutuklanmıştır. Daha sonra serbest bırakılsa da Fransızların bölgeden çekilişine kadar ağır baskı altında yaşamak zorunda kalmıştır.³⁹¹

4.3.Bölgede Yapılan Çeşitli Nüfus İstatistik Çalışmaları ve Sonuçlar

Albay Brémond'un Çukurova'ya gelişinin ardından üzerinde önemle durduğu meselelerden birisi Ermenilerin bölgede baskın nüfusa sahip olduğunun ispatlanması meselesiydi. Çünkü bölgede sürdürebilir Fransız çıkarlarının temsilcisi olarak Ermenilere bir egemenlik tesis edilebilmesi için öncelikle Ermenilerin bölgede

³⁸⁹ Kaplan, **a.g.m.**, s.352-353

³⁹⁰ **A.e.**, s.352-353; Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Babıali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 120**

³⁹¹ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Cemiyetlerin Faaliyetleri", **Yeni Mersin**, 17 Ocak 1946, s.2; Şeref Genç, "Kara Günlerin Hatıraları: Vital Strumza'nın Ardından", **İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni**, Şubat 1997, Sayı: 56, s.20-21

çoğunlukta olduklarının ispatlanması gerekiyordu. Böylelikle bölgedeki Ermeni iddialarının meşru bir zemine oturtulması sağlanabilirdi.³⁹²

Bu amaçla sadece Çukurova’da bulunan Fransız işgal yetkililerince değil, Ermenilerce de eşzamanlı olarak çeşitli girişim ve çalışmalar gerçekleştirildi. Özellikle Paris Barış Konferansı’ndaki Ermeni delegeleri Çukurova’nın baskın nüfusunun Ermenilerden oluştuğunu kanıtlamak adına hummalı çalışmalar yürütmüşlerdi. Bunun dışında 1919 ve 1920 yılları içinde bastırılan çeşitli el kitapçıkları ile Ermeni nüfusunun özellikle savaş öncesinde fazla olduğu tezi işlenmişti. Ermeni Ulusal Delegasyonu Başkanı Boghos Nubar Paşa’nın kaleme aldığı ve Çukurova’da savaş öncesi nüfusa ilişkin çeşitli verilerin yer aldığı bir kitapçıkta, bu Ermeni tezinin ayrıntılarına yer verilmiştir.³⁹³ Buna göre Çukurova’da yaşayan Türk nüfus yıllardır zorlu coğrafyalarda ve cephelerde savaşmış³⁹⁴ bu nedenle Türklerin nüfusu ciddi bir artış göstermemiştir. Bunun yanında Ermenilerin nüfusunun da 1909 Adana Olayları ve 1915 Sevk ve İskan Kanununun uygulanması dolayısıyla azalma gösterdiği, bu olayların Çukurova’da “neredeyse hiç Ermeni bırakmadığı” üzerinde durulmuştur. Öte yandan Boghos Nubar Paşa, işgal sonrası Fransız ordusunun bölgedeki varlığının Ermenilerin güvenliğini sağlayan bir düzen oluşturduğunu, bu nedenle de savaş sırasında gönderilip, geri dönmekte olan Ermenilerin sayısının ise 130.000 bini bulduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Ermenilerin, Fransız işgalinin koruması altında sürdürülen “yeniden yapılanma” çalışmaları sayesinde dört bir yandan bölgeye gelmek için hazır olduklarını fakat konut bulmak için beklediklerini ifade etmiştir.³⁹⁵

Fransız ve Ermenilerce gerçekleştirilen çalışmalara karşın Türk yetkililer de boş durmamışlardır. Çukurova’nın geçirdiği siyasi ve tarihsel süreçleri ve bölgenin nasıl Türkleştiği ve bu durumun da kökleştiği³⁹⁶, ayrıca neden başka bir unsurun

³⁹² Kaplan, **a.g.m.**, s.351-352.

³⁹³ Boghos Nubar, **Population De La Cilicie Avant La Guerre**, Imprimerie H. Turabian, Paris 1920, s.5-6

³⁹⁴ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.3

³⁹⁵ Nubar, **a.g.e.**, s.7-8

³⁹⁶ “...Adana Türkleri ne akvam-ı kadime bekayasından ne de bazı Rum ve Ermeni Hristiyanlarından müteşekkildir. ...Adana Türkleri asırlardan beri bu illerde yaşarlar. Dağı, taşı, toprağı, ırmağı, dereyi, köyü hep Türkleştirmişlerdir...” Bkz. **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 İef 83-15**

bölgede söz sahibi olamayacağı çeşitli rapor ve çalışmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır.³⁹⁷ Bunun için, Bertrandon De La Broquiere, Pierre Belon, Paul Lucas, Vital Cuinet, Victor Langois gibi Çukurova'yı tarih boyunca ziyaret eden tanınmış Fransız yazar ve seyyahların eserleri incelenerek bölge hakkındaki gözlemleri analiz edilmiş ve bu eserlerde Ermenilerle alakalı yoğun bir gözlem ve vurgunun olmadığı belirtilmiştir.³⁹⁸ Ayrıca bu eserler çeşitli yıllara ait salnamelerle karşılaştırılarak 1918 senesine ait nüfus istatistikleri verilmiştir. Öte yandan bu istatistiklere birçok Türkmen aşiretinin ve kışın dahi yayladan ovaya inmeyen bir çok göçebenin dahil edilmediği, bunların sayısının yaklaşık 100.000'i aştığı ayrıca belirtilerek, bu hususun göz ardı edilmemesi gerektiği de ifade edilmiştir. Buna göre;

Osmanlı Devleti'nin 1918 Yılında Yaptığı Nüfus İstatistik Çalışmasına Göre
Adana Vilayet Nüfusu³⁹⁹

Yer Adı	Toplam Nüfus	Türklerin Sayısı	Türklerin Oranı
Adana Vilayeti	445.587	386.547	84,6 %
Adana	106.132	78.739	77,9 %
Bahçe	20.501	16.163	78,8 %
Ceyhan	19.676	19.193	97,9 %
Dört Yol	23.942	16.460	68,7%
Feke	18.701	13.872	74,1 %

³⁹⁷ BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 83

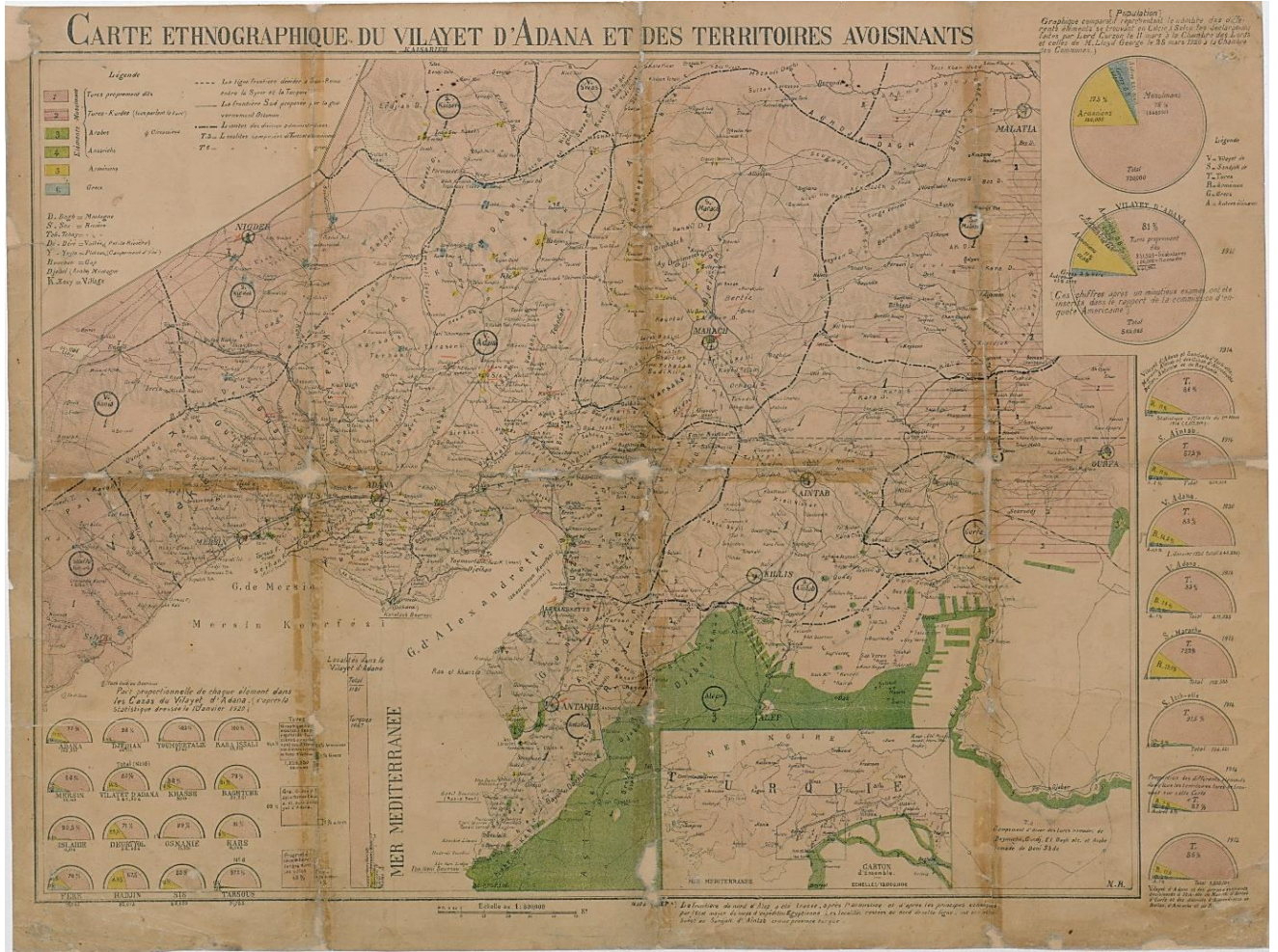
³⁹⁸ BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 84

³⁹⁹ BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 85

Haçın	30.706	17.090	55,5 %
Hassa	10.090	8.343	82,6%
Islahiye	13.376	12.877	96,2 %
Kars (Kadirli)	19.726	18.426	93,4%
Karaisalı	29.202	29.173	99,9%
Mersin	33.682	29.635	87,9 %
Osmaniye	14.306	13.536	94,6 %
Sis	28.763	24.395	84,1 %
Tarsus	76.674	66.684	96,4%
Yumurtalık	8.409	7.809	96,9%

Tablo.2.BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 85

Adana Vilayeti ve Civarının Etnografik Haritası(Ölçek1:800.000⁴⁰⁰)

Harita.3. Salt Araştırma, İstatistikler, Adana Vilayeti ve Civarının Etnografik Haritası(Ölçek1:800.000). <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/100294> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020)

⁴⁰⁰**Salt Araştırma, İstatistikler, Adana Vilayeti ve Civarının Etnografik Haritası(Ölçek1:800.000).** <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/100294> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020)

Hem Fransızların hem İngilizlerin hem de Amerikalıların yaptığı nüfus istatistik çalışmalarına baktığımızda da aynı şekilde Türk-Müslüman halk bölgenin ana nüfusunu oluşturmaktaydı. Fransız, İngiliz ve Amerikan yetkililerinin çalışmalarını grafiklerle ve karşılaştırmalı olarak ortaya koyan (Harita 3) incelendiğinde bu durum açıkça gözlemlenebilir. Söz konusu haritada Fransızların istatistikleri 1 Ocak 1920’de yaptırılan nüfus çalışmalarını yansıtmaktadır. İngilizler’in istatistikleri İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un 11 Mart 1920’de Lordlar Kamarası’nda, Başbakan Lloyd George’un ise 25 Mart 1920’de Avam Kamarası’nda yaptıkları Çukurova’nun nüfusu hakkında (kendilerine verilen bilgiler doğrultusundaki) konuşmaları baz alınarak, Amerikalıların istatistikleri ise, 1919 yılında bölgeye gelen Amerikan Soruşturma Heyeti’nce (King-Crane Komisyonu) oluşturulmuştur. Öncelikle Fransızların yaptığı çalışmalara bakacak olursak;

Fransızların 1 Ocak 1920 tarihinde yaptığı nüfus istatistik çalışmasının sonuçlarına göre Adana Vilayet ve Kazalarında Türklerin ve Ermenilerin birbirlerine nüfus oranları aşağıdaki gibi olup, 1918 senesindeki Türk istatistiklerine yakınlığı itibarıyla de dikkat çekicidir.⁴⁰¹

1 Ocak 1920 tarihinde Adana Vilayeti’nde Fransızlarca yapılan Nüfus İstatistik Çalışması⁴⁰²

Yer Adı	Toplam Nüfus	Türklerin Oranı	Ermenilerin Oranı
Adana Vilayeti	446.894	83 %	14.5 %
Adana	102.337	77 %	17 %
Bahçe	20.281	79 %	21 %

⁴⁰¹ Bkz. **Harita 3**

⁴⁰² Bkz. **Harita 3**

Ceyhan	20.718	98 %	1,3 %
Dörtyol	24.024	71 %	28 %
Feke	18.632	76 %	15 %
Haçın	32.072	57 %	43 %
Hassa	9.615	88 %	12 %
Islahiye	11.914	99,5%	0,5 %
Kars (Kadirli)	19.664	91 %	9 %
Karaisalı	28.933	100 %	0 %
Mersin	34.149	88 %	3 %
Osmaniye	15.260	99 %	1 %
Sis	28.559	85 %	15 %
Tarsus	71.752	97,5%	1 %
Yumurtalık	8.043	99,5%	0,5 %

Tablo. 3.Bkz. Harita 3

Tablo incelendiğinde dikkat çeken en önemli husus, Ermenilerin hiç bir kazada çoğunlukta olmayışının Fransız nüfus çalışmasıyla açıkça ortaya konmuş olmasıdır. Ermenilerin Türk nüfus yoğunluğuna yaklaşılabildiği ilk üç kaza sırasıyla Haçın, Dörtyol ve Bahçe Kazaları'dır. Fransızların araştırması, ayrıca Adana vilayet ve kazalarındaki arsa mülklerin de karşılaştırılmalı grafiğini çıkarmış, 1,229,289 dönümlük arazinin %93,5'unun Türklere, %5.5'unun Ermenilere, %1'lik kısmının ise Rumlara ait olduğunu belirtmiştir. Adana şehir merkezinde bulunan

gayrimenkullerin ise %88'inin Türklere, %12'sinin de diğer unsurlara ait olduğu da grafikte yer almaktadır.⁴⁰³

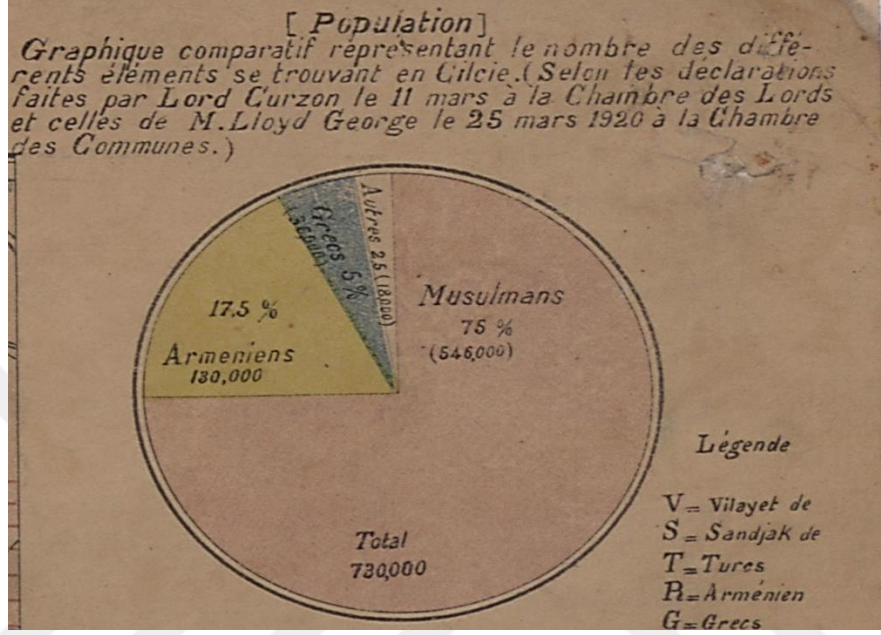
Haritada bizzat İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın konuşmalarına dayanak olan İngiliz istatistikleri incelendiğinde durum farklı değildir. Lloyd George'un verdiği rakamlar vilayet toplam nüfusunu diğer çalışmalara göre fazla (730.000 kişi)⁴⁰⁴ gösterse de bölgenin ana nüfusunun Müslümanlardan oluştuğu, Ermenilerin ise oldukça azınlıkta kaldığı sonucunu değiştirmemiştir. 730.00 kişi olarak verilen toplam nüfusun 546.000 (75%)'inin Müslüman, 180.000 (17,5)'inin ise Ermenilerden oluştuğu ifade edilmiştir. Geri kalan nüfusun 36.000'i Rum, 18.000'i de diğerleri olarak belirtilmiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Bkz. **Harita 3**

⁴⁰⁴ Bu sayının bölgedeki aşiret ve göçebelerin dahil edilmesiyle ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Çünkü Osmanlı yetkililerin verdiği 1918 yılı istatistiklerinde bölgedeki aşiret ve göçebelerin toplam nüfusa dahil edilmediği, bunların sayısının ise 100.000'e yakın olduğu belirtilmişti. Bkz. **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 İef 85**

⁴⁰⁵ Bkz. **Harita 3**

Lord Curzon'un 11 Mart 1920'de Lordlar Kamarasında, Lloyd George'un ise 23 Mart 1920'de Avam Kamarasındaki Konuşmaları Baz Alınarak Hazırlanan Nüfus Grafiği⁴⁰⁶

Grafik.1.Bkz. Harita 3

Bölgede çalışma yapan bir diğer yabancı heyet ise Amerikalılardır. Amerikan Soruşturma Komisyonu'nun 1919 yılında bölgede yaptığı "titiz çalışmalar" sonucunda hazırladığı raporda Türk-Müslüman halk bölgenin baskın nüfusu olarak çıkmış ve Ermenilerin kesinlikle bölgede çoğunluğu oluşturmadığı belirtilmiştir.

Fransızlar Amerikan araştırma komisyonun bölgeye gelişine ve özellikle bölge nüfusu hakkında hazırlanacak raporlara büyük önem atfetmişlerdi. Zaten Fransızlar işgalden beri bölgedeki Türk olmayan unsurları nüfus çoğunluğunu temin maksadıyla, bilhassa Ermenileri, Çukurova'ya gelmeleri için teşvik ediyorlardı. Bu yüzden komisyonun bölgeye gelişi öncesi bölge nüfusuna dair komisyon üyeleri üzerinde Ermeniler lehine bir izlenim bırakmayı ve Türklerin azınlıkta olduğunun heyetin hazırlayacağı raporlarda yer almasını sağlamayı amaçladılar. Bunun için hem kurdurdıkları cemiyetlere hem de cemaat temsilcilerine çeşitli direktifler verdiler.

⁴⁰⁶ Bkz. Harita 3

Bu sebeple heyetin gelişinden önce genel ve ortak mazbata hazırlanmasını, bu mazbatalarda “öteden beri Kilikya’nın Arap ve Ermeni yurdu olduğunun ve buralardaki ötelerden kalma asarların buna birer delil oldukları, nüfusun ekseriyetini Türklerden gayri anasırın teşkil ettiğinin” gösterilmesini ve mazbataları Türkler dahil bütün cemiyet ve cemaatlerin imzalamasını istediler.⁴⁰⁷ Bu durum Fransızların bölgede kurdurdukları cemiyetleri istedikleri siyasi şekle soktuklarının bir göstergesi olmasının yanında, siyasi emellerinin gerektirdiği şekilde bölgedeki çeşitli unsurları nasıl ve ne şekilde kullandıklarının da bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Fransızların cemiyetlerden bu imzaları almak istemesinin bir diğer amacı, komisyonun bölgeye geleceği tarihlerle eş zamanlı olarak (Temmuz 1919) İngiliz ve Fransızlar arasında Suriye İtilafnamesine giden yoldaki görüşmelerin yapıyor olmasıydı.⁴⁰⁸ Cemaatlerden alınacak bu imzaların İngilizlerle yapılan nüfuz muntıkaları müzakereleri üzerinde etkili olacağı düşünüldüğünden, Fransızlarca heyetin gelişine ayrı bir anlam atfediliyor ve konuya fazlaca ilgi gösteriliyordu.⁴⁰⁹

Öte yandan Ermeni ve Rum cemiyetleri hazırlanan mazbatayı derhal imzalayarak kendi cemaatlerine de imzalattılar. Ayrıca Şeref Genç’in ifadesine göre mazbataya birçok hayali imzalar da atıldılar. Arap cemiyeti ise “ellerinde sopalarla” kapı kapı gezerek kendi cemaatlerine mazbatayı imzalattılar. Ayrıca bazı fakirlerden de gıda yardımı karşılığında imzalarını aldılar. Mazbatayı imzalamayanlar sadece Türkler oldu. Mersin Askeri Valisi Anfré bu konuda Türkleri tehdit etmiş, mazbatanın derhal imzalanmasını istemişti. Bunun üzerine cemiyet içerisindeki Türkler kendi mazbatalarını hazırlayıp Fransızlara sundular. Bu mazbatanın içeriği Türkçe olarak ve Mersin’le alakalı idi. Mersin’e bağlı köyler, mahalleler ve burada yaşayan Türk nüfustan bahsedilmişti. Heyet bölgeye ulaştığı sırada Ermenilerin mazbataları istasyonda, Araplarınki ise Mersin iskelesinde Fransızlar eliyle heyete verildi. Türk yetkililerinin ise heyete mazbatalarını vermemesi ve heyet ile temasta

⁴⁰⁷ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Kilikya’nın Mukadderatı İçin Araya Müracaat I”, **Yeni Mersin**, 22 Mart 1946, s.2; Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Kilikya’nın Mukadderatı İçin Araya Müracaat III”, **Yeni Mersin**, 24 Mart 1946, s.2

⁴⁰⁸ Umar, **a.g.e.**, s.376-377

⁴⁰⁹ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Kilikya’nın Mukadderatı İçin Araya Müracaat IV”, **Yeni Mersin**, 26 Mart 1946, s.2

bulunmaması için Fransızlarca özel çaba sarf edildi. Fakat Türkler kendi mazbatalarını heyete ulaştırmayı başardılar. Heyetin raporlarında çeşitli cemaatlere hazırlatılan mazbataların heyet nezdinde pek etkili olmadığı⁴¹⁰, Türklerin mazbatasını inceleyen heyetin bölge ve Türkler hakkındaki kanaatlerinin de olumlu olduğu o sırada heyetin tercümanlığını yapan İngiliz işgal kuvvetleri baş tercümanı Rüştü Bey tarafından ifade edilmişti.⁴¹¹

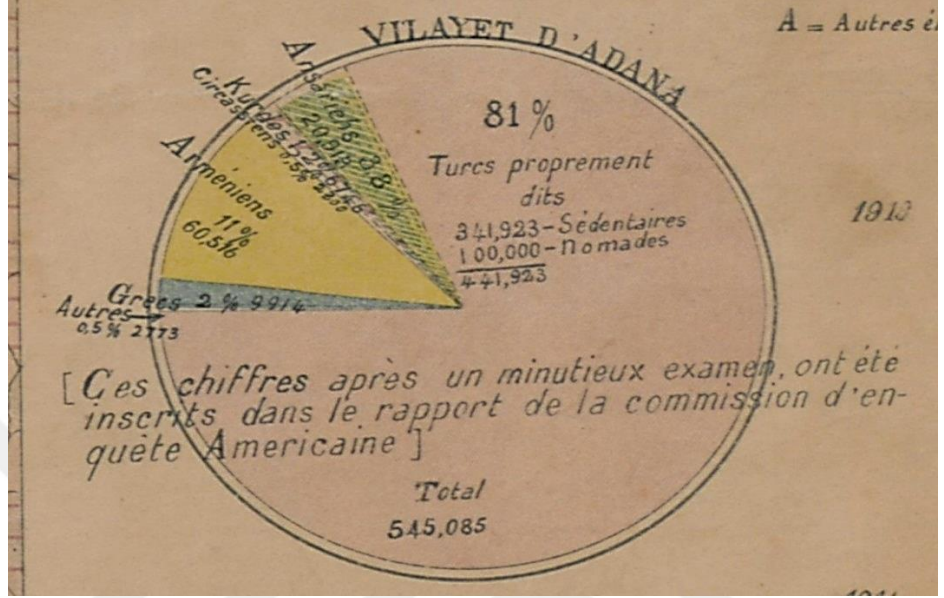
Neticede Amerikan Heyeti yaptığı incelemeler bölgenin toplam nüfusunu 545.085 olarak verirken, bunun 441.923 (81%)'ini Türk-Müslüman olarak vermiş, fakat bu sayının 341.923'ünün yerleşik, 100.000'inin de göçebe olduğu ayrıca belirtmiştir. Buna karşılık Ermenilerin sayısı 60.516 (11%) olarak verilmiştir. Amerikan Heyeti'nin Türk-Müslüman nüfusa dair verdiği sayı, aynı zamanda 1918 yılında Osmanlı istatistiklerinde toplama dahil edilmediği belirtilen 100.000 göçebenin doğruluğunu da ispatlar mahiyetteydi. Çünkü Osmanlı istatistikleri verilirken bu göçebelerin de eklenmesi durumunda bölgedeki Türk-Müslüman nüfusun 445.000'ı bulacağı ifade edilmişti.⁴¹²

⁴¹⁰King-Crane Komisyonu hazırladığı raporun gizli bir ekinde Fransızları yönetimlerinde bulunan yerlerin sakinlerini "tehdit ve rüşvet, hatta hapis ve sürgünle korkutma" yoluna giderek, komisyona gerçek düşüncelerini göstermekten alıkoymakla suçlamışlardı. Bkz. Barr, **a.g.e.**, s.94

⁴¹¹ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Kilikya'yanın Mukadderatı İçin Araya Müracat", **Yeni Mersin**, 26 Mart 1946, s.2; Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Kilikya'yanın Mukadderatı İçin Araya Müracat VI", **Yeni Mersin**, 30 Mart 1946, s.2

⁴¹² Bkz. **Harita 3; BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 İef 85**

Amerikan Soruşturma Komisyonu'nun 1919 yılında Bölgede Yaptığı Nüfus ve İstatistik Çalışması⁴¹³

Grafik.2..Bkz. Harita 3

4.4.Albay Brémond ve Ekibinin Ermeni Nüfusunu Fazla Gösterme Çabaları

Brémond ve ekibinin bölgeye gelir gelmez yaptığı ilk işlerden birinin bölgede Türkleri azınlıkta göstermek için çeşitli çalışmalar yapmak olduğunu ifade etmiştik. Bu amaç doğrultusunda Fransız Dışişleri'ne bölgede yaşayan Türklerin sayıca çoğunlukta olmadıklarını kanıtlamak için çeşitli raporlar sunulmaya başlanmıştır. Bu raporlarda genel olarak amaçlanan şey, savaş sonrası Wilson ilkeleri doğrultusunda ve Osmanlı devletinde yaşayan çeşitli ulusların self-determinasyon hakkına atıf yaparak, kağıt üzerinde de olsa Türklerin azınlıkta⁴¹⁴ olduğunu tüm dünyaya göstermektir. Bu husus Ermeni politikası taraftarı Fransızlar (başta Albay Brémond) için sağlanması öngörülen Ermeni meşruiyeti yolunda aşılması gereken önemli bir

⁴¹³ Bkz. Harita 3

⁴¹⁴ Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Babıali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 120

engeldi. Çünkü böylece bölgede gerçekleşecek olası bir plebisite müdahale ederek kağıt üzerinde de olsa bölgede bir Ermeni nüfus üstünlüğünden bahsedilebilecekti.⁴¹⁵

Fakat Brémond'un çabalarına karşın, Çukurova'da farklı kaynaklarca yapılan nüfus çalışmaları Ermenilerin bölgenin hiçbir noktasında baskın unsur olmadığını ortaya koymuştu. Dolayısıyla Brémond'un bu çabalarının sonuç vermesi nerdeyse imkansızdı. İstatistiklere bakıldığında Ermenilerin bölgede baskın nüfus olabilmesi için tek yol, ya 300.000-350.000 civarı Ermeni'nin Çukurova'ya gelip yerleşmesi ya da 300.000'den fazla Türk-Müslüman'ın Çukurova'yı terk etmesiydi. Bu da pratikte mümkün değildi.

Brémond ve ekibi Ermenilerin çoğunluğu teşkil etmediğini anlamalarına rağmen bu gerçeği göz ardı ederek birtakım zorlama faaliyetlere girişmekten geri durmadılar. Arzu edilen nüfus rakamlarına ulaşmak için ilk olarak Türkçe konuşan herkes mutlaka Türk değildir fikri temelinde Çukurova'daki Türkçe konuşan Müslüman halkın kökenlerine kadar inerek çeşitli araştırmalar yaptırıldı. Dili etnisiteden ayırma temelinde olan bu anlayış çerçevesinde mevcut nüfus, yapılan sayımlarda bir ayrıma tabi tutuldu.⁴¹⁶

Türk-Müslüman nüfusu az göstermek adına yapılan bir diğer girişim, Türklerin kökenlerinin Çukurova dışında olduğunun ispat etmek adına yapılan çalışmalardı. Brémond'un anlayışına göre bir topluluğun bölgesel iddialarının dayanak bulabilmesi için o topluluğun çok eski zamanlardan beri aynı bölgede yaşıyor olması gerekmektedir. Brémond elbette bu noktada Ermenilerin bölgedeki tarihsel varlığına atıf yapıyor ve buna güveniyordu. Brémond ve ekibi bunu sağlamak için bölgedeki Müslüman nüfusu ırksal olarak çeşitli birimlere ayırmaya karar verdiler. Bu anlayış doğrultusunda Türkler ve Türk olmayan Müslümanlar şeklinde bir tanımlama getirilerek, bu da kendi içinde çeşitli ayrımlara tabi tutuldu. Böylece, "Türk ırkı" kapsamı sınırlandırılarak, nüfusun Türkçe konuşanlardan bir bölümünün "Türkleşmiş Müslüman" olduğu iddia edildi. Müslümanların ulusal kökenlerinin Türklerin kökenlerinden farklı olduğu tezine dayanan bu anlayışın ana

⁴¹⁵ Kaplan, **a.g.m.**, 350-352; Zeidner, **a.g.e.**, s.125

⁴¹⁶ Kaplan, **a.g.m.**, 350-352

fikri, vilayetteki Müslüman nüfusun çoğunun eski Hristiyan Ermeniler olduğu ve bunların zaman içerisinde Türkleştiği, ayrıca bölgedeki Türklerin de “Orta Asya'nın yüksek bozkırlarından gelen davetsiz misafirler” olduklarıydı.⁴¹⁷ Örneğin Brémond bu iddiasından hareketle, Adana'nın tanınmış eşrafından olan Ramazanoğlu Suphi Paşa'nın aslen Arap olduğunu öne sürmüş, ayrıca bölgenin her tarafından “Fransız idaresini isteriz” şeklinde beyannameler de toplamaya başlamıştı.⁴¹⁸

Fransızlar bu tezden hareketle bölgede yaşayan çeşitli yerel unsurların Hristiyanlık tarihindeki geçmiş izlerini dahi sürdürdüler. Örneğin Tarsus'ta yaşayan yaklaşık on bin Alevi hakkındaki bir Fransız raporunda, bunların “Heterodoks Alevi” oldukları, ayrıca Türkler, Kürtler ve Perslerle benzer kültür ve göreneklere sahip olup, sonradan Türkleştikleri iddia ediliyordu. Diğer yandan Fransızlar “Kızılbaş” olarak adlandırılan diğer bir grup hakkında tarihsel araştırmalar yaptırarak, bunların hem Müslümanlık hem Hristiyanlık özellikleri gösterdikleri, ayrıca sarışın ve mavi gözlü oldukları, dolayısıyla bunların da bölgenin yerli halklarından olabileceği sonucuna ulaştılar. Tarsus'ta yaşayan “Hanefi Kürtleri”nin yarısı gene bu anlayış çerçevesinde “Türkleşmiş Müslüman” olarak tanımlandı. Fransızlar bölge nüfus hesaplamalarında Müslümanları kendilerince ırksal kökenlerine göre “Türk ırkı”nı sadece Osmanlıca konuşan hükümet yetkilileri ile sınırlandırdılar. Bunun neticesinde Albay Brémond, iddialarını Çukurova bölgesinde neredeyse hiç Türk olmadığı (en fazla on bin) noktasına kadar götürdü. Mersin Askeri Şefi Yüzbaşı Coulet de, Brémond'u destekler mahiyette, Türklerin ne Mersin'de ne de tüm Çukurova'da çoğunluğu oluşturmadıkları ve Türklerin nerdeyse tüm kamu görevlerini “işgal ettikleri” şeklinde üstlerine raporlar sunmuştu.⁴¹⁹ Fakat Fransızlar etnik kökene dayalı bu iddialarını netleştirip, temellendiremediler. Çünkü amaçları bu iddialarına sağlam ilmi kanıtlar getirmek değil, (ki bu zaten imkansızdı ve ayrıca bununla uğraşabilecek ne ilmi donanımları ve ne de vakitleri vardı) sadece

⁴¹⁷ Kaplan, **a.g.m.**, s.352-353

⁴¹⁸ Bu söz konusu beyannameleri almak adına Türk yerel yetkilerine oldukça baskılar yapılıyor, yetkililer çoğunlukla beyanname vermiyorlardı. Fakat korku veya tehditle beyannameyi verenler de oluyordu. Örneğin Osmaniye Mutasarrıf Vekili ve Müftüsü, Türk ahalisi adına Fransız idaresinin istendiğine dair beyannameyi almayı başararak Brémond'a vermişlerdi. Bkz. Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Babıali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 120**

⁴¹⁹ Kaplan, **a.g.m.**, s.352-353

bu tür yüzeysel iddiaları Müslüman nüfusu bölerek, Türkleri (ve diğer başka etnik kökenlere ait saydıkları Müslüman toplulukları da) Ermeniler karşısında azınlık olarak göstermek için kullanmaktan ibaretti.

5. POSTA VE TELGRAF İŞLERİNE YÖNELİK MÜDAHALELER

5.1. Adana Vilayeti Posta ve Telgraf İdaresine El Konulması

Adana'nın işgalinin ardından işgal güçleri yerel idarenin haberleşmesine engel olmak ve haberleşme vasıtaları üzerinde bir denetim kurmak maksadıyla Adana Posta İdaresi yönetimine el koydular. Posta idaresinde çalışan memurların azil ve tayinlerine karar verilmesini de içeren her türlü iradeyi kendi üzerlerine alarak Adana Posta ve Telgraf sistemi üzerinde kesin bir hâkimiyet tesis etme yolunda ciddi adımlar atıldılar. Adana Posta ve Telgraf İdaresi'nin başına Winkler adında bir İngiliz subayı getirildi. Winkler Adana'nın genel posta işlerinden sorumlu olacak, fakat Baş İdareci'nin emri altında çalışacaktı.⁴²⁰ İngilizlerin Posta Genel İdaresi'nin başına kendilerinden bir subayı⁴²¹ geçirmesi ise bölgede Fransızlara karşı stratejik alanlarda inisiyatifli bırakmama düşüncesinin tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Başlangıçta Osmanlı yetkililerine sadece Başmüdür derecesinde bulunan memurların tayini için Baş İdareci'nin onayının gerekeceği söylenmesine rağmen, sonradan bu karar posta idaresinde çalışan bütün memurların tayin ve azillerini kapsayacak şekilde genişletilerek, derhal uygulamaya konulmuştur. Örneğin Feke Posta ve Telgraf Müdürü Mahmut Efendi işgal kuvvetleri kumandanlığının emriyle emekliye sevk edilmiştir.⁴²²

5.2. Haberleşme ve Yazışmalara Sansür Uygulanmaya Başlanması

⁴²⁰ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 38**

⁴²¹ Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 25 Mart 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 120**

⁴²² Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 38**

Fransız ve İngilizlerin Adana Vilayeti'ni işgalleri sonrası ilk yaptıkları icraatlardan bir tanesi resmi haberleşme ve yazışmalara yönelik başlatılan sansür uygulamasıdır. İşgal Kuvvetleri Kumandanı Yarbay Romieu'nun vilayete ve Telgraf Baş Müdüriyeti'ne verdiği talimatnamede telgraflarda şifre kullanılmaması, aksi takdirde telgrafın çekilmesine müsaade edilmeyeceği, özellikle de resmi haberleşmenin sansüre tabi tutulacağı bildirilmiştir. Talimatname ise 6 Ocak 1919 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Sadaret'e, durumun İstanbul'daki İtilaf temsilcileri vasıtasıyla açıklığa kavuşturulması ve o vakte kadar da Nezaretlerce Adana Vilayeti'ne şifreli telgraf yazılmaması rica edilmiştir.⁴²³ Öte yandan sansür uygulamasının başlamasıyla eş zamanlı olarak Adana'ya gelen posta vagonları ve bu vagonlara refakat eden memurlar çeşitli saldırılara uğramaya başlamıştır.⁴²⁴

5.3.Yarbay Romieu'nun Sansür Hakkında Verdiği Talimatname

6 Ocak 1919 tarihinde İşgal Kuvvetleri Kumandanı Yarbay Romieu'nun Adana Valiliği ve Adana Postane Müdürlüğü'ne yolladığı talimatname sansürün Adana'da nerelerde, ne şekilde ve kimler tarafından uygulanacağını ve işleyişinin ayrıntılarına yer veriyordu. Yarbay Romieu'nun bu emrine göre;

- 1- Adana garında sansür işlerine Binbaşı Gunn ve onun yardımcılığına da Azadian isminde bir Ermeni memur tayin edilmişti. Bu iki görevli istasyona gelen telgrafların sansür işleminden sorumluydular.

⁴²³ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf, 6 Ocak 1919, **BOA, BEO, D.004550 G.341195 lef 2**; Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 7 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 20**; Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 30 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 49**

⁴²⁴ Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 9 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 39**

- 2- Türkiye Demiryolu İstasyon Komiseri ve demiryolu idaresince iletilen telgraflar sansüre tabi tutulacaktı. Buraya gelen telgraflar yalnızca sansür işleminden geçtikten sonra ve yeni istasyonda⁴²⁵ teslim alınabilecekti.
- 3- Sivil postanede bulunan sansür yetkilileri sivil makamlardan veya diğer kişilerden gelen ve giden tüm telgrafları alacak ve inceleyecek, giden telgraflar postaya teslim edilmeden önce sansür görevlisi veya yardımcısı tarafından sansürden geçirilecekti.⁴²⁶

İlk uygulamalar sansürün oldukça kapsamlı olacağı ve Adana Vilayeti'nde serbest haberleşmenin tamamen önüne geçilmek amacı güdüldüğü izlenimi vermektedir. Bu hususta Fransızlar ilk olarak vilayete gelen ve giden resmi telgrafları kontrol ederek işe başlamışlardır. Öncelikle vilayet dışına çekilen şifreli telgrafların bir sureti alınmaya başlanarak, Fransız kumandanlığınca tasdik edilmeyen şifreli telgraflar kabul edilmemeye başlanmış, ayrıca bu uygulama bütün vilayet merkez ve kazalarına kadar genişletilmiştir. Fransızların bu uygulamaları sonucunda hükümet, Adana Vilayeti ve çevresiyle haberleşmede oldukça sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Özellikle Harbiye Nezareti, çektiği hiçbir telgrafından emin olamadığını, özellikle Altıncı Ordu ile yapacağı yazışmalardan da oldukça kuşku duyduğunu ifade etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin on ikinci maddesinde telsiz, telgraf merkezlerinin İtilaf memurlarınca işletileceği fakat hükümet haberleşmesinin bu konuda istisna olacağı ifade edilmesine rağmen işgal güçlerinin bu uygulaması Osmanlı idare ve iradesine doğrudan vurulmuş bir darbe niteliğindeydi.⁴²⁷

Diğer yandan, şifreli resmi yazışmalara sansür uygulanması Osmanlı makamlarını, özellikle askeri makamları, alternatif yollar aramaya sevk etmiştir.

⁴²⁵ Günümüzdeki Adana istasyon binasıdır.

⁴²⁶ Kilikya İşgal Kuvvetleri Kumandanı Yarbay Romieu'dan Adana Valiliği'ne, Türk Ordusu İrtibat Zabiti Tevfik Bey'e, Adana Posta Müdürüne, Yardımcı memur Azadian'a gönderilen talimatnamenin sureti, 6 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.2 lef 2**

⁴²⁷ Osmanlı Ordusu Hümayunu'ndan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 11 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 21; Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.18-19

Örneğin Adana üzerinden İç Anadolu'ya ve İstanbul'a gitmekte olan çeşitli subaylar şifreli yazışmaların aktarılmasında istifade edilen bir yol olmaya başlamıştır.⁴²⁸

Sansür uygulamasının başlamasından kısa süre sonra vilayete gelen ve giden kişisel mektupların da sansür kapsamına alınması, vilayette Fransız denetimi dışında hiç bir iletişim kanalının varlığına müsaade edilmeyeceğinin de bir göstergesiydi. Mersin ve Adana'da uygulanmaya başlayacak olan bu sansürün ne şekilde icra edileceğine dair Fransızlarca yayımlanan bildiri ve talimatnamelerde konunun ayrıntılarına değiniliyordu. Mektupların zarfsız ve açık bir şekilde postaneye getirilip, yetkililerce önce okunup sonra uygun görülürse yollanmasına izin verileceği şeklinde hükümler içeren ve özel hayatın mahremiyetine darbe vurucu nitelikte olan bu ilanname ve talinatnameler şu şekildeydi:

- 1- İmzalanan mütareke hükümlerine uygun olarak barışın kabulüne kadar Mersin'de bulunan Fransız yetkililerce telgraf haberleşmesi teftiş ve tetkik edilecektir.
- 2- Posta ve telgraf memurları eskisi gibi işlerine devam edeceklerdir.
- 3- Bütün ahaliye ilan olunur ki; Posta sabahları saat 7'den 10'a akşamları 3'ten 5'e kadar açık bulunup hizmet verecektir.
- 4- Mektuplar tamamen açık olarak postaya verilecektir. Bunlar içinden lüzum görülenleri sansürlendikten sonra kapatılacaktır. Mevcut mektuplar belirtilen saatlerde sahiplerinin huzurunda sansür edildikten sonra kapatılacak ve kendilerine verilecektir. Sansür esnasında sakıncalı görülen mektuplara el konulacaktır.
- 5- Giden ve gelen telgraflar dahi yukarıda beyan olunan vakitlerde ve tarzda sansürlenecek, sakıncalı görülenler iptal edilecektir.⁴²⁹

5.4.Milli Ajans ve Yerel Gazetelere Yönelik Sansür Uygulaması

Fransızlarca sansüre tabi tutulan bir diğer alan halkın haber edinme kanallarına yönelik olmuştur. Şubat 1919 ortalarından itibaren Milli Ajans'ın Adana

⁴²⁸ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen İrtibat Zabiti Binbaşı Tevfik Bey'in raporunun sureti, 9 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 56**

⁴²⁹ Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 3 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 96**

Vilayeti'ne yayılması yasaklanmıştır. Mart ayında ise İstanbul ve Suriye gazetelerinden alıntılanan haberler de sansürlenmeye başlanarak uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Ağustos 1919'da ise Adana Vilayeti'nde çıkan yerel gazeteler de sansüre tabi tutulmaya başlanmıştır. Fransızlar bu uygulamalarıyla yaşanan ve yaşanacak siyasi ve askeri gelişmelerden Adana halkını soyutlayarak, gelişmelerin sadece istenilen kaynaklardan ve sadece istenilen miktarda halka ulaştırılmasını amaçlıyorlardı.⁴³⁰ Böylelikle Fransızlar haberleri istedikleri şekilde çarpıtma ve halk üzerinde istedikleri şekilde propaganda yapma imkanına sahip oluyorlardı. Örneğin Peyam-Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey'in Mustafa Kemal Paşa'yı asi ilan eden makalesinin bulunduğu sayı Fransızlarca otuz bin adet satın alınarak bölgede dağıtılmıştır.⁴³¹ Bunun yanında Fransızların kendilerinin çıkardığı tek gazete ise Le Courier d'Adana (Adana Postası) 'ydı.⁴³²

Çukurova'da Ermeniler de basın-yayın alanında oldukça etkindiler. Bu suretle dört büyük Ermeni partisinin her birinin kendi resmi organı olarak çıkardığı gazeteleri bulunuyordu. Bunlardan Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin resmi yayın organı Tavros gazetesi idi, ayrıca Çukurova'nın farklı şehirlerinde şubeleri ve kültürel gençlik yapılanmaları vardı. Tavros gazetesi, 1919 ve 1920'de Firuz Khanzadian tarafından daha sonra ise Antranig Genjian tarafından yayımlandı. Benzer şekilde Taşnaksutyun Partisi'nin de Kilikya adında bir resmi yayın organı bulunuyor, Çukurova'nın pek çok yerinde de şubeleri yer alıyordu. Kilikya gazetesi 1919'dan 1921 kadar Veradzin tarafından kesintisiz yayımlandı. Diğer partilerden Reform Hınçak Partisi'nin Kilikyan Surhandak (Kilikya Kuryesi), Ramkavar Partisi'nin ise Hay Dzayn (Ermenice Ses) adında birer gazeteleri vardı. Parti gazeteleri genel olarak Çukurova'da Ermeni bağımsızlığını savunmuş, bunun yanında Fransız yönetimi ile ilişkiler, Ermeni mültecilerin sorunları, Çukurova'nın geleceği gibi konular da ele alınmıştır. Bununla beraber Ermeni gazetelerinin de zaman zaman Fransız sansüründen nasibini aldığını belirtmek gerekir.⁴³³

⁴³⁰ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Kilikya ve İstihbarat", **Yeni Mersin**, 3 Şubat 1946, s.2

⁴³¹ **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s.54-57

⁴³² Moumdjian, **a.g.m.**, s.478

⁴³³ Moumdjian, **a.g.m.**, s.475-477

5.5.Posta Pullarına Yönelik Müdahaleler

Fransızların Adana Vilayeti'nde posta işlerine yönelik en önemli müdahalelerinden birisi de vilayette kullanılan mevcut posta pullarına yönelik olmuştur. Osmanlı posta pullarının yerine Suriye pullarının kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca pulların üzerine “Kilikya (Cilicie)” kelimesi ve “Territoires Ennemies Étrangères Occupés (T.E.O) (İşgal Altındaki Yabancı Düşman Bölgeleri)” kelimeleri sürşarj edilmiştir.⁴³⁴ Fransız işgal yöneticileri bundan böyle posta işlerinde bu sürşarjlı pullarının kullanılmasını ayrıca koleksiyon maksadıyla her cins puldan yine sürşarjlanmak üzere vilayete getirtilmesini istemiştir.⁴³⁵

Pullara yönelik bu müdahale görünürde basit bir işlem gibi gözükse de Fransızların zihinlerindeki Suriye-Çukurova bütünlüğünün bir dışı vurumu olduğu şüphesizdir. Bu suretle bu gelişme söz konusu bölgelerin bundan böyle Fransızlarca tek parça halinde görüleceğinin ve her türlü işlemin de ona göre yapılacağının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim ilerleyen süreç içerisinde birçok sahada bu bakış açısının yansımaları gözlemlenecektir.

6. İŞGAL SONRASI VİLAYETTE SEYAHAT VE TAŞIMACILIK

Adana'nın işgalinin ardından bölgede oluşan ciddi sıkıntıların başında seyahat ve taşımacılık meselesi gelmektedir. İşgal sonrası bölgede bir yerden bir yere seyahat etmek ve ticari nakliyat gerçekleştirmek oldukça tehlikeli bir hal almış, özellikle tren istasyonları ve önemli geçitler, yolcular için can ve mal güvenliğinin olmadığı yerlere dönüşmüştür.⁴³⁶ Bölgeden gelip geçenlerin yaşadığı başlıca tehlikeli

⁴³⁴Bab-1 Ali Hukuk Müşavirliği'nin tezkiresi, 25 Ocak 1919, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti İstişare Odası, D.134 G.3 lef 7** (Bundan sonra **BOA, HR. HMŞ. İŞO**)

⁴³⁵ Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 13 Mart 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 1**

⁴³⁶ Örnek vaka 1-Ayas kazasının Zeytinburnu karyesinden ve Aydınli aşiretinden Deveci Hacı Mehmet oğlu Ali 26 Aralık 1918 tarihinde develeriyle Misis köprüsüne geldiğinde, Fransız elbisesi

durumlar yol kesme, tüccarların ve yerel halkın malına ve parasına el koyma, istasyonlarda trende bulunanları arama bahanesiyle eşyasını yağma etme ya da infaz etme vs. vakalardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi çevresinde bulunup oradan memleketlerine dönmekte olan ve bölgeden geçme mecburiyetinde bulunan Türk askerlerine karşı da ayrıca şiddetli taarruzlar ve tecavüzlerde bulunulmaya başlanmıştır. Failler ise genelde Fransız askeri üniformasını taşıyan Ermeni askerleri olmuştur.⁴³⁷ Olaylarla gelen raporlar bu durumu açıkça ortaya koyduğundan Osmanlı yetkilileri de Fransızlardan bu askerlerin bölgeden derhal çıkartılmasını istemiştir.⁴³⁸

Fransızlar işgal sonrası bölgede bulunan istasyonlara stratejik açıdan ayrı bir önem veriyorlardı. Bundan ötürü Yenice, Tarsus, Adana ve Pozantı gibi kritik istasyonlarda önemli miktarda kuvvet bulunduruyorlardı.⁴³⁹ Fakat bunların içinde Pozantı birçok yönüyle diğerlerinden ayrılıyordu. Pozantı konumu itibariyle bölgeye kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye gerçekleşen seyahatlerde geçişin mecburi olduğu bir noktaydı. İşgal sonrası ise buradan geçişlerde can güvenliği kalmamıştı. Bu yüzden de Pozantı yolcu trenleri için oldukça kritik bir mevki olma özelliği taşıyordu. Ayrıca Pozantı'dan güneye giden trenler için de o noktadan itibaren işgal

giymiş Ermeni askerlerince önü kesilmiştir. Develerde ne olduğunu soran askerler Hacı Mehmet oğlu Ali'yi darp etmişler ve yanında bulunan ekmek ve tütünü almışlar, develerde bulunan ticari mallara da el koyarak serbest bırakmışlardır. Askerlerin Hacı Mehmet oğlu Ali'yi darp ederken söyledikleri “*siz, bize vaktiyle yaptınız, şimdi biz de size yapacağız*” sözleri ise beslenen intikam duygularının bir ifadesi olarak yorumlamak mümkündür.

Örnek vaka 2- 31 Aralık 1918 tarihinde Bahçe kazasının İslam mahallesinden on dört yaşında olan Ökkeş isimdeki bir çocuk, Bahçe istasyonundan Toprakkale istasyonuna geldiğinde kendisinin bulunduğu vagonu Fransız askerleri basmışlardır. Türkçe konuşan asker vagona girerek, silah arama amacıyla herkesin üzerine aramıştır, Silah bulamayınca Ökkeş isimli çocuğun cebinde buldukları altmış liralık kâğıt parayı alıp gitmişlerdir. Bkz. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 10**

⁴³⁷Örnek vaka:1- Ulukışla'dan Pozantı'ya gelen trende bulunan Kamil Onbaşı darp ve katledilmekle tehdit edilerek, otuz bir mecdiye madeni parası alınmıştır.

Örnek vaka:2- Pozantı'ya giden trende bulunan İhtiyat Mülazımlarından Burhaneddin Efendi, üç Ermeni askeri tarafından tabanca ile tehdit edilerek yetmiş üç kâğıt parasıyla, yüz yirmi madeni lirasının bulunduğu kemeri gasp edilmiştir.

Örnek vaka:3- Beşinci Fırka Beşinci Alayının İkinci Taburu erlerinden Afyonkarahisarlı Ayyaş Mehmet Oğlu Hasan'ın Pozantı'da Ermeni askerleri üç banknot ve iki altın lirasını almışlardır.

Örnek vaka:4- Beşinci Fırka 18 Numaralı Seyyar hastane erlerinden Gördes kazasının Kılınçlar köyünden Hacı Kahya oğullarından Mustafa Oğlu Mustafa Çavuş, Pozantı'da Ermeniler tarafından dövülmüş ve on beş lira kâğıt parası ve on iki altın lirası alınmıştır. Bkz. Konya'da Yıldırım Kıtaatı Cemal Bey'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 22 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 99**; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 26 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 107**

⁴³⁸ Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf sureti, 21 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 41**

⁴³⁹ Şeref Genç, “İşgalde Mersin, İşgalde Yolculuk”, **Yeni Mersin**, 10 Şubat 1946, s.2

mıntıkası başlıyordu. Pozantı durağı öncesi Türk subayları, işgal bölgelerine girişte tedbirli olmaları için inzibat zabıtları tarafından uyarılıyor, yanlarında silah ve cephane varsa bunların Pozantı'ya sokulmaması, aksi halde Ermeni askerlerince el konulduğu hatırlatılıyordu.⁴⁴⁰ Özellikle Osmanlı ordusundan terhis edilip bu bölgeden gelip geçen askerlerin, silah arama bahanesiyle para ve tabancalarına el konulmaya başlanmıştı. Bu durum bir müddet sonra neredeyse sıradanlaşmış, istasyonlardan gelip geçen Türk askerlerinin dövülmesi, soyulması ve hatta öldürülmesi her gün tekrar eden olaylar haline gelmişti.⁴⁴¹ Bu saldırılara maruz kalanlardan birisi Yüzbaşı Mustafa Efendi isminde bir Osmanlı askeridir. Yüzbaşı Mustafa Efendi Adana'dan İstanbul'a geçmek isterken bir Ermeni askeri tarafından üç yerinden ve kalbinden yaralanmış, vefat etmek üzereyken hastaneye yetiştirilmiş ve orada hayatını kaybetmiştir. Bu cinayetin özel bir sebebinin olmadığı Türklerle Ermeniler arasında var olan husumetten kaynaklandığı olayın ardından yazılan raporlarda ifade edilmiştir. Tutanak tutmak üzere olay yerine giden yetkililer ise aşağılayıcı bir muameleye maruz bırakılmışlardır. Olay mahallinde bulunan Pozantı Müdürü Niyazi Bey, yanında bulunan işgal gücü askerlerinin; “*Katiller, canavarlar, daha burada geziyorsunuz*” şeklinde sözlü saldırısına maruz kaldığını ifade etmektedir. Ermeni askerlerine karşı sadece on-on beş mevcutlu bir kuvvete sahip olduklarını ve bunun kendilerini oldukça çaresiz bir durumda bıraktığını raporunda belirten ve “*ne yapacağımızı şaşırdık*” şeklinde durumun vahametini özetleyen Niyazi Bey, Pozantı ve çevresindeki bütün Osmanlı memurlarının bir katliam korkusu yaşadığını ve neredeyse tamamının kuzeye kaçma düşüncesinde olduğunu da belirtmektedir.⁴⁴² Bu olay aynı zamanda bölgede bulunan Osmanlı memurlarının ne şartlar altında vazife yaptıklarının bir örneği olması bakımından da önemlidir.

⁴⁴⁰ Bu olayın bir örneğini Şeref Genç şu şekilde aktarmaktadır; Şeref Genç bölgenin işgali sonrası, İstanbul-Mersin yolculuğu yaptığı sırada bindiği tren Konya'ya ulaştığında arkadaşları Fevzi Kamil ve Fevzi Serdengeçti de trene binerek Ereğli'ye varmışlardır. Ereğli'de bir Türk inzibat subayı Yüzbaşı kendileriyle görüşerek, memleketlerinin artık düşman işgalinde olduğunu ifade ederek karşılaşmaları muhtemel tehlikeleri anlatmıştır. Türk subaylarının üstlerinin arandığını, bavul ve eşyalarının didik didik edildiğini, silah, kılıç, çeşitli cephane bulurlarsa el koyduklarını ve bunların kendilerine çok lazım olduğundan teslim edilmesini istemiştir. Bkz. Şeref Genç, “İşgalde Mersin: İşgalde Yolculuk”, **Yeni Mersin**, 12 Şubat 1946, s.2

⁴⁴¹ Konya'da Yıldırım Kıtıatı Müfettişi Nihat Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifre, 3 Ocak 1919, **ATASE İŞH**, K: 105 G: 2 B:2

⁴⁴² Pozantı Müdürü Niyazi Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 4 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İef 111**

Pozantı'dan başka Adana Vilayeti'nin diğer kısımlarında da buna benzer vakalar yaşanıyordu. Trenler sadece istasyonlarda değil, iki istasyon arasında herhangi bir noktada ve her an saldırıya maruz kalabiliyor, tren içerisinde bulunanlara tecavüzlerde bulunulabiliyordu. Örneğin Zor Telgraf Eski Müdürü Maraşlı Muharrem Efendi, Maraş'tan Adana yoluyla Konya'ya gelirken, Osmaniye ile Toprakkale istasyonları arasında tren içinde Fransız elbisesi giyen Ermeni askerleri tarafından süngüyle katledilerek tren dışına atılmış, eşyaları da gasp edilmiştir.⁴⁴³

Vilayette işgal sonrası kaybolan seyahat güvenliği meselesi yoğun şikayetlere konu olmuş, bunun üzerine İngilizlerin Pozantı ve Toros Tünelleri çevresindeki istasyonlara Hintli Müslüman askerleri yerleştirmesiyle bir nebze olsun bölgede rahat seyahat imkanı sağlanmıştı.⁴⁴⁴

Yolculukta esnasında yaşanan çeşitli tehlikelerin yanı sıra Fransızlar, vilayet dışına seyahat edebilmeyi de bir takım yeni şartlara bağlamışlardır. Bunların en önemlisi, Adana Vilayeti'nden işgal sahası dışına giden müslim ve gayrimüslim fark etmeksizin bütün yolcuların yanlarında Adana Askeri Kontrol İdaresi tarafından verilen ve “laissez passer” denen bir seyahat belgesi taşıması zorunluluğu getirilmiş olmasıdır.⁴⁴⁵ Fransızlarca güvenlik tedbiri kapsamında yürürlüğe konulduğu iddia edilen bu uygulama, Fransızların Adana Vilayeti'ni Anadolu'nun bütününden ayırma anlayışı doğrultusunda attığı bir adım olarak yorumlanabilir.

7. MALİ KONULARDAKİ MÜDAHALELER

7.1. Adana Vilayeti Haricine Para Transferinin Yasaklanması

⁴⁴³ Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen yazı, 24 Nisan 1919, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî D.98 G.295 lef 1** (Bundan Sonra **BOA, DH. ŞFR**); Ayrıca 4 Ocak 1919 tarihinde Pozantı'da amele bölüğü kumandanı bir yüzbaşı süngüyle öldürülmüştür. 2 Ocak 1919 tarihinde Maraş'tan Adana'ya sevk edilmiş olan tutukluların muhafazasıyla görevli olan iki jandarma askerlerin Katma istasyonunda İngilizler tarafından zorla silahları alınmıştır. Bkz. Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 40**

⁴⁴⁴ Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 26 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 124**

⁴⁴⁵ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 17 Ağustos 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 57**

Adana Vilayeti'nin maliyesinin denetim ve işleyişinin kontrol edilmesi meselesi bölgeye gelen Fransız kurmay heyetinin üzerinde önemle durduğu hususların başında gelmektedir. Bu suretle Albay Brémond, Adana'ya gelişinin üçüncü gününden itibaren (4 Şubat 1919) başta Defterdarlık olmak üzere, çeşitli dairelere tebliğler göndermeye başlamıştır. Söz konusu tebliğlerde öncelikle hükümetin denetimini bilfiil üzerine aldığını belirten Brémond, Vilayet'te bulunan bütün mal sandıklarının mevcudu ile bütün gelir ve giderleri gösteren cetvelleri talep etmiştir. Bunun yanında Vilayet'teki bütün memur kadrolarının listesini de isteyen Brémond, bundan böyle başta İstanbul olmak üzere, Vilayet haricine para gönderilmemesinin yasaklandığını ilan etmiş, bu suretle o esnada Vilayet'ten Kayseri mal sandığına gönderilmek istenen on bin liralık para havalesine de mani olmuştur.⁴⁴⁶

Bu tebliğin ardından Fransız işgal yöneticileri, Adana Vilayeti dışına gönderilmek istenen her paranın peşine düşmüşler, vilayete adeta göz açtırmamışlardır. Bu hususta kimi zaman İstanbul'daki İtilaf Devletleri yüksek komiserlerini de araya sokarak konuya ne derece önem verdiklerini göstermişlerdir. Örneğin Tarsus yetimler kasasında⁴⁴⁷ bulunan 16.000 Lira'nın bir kısmı Fransızların bilgisi dışında Adliye Nezareti'nce İstanbul'a sevk ettirilmiş, bunun üzerine Brémond, Adliye Nazırı'nın "halk ile İstanbul arasındaki bağı muhafaza etmek" adına böylesi bir "yasadışıllığa" teşebbüs ettiğini söyleyerek konuyu İtilaf Devleti yüksek komiserlerine taşımıştır.⁴⁴⁸ Ardından hem Fransız hem de İngiliz yüksek komiserleri Babıali'ye verdikleri birer notayla söz konusu paranın iade edilerek yerine konmasını talep etmişler, ayrıca durumu Osmanlı yetkilileri nezdinde protesto

⁴⁴⁶ Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 18 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 31**

⁴⁴⁷ Tarsus yetimler kasası, yetim çocuklara ergen oluncaya kadar küçük miktar bir para ödemeye yönelik bir kurumdur.

⁴⁴⁸ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, Yay. Haz. Uğurhan Demirbaş vd., Vol.2, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s.92; Kuzey Bölge İşgal Edilmiş Düşman Toprakları Baş İdarecisi Albay Brémond'dan Hayfa'da bulunan Bölge Baş Komutanı'na gönderilen yazı, 14 Haziran 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 45**

etmişlerdir.⁴⁴⁹ Bu durum, Adana Vilayeti'ni işgal altına alan Fransızların, vilayetin maliyesinin kontrolüne ne derecede önem verdiklerinin bir göstergesidir. Çünkü söz konusu 16.000 Liranın Fransızlar için pek de önemli bir meblağ olmadığı açıktır. Bu müdahaleleriyle Fransızlar, meselenin yollanan paranın az veya çok olmasıyla değil, kendileri tarafından verilen emir ve tebliğlere tüm Osmanlı makamlarının itirazsız uyması gereğiyle ilgili olduğunu vurgulamış oluyorlardı. Aksi takdirde gerekirse İstanbul'daki yüksek komiserleri de işin içine katıp meseleyi diplomatik bir krize çevirmekten geri durmayacaklarını da göstermiş oluyorlardı.

Öte yandan Fransızlar, Adana Defterdarlığı'nı da sürekli baskı altına almaya başlamışlar, hatta Adana Defterdarlığı ile Maliye Nezareti arasındaki özel ve gizli yazışmalarda kullanılan şifre anahtarına dahi el koymuşlardır.⁴⁵⁰

Fransızların kendi mali denetim mekanizmalarını kurmaya çalışmaları pek çok açıdan önemli olmakla beraber, özellikle kendi nüfuz alanları addettikleri Adana Vilayeti'nin kaynaklarını vilayet dâhilinde tutmayı ve kendi isteklerine göre sarf etmeyi, bunun yanında gerektiğinde işgal altında tuttıkları civardaki diğer merkez ve kazalara kaynak transferini sorunsuzca gerçekleştirilmeyi amaçlıyorlardı. Brémond'un vilayet haricine para gönderilmemesi emrinin üzerinden bir hafta bile geçmeden, Yüzbaşı Taillardart'ın hesabına bin beş yüz lira nakit para aktarılması için Adana Defterdarlığı'na emir vermesi bunun açık bir göstergesidir. Söz konusu para Adana Defterdarlığınca yollanmak durumunda kalmıştır.⁴⁵¹

Fransızların vilayet maliyesine yönelik denetimleri, vilayetteki parayı kontrol etmelerinin yanında polis, jandarma, mülkiye vs. gibi kurumların sistemlerinin işleyişine ve düzenine de dolaylı şekilde etki etmelerine imkan veriyordu. Örneğin Antep Asker Alma Şubesi'nin idaresi için Adana Vilayeti'nce düzenli olarak

⁴⁴⁹ Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserliği'nden Sadaret'e gönderilen nota, 17 Temmuz 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 46**; İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen nota, 21 Temmuz 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 47**

⁴⁵⁰ Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 13 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 52**

⁴⁵¹ Yüzbaşı Taillardart'a para transferini içeren emir şu şekildedir: '*Hasıl varaka bin yüz lira nakdiye veriniz. Bu emir makbuz makamındadır. Kuva-yı İşgaliye-i Şimaliye'nin hükm-ü umumiyesi Miralay Brémond emriyle Yüzbaşı Taillardart'dır*' Bkz. Adana Defterdarlığı'ndan Maliye Nezareti'ne gönderilen telgrafın sureti, 23 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 28**

yollanan para havalesi Brémond tarafından engellenmiş, bundan dolayı da şubede maaşlar ödenememiştir. Böylece dairenin işleyiş ve düzenine Fransızlarca etki edilmiş, o bölgenin asayişinden sorumlu önemli bir kurum zaafa uğratılmıştır.⁴⁵²

Bu olaylar ışığında denilebilir ki; Fransızların Çukurova gibi geniş bir bölgede gerçekleştirdikleri işgal hareketinin sürekliliğinin sağlanması ve başarıya ulaşmasında merkez vilayetin mali açıdan denetimi hayati bir önem arz ediyordu. Bu yüzden Fransızlar bölge maliyesi üzerindeki Osmanlı egemenliğini felce uğratarak vilayetin kaynakları üzerinde tam bir hakimiyet kurmayı ve sorunsuzca işletebilecekleri kendilerine ait bir mali denetim mekanizması geliştirmeyi hedefliyorlardı.

7.2.Mersin Gümrük Dairesine El Konulması ve Gümrükteki Uygulamalar

Mersin Limanı, Çukurova ihracatının büyük bir kısmının gerçekleştiği⁴⁵³ ve bölge ticaretinin hayat damarlarından olması hasebiyle Fransızlarca önem atfedilen bir yerdi. Bu sebeple Mersin Gümrüğü de kontrol edilmesi elzem yerlerin başında geliyordu. Dolayısıyla işgalin hemen sonrasında Mersin Mahalli Gümrük Dairesi (rüsumat dairesi) Fransız askerlerince basılmıştı.⁴⁵⁴ Fransız askerleri baskın sırasında oldukça zorba bir tavır sergilemiş, gümrük dairesine girer girmez dairenin kapı, pencere ve demirlerinde bulunan ay yıldızları söküp kırmışlardı. Bunun yanında gümrük dairesinde yer alan kimyager odasının kapısını kırarak, burada yer alan çeşitli alet ve edevata da el koymuşlardı. Gümrük yetkili memurlarının masalarının kilitli çekmeceleri zorla kırılmış, içlerinde bulunan resmi evrak ve makbuz defterleri sağa sola saçılmıştı. Başkâtip odası ve muhasebe odalarının perdeleri dahi sökülüp yağmalanmıştı.⁴⁵⁵ Yaşananların önüne geçilmesi ve bu muameleyi uygulayanlar

⁴⁵² Harbiye Nezaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 14 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 108**

⁴⁵³ Vilmorin, a.g.m., s.109

⁴⁵⁴ Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 20 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 82**

⁴⁵⁵ Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi keşif raporu, 29 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 117**

hakkında işlem yapılması yönündeki talepler karşılıksız kalmıştır. İşgal güçlerinin özellikle ay yıldız gibi milli değer ve manası olan sembollere yönelik taarruzları oldukça büyük tepki çekmiştir.⁴⁵⁶ Bu olaydan sonra gümrük dairesi belli aralıklarla Fransız askerleri tarafından saldırılara ve tecavüzlere uğramış ve daire içerisindeki eşyalardan birçoğu alınıp götürülmeye başlanmıştır.⁴⁵⁷ Nitekim İngiliz Kumandanlığı Mersin Gümrük Dairesi'nin üç gün içerisinde tahliye edilerek, anahtarının da teslim edilmesini talep etmiştir. Mersin Mutasarrıflığı da 13 Ocak 1919'da bütün daireyi içindeki her şeyle birlikte makbuz karşılığında daha sonraki bir tarihte tekrar iade olunmak şartıyla teslim etmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece Mersin Gümrük Dairesi resmen işgal idaresi kontrolüne geçmiştir.⁴⁵⁸ Müttefiklerin Mersin Gümrük Dairesi'nde kontrol ve denetim amacıyla istihdam edeceği memurların maaşlarının ise yine Daire tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁹

Gümrük işgal edilir edilmez “Mersin Bahriye Kumandanı” (Commandant Naval de Mersin) unvanıyla bir Fransız subayı Mersin Limanı ve Gümrüğü'nün genel idaresi ile görevlendirilmiştir. Limanda bulunan çeşitli daire ve alt şubeler ise “Liman Kumandanı” ünvanlı bir kontrol memurunun (Contrôleur) yetkisine verilmiştir. Bu kontrol memuru göreve başlar başlamaz liman dairelerini emrine bağlı birer idare telakki ederek görevli memurların isim ve unvanlarını içeren bir listeyi talep etmiştir. Daha sonra gümrüğün vilayetle ve Anadolu'nun çeşitli yerleri ile yaptığı resmi haberleşmeler sansürlenmeye başlanmış, diğer yandan limanın mali ve idari işleri de kontrol altına alınmıştır. Bununla beraber, Fransız askeri idaresinin müsaadesinden geçmeyen hiçbir karar ve uygulama itibara alınmamaya başlanmış, limanda çalışacak memurların tayin ve azilleri konusunda alınacak kararlar da yine Askeri Vali'nin iznine tabi tutulmuştur.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 22 Aralık 1918, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 44**

⁴⁵⁷ Rüsumat Müdüriyeti Umumiyesi'nden “Mersin Gümrüğünden Zayii Olan Eşyanın Listesidir”, 13 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 115**

⁴⁵⁸ Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 13 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 79**; Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 23 Şubat 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 119**

⁴⁵⁹ Adana Baş Administratörlüğü'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen kararnamenin sureti, 22 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 37**

⁴⁶⁰ Bahriye Nezareti'nden Hariciye Nezareti Vekaleti'ne gönderilen yazı, 11 Haziran 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 39**

Fransız kontrol memuru göreve başlar başlamaz maiyetine iki tercüman ve bir katip atadı. Ardından Mersin Gümrük Başmüdürü İhsan Bey ile Başkatip Hakkı Efendi Fransız kontrolüne muhalefetlerinden dolayı azledildiler. Bunun üzerine Fransızlar Mersin Gümrük Müdürlüğü'ne vekaleten muhasebe katipliği vazifesini gören ve “Araplık iddiasında bulunan” Şefik Efendi isminde birini getirdiler.⁴⁶¹

Fransızların Mersin Gümrüğü'nü kontrol altına aldıktan sonra yaptıkları en dikkat çekici uygulama Silifke, Antalya ve diğer Anadolu sahillerinden gelen mallardan “gümrük ithalat vergisi” adı altında çeşitli ücretler almaya başlamalarıdır. Buna karşın Suriye'den gelen eşya ve mallar her türlü vergiden muaf tutulmuştur.⁴⁶² Çukurova bölgesini Anadolu'dan ayırıp Suriye'nin tabi bir uzantısı haline getiren bu uygulama vesilesiyle Fransızların bu bölgelere yönelik ekonomik temelli bakış açılarının yansıması tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan gümrüğün işgali sonrası Çukurova'dan belli başlı ürünlerin ihracı bazı kayıt ve şartlara bağlanmış, örneğin bölgeden buğday ve un ihracına özel şartlar getirilmiştir. Buna göre Askeri Valilerin ve gümrük kontrol memurlarının muayene ve müsaadesi olmadan Mersin veya başka bir mahale her türlü eşyanın ihracı⁴⁶³ bunun yanında ikinci bir emre kadar Çukurova'dan buğday ve un ihracı⁴⁶⁴ kesin surette yasaklanmıştır. Bunlara uymayan tüccar ve aracılar için de çeşitli cezalar öngörülmüştür. 1 Mart 1919 tarihinde Mersin Liman Reisliği'ne getirilip daha sonra Fransızlarca azledilen⁴⁶⁵ Rasih Bey, görevde kaldığı süre boyunca yaşadığı olayları detaylandığı raporunda, çeşitli ürünlerin ihracına getirilen bu sınırlama ve yasakların birtakım suistimallere ve vurgunculuğa sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Örneğin Bedosaki isminde bir Rum taciri Fransızların buğday ihracına getirdiği

⁴⁶¹ Eski Mersin Liman Reisi Muavini Emekli Yüzbaşı Rasih Efendi tarafından verilen yazının sureti, 1 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 79**

⁴⁶² **A.b.**

⁴⁶³ Baş Administratör Brémond tarafından yayımlanan kararnamenin sureti, 19 Ağustos 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 31**

⁴⁶⁴ Baş Administratör Brémond tarafından yayımlanan kararnamenin sureti, 13 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 32**

⁴⁶⁵ Rasih Bey'in azli sonrası yerine Yüzbaşı Ahmet Cevat Efendi atansa da, Cevat Efendi'nin İstanbul'dan ayrılıp Mersin'e gitmesine İstanbul'daki Fransız temsilciliği tarafından aylarca engel olunmuştur. Bkz. Bahriye Nezaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 22 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 49**

kısıtlamaların ardından kiraladığı vapurlarla İzmir'e ve oradan da Yunanistan'a buğday ihraç ederek ciddi miktarda servet elde etmiştir.⁴⁶⁶

7.3.Fransızlarca Memur ve Polis Kadrolarının Maaşlarına Yüksek Oranda Zam Yapılması

1919 senesi mali yılı başından itibaren memurlara verilecek pahalılık zammına ilişkin Adana Defterdarlığı'nın 16 Mart 1919 tarihli kararnamesi bulunuyordu. Bu kararnamenin on birinci maddesine göre memur maaşlarına çeşitli miktarda tahsisat ilavesine dair şimdiye kadar yayımlanmış olan kanun ve kararnamelerle bunlara ilişkin kararların geçersiz olduğu ifade edilmişti. Çünkü işgaller ve maliyeye yönelik müdahaleler yüzünden memurlara zam yapması olanaksızdı. Bu yüzden de karar askıya alınmıştı. Alınan bu karara rağmen, vilayette görev yapan polislerin Mart 1919 maaşları Adana Sancak Valisi Albay Normand'ın emriyle zamlı verdirilmiştir.⁴⁶⁷

Fransızlar polis ve jandarma kadrolarına yaptıkları yeni zamların yanında, Adana vali vekili Nazım Bey başta olmak üzere Adana Vilayeti'nde görevli bir takım sivil memurların maaşlarına da yüksek oranda zam yapmışlardır. Özellikle Nazım Bey, göreve vali vekili olarak devam ettiğinden tam vali maaşı almıyordu. Fakat bizzat Brémond tarafından Nazım Bey'in maaşına yüzde yüz zam yapılmış ve maaşı aylık yedi bin beş yüz kuruştan on beş bin kuruşa yükseltilmiştir. Brémond, Nazım Bey'e bu kararının gerekçesini, vazifesinin her türlü zorluğu içerdiğini bu yüzden tam maaş alması gerektiğine karar verildiği şeklinde açıklamaktadır.⁴⁶⁸ Fransızların bu kararla özellikle valilik makamından gelmesi muhtemel bir muhalefeti mümkün mertebe önlemeyi amaçladıkları, zammı da bu yolda bir sus payı olarak kullandıkları söylenebilir. Bunun yanında eski ve yeni memur kadrolarını hoş tutmak ve hükümet

⁴⁶⁶ Eski Mersin Liman Reisi Muavini Emekli Yüzbaşı Rasih Efendi tarafından verilen yazının sureti, 1 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 79**

⁴⁶⁷ Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 29 Nisan 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 7**

⁴⁶⁸ Kilikya Baş Administratörü Brémond tarafından Adana Vilayeti'ne gönderilen yazının suretinin tercümesi, 9 Nisan 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 6**; Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 29 Nisan 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 7**

işlerine yapılacak müdahalelerde kendilerine yönelecek olası tepki ve mukavemeti bir nebze azaltma amacı güttükleri de ifade edilebilir.

7.4.Fransızların Adana Vilayetindeki Dul, Yetim ve Emekli Maaşlarının Vilayet Bütçesinden Ödenmesini Yasaklamaları

Fransızların Adana Vilayeti dâhilindeki mali sisteme müdahalelerinin ardından vilayette birçok konuda sıkıntılar ve aksaklıklar baş göstermeye başladı. Bunlardan biri, vilayetçe ödenen dul, yetim, emekli, gazi ve ulema maaşlarından dolayı patlak vermiştir. Söz konusu maaşlar, işgal öncesi Adana Vilayeti bütçesinden düzenli olarak ödenmekteydi. Ancak Fransızlar, işgal sonrası aldıkları bir kararla bu maaşların artık vilayet bütçesinden ödenmesine müsaade edilmeyeceğini ilan ettiler. Alınan bu karara göre;⁴⁶⁹

- 1- Dul, yetim, emekli, gazi ve ulema maaşlarının Adana Vilayet bütçesinden ödenmesinin artık mümkün olamayacağı,
- 2- Bunların maaşlarının ödenmesi talep edilirse ödemenin devlet hazinesinden nakit olarak vilayete getirilmesi,
- 3- Bunun yanında emekli ailelerinden pek ziyade yardıma muhtaç oldukları yapılacak tahkikat neticesinde anlaşılanlara bir yardım ve kolaylık sağlanacağı ve asgari miktarda olmak şartıyla bu hususta yapılacak tekliflerin değerlendirileceği ifade edilmiştir.

Vilayet yetkilileri bu durum karşısında hiçbir tepki gösterememiş, yalnızca maaş alan bazı dul ve yetimler hakkında tahkikat yaptırılarak bunların maaş bordroları düzenlenmiştir. Daha sonra kısmi olarak bunlara vilayet bütçesinden bir ödeme tahsis ettirilmiştir. Maaş ödemesi gerçekleştirilen sadece on sekiz aile ve

⁴⁶⁹ Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 18 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 71**

emekli olmuş, bunların Mayıs 1919 ile Temmuz 1919 sonuna kadar üç aylık maaşları 5 Ağustos 1919 tarihinde ödenmiştir. Ayrıca yardıma muhtaç olan yüz beş ailenin Haziran ve Temmuz 1919 maaşları da 21 Ağustos 1919 tarihinde vilayet tasarrufları üzerinden ödenmiştir.⁴⁷⁰ Geriye kalan emeklilerin ve diğer kişilerin maaşlarının ödenmesi için gereken kırk bin liranın vilayet bütçesinden çıkışına ise Fransızlarca izin verilmemiştir. Bunun üzerine vilayet yetkilileri hükümete başvurarak bu paranın İstanbul'dan Adana Vilayeti'ne nakit şekilde transfer edilmesini talep etmek durumunda kalmıştır. Fransızların söz konusu bu müdahalesi, vaktiyle bütçesi her türlü mahalli masraflara yeten, fazla bütçesi dahi mühim bir meblağ tutan ve bu meblağı da merkez hazineye gönderen Adana Vilayeti maliyesini “haleldar”⁴⁷¹ etmiş, bu sebeple maaşları ödenemeyen yüzlerce insanın da mağdur olmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁷²

7.5.Fransızların Adana Vilayeti'ndeki Emlak ve Arazi Vergilerine Yönelik Müdahaleleri

Adana Vilayeti'ndeki emlak ve arazi vergileri (musakkafat vergisi) 5 Ağustos 1886 tarihli kanuna uygun olarak tahsil edilmekteydi. Bu kanuna göre emlak ve arsalar her beş senede bir yeni değer biçilip vergi oranları belirleniyor, buna göre de vergiler tahsil ediliyordu. Fakat savaş sırasındaki olağanüstü şartlar ve savaş sonrası yaşanan işgal neticesinde bu vergiler uzun süre tahsil edilememiştir. Tahsili durumunda ciddi bir gelir kaynağı yaratacak bu vergi Fransızların dikkatinden kaçmadı ve Adana Defterdarlığı'na⁴⁷³ vergi tahsilatının derhal gerçekleştirilmesi

⁴⁷⁰ Adana Defterdarlığı'ndan Maliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 27 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 73**

⁴⁷¹ Babıali Hukuk Müşavirliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen mütalaaname, 23 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 34**

⁴⁷² **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, s.89; Hariciye Nezareti'nden Fransız Cumhuriyeti Yüksek Komiserliği'ne gönderilen nota, 29 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 26**; Maliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 18 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 71**

⁴⁷³ Esat Özoğuz'un ifadesine göre, Brémond Esat Bey'in reddedeceğini hesap ederek, bu kararı uygulamasını öncelikle defterdar Tevfik Bey'e teklif etmiştir. Tevfik Bey ise vilayet makamının emrini veya teklifini direkt havale etmedikçe bu görevi yerine getiremeyeceğini ifade etmiştir. Bkz. Esat Özoğuz, **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934, s.58-61

lüzumu bildirdi. Bu doğrultuda emlak ve arazi değerlerini yeniden belirlemek ve bu değerlerin vilayet genelinde uygulanabilmesini sağlamak için bir komisyon (takrir komisyonu) oluşturuldu.⁴⁷⁴ Bu komisyon, Türkler aleyhine çalışan bir mekanizma gibi çalışarak ahalinin taşınmazlarına değerinin çok altında adil olmayan değerler biçmiş, bu suretle yapılan faaliyetler ahalinin oldukça “teessür ve ızdırıp” içerisinde kalması sonucunu doğurmuştur.⁴⁷⁵

Adana vali vekili Esat Bey⁴⁷⁶ bu emir üzerine, böylesi önemli bir kararın “*olur olmaz halli yoluna gidilmesinin yetkileri dışında gördüğünden*” konunun padişah iradesine muhtaç olduğunu belirtmiştir. Esat Bey, konuyu öncelikle ilgili nezaretlere bildirmesi gerektiğini, İstanbul ile haberleşmenin zor gerçekleşmesinden bunun hemen mümkün olamayacağını ifade ederek bir bakıma zaman kazanmaya çalışmıştır. Esat Bey’in uygulamaya çalıştığı bu oyalama taktiği, vali vekilliği boyunca sık sık başvurduğu bir yöntem olarak burada da kendisini göstermektedir. Fransızların aldıkları bir karara tamamiyle engel olamayacağının farkında olan Esat Bey, en azından bu yolla, kararların yaratacağı olumsuz tesirleri zamana yaymayı, buna bağlı patlak vermesi muhtemel olayların da önünü almayı hedeflemiştir. Fakat Esat Bey’in bu girişimlerine mani olunmuş, durumu telgrafla İstanbul’a bildirmesine dahi müsaade edilmemiştir.⁴⁷⁷ Brémond Esat Bey’e vergi hususunda istenilenler kesin olarak yerine getirildikten sonra İstanbul’a yazmasına müsaade edeceğini söyleyerek, söz konusu meselenin Fransızların istediği şekilde sonlanması için durumun sıkı takipçisi olacağı izlenimini de vermiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Baş Administratörlük’ten Adana Vilayeti’ne gönderilen yazının sureti, 23 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**

⁴⁷⁵ Kilikyalılar Cemiyeti Reisi Cemalzadedden Sadaret’e gönderilen yazı, 3 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 2**

⁴⁷⁶ Esat (Özoğuz) Bey: 21 Ocak 1919 tarihinde vilayet mektupçuluğu göreviyle Adana’ya geldi. Mütareke sonrası vali Nazım Bey’in istifa edip, ardından bu görevi vekaleten bir süre daha görüp vilayetten ayrılmasıyla Adana Vali Vekaleti’ne getirilmiştir. Esat Bey’in hatıraları 1934 Ocak ayından Ferit Celal (Güven) Bey’in sahibi olduğu Türk Sözü gazetesinde tefrika edilmiş daha sonra kitaplaştırılmıştır. Olayların vesikalarını da içermesi açısından son derece önemli olan bu hatırat, Adana Baş İdarecisi Albay Brémond’un “La Cilicie en 1919-1920” isimli hatıratına bir cevap mahiyeti de taşımaktadır. Bkz. Özoğuz, **a.g.e.**, s.9-11, 47-49

⁴⁷⁷ Adana Vilayetinden Albay Brémond’a gönderilen yazı, 29 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**

⁴⁷⁸ Baş Administratörlük’ten Adana Vali Vekili Esat Bey’e gönderilen yazının sureti, 11 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152; Özoğuz, a.g.e.**, s.58-61

Bu noktada Brémond tarafından 20 Ağustos 1919'da “Kilikya İdare-i Mahalliyesi Müfettiş-i Umumisi” sıfatıyla Adana'ya tayin edilen Ferit Elyafi⁴⁷⁹ ‘den de kısaca bahsetmek gerekir. Çünkü emlak ve arazi vergilerine dair alınan kararlarda Brémond kadar Ferit Elyafi’nin de önemli bir etkisi vardır. Brémond tarafından “Baş Administratör ve Baş Katibin iradesi altında, özellikle idari işlere bakacak ve gözleyecek, ayrıca mahalli tahkikatlarda bulunacaktır” şeklinde görev tanımı yapılan Elyafi, göreve başladıktan sonra Osmanlı memurlarına tahakkümde bulunmaya başlamış, kendisine tüm memurların üstünde “bir umumi müfettiş süsü” vermiştir.⁴⁸⁰ Göreve gelişinin ardından vilayette “Ferit Paşa” olarak anılmaya başlanan Elyafi, Esat Bey üzerinde de baskıcı bir tutum takınmıştır. Esat Bey, Brémond’un vilayete gönderdiği her evrakın hemen ardından Ferit Elyafi’nin “çabuk yapınız ve cevap veriniz” şeklinde haber yolladığını, ayrıca vilayetin genel işleri ve haberleşmesi ile alakalı dosyaları sürekli görmek istediğini fakat buna müsaade etmediğini ifade etmektedir. Emlak ve arazi vergilerine dair alınan kararların Esat Bey’den önce Adana Defterdarı Tevfik Bey’e götürülüp kabul ettirilmeye çalışılması fikri de yine Ferit Elyafi’ye aittir.⁴⁸¹

8. ADLİ KONULARDAKİ MÜDAHALELER

8.1.Mahkûmların Hapishanelerden Salıverilmesi

⁴⁷⁹ Ferit Elyafi (Yafalı) aslen Beyrutludur. Ayrıca Brémond’un başkatibi Kemal Elyafi Bey’in de hemşehrisidir. Ferit Elyafi, Beyrut ve Halep’te polis müdürlüğü ve Suriye’de kaymakamlık gibi vazifelerde bulunmuştur. İşgal sonrası Adana’da Fransızlar kendisine bir vazife vererek Defterdar odasını tahsis etmişlerdir. Baş İdareci ve başkatibin iradesi altında vilayetin idari işlerinin icrası ve kontrolü ile görevlendirilmiştir. Özellikle mahalli tahkikatlarda görev yaparak bölgede nüfuz kurmuştur. Esat Özoğuz hatıratında Ferit Elyafi ile başkatip Kemal Elyafinin akraba olabileceklerine dair de bir bilgi vermektedir. Soy isimlerinin aynı olması ve ikisinin de Halep ve Beyrut gibi yerlerde bulunmuş olmasından dolayı bu ihtimal kuvvetlidir. Ayrıca Ferit Elyafi’yi bu göreve, Kemal Elyafi’nin tavsiye etmiş olması da yüksek olasılıktır. Bkz: Özoğuz, **a.g.e.**, s.59-60; Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 25 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 68**

⁴⁸⁰ Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen 1 Eylül 1919 tarihli mukerratin sureti, 25 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 69** ; Özoğuz, **a.g.e.**, s.59-60

⁴⁸¹ Özoğuz, **a.g.e.**, s.59-60

Fransızlar Adana Vilayeti'nin işgalinin ardından en sık görülen keyfi uygulamalardan bir tanesi belli aralıklarla hapishanelerde bulunan mahkûmları serbest bırakmalarıdır. Örneğin işgalin hemen ardından Adana Hapishanesi'nde bulunan biri İtalyan tebaasına, yirmi yedisi Osmanlı tebaasına mensup (üç Müslüman ve yirmi dördü Rum) yirmisekiz mahkumun İngiliz kumandanının sözlü ve yazılı müracaatı üzerine 15 Aralık 1918 tarihinde tahliye edilmesi gösterilebilir. Mersin-Kıbrıs arasında casusluk yaptıkları için mahkum edilmiş olan bu kişiler Osmanlı makamları hiçe sayılarak keyfi olarak tahliye edilmişlerdir.⁴⁸² Yine Dörtyol hapishanesinde biri hayvan hırsızlığından, sekizi adli suçlardan mahkum Osmanlı tebaasından dokuz Müslüman, Fransız işgal kuvvetlerince tahliye edilmiştir.⁴⁸³

Vilayet hapishanesindeki mahkumların tahliye edilmesi Fransızların kendi resmi bayramlarında bir adet haline getirilmek istenmiştir. Örneğin Tarsus, Kozan ve daha birçok yerdeki hapishanelerden toplam kırk sekiz mahkum, Fransızların Bastille Günü (La Prise De La Bastille) olan 14 Temmuz 1919 tarihinde bizzat Albay Brémond'un emriyle tahliye edilmiştir.⁴⁸⁴

Brémond'un tamamen kendi keyif ve iradesine dayanarak vilayetteki hapislerden mahkumları tahliye ettirmesi sonraki tarihlerde de devam etmiştir. Brémond kimi zaman Müslümanların dini bayramlarını da mahkumların salınması için bir vesile haline getirmiştir. Bunun bir örneği Eylül 1919'un sonlarına denk gelen kurban bayramı esnasında yaşanmış, Baş İdareci'nin emriyle aralarında cinayet ve hırsızlık gibi suçlardan hüküm giymiş on iki mahkum kurban bayramı münasebetiyle hapishanelerden tahliye edilmiştir. Tahliye edilenlerin cinayet, hırsızlık gibi suçlardan hüküm giyenlerin çoğunlukta olmasından dolayı bunların bölgenin iç huzuru için de bir tehdit arz ettikleri ve bu sebeple bölge güvenliği açısından hayırlı işlere vesile olmayacakları da düşünülebilir.⁴⁸⁵

⁴⁸² Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 4 Ocak 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İef 32**

⁴⁸³ Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 5 Ocak 1919. **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 İef 43**

⁴⁸⁴ Adliye ve Mezahib Nezareti'nden hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 11 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 164**

⁴⁸⁵ Tahliye edilen mahkumların isimleri ve suçları şu şekildeydi;

1- Abide binti Ahmet Hamdan: Suçu: Cinayet

8.2.Bölgedeki Bazı Yerli Halka ve Türk Memurlara Uygulanan Vilayetten Uzaklaştırma Cezaları

8.2.1. Mersin’de Uygulanan Çeşitli Uzaklaştırma Cezaları

Albay Brémond’un Adana’ya gelişinin ardından bölgede yaşayan Türklere yönelik bir uzaklaştırma ve sürgün politikası uygulanmaya başlandı. Binbaşı Anfré Mersin’de Fransızlarca sakıncalı olarak addedilen birtakım kimseler için özel kararnameleler çıkarttırarak bu kişileri bölgeden uzaklaştırmıştı. Bu karardan etkilenen kişilerin başında ise Mersin Mutasarrıfı Galip Bey’in adını zikredebiliriz. İşgal sonrası vaziyeti gören Galip Bey Fransız müdahalelerine tepki göstermeye başlayınca 25 Şubat 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti’nden gelen bir telgrafla azledilmiştir. Galip Bey şehirden uzaklaştırıldıktan sonra mutasarrıflığa vekâleten tahrirat müdürü getirilmiştir. Mersin’de Binbaşı Anfré’nin dışında bizzat Albay Brémond’un da çeşitli kararnamelelerle bazı kişileri sebep göstermeden zorla bölgeden uzaklaştırdığı görülmüştür. Pozantı Eski Posta Müdürü Kazım Efendi ile Bahçe Eski Kadısı Hazım Efendi bunlardandır ve Brémond’un emriyle üç sene müddetle Çukurova’da ikamet etmeleri men edilmiştir.⁴⁸⁶

8.3.Adana Vilayetinde Askeri Mahkeme Teşkili

2- Kambur İsmail oğlu Ahmet:	Suç: Hırsızlık
3- Mehmet oğlu Ali Cumali:	Suç: Cinayet
4- Reşit oğlu Şaban:	Suç: Hırsızlık
5- Mükremi oğlu Kerim Turan:	Suç. Cinayet ve Tehdit
6- Mehmet oğlu Ali:	Suç: Hırsızlık
7- Arif oğlu Mustafa:	Suç: Hırsızlık
8- Mehmet oğlu Süleyman İsmail:	Suç: Cinayet
9- Ahmet Ahmedî oğlu Hakkı:	Suç: Yüz kızartıcı suçlar
10- Şabo veled İsa:	Suç: Hırsızlık
11- Perhan bin Mesut Efendi:	Suç: Hırsızlık
12- Abgülgani Garadi:	Suç: Cinayet

Bkz. Baş Administratörlük emrile tahliye edilen on iki mahkumun isim ve suçlarını gösterir cetvelin sureti, 22 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İf 92**

⁴⁸⁶ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Fransızlar İstilacı, Sömürgeci Ruh ile İşbaşında”, **Yeni Mersin**, 9 Ocak 1946, s.2

İşgal sonrası Albay Brémond'un emriyle Adana Vilayeti'nde bir askeri mahkeme meydana getirilmiştir. Meydana getirilen bu askeri mahkemeye Fransızlar, çeşitli hususlarda çıkardıkları ve çıkaracakları ilan ve kanun hükmünde saydıkları kararnamelere karşı çıkmayı düşünenlere gözdağı vermeyi, muhalefet ve itaatsizliği önlemeyi amaçlamışlar, ayrıca çıkarılacak kararlara uymayanların karşılaştıkları muameleleri de ortaya koymuşlardır. Bu kararlar ayrıca sancak ve kazalarda Baş İdareci emrinde görev yapan Askeri Valilere de geniş yetkiler verilerek, hepsi birer askeri hâkim olarak addedilmiştir. Askeri mahkeme teşkili yönündeki bu kararname 18 Şubat 1919 tarihinde Albay Brémond tarafından tebliğ edilmiştir. Adana Vilayeti'nde oluşturulan bu askeri mahkemenin ayrıntıları ise şu şekildedir:⁴⁸⁷

- 1- Adana, Mersin, Cebelibereket ve Kozan askeri mutasarrıflıkları, ordunun emniyet ve menfaatlerini ihlal edecek suçları işleyenlere ve askeri memurlar tarafından gerçekleştirilen ilan ve kararnamelere aykırı hareketlerde bulunan sivil ahali hakkında altı ay hapis ve iki yüz lirayı geçmemek üzere para cezası vermek üzere askeri hâkim sıfatıyla bizzat hüküm vermekle yetkilendirilmişlerdir. Söz konusu hâkimler tarafından bu şartlar dairesinde verilen hükümler, kesin ve kati hüküm sıfatında olacaktır.
- 2- Daha fazla cezayı gerektirecek davalar ise en az yüzbaşı rütbesini haiz olarak işlerinden birisinin riyaset edeceği üç zabıt tarafından teşkil edilecek bir askeri mahkemede görülecektir. Yine bu askeri mahkemeler tarafından olan kararlar baş idare memurunun onayına arz olunacaktır. Şayet bu kararlar beş sene hapis ve beş yüz lira para cezasını geçerse veya idam hükmünü içerirse baş idare memuru vasıtasıyla başkumandanlığa yollanarak tasdik ettirilecektir.
- 3- Sancaklarda askeri mahkeme teşkilatı Sancak Mutasarrıfı'nın talebi üzerine ve her defa bir özel emirle icra edilecektir.

⁴⁸⁷ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Fransızların Hükkam ve Mehakimi Askeriyeleri”, **Yeni Mersin**, 5 Şubat 1946, s.2

- 4- Adana’da daimi bir hâkim ve bir de askeri mahkeme tesis edilmiştir.

8.4.Fransızların Vilayette Karma Hukuk ve Ticari Mahkemeler Kurması ve Albay Brémond’un Kapitülasyonların Kabul ve Tatbikini İstemesi

Fransızlar Adana Vilayeti’nde yaşayan yabancıların hukukunu muhafaza etmek ve ticaret alanındaki haklarını gözetmek maksadıyla bir karma mahkeme teşkil etmişlerdir. Bu karara gerekçe olarak Adana Vilayeti’nde yaşayan yabancıların maruz kaldığı zorluklar öne sürülmüş ve yabancıları ilgilendiren her türlü mülki, cezai, ve ticari davanın muhtelit mahkemeye dönüştürülen mahkemelerde görülmesi ihtiyacından bahsedilmiştir.⁴⁸⁸ Bunun yanında Adana Vilayeti dâhilinde yaşayan Osmanlı tebaasından olmayan kişilerin kapitülasyonlardan faydalanması ve böylece hukuki, ticari ve cezai yönden bir teminat sağlanması hedeflenmiştir. Bu kararla, ayrıca daha önce konsolosluk mahkemelerinin yetkisinde bulunan hususlar, yeni teşkil edilecek bu mahkemelerin yetkisi altına alınmak istenmiştir. Brémond’un emriyle yayımlanan kararnameye göre;⁴⁸⁹

- 1- Vilayet ticaret mahkemeleri muhtelit olarak teşkil edilerek Osmanlı tebaası ile ecnebler arasındaki hukuki ve ticari davalar kapitülasyonların yürürlükte olduğu kanunlar ve şartlar dairesinde görülecektir.
- 2- Başlangıçta konsolos mahkemelerinin yetkisinde bulunan hukuki, ticari ve ceza davaları, mahkemelerinin tesis tarihine kadar geçici olarak muhtelit mahkemelerde görülecektir.
- 3- Vilayetteki askeri ve sivil memurlar 15 Eylül 1919 tarihinden itibaren geçerli olan bu kararnamenin icra ve infazına memurdurlar.

⁴⁸⁸ Adana Vali Vekili Esat Bey’den Baş Administratör Brémond’a gönderilen yazı, 29 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.3 lef 120**; Özoğuz, **a.g.e.**, s.53

⁴⁸⁹ Baş Administratörlük’ten Adliye Mezahip Nezareti’ne gönderilen kararname sureti, 11 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 91**

Brémond'un içerisinde kapitülasyonların vilayet genelinde tatbikini de içeren istekleri, o sırada Adana vali vekilliğinde bulunan Esat Bey tarafından direkt olarak reddedilmiştir. Buna oldukça sinirlenen Brémond, derhal Esat Bey'i hükümet konağındaki makamına çağırtmıştır. Burada Brémond ile Esat Bey arasında geçen diyalog, Fransız işgal yönetici kadrosunun vilayetteki yerel yöneticilere yönelik genel tavrının çarpıcı bir örneği olması bakımından dikkate değerdir. Brémond Esat Bey'e kararı cebren uygulamak istemiş, bunun için de kendisini açıkça tehdit etmiştir. Aralarında geçen diyalogu Esat Bey anılarında şu şekilde aktarmaktadır:⁴⁹⁰

Albay Brémond: *“Bir takririnizi aldım, zannederim yanlış yazdınız veya düşünemediniz.”*

Esat Bey: *“Yanlış bir şey yoktur, iyi düşünülerek icap eden cevap yazılmıştır.”*

Albay Brémond: *“Hükümetiniz evvelce kapitülasyonları lağvetmiş, halbuki biz bunu kabul etmemiştik şimdi bunun iadeten tatbikini başkumandanlığın emrine müsteniden teklif ettiğim halde reddetmek istiyorsunuz, Vali Nazım Bey de böyle bir cevap vermiş iken takririni geri aldirdim. İstanbul'daki hükümetiniz tekliflerimizi kabul veya tatbik ettiği halde siz nasıl oluyor da muhalefet ediyorsunuz, kendinize acıtmıyor musunuz, siz de herhalde kabul ve tatbik mecburiyetindesiniz, şayet takririnizi geri almaz ve tatbik cihetine gitmezseniz –çünkü karar-ı askeriye muhalefet demektir- derhal sizi divan-ı harbe sevk yahut Mısır'a tebid (sürgün) edeceğim.”*

Bu konuşmanın ardından Brémond birkaç sefer daha Esat Bey'e haber göndererek kararın kabulünü istemiş, bunu da kendi imzası yerine başkatibi Kemal⁴⁹¹ kanalıyla gerçekleştirmiştir.⁴⁹² Kapitülasyonların vilayet genelinde tatbiki meselesi Esat Bey ile Brémond'un arasını açmış ve Esat Bey'in azledilmesi ile sonuçlanacak sürecin de fitilini ateşlemiştir. Bu olaydan sonra Brémond, Esat Bey'in bütün hal ve

⁴⁹⁰ Özoğuz, a.g.e., s.54-56

⁴⁹¹ Brémond'un genel katibi olan Kemal Elyafi esasen Beyrutludur. Beyrut'ta polis müdürlüğü, Lazkiye'de liva tahrirat müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Mütareke sonrasında Adana'ya gelip Fransızların kendisine verdiği görevi kabul etmiştir. Bkz. Özoğuz, a.g.e., s.56

⁴⁹² Baş Administratörlük Baş Katibi Kemal Bey'den Adana Vali Vekili Esat Bey'e gönderilen yazı, 29 Eylül 1919, BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152

hareketlerini takibe aldırması, yapılan bütün muamele ve haberleşmelerini katı bir kontrole tabi tutmaya başlamıştır.⁴⁹³

8.5.Fransızların Ticari Davalar İçin Ticaret Mahkemesi ve Hakem Komisyonu Kurması

Fransızların işgalden sonra Adana Vilayeti'nde dikkat çeken bir diğer uygulaması ticari davalara yönelik çıkardıkları bir takım kararnamelerdir. Fransızlar bu kararnamelerle ticari davaları diğerlerinden ayırmak ve süratli bir şekilde karar alabilmek amacıyla Osmanlı Hükümeti kanunlarına dayanan bir ticaret mahkemesi kurdular. Kararın Osmanlı kanunlarına uygunluğunu ispatlamak adına da 1880'de neşredilmiş bir kanuna atıf yapıyorlardı. Fransızların bu kararnamesine göre;⁴⁹⁴

- 1- Mersin ticaret mahkemesi yeniden ihdas edilmiştir.
- 2- Bu mahkemenin teşkilatı bin sekiz yüz seksen senesinde yayımlanan kanuna uygun olacaktır.
- 3- Ticaret mahkemesi yirmi beş lirayı geçen borçları tetkik edecek ve bu miktarın aşağısındaki borçlara yönelik davalar bidayet mahkemesinin⁴⁹⁵ salahiyetinde kalacaktır.
- 4- Davalar istinafen Adana ticaret mahkemesinde görülecektir.
- 5- Mersin mahkemesinin açılış tarihi daha sonra bildirilecektir.

Fransızlar kurdukları ticaret mahkemelerini destekleyici mahiyette bir de hakem komisyonu kurdular. Bu komisyonun taraflar arası ticari anlaşmazlıklarda arabulucu vazifesi görmesi amaçlanıyordu. Fakat komisyon kısa süre sonra adeta Türkler aleyhine çalışan bir mekanizma haline dönüşmüştür. Bu yüzden vilayette yaşayan Türkler, aleyhlerinde karar çıkacağını bildikleri için genelde olarak bu

⁴⁹³ Özoğuz, **a.g.e.**, s.56

⁴⁹⁴İşgal Kumandanlığı Baş Administratörlüğü'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen emirname, 9 Ağustos 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 İef 3**

⁴⁹⁵ Günümüzdeki asliye mahkemeleridir.

komisyona müracaat etmediler. Hatta Fransızlar Türklerin anlaşmazlıklarda hakem komisyonundan kaçınması üzerine bir kararname daha çıkararak, komisyona müracaat etmeyenler hakkında kanuni işlem yapılacağını ilan ettiler. Bu kararnameye göre;⁴⁹⁶

- 1- Hakem komisyonunun davetine icabet etmeyen her bir tarafın, anlaşmazlığa konu olan mal ya da malları haczedilecektir. Anlaşmayı reddetmek de aynı neticeyi doğuracaktır.
- 2- Haciz işlemi, ilgili konuyla alakalı resmi kararın ardından hakem heyetinin teklifi üzerine Baş Administratörlük tarafından emir olunur.
- 3- Haczedilmiş malların geliri ileride alınacak karara değin Osmanlı Bankasına tevdi olunacaktır.
- 4- Haciz, taraflarca anlaşma veyahut davacının müracaatı ile uğrayacağı zararın kanunen ödenmesi durumunda mahkemenin kararının sonrasında kaldırılır.

Fransızlar bu kararların yanında Dört Yol ve Haçın kazalarında gayrimüslimlerin çoğunluk nüfusu oluşturduğu iddiasıyla, bu iki kaza mahkemesine gayrimüslim birer reis atamışlardır. Ayrıca Mersin ticaret mahkemesini yeniden tesis etmekle kalmayıp, bu mahkemeye seçilecek üyelere yönelik de bazı düzenlemeler yapmışlardır. Bu yolla mahkemenin kendi seçecekleri adamlar yoluyla yine kendi iradelerine bağlı olmasından emin olmak istemişlerdir. Bunun için de bir takım gayrimüslimlerin mahkeme üyesi tayin edilmesi için açıkça vilayete baskı yapmışlardır. Örneğin Dihangazdin Radikyan isminde Ermeni cemaatine mensup biri Fransızların istekleri doğrultusunda mahkeme üyesi yaptırılmıştır.⁴⁹⁷

8.6.Adana Vilayeti Mahkemelerinde Görülen Davaların Temyizine Yönelik Fransız Müdahalesi

⁴⁹⁶ Şeref Genç, “İşgalde Mersin, Ticaret Mahkemesi ve Hakem Komisyonu”, **Yeni Mersin**, 8 Şubat 1946, s.2

⁴⁹⁷ Adliye ve Mezaheb Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen yazı, 15 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 6**

Adana Vilayetinde işgal öncesi görülen davaların temyiz mercii başkent İstanbul'du. Davalar Adana'daki mahkemelerde görülür ve bir temyiz gerekli görüldüğü takdirde dava dosyaları İstanbul'daki temyiz mahkemelerine sevk edilirdi. Fakat Fransızlar vilayetin işgali sonrası bu duruma müdahale ettiler. Aldıkları bir kararla, temyizi görülecek davaların artık başkent İstanbul'da değil, Beyrut'ta teşkil ettikleri temyiz mahkemelerinde görülmesini uygun gördüler. 18 Haziran 1919 tarihli telgrafla bildirilen emre göre, Adana Vilayet Mahkemeleri'nin temyiz merciinin bundan böyle Beyrut'ta bulunan Temyiz Divanı Mahkemesi olacağı ifade edilerek, yazılı bir emre kadar mevcut temyiz evraklarının bir tarafa gönderilmeyip geciktirilmesi talep edilmiştir.⁴⁹⁸

Fransızlar bu kararı derhal uygulamaya koymuş, ilk olarak Şakir Bedros Efendi ile Madam Sedesk? çiftinin arasında yaşanan meseleye ilişkin davaya müdahale ederek, bu davaya ilişkin dosya ve evrakların Beyrut'a gönderilmek üzere kendilerine iadesini Adana müddeiumumiliğinden talep etmişlerdir.⁴⁹⁹ Bunun yanında Mersin'in Bahçe mahallesinde oturan Cezayirli Fatma adında bir kadın ile beş çocuğunun katledilmesine dair dosya ile Nafia Hat Komiseri Ahmet Muzafereddin Bey'in katli dosyası da Fransızlarca istenmiştir. Osmanlı yetkililerince dosyaların ne maksatla talep edildiği sorulduğunda, 5 Haziran 1919'dan itibaren Adana Vilayeti mahkemelerince verilecek hükümlerin temyiz merciinin Beyrut'ta teşkil edilecek temyiz mahkemesi olacağı karşılığı verilmiştir. Ayrıca kendilerine ulaşmayan diğer dava dosyalarının da derhal ulaştırılması emredilmiş, Beyrut'taki mahkemenin teşkiline kadar da temyiz dosyalarının ertelendiği bildirilmiştir.⁵⁰⁰

Yeni bir temyiz mahkemesi teşkili hususunda alınan kararın mahiyeti sadece dosyaların talebiyle sınırlı kalmamış, kısa süre sonra verilen hükümler üzerinde bizzat Baş İdareci tarafından keyfi değişiklikler de yapılmaya başlanmıştır. Bu

⁴⁹⁸ Adliye Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti Vekâleti'ne gönderilen yazı, 19 Haziran 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 43**

⁴⁹⁹ Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 3 Ağustos 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 65**

⁵⁰⁰ Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 1 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 91**

suretle Cezayirli Fatma ile beş çocuğunun öldürüldüğü davada idam cezasına çarptırılan Zenci Şeyh Abdullah'ın cezası on sene kürek cezasına çevrilmiştir.⁵⁰¹ Talep edilen bir diğer dosya olan Ahmet Muzafereddin Bey davasında ise idam cezası alan Artin ve Kevork'un cezaları, Artin'e on beş yıl, Kevork'a ise beş ağır işlerde çalışma cezası (hidemat-ı şakk) şeklinde ve herhangi tetkik yapılmaksızın değiştirilmiştir.⁵⁰²

Söz konusu karar ve müdahaleler, Fransız işgal yöneticilerinin Adana ile Beyrut'u ayrı görmediklerinin bir işareti olduğu kadar, vilayet dahilindeki adli meselelerin bundan böyle Osmanlı kanun hükümleri çerçevesinde işlemesine imkan kalmadığının da bir göstergesiydi. Fransızların kararlarının ardından konunun muhatabı olan Adliye Nezareti, sadece “askeri kuvvet ikamesinden” ibaret olması gereken bu işgalin nasıl olup da bu noktalara kadar gelebildiğini sorgulamakta ve yaşananlar karşısında çaresizliğini ve şaşkınlığını itiraf etmektedir.⁵⁰³

9. VİLAYETİN GÜVENLİK VE ASAYİŞ İŞLERİNE YÖNELİK MÜDAHALELER

9.1.Mersin’de Halktan Silah Toplanması

Fransızlar 9 Mayıs 1919 tarihinde yayımladıkları halkın elindeki silahların toplanmasını amaçlayan bir beyannameyi cami kapılarına ve çeşitli noktalara astırdılar. Bu beyanname 12 Mayıs’a kadar bütün halk cinsi ve menşei ne olursa olsun silahlarını teslim etmeye davet ediliyor, beyanname, süre bitiminden sonra yapılacak aramalarda silah bulunduranlar hakkında dayak, altı aya kadar hapis ve 500 lira para cezasının uygulanacağı ifade ediliyordu. Beyannamenin ilan edildiği sıralarda şehir ve kasabaların meydanlarında idam sehpaları kurularak halk üzerinde

⁵⁰¹ Adliye ve Mezahib Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 1 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 91**

⁵⁰² Adliye ve Mezahib Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 8 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 93**

⁵⁰³ “*Bir mıntika-i muayene kuvva-yı askeriye ikamesinden ibaret olan işgal-i askerinin hükümet-i mahalliyenin umur-u idare ve deavisine müdahaleye ve makam-ı saltanata ait olan hukukunun istimaline bahş-ı salahiyet edemeyeceği derkar olduğundan ve müdahalat-ı maruza ile Adana Vilayeti dahilinde muamelat-ı adliyenin ahkam-ı kanuniye dairesinde cereyanına imkan kalmadığından...*” Adliye Nezareti’nden Sadaret’e gönderilen yazı, 15 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 6**

psikolojik bir baskı oluşturulmaya çalışıldı. Bunun dışında Fransızlar, halkın silahlarını saklamasının önüne geçmek amacıyla, silahların özel dedektörlerle tespit edildiği şeklinde dedikodular yayılmasını sağlıyorlardı. Şeref Genç'in ifadesine göre, İngilizlerin baş tercümanı olan Rüştü Bey, Türklere casusluk yaparak, bilhassa tabancaların saklanması, Fransızlarla İngilizlerin yaptıkları anlaşma üzerine ilk aramanın İngilizlerce yapılacağını, dedektör vs. bir alet olmadığını söylemişti. Bunun dışında Jandarma kumandanı olan Haydar Bey de silahların saklanması için halk arasında çeşitli propagandalar yaptı.⁵⁰⁴

13 Mayıs tarihinde çoğu Hintli İngiliz askerleri çarşıları, evleri ve dükkanları aramaya başladılar ve bazı evlerde mavzer, dipçik, kurşun vs. buldular. Bunların sahiplerinden hapis, dayak ve para cezasına çarptırılanlar oldu. İngilizlerin özelliği silah bulunan Türk ya da Ermeni kim olursa olsun eşit şekilde cezalandırmalarıydı.⁵⁰⁵ Bunun yanında Hintli Müslüman askerler Türklerin evinde silah bulsalar dahi bazı durumlarda bunları görmezden gelebiliyorlardı. Örneğin aramaların birinde Adana'da doktorluk yapan Hayri Bey'in evinde bir mavzer, bir tabanca ve bunların cephaneleri bulunmuş, fakat Hayri Bey'in askerlerin Müslüman olduğunu anlayıp aniden kelime-i şehadet getirmesi üzerine askerler hiçbir şey yapmadan çekip gitmişlerdi. Hayri Bey böylece çok büyük bir cezadan kurtulmuştu.⁵⁰⁶ Fakat Fransızlar da aramaya dahil olunca durum değişti. Ermeni Lejyon askerlerinin evlere girerek yaptıkları aramalar esnasında Türk-Müslüman halka yönelik oldukça sert bir tavır gösterilerek, halkın eşya sandıkları kırılmış bunun yanında çeşitli hırsızlık olayları da yaşanmıştı.⁵⁰⁷

9.2.Fransızlarca Vilayette Yaşayan Çeşitli Cemaat Mensuplarına Silah Dağıtılması

⁵⁰⁴ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Esleha Teslimi I", **Yeni Mersin**, 17 Mart 1946, s.2; **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s.75

⁵⁰⁵ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Esleha Teslimi II", **Yeni Mersin**, 20 Mart 1946, s.2

⁵⁰⁶ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Esleha Teslimi III", **Yeni Mersin**, 21 Mart 1946, s.2

⁵⁰⁷ Şeref Genç, "İşgalde Mersin: Esleha Teslimi II", **Yeni Mersin**, 20 Mart 1946, s.2

Adana Vilayeti’ni işgalinin ardından yerel halka yönelik taciz ve tecavüzler başlamış, daha sonra bunlar giderek artmıştır. Bu olayların başlıca sebebi, işgal sonrası bölgeye gelen Ermeniler olduğu kadar, Fransızların hem bu Ermenilere, hem de çeşitli başka unsurlara silah dağıtması olmuştur. Fransızlar, bölgede yaşayan Türk ve Müslüman halka karşı gayrimüslim unsurları gözetme ve kollama politikası takip ederek başta Ermeniler olmak üzere Rum ve Asuri cemaatlerinden kişilere işgalin başladığı Ocak 1919 tarihinden Mayıs 1919 başına kadar yaklaşık sekiz binden fazla silah vermişlerdir. Adana valisinin ifadesiyle “bu memleket ahalisini yekdiğerine kırdırmak üzere” verilen bu silahlar derhal Türk ve Müslüman halka karşı kullanılmaya, özellikle köylerde ırza tecavüze kadar varan olaylar valiliğe rapor edilmeye başlanmıştır. Adana Valiliğince olayların vuku bulduğu yerlerde gerçekleştirilen tahkikatlarda, vilayete yollanan raporlarda abartı olmadığı gözlemlenmiştir. Valilik gerçekleştirilen tahkikatlarda özellikle ırza tecavüz olaylarında artış gözlemlemiş ve bunun her şeyin üzerinde ve kabul edilemez bir olay olduğunun altını çizmiştir. Bu zamana kadar yaşanan çeşitli darp, soygun ve yaralama gibi olaylardan farklı olarak ırza tecavüz meselesinin başta köylüler olmak üzere yerel halkta bir galeyan yaratmasının yüksek ihtimal olduğu da dile getirilmiştir. Bunun yanında valilik raporlarında işgalin ardından ilk defa Mayıs 1919 içerisinde bölgedeki çeşitli unsurlar eliyle yerel halka yönelik gerçekleştirilecek bir toplu katliam ihtimalinden söz edilmeye başlanmıştır.⁵⁰⁸ Bu tarz söylentiler sebebiyle Müslümanlarda katliama uğrama korkusu haliyle giderek artmıştır. Ancak bu söylentilerin Brémond ve ekibinin gerçekleştirdikleri nüfus sayımlarında etnisiteyi temel alan anlayışları göz önüne alındığında sırf Müslümanlara korku salmak ve bölgeyi terk etmelerini sağlamak için kasten yayılmış olabileceğini de hesaba katmak gerekir.

9.3.Fransızların Polis ve Jandarma Teşkilatını Kontrol Altına Almaları

⁵⁰⁸ Adana Vilayeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 3 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 12**

Albay Brémond Adana'ya gelişinin, vilayet maliyesinde yaptığı gibi, vilayet inzibati üzerinde de kontrol ve denetim kurmak isteğiyle çeşitli çalışmalara başladı. Brémond'un bundaki genel amacı Osmanlı kanunları çerçevesinde teşkil edilmiş inzibati yapıyı yok ederek, vilayete bağlı çevre inzibat teşkilatını merkez vilayetten koparmak olarak ifade edilebilir. Bunu sağlamanın ilk yolunun inzibat kadroları seçim usulünü değiştirmekten geçtiğinin bilincinde olan Brémond, 3 Mart 1919'da mevcut polis ve jandarma kadrolarının gönüllülük esasıyla takviye edilip güçlendirilmesi gerekliliğini belirten bir kararnameyi Adana Valiliği'ne ilettil. Jandarma ve polis kadrolarına alım usullerini ve görev tanımını kökünden değiştiren bu kararnameye göre;⁵⁰⁹

- 1- Polis ve Jandarmaya yazılacak gönüllülerin vilayet dâhilinde muhtelif din ve millet mensuplarının adına nispetle kabul, her cemaatin inzibatının aynı din ve millet mensuplarının jandarma ve polisleri tarafından ifası,
- 2- Bu gönüllü kabul işine temin için Arabi ve Ermeni lisanlarının da Türkçe gibi imtihanların icrasında kabulü ve tercümanlık memuriyetlerinin ihtiyaç mahalli göz önüne alınarak idare memuru zabitanı tarafından tesisi,
- 3- Diğer bütün hususlarda ise söz konusu mevzuata muhalif olmamak üzere geçerli olan kanun ve nizamlara göre hareket olunacağı belirtiliyordu.

Fransızların bölgedeki unsurları birbirinden kopartma politikası doğrultusunda çıkardığı bu kararname, özellikle ilk maddesi, Türk yetkililerin büyük tepkisini çekmişti. Çünkü söz konusu kararların Adana Vilayeti'nde Türk'ün polisi, Ermeni'nin polisi, Rum'un polisi gibi ayrışmalar yaratacağı şüphesizdi. Fakat amaçlanan da aslında tam olarak buydu. İmtihanlar hakkındaki değişiklik ise kadroya alımlarda sadece Türkçe olarak imtihan yapılması hakkındaki Kanuni Esasi'nin 18.maddesine⁵¹⁰ aykırıydı. Zaten Türk yetkililer açısından bu karar geçmişten gelen

⁵⁰⁹ Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 22 Nisan 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 13**

⁵¹⁰ Kanuni Esasinin 18'maddesi "*Tebaai Osmaniye'nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.*" şeklindedir.

Bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim tarihi: 22 Şubat 2020)

uygulama düşünüldüğünde alışılmadık bir durumdu. Zira o güne kadar Adana Vilayeti'nde herhangi bir Ermeni'nin polis müdürü veya muavini olduğu görülmemişti.⁵¹¹ Kamu düzeni ve huzuruna hiçbir şekilde katkı sunmayacağı muhakkak olan bu kararların uygulanmasının mümkün olamayacağı Osmanlı yetkililerince biliniyordu. Çünkü bu kararların tek amacının etnik gruplar arasında yanlış anlamalar ve kargaşa ortamı yaratarak, bölücü fikirlerin filizlenmesine uygun bir zemin hazırlamak olduğu düşünülmüyordu. Bunun yanında bu tarz uygulamalara ne kadar sessiz kalınırsa bölgedeki Osmanlı hakimiyet ve nüfuzunun o oranda yok olacağının da altı çiziliyordu.⁵¹²

Fakat söz konusu kararname, asıl müdahale yani Adana Vilayeti Polis Müdüriyeti'nin lağvı öncesi yapılan bir ön çalışma mahiyetinde olup, kadroya seçilecek kişileri istenen kriterler doğrultusunda belirlemek adına bir zemin oluşturma çalışmasıydı. Nitekim söz konusu kararnameden yaklaşık bir buçuk ay sonra, 24 Nisan 1919'da Adana Polis Müdüriyeti'nin lağvedilerek, yerine “Adana Sancağı Polis Müdüriyeti” nin kurulması bunu doğrular niteliktedir. Brémond, bu kararlar merkez vilayet dahil her bir idari bölgeyi inzibati anlamda bağımsız hale getiriyor, ilk kararname doğrultusunda ve kendi istediği tarzda yeniden oluşturulacak inzibat kadrolarını denetim altına almayı amaçlıyordu. Bu karara sunulan gerekçe ise “asayişe o kadar ehemmiyet vermeyen ve birçok istikametsizlik gösteren amirlerin yüzünden oluşan vukuata nihayet vermek” olarak açıklanıyordu.⁵¹³ Bu suretle yeni kurulan bu inzibati yapının Osmanlı yönetiminden bağımsızlığını temin etmek için tüm salahiyet Adana Şehri Askeri Valisi'ne bırakılıyor, ayrıca vilayet dahilindeki polisler müstakil hale getirilip, belediyelerin emrine veriliyordu. Kararnamenin son maddesi ile de alınan kararlara aykırı tüm kanunların geçersiz olduğu ilan ediliyordu.⁵¹⁴

⁵¹¹ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgraf, 23 Haziran 1918, **BOA, DH. ŞFR. D.587 G.152 lef 1**

⁵¹² Hariciye Nezareti'nden Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderilen sözlü nota, 21 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 12**; Hariciye Nezaretinden Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderilen sözlü nota, 27 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 15**

⁵¹³ Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 79**

⁵¹⁴ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 11 Mayıs 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 19/20**

Ancak Fransızlar, bunlarla sınırlı kalmamış, kısa zaman sonra polis ve jandarma sisteminde kendi yayımladıkları kararnamelerde dahi yer almayan keyfi uygulamalara girişmişlerdir. Yapılan ilk iş, Osmanlı nizam ve kanunlarına aykırı olarak ve jandarma kadrosu ve nizamnamesi itibara alınmaksızın kendi isteklerine göre dışarıdan asker ve subay alımı olmuştur. Bu subay alımları neticesinde Adana Vilayeti'ndeki jandarma kadroları kademeli olarak “Ermenileştirilmeye”⁵¹⁵ başlanmıştır. Mevcut kadrolardaki jandarma asker ve subayları ise bir bahane ile peyder pey terhis edilerek İstanbul’a yollanmaya başlanmıştır.⁵¹⁶ Gidenlerin yerine kadrolara alınan kişiler ise genelde maaşlı gönüllüler, bu şekilde oluşturulan kadroların başına kontrol amacıyla getirdikleri kişiler de ekseriyetle Ermeniler olmuştur. Örneğin Mersin’de jandarmayı kontrol görevi bir Ermeni olan Hamparsan Tulumciyan’a verilmiş, bunun yardımcılığına ise Agopyan adında yine bir Ermeni getirilmiştir. Bunun yanında Fransızlar gönüllü jandarma taburlarında çeşitli unsurlardan da askerler olması için özel çaba göstermişlerdir. Fakat seyyar bölük jandarma askerleri içerisinde Türk askerinin mümkün mertebe az olması ya da hiç olmaması ise özellikle istenmiştir. Çünkü bu seyyar bölük güçleri, köylere çeşitli saldırılar düzenleyen ve fedai intikam çeteleri olarak adlandırılan grupların asayişsizlikleri ile ilgilendiğinden bunların içerisinde Türk askerinin sayıca çok olması sakıncalı görülmüştür.⁵¹⁷ Aynı şekilde vilayet ve kazalardaki polis teşkilat kadroları da Fransızların isteği doğrultusunda şekillenmeye başlamış ve üst kadrolar Fransızlara yakın kimselerden seçilmeye başlanmıştır. Örneğin Mersin Emniyet Dairesi’nin başına Fransız başçavuşlarından Patini isminde bir şahıs getirilmiştir. İstihbarat dairesine de Zeytinli Karabet adında biri getirilmiştir. Mersin Polis Dairesi’nin başına Patini’nin getirilmesiyle Türk memurlar çeşitli bahanelerle

⁵¹⁵ Erkan- Harbiye-i Umumiye Dairesi’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 21 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 60**

⁵¹⁶ Hariciye Nezareti’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 3 Ağustos 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 49**

⁵¹⁷ Seyyar bölükte Türk askeri olmamasına yönelik Fransızların yoğun baskına rağmen, teşkilat içerisindeki bazı Türk komutanlar bu duruma mümkün olduğunca göğüs germeye çalışmışlardır. Örneğin; Mersin Jandarma Tabur Komutanı olan Haydar Bey, yoğun baskılara rağmen mevcudu üç yüzü geçen jandarma teşkilatında Türklerin sayıca üstün olması için özel çaba sarf etmiştir. Ayrıca sıkıntı yaratabilecek rütbeli ve rütbesiz askerleri de mümkün olduğunca pasifize etmeye çabalamıştır. Bkz. Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Jandarma Teşkilatı ve Gizli Başarıları”, **Yeni Mersin**, 25 Ocak 1946, s.2

uzaklaştırılmaya kalan Türk memur ve polisleri ise pasifize edilmeye başlanmıştır.⁵¹⁸ Adana’da ise Polis Müdürü Muavinliği’ne Vahan isminde biri getirilmiştir. Fakat Vahan’ın adı göreve gelir gelmez bazı cinayet vakalarında geçmeye başlamış, bunun üzerine Fransızlarca geçici olarak açığa alınmıştır. Ancak Adana Polis Müdürü Emin Bey’in azledilmesiyle de bu sefer polis müdürü vekilliğine tayin edilmiştir. Vahan, polis müdür vekili olduktan sonra Adana’da Ermeni komiteleri oluşturmaya, Harput, Sivas, Kayseri, Niğde ve Konya havalisinden bazı Ermenileri bu maksatla Adana’ya getirtmeye başlamıştır. Vahan’ın liderliğinde oluşturulan bu komiteler şehirde bulunan Türk ve Müslümanların dükkanlarına saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Bu saldırıların birinde dükkanında Türk bayrağı asılı bulunan bir Türk esnafını dövmüşler, bayrağı da indirerek çiğnemişlerdir. Yine orada bulunan halka karşı “*Kilikya bizimdir sizin hakkınız yoktur*” şeklinde sözler söyleyerek, Adana’da hiçbir dükkana bayrak asılmasına müsaade etmemişlerdir. Bunun dışında Fransızlar Vahan’ı kendilerine yaptığı hizmetlerden dolayı ödüllendirerek Adana’daki aşar vergisinin beş yüz bin liralık bölümünü tahsil etmesine, ayrıca bu miktar üzerinden belli bir yüzde almasına müsaade etmişlerdir.⁵¹⁹

Eylül-Ekim 1919 itibariyle gerçekleşen bu hakaret ve saldırıların işgal başındaki saldırılardan önemli bir farkı, Ermenilerin vilayetteki polis ve jandarma dairelerinde gittikçe çoğunluğu teşkil etmeye başlamalarından dolayı, saldırıların artık daha aleni şekilde hatta polis ve jandarma üniforması altında gerçekleştiriliyor olmasıydı. Hatta İngilizlerin bölgeden çekileceği söylentileri de iyice ayyuka çıktığından, birkaç ay içinde bütün vilayet memur kadrolarının Ermenilerin eline geçeceği dile getirilmeye başlanmıştı.⁵²⁰

Görüldüğü üzere bu faaliyetlerle Fransızlar vilayetteki ve kazalardaki jandarma ve kolluk gücünü tedricen kendi iradelerine alarak gönüllerince dizayn etmeye ve büyük oranda Ermenileştirmeye başlamışlar, bu alandaki Osmanlı hâkimiyet ve denetimini de gün geçtikçe kırmışlardır. Vilayet ise sansür

⁵¹⁸ Şeref Genç, “İşgalde Mersin, Serjan Patini ve Emniyet”, **Yeni Mersin**, 2 Şubat 1946, s.2

⁵¹⁹ Ulukışla Emniyet Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 11 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 112**

⁵²⁰ Ulukışla Emniyet Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 11 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 112**

memurlarının çoğunun Ermeni olmasından dolayı, yaşanan bu gelişmelerden İstanbul'daki merkezi hükümeti yeterince ve zamanında haberdar etmekte büyük sıkıntı yaşamıştır.⁵²¹

Fransızların polis ve jandarma teşkilatlarına yönelik tasarladıkları amaçlarında nispeten başarılı olduklarını ifade etmek gerekir. Nitekim vilayet güvenlik teşkilatının yapısını sarsan kararnamelerin ardından livadaki jandarma taburlarıyla merkez vilayet arasındaki bağlantı git gide kaybolmaya başlamış, kısa süre sonra da tamamen kopmuştur. Merkez Tabur Kumandanı kasabalara yönelik nüfuzunu yitirmiş, Vilayet Polis Müdürü ise sadece şehir merkezi ile kısıtlanmış ve Kozan, Osmaniye ve Mersin Sancakları'na “müdahalesi değil malumatı bile” olmayan bir seviyeye getirilmiştir.⁵²²

9.4.Kara Yusuf Çetesinin Ortaya Çıkışı ve Faaliyetleri

1919 yılı Eylül ayı içerisinde Adana Vilayeti'nde Kara Yusuf adında bir eşkıya çetesi ortaya çıkmıştır. Atlı olan bu çete birçok silahlı eşkıyayı bünyesinde barındırıyor ve oldukça geniş bir sahada faaliyet gösteriyordu. Çete, Ceyhan'ın Burhanlı⁵²³, Veysiye⁵²⁴, Bakırlı⁵²⁵ gibi köylerini basarak ahalinin para ve hayvanlarını gasp etmiş, ayrıca Şeyh Murat⁵²⁶ köyünü de basıp birkaç Ermeni'yi katletmişti.⁵²⁷ Şeyh Murat köyünde katledilen bu kişiler yüzünden vilayetteki birtakım Ermenilerde Kara Yusuf çetesinin yalnızca Ermenileri hedef alan ve kin güden ve vilayetteki bazı Türkler eliyle meydana getirilmiş bir çete olduğu inancı

⁵²¹ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Eylül 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 60**

Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 11 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 112**

⁵²² Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 1**

⁵²³ Adana şehir merkezinin 85 km doğusunda ve Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵²⁴ Adana şehir merkezinin 64 km doğusunda ve Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı bir mahalledir. Günümüzdeki adı Günyazı'dır.

⁵²⁵ Adana şehir merkezinin 82 km doğusunda ve Adana'nın Ceyhan ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁵²⁶ Şeyh Murat, Adana'nın 25 km güneydoğusunda yer alan ve Yüreğir ilçesine bağlı bir yerleşim birimidir.

⁵²⁷ Adana Merkez Müftülüğü'nden Bab-ı Fetva'ya gönderilen yazının sureti, 7 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2878 G.9 lef 1**

hasıl olmuştu.⁵²⁸ Halbuki Kara Yusuf çetesi din ve ırk ayrımı yapmaksızın herkesi hedef alan ve sadece yağma peşinde koşan bir çeteydi. Bastığı köylerde Türklere de saldırıda bulunup katletmişti. Yine de Ermeniler meseleyi politik açıdan algılamayı tercih ettiler.⁵²⁹

Çetenin faaliyetleri ve üstelik birkaç Ermeni'nin de bu faaliyetler esnasında öldürülmesi, şehirde bir heyecan meydana getirmiştir. Çarşı'da bulunan dükkanlar kapanmış, ayrıca Şeyh Murat köyünde öldürülen Ermenilerin cesetlerinin ve kanlı gömleklerinin şehirde dolaştırılması sonucunda galeyana gelen bazı gruplar çarşıda Müslümanlara saldırarak dört kişiyi öldürmüşlerdir. Fransız ve İngiliz askerlerinin şehri ablukaya alması Müslümanları toplu bir katliamdan kurtarsa da olayların ardından Türk ve Müslümanlar “eşkiya ile münasebeti var” denilerek büyük bir baskı altına alınmış, şehirde geniş bir tutuklama furyası başlatılmıştır.⁵³⁰

Albay Brémond ise bu yaşananları bir bahane olarak kullanma yoluna gitmiş, Esat Bey'i Kara Yusuf çetesi'ne karşı gevşek bir tutum sergilemekle itham ederek⁵³¹, ahaliyi ve özellikle Ermenileri çeteye mücadelede kullanmak maksadıyla silahlandırmaya başlamıştır.⁵³² Yumurtalık ve çetenin aktif olduğu birçok mahallerde ahaliden yüzer kişilik gruplar oluşturularak silahlandırılmış⁵³³, Ermenilerin dışında bazı Türklere de silah verilerek “Türklere silah verilmedi” şeklinde olası eleştirilerin de önü alınmak istenmiştir. Ancak çetenin faaliyetleri her geçen gün hız kazanmıştır. Gasp ve yağma olaylarının önünün alınamaması üzerine halk daha da heyecana kapılmış, şehirde toplu katliam olacağına dair dedikodular heyecanı katlamıştır.⁵³⁴ Ahalinin çete ile mücadelede kullanılmasına tepki gösteren Esat Bey, güvenlik ve asayişin sağlanmasının polis, jandarma ve bekçilere ait olduğunu ifade ederek, ahalinin bu işe karıştırılmaması gerektiğini, bunun kanunen uygun

⁵²⁸ Özoğuz, a.g.e., s.94-95

⁵²⁹ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.16

⁵³⁰ Özoğuz, a.g.e., s.74; Adana Merkez Müftülüğünden Bab-ı Fetva'ya gönderilen yazının sureti, 7 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2878 G.9 İf 1**

⁵³¹ Erdeha, a.g.e., s.308

⁵³² Adana Vali Vekili Esat Bey'den Baş Administrator'e gönderilen yazının sureti, 13 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İf 152**

⁵³³ Yumurtalık eşraf ve sakinlerinden yüz kişiyle oluşturulan çeteye verilmek üzere yüz Rus mavzeriyle yeterli miktar fişek Fransızlarca yollanmıştır. Bkz. Adana Vali Vekili Esat Bey'den Jandarma Komutanlığı'na gönderilen yazı, 13 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İf 152**

⁵³⁴ Özoğuz, a.g.e., s.89-91

olmadığını, silahların ahaliden geri alınarak resmi asayiş vasıtalarıyla çetenin uzaklaştırılmaya çalışılmasını istemiştir. Bunun yanında jandarma kadrosunda boşluklar varsa acilen doldurulmasını, şayet kadroda yetersizlik duyuluyorsa durumun kendisine bildirilmesini teklif etmiştir.⁵³⁵

Esat Bey daha sonra, yaşanan gerilim ve heyecanı yatıştırmak adına bir girişimde bulunarak, başta Brémond olmak üzere şehrin ileri gelenlerini müftülük dairesinde toplantıya davet etmiştir. Esat Bey toplantı sırasında vilayetteki çete faaliyetlerinden dolayı Brémond'a çeşitli eleştiriler yöneltmiş, hükümete ve özellikle inzibat işlerine yaptığı müdahalelerin olayları bu noktaya getirdiğini vurgulayarak etkili önlemler alınmazsa hükümetin bir sorumluluk kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Brémond vilayette yaşanan bu gerginliği yatıştırmak için birlikte hareket edilmesini önererek Esat Bey'e işbirliği teklif etmiş, ayrıca çeteyi durdurmak için tüm imkanların seferber edileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Esat Bey ilk olarak, Rum, Katolik özellikle Ermeni ileri gelenlerinden munasip olanlarını acilen davet ederek kendilerine tembihlerde bulunması, kapatılmış dükkanların hemen açtırılması, şehir içinde gece-gündüz devriye gezdirilmesi gibi bir dizi tavsiyelerde bulunmuştur. Tüm bu önlemler etkili bir netice vermeyince bu sefer Brémond, Esat Bey'e ve yanındakilere topluca çarşıda gezmeyi teklif etmiştir. Grubun topluca çarşayı gezmesi alınan ortak tavrın halka gösterilmesinde ve sorunun çözümünde gerçekten etkili olmuş, kapanan dükkanlar tekrar açılmıştır. Bunun yanında Esat Bey ile Brémond'un ortak bir beyannameyi herkesin görebileceği yerlere yapıştırılmıştır. Bu ortak tavır, işgal sonrası Adana Vilayeti'nde Fransızlar ile Türkleri yan yana getiren nadir olaylardan biri olması bakımından önemlidir.⁵³⁶

⁵³⁵ Adana Vali Vekili Esat Bey'den Baş Administratör'e gönderilen yazının sureti, 13 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**

⁵³⁶ 20 Ekim 1919 tarihli Ferda Gazetesinde de yayımlanan ortak beyanname metni şu şekildedir:

“Dün bazı köylerde meydana gelen olayların kaynağı bazı taraflarca kötü yorumlanmaktadır. Yapılan araştırma neticesinde her iki unsurdan birkaç ölüm ve yaralanmayla neticelenen bu olayın bir takım eşkıya tarafından sırf eşkıyalık kasdıyla yapıldığı anlaşılmış, esasen bilinen ve bir müddetten beri takip edilmekte olan bu eşkıyanın bu defa bulundukları yerde kendilerini çeviren Fransız askeri kuvvetleriyle mahalli jandarmalar tarafından yok edilmelerinin kesin olup bu konuda hizmeti görülenlerin de ödüllendirilmesi kararlaştırılmış olduğundan, kötü yorumlamaya gerek olmadığı ve herkesin işi ve gücüyle meşgul olması gerekeceği, heyecan artırmaya sebep olacak kötü yorum yapanlar hakkında sert tedbirler alınacağı ilan olunur.

Baş Administratör Brémond

Vali Vekili Esat”

Vilayette meydana gelen bu heyecan dalgasının yatıştırılması sürecinde Albay Brémond'un Türk yetkililerle ortak hareket etmesi bazı Ermenileri rahatsız etmiş, söz konusu bu kişilerce Şeyh Murat köyünde öldürülen Ermeniler sürekli gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle Brémond'un Esat Bey'le ortak yayımladığı beyannamede Kara Yusuf çetesinin adi bir eşkıya çetesi olduğuna dair ibare bazı Ermeniler arasında hiddet uyandırmış, hatta bu beyannamelerin bazıları sökülüp yırtılmıştır.⁵³⁷

Adana Vilayeti'nde Kara Yusuf gibi birtakım çetelerin ortaya çıkışı Fransızların vilayetin emniyet ve asayiş sistemine yaptıkları müdahalelerin nihai bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Brémond'un polis ve jandarma kadrolarında yaptığı keyfi tayin, azil ve terhisler sonucu asayiş zaafa uğramış, vilayetin birçok noktasında peydah olan çeteler yüzünden ahalinin can ve mal güvenliği kalmamıştır. Yapılan bu müdahaleler sonucunda, kaza ve köylerde asayişin en önemli unsuru olan jandarma da yetersiz kalmıştır. Hatta bu yetersiz kadrolar takviye edilmek yerine keyfi terhisler sürekli devam etmiştir. Örneğin Brémond Kara Yusuf çetesinin ortaya çıktığı sıralarda aldığı bir kararla jandarma taburundan elli askeri keyfi olarak terhis ettirmiştir.⁵³⁸ Alınan bu terhis kararının tamamen kendisine ait bir karar olduğunu ve vilayetin müdahalesine gerek olmadığını belirten Brémond, buna gerekçe sunma lüzumu dahi duymamıştır. Hatta Esat Bey'in jandarma kumandanına bu kararın iptali için yazdığı yazının da yok hükmünde sayılmasını emretmiştir.⁵³⁹ Brémond'un bu terhis kararlarının altında yatan ana sebep ise Türk jandarmasına duyduğu güvensizlikti. Çünkü mütareke şartları gereği Türk ordusunun Çukurova'yı tamamen terk etme durumunun ortaya çıkması üzerine terhis edilmek zorunda kalınan askerlerin jandarma adı altında Türk asker ve idarecileri tarafından silahlaltına

Bkz. Adana'da Yayımlanan Ferda Gazetesi'nin 20 Ekim 1919 tarihli ve 74 numaralı sayısında yer alan beyananmenin sureti, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**; Özoğuz, **a.g.e.**, s.92-93-94

⁵³⁷ Özoğuz, **a.g.e.**, s.94-95

⁵³⁸ Adana Valiliği'nden Albay Brémond'a gönderilen yazının sureti, 9 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**

⁵³⁹ Albay Brémond'un Esat Bey'in jandarma kumandanına yazdığı yazının yok sayılmasına yönelik isteği aynı zamanda üstü kapalı bir tehdit de içermektedir. Albay Brémond bu isteğini belirtirken kullandığı “...Bu meseleye ait olarak jandarma kumandanlığına gönderilen yazının yok hükmünde değerlendirilmesi ricasını dostluğumuzu güçlendirecek bir vesile kabul ederim.” şeklindeki ifadeleriyle Esat Bey'e üstü kapalı bir mesaj vererek, onun tavırlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bkz. Baş Administratörlük'ten Adana Vilayeti'ne gönderilen cevap yazısının sureti, 14 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**

alındıkları Fransızlarca biliniyordu. Özellikle eşkıya takibi görevinde olan jandarmaların her an silahlarını Fransızlara çevirme ihtimali söz konusuydu. Bu durum Fransızlar için bir tedirginlik kaynağı teşkil ettiğinden Brémond, fırsat buldukça jandarma erlerini terhis yoluna gidiyordu.⁵⁴⁰

Bunun yanında Kara Yusuf çetesi olayı Fransızların Adana Vilayeti'nin asayişine ve güvenliğine olan art niyetli yaklaşımlarına dair de bir gösterge olmuştur. İnnaplı köyünde yaşananlar bunun belirgin bir örneğidir. İnnaplı köyü Kara Yusuf çetesi tarafından basılmış, eşkıyanın takibi için Brémond tarafından bölgedeki jandarmaya ek kırk kadar daha jandarma gönderilmiştir. Bu takviye kuvvet bölgeye ulaştığı sırada bunların aslında jandarma değil Ermeni çete mensupları oldukları anlaşılmıştır. Bu kuvvet İnnaplı köyüne olayları bastırmak için gönderilmesine rağmen, önce köyde bulunan jandarmaları döverek köylülerin evlerini tahrip ve eşyalarını yağma etmişler, ardından tarlalarda rastladıkları bazı çiftçileri de öldürmüşlerdir.⁵⁴¹ Sancak İdare Memuru Albay Normand da şehrin girişinde Ermenilerin dönüşte yakaladığı kişileri görüp kim olduklarını sormuş, “eşkıyandandır” cevabını alınca derhal kurşuna dizilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Adana Müftülüğü yazılı olarak durumu Brémond ve İngiliz Başkumandanlığı nezdinde protesto etmiştir. Fakat daha sonra Adana Müftüsü, Albay Normand imzasıyla aldığı bir mektupta geçen “*eşkıyayı kurşunla katlettiren bizzat benim ve bütün kabahatli olanları böyle yapacağım*” şeklindeki ifadelerle tehdit edilmiştir.⁵⁴²

Bunun dışında başka bir olay da Çakıt⁵⁴³ civarında İbrahim Bey müfrezesiyle eşkıya arasında meydana gelen çatışmanın sonrasında yaşanmıştır. Bu çatışmada esir alınan Kara Yusuf çetesi mensubu bir kaç eşkıya şehre getirilirken, Şeyh Murat köyünde öldürülen iki Ermeni'nin intikamını alma düşüncesiyle bir grup Ermeni, tutuklu eşkıyalara saldırıp, öldürmek istemişlerdir. O sırada orada bulunan muhafız

⁵⁴⁰ Erdeha, **a.g.e.**, s.307

⁵⁴¹ Buruk Takım Komutanı Başçavuş Ömer Nuri'den Adana Vilayeti'ne gönderilen rapor, 18 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**; Adana Vali Vekili Esat Bey'den İngiliz Devleti Adana İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Mudge'a gönderilen yazı, 20 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**

⁵⁴² Adana Merkez Müftülüğü'nden Bab-ı Fetva'ya gönderilen yazının sureti, 7 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2878 G.9 lef 1**

⁵⁴³ Çakıt, Karaisalı ile Belededik arasında yer alan bir vadidir.

çavuşu olaylara engel olmaya çalışsa da o da darp edilerek tabancası gasp edilmiştir. Muhafız çavuşun gasp edilen silahının geri verilmesi ve sorumlular hakkında gerekli tahkikat yapılması yönünde valilikçe yapılan teşebbüsler ise sonuçsuz kalmıştır.⁵⁴⁴

10.VALİ VEKİLİ ESAT BEY'İN AZLEDİLMESİ

Kara Yusuf çetesinin ortaya çıkışı ve öncesinde yaşanan gelişmeler, zaten bozuk olan Albay Brémond-Esat Bey ilişkisini kopma noktasına getirmiştir. Özellikle Brémond'un yerel halkı çete takibi için silahlandırması sonucu ikili arasındaki gerginlik zirveye çıkmıştır.

Esat Bey'in vali vekilliğini üstlendiği andan itibaren Brémond'la münasebeti hep gergin bir havada seyretmişti. Esat Bey verilen emir ve kararlara her fırsatta muhalefet ediyor, oyalama siyaseti takip ederek bu kararları mümkün mertebe tatbik etmekten kaçınıyordu. Çünkü Esat Bey, vilayette yaşanan çoğu sıkıntının Brémond'un uygulamalarından kaynaklandığını ve onun bu uygulamalar yoluyla vilayette bir “istibdat rejimi” kurmaya çalıştığını görüyordu. Esat Bey, Fransızların bu sert politikalarının “*hükümetin nüfuz ve salahiyetini kırmak, vazife ve salahiyetin hep kendilerinde olduğunu halka göstermek*” amacını taşıdığını, kendisi gibi muhalif bir valinin bu amaçlar karşısında önemli bir engel olduğunu dile getirmiştir. Fakat Esat Bey'in bu oyalama politikası sürdürülebilir değildi. Gelen tekliflere yaptığı her itirazında, Brémond nezdinde kredisini biraz daha kaybeden Esat Bey, bir müddet sonra Fransızlar tarafından “işe yaramaz kişi” ilan edildi. Mümkün mertebe Türk Hükümeti'nin bölgedeki çıkarlarını gözetmeye çalıştığı ve Fransızların işbirlikçi politikasına uymadığı düşünülürse bu sonuç kaçınılmazdı. Brémond'un Esat Bey'e yönelik “*Vali Vekili olmasını iyi telakki etmiştik, yardım, müzaheret göreceğimizi de ümit ediyorduk, bilakis muhalefete uğradık*”, “*...siz memleketiniz için iyi bir adamsınız. Fakat bize yaramazsınız. Artık sizinle çalışmak mümkün değildir*”

⁵⁴⁴ Tabur Kumandanı adına İzzet Bey'den Adana Vilayeti'ne gönderilen rapor, 19/20 Ekim 1919, BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152

, ‘‘...Tebliğim vech ile hemen hareket etmeniz lazımdır’’⁵⁴⁵ şeklindeki ifadeleri, Fransızların vilayette sorunsuzca iş birliği yapabilecekleri kişi profilini de tanımlar niteliktedir.

Sonuçta Brémond, Esat Bey’i vali vekilliğinden ve vilayet mektupçuluğu görevlerinden azlederek vilayet kadısı Nazif Efendi’yi vali vekili, Merkez Administrasyonu Yurt Müdürü Kemal Bey’i de mektupçu vekili olarak tayin etti. Esat Bey de Adana Vilayeti’ni terk etmek zorunda kalarak İstanbul’a gitti.⁵⁴⁶ Nazif Efendi, asıl vali Celal Bey’in 18 Aralık 1919 tarihinde Adana’ya gelişine kadar vali vekilliği görevini sürdürmüştür. Fakat görevde kaldığı süre boyunca bir vali vekilinden çok sadece Fransızların isteklerini yerine getiren bir noter gibi⁵⁴⁷ vazife görmüştür.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Özoğuz, **a.g.e.**, s.68-69, 103-104,142-143.

⁵⁴⁶ Baş Administratörlük’ten Adana Vilayetine gönderilen yazının sureti, 21 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 152**; Özoğuz, **a.g.e.**, s.15

⁵⁴⁷ Örneğin Celal Bey vali olarak Adana geldiği sırada Nazif Efendi’ye bölgede yaşanan olayları ve işlenen cinayetleri sormuş fakat Nazif Efendi bunların tümünü yalanlamıştır. ‘‘Adana’da çocuklara kadar herkesçe malum şu hakikate rağmen memleket kadısı olacak hamiyetsiz herifin bu cinayati resmen tekzip ettiğini haber aldım.’’ Bkz. Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Babıali’ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 120**

⁵⁴⁸ Erdeha, **a.g.e.**,s.312

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA MÜSTAKİL FRANSIZ YÖNETİMİ DÖNEMİ VE TÜRK-FRANSIZ ÇATIŞMASI

1. SURİYE İTİLAFNAMESİ VE İNGİLİZLERİN ÇUKUROVA'DAN ÇEKİLMELERİ SONRASI BÖLGEDE GENEL DURUM

1.1. Suriye İtilafnamesi ve İngilizlerin Çukurova'dan Çekilmeleri

İtilaf Devletleri'nin savaş sürerken aralarında yaptıkları başta Sykes-Picot olmak üzere çeşitli gizli anlaşmalar, savaş sonrası ele geçirilecek toprakların paylaşımı konusunda çıkması muhtemel tartışmaları mümkün mertebe en aza indirmeye yönelikti. Ayrıca bu anlaşmaların içerikleri şüphesiz imzalandığı andaki şartlar ve dengeler esas alınarak belirlenmişti. Fakat bu dengeler daha savaş sürerken İngilizler lehine değişim göstermeye başlamış ve yapılan gizli anlaşmaların ilk imza edildiği şekliyle uygulanması neredeyse imkansız hale gelmişti. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen devrim, bunun yanında savaşın bitimine yakın İngiliz kuvvetlerinin Fransız kontrolüne bırakılması tasavvur edilen yerlerden olan Suriye, Musul, Lübnan'daki süratli ilerleyişleri ve yine İngilizlerin bu süreçte Araplarla geliştirdiği yakın ilişki, dengeleri değiştiren başlıca unsurlardı.⁵⁴⁹ Bu durum İngilizlerin Sykes-Picot Anlaşması'nı tartışmaya açmasına ve anlaşma üzerinde revizyon yapılması isteğine yol açmıştır.⁵⁵⁰ Bu nedenle taraflar “işgal edilen düşman topraklarının yönetimi” hususu ve buralarda alınacak ortak tavrı belirlemek üzere işgaller öncesi 30 Eylül 1918 tarihinde bir araya gelerek geçici bir anlaşma

⁵⁴⁹ Abdurrahman Bozkurt, “Sykes-Picot Antlaşması ile İşgal Edilmesi Planlanan Düşman (Osmanlı) Topraklarının Yönetimi'ne Dair 30 Eylül 1918 Tarihli Geçici Antlaşma (Modus Vivendi)”, **İmparatorluklar Çağına Veda**, Ed.Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, İstanbul 2019, s.10-12; Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s. 98-99

⁵⁵⁰ John Fisher, “Syria and Mesopotamia in British Middle East Policy in 1919”, **Middle Eastern Studies**, Taylor & Francis, Ltd. Apr., 1998, Vol.34, No.2 (Apr.,1998), s.133. <https://www.jstor.org/stable/4283941> (Erişim Tarihi. 3 Ekim 2020)

imzalamışlardı. İngiltere'nin talep ve istekleri doğrultusunda şekillenen bu anlaşma, savaş bitiminde işgal ve tasarruf hakkı Fransa'ya verilmiş bölgelerde dahi belirleyici kararların İngilizler tarafından alınacağını bir göstergesiydi. Ayrıca İngilizler, mütareke sonrası başlayan Çukurova'daki İngiliz-Fransız işgalinin hemen öncesinde kendi üstünlüklerini ilan ederek, işgal sonrasında bölgede alınacak kararlarda kendilerinin belirleyici⁵⁵¹ olacağını da mesajını veriyorlardı.⁵⁵²

Savaş bitiminde Fransızlar karşısında bu İngiliz üstünlüğünün Musul meselesine yansması İngilizlerin Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'daki Fransız işgallerine iştirak etmeleriyle yakından ilgiliydi. İngilizlerin Çukurova'nın işgaline ortak olmalarının en önemli sebebi Fransızların Musul'u nihai olarak kendilerine bırakmalarını sağlayacak bir anlaşma zemini yaratmaktı. Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul, Fransız nüfuz mıntıkası içerisinde bırakılmıştı. İngilizlerin o an için bunu kabul etmesinin sebebi kuzeyde Rusya'ya bırakılan Doğu Anadolu ve Kuzey İran topraklarıyla güneyde kendilerine bırakılan bölgenin arasını tampon vazifesi görecektir. Fransız bölgesiyle tamamen ayırmayı düşünmeleri idi.⁵⁵³ Ancak 1917 devrimi sonrası Rusya'nın Mezopotamya'nın kuzeyindeki konumunu yitirmesi üzerine İngilizler, savaş sonrası değişen diğer şartları da ileri sürerek yapılan anlaşmanın aksi bir politika izlemeye başlayacaklar ve nihayetinde Musul'u kendilerine bırakmaya Fransızları mecbur edeceklerdir. Çünkü Musul bulundurduğu petrol yatakları sebebiyle İngilizlerin büyük önem verdiği bir yerdi ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından harekete geçip Osmanlı idarisinden kopardıkları ilk yer de Musul olmuştu⁵⁵⁴

Fransızlarla ortak işgal sonrası bölgede ciddi bir askeri varlığa ulaşan İngilizler, sonradan bu durumu Fransa üzerinde bir baskı ve pazarlık unsuru olarak

⁵⁵¹ Fisher, **a.g.m.**, s.133

⁵⁵²Bu geçici anlaşmaya göre; işgal sonrasında Sykes-Picot Anlaşmasıyla belirlenen ve İngilizlerin Mısır Kuvvetleri tarafından işgal edilen/edilecek Fransız doğrudan veya dolaylı kontrol sahalarında görevlendirilecek Fransız Hükümet temsilcisi İngiliz Başkumandanınca Siyasi Başdanışman olarak tanınacaktı. Siyasi Başdanışman, Başkumandanın emri altında vazife görecektir, Fransız idari bölgesinde (A bölgesi) kurulacak yönetimlerde oluşacak siyasi ve askeri sorunlarda aracı olarak hareket edecekti. Bkz. Bozkurt, **a.g.m.**, s.12-13

⁵⁵³ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Çev: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul 2018, s.161-162

⁵⁵⁴ Bozkurt, **a.g.m.**, s.20-21

kullanma yoluna gittiler. İngilizler bölgedeki askeri varlıklarını Eylül 1919'a kadar koruduktan sonra, bu askeri üstünlüğün de katkısıyla Fransızları Musul'u kendilerine bırakan yeni bir anlaşma yapmaya mecbur ettiler. Temmuz 1919'da Fransa Başbakanı Clemenceau ve İngiltere Başbakanı Lloyd George arasındaki görüşmeler sonucu Çukurova, Maraş, Antep, Urfa ve Suriye'nin bir kısmında İngilizlerin yerini Fransızların alması konusunda anlaşma sağlandı. Şam ve Halep'te ise İngilizlerin boşaltacakları yere Emir Faysal kuvvetlerinin geçmesine karar verildi. Emir Faysal askeri ve siyasi açıdan yalnızca Şam ve Halep şehirlerinde hakimiyet tesis edebilecek, fakat bu hakimiyet Fransız himayesi altında olacaktı. Ayrıca bu bölgelerde Fransızların ekonomik, kültürel ve sınai nüfuzlarının varlığı da kabul edilmişti. Anlaşmasının asıl amacı olan Musul ve Filistin ise İngiliz tarafına geçti. İngiliz ve Fransız tarafları arasındaki bu anlaşma 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi ile onaylandı. Anlaşmaya göre İngiliz birliklerinin 1 Kasım 1919 itibariyle söz konusu bölgelerden çekilmeye başlamaları kararlaştırıldı.⁵⁵⁵ İngilizlerin çekilişi öncesi Fransızlar bölgedeki kuvvetleri takviye etmeye başladılar. Bunun için Mersin ve İskenderun'a sekiz tabur Cezayir askeri çıkarılarak bölgenin çeşitli noktalarına sevk edildi.⁵⁵⁶

1.2. İngilizlerin Çekilmesi Sonrası Adana Vilayeti'nde Genel Durum ve Atmosfer

Albay Brémond'un vilayete gelişinin ardından bir biri ardına çıkarmaya başladığı emirnameler ve yayımladığı bildirilere ilave olarak Fransızların genel tutum ve uygulamaları bölgenin Müslüman halkında nefret uyandırmıştı. İşgalin başlarında bazen bireysel, bazen de gruplar halinde ortaya çıkan barışçıl tepkiler zamanla yerini silah yoluyla yapılan daha etkin tepkilere bırakmaya başlamıştı. Üzerinde baskı kurulan halk kitlelerinin önemli bir kısmı kısa süre sonra Toroslar'da

⁵⁵⁵ Khoury, **a.g.e.**, s.37; Umar, **a.g.e.**, s.376-377; Barr, **a.g.e.**, s.99; **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.60-61; Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 11 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 112**

⁵⁵⁶ On İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Osmanlı Ordu-yu Hümayunu'na gönderilen şifre sureti, 10 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.4 lef 145**

ve Çukurova'nın düzlüklerinde Fransızların karşısına direnişçi olarak çıkmaya başlamışlardır.⁵⁵⁷ Fransızlar ve Ermenilerin baskılarından bunalanlar çareyi kuzeye Toros Dağları'na kaçmakta buluyorlardı. Özellikle Ermeni Lejyonu'nun faaliyetlerinin başlamasının ardından bu durum daha da belirgenleşmişti. Çünkü Lejyon askerlerinin şehir merkezlerinde, kasabalarda ve köylerde, özellikle de gece gerçekleştirdiği devriyeler yerel halk için korku dolu anların da başlangıcı oluyordu. Bu devriyeler esnasında halkın ne mal ne de can güvenliği söz konusuydu. Halkın güvenliğini sağlayacak olan jandarma kuvveti ise mevcut durumda oldukça yetersiz kalıyordu. Fakat yine de İngilizlerin Çukurova'daki varlıkları, her ne kadar işgalci konumda olsalar da, Türk ve Müslüman ahali için güven verici bir etmendi. Çünkü İngilizler, Çukurova üzerinde idari yönden ileriye dönük bir amaç ve programa sahip değillerdi. Bölgenin işgali sonrası başkumandanlığı ellerinde tutan İngilizler sadece vilayetin askeri kontrolü ve asayişin sağlanması ile ilgilenmişlerdi. İngiliz askerleri, özellikle asayişi sağlama konusunda tarafsız davranmış, asayişi bozan kim olursa olsun, Ermeni ya da Türk ayırt etmeksizin cezalandırmışlardı. Bu durum vilayette yaşanması muhtemel büyük çaplı çatışmaları engellemiş, Ermeni Lejyon askerlerinin hareketlerini de kısıtlamıştı.⁵⁵⁸ Bu suretle General Leslie'nin Çukurova'ya gelerek tüm bölgenin askeri komutasını ele aldığı 18 Şubat 1919 tarihinden beri göreceli de olsa vilayette bir güvenlikten bahsedilebiliyordu.⁵⁵⁹

Öte yandan İngilizler, bazı durumlarda Fransızların bölgedeki bazı Türk görevlileri azletme kararlarının da önünde durabiliyorlardı. Örneğin Brémond, Adana Müftüsü hakkında “Fransız nüfuzunun kuvvetlenmesine engel olduğuna” dair bir rapor hazırlatarak, General Allenby'e müftünün sürgüne gönderilmesi için defalarca talepte bulunmuş, fakat her defasında bu talebi reddedilmişti. Brémond, ancak İngilizlerin Adana'dan çekilişi sonrası Müftü'yü sürgün edebilmişti.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 23, Ankara, Mart 1992, s.275

⁵⁵⁸ On İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Osmanlı Ordu-yu Hümayu'na gönderilen şifre sureti, 16 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 149**

⁵⁵⁹ Zeidner, **a.g.e.**, s.82

⁵⁶⁰ Bu sürgün kararı halkın ve özellikle Adana'da bulunan İran Konsolosu Asaf Han'ın araya girmesiyle süresiz izne çevrilmiş, Müftü de İstanbul'a gönderilmiştir. Bkz. Adana Merkez Müftülüğü'nden Bab-ı Fetva'ya gönderilen yazının sureti, 7 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2878 G.9 lef 1**

Diğer yandan Türk-Müslüman ahali, vilayete geldikleri andan itibaren Hintli Müslüman askerlere karşı bir güven beslemeye başlamıştı. Dolayısıyla Hintli Müslüman askerler ile yerel Müslüman halk arasında bir sempati oluşmuştu. Öyle ki, Hintli askerlerin bölgede olması demek Müslüman halkın gece evinde rahat uyuyabilmesi, yazın da rahatça yaylarına ve bağlarına çıkabilmesi anlamına geliyordu.⁵⁶¹ Müslüman halk ile Hintli askerler sokakta veya camide “Müslüm, Muhammed” gibi kelimelerle iletişim kurarak ortak bir dil geliştirmişlerdi. Hatta bu askerler silah arama bahanesiyle Türklerin evlerine yapılan baskınlar sırasında silah bulmuş olsalar dahi bazen bunları görmezden gelebiliyorlardı. Öte yandan Ermeni Lejyon askerlerinin Müslüman halka yönelik tavırları da (kadınların çarşaflarının yırtılması vs.) Hintli askerleri rahatsız eden davranışlardı.⁵⁶² Bu durumun farkında olan İngilizler mümkün mertebe Hintli askerlerin yerel halkla temasının önüne geçmeye gayret göstermişlerdi.⁵⁶³

King-Crane Komisyonu’nun bölgeye gelişi öncesinde İngilizlerin Çukurova ve Suriye’yi boşaltarak Irak’a çekilecekleri söylentisi bölgede oldukça yayılmıştı. İngiliz kuvvetlerinin bölgede git gide azalmaya başlaması bu söylentileri kuvvetlendirdi. İngilizlerin ayrılışı sonrası Fransızları ve onların himaye ettiği grupları dizginleyecek bir güç kalmadığının farkında olan ahali ise tedirgindi. Ekim 1919’da İngilizlerin bazı malzemeleri elden çıkarmaları, ayın ortasına doğru kumandanlık karargahlarında ve bürolarında bulunan kuvvetleri azaltmaları durumu iyice netleştirdi. Bölge İngiliz Komutanı General A. Mudge’ın 20 Kasım 1919 tarihinde büyük bir törenle bölgeden uğurlanmasıyla Çukurova’da müstakil Fransız idaresi resmen başladı.⁵⁶⁴

2 Aralık 1919 tarihinde ise General Julien Dufieux “Kilikya Kuvvetleri Kumandanı” olarak, eski adıyla 156. Piyade Tümeni, yeni adıyla Birinci Tümen

⁵⁶¹ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, s.11-12

⁵⁶² Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Düşman Askerleri”, **Yeni Mersin**, 15 Mart 1946, s.2; Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Esliha Teslimi”, **Yeni Mersin**, 21 Mart 1946, s.2

⁵⁶³ Zeidner, **a.g.e.**, s.143

⁵⁶⁴ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: İngilizlerin Kilikya’yı Fransızlara Bırakarak Ayrılmalari III”, **Yeni Mersin**, 6 Nisan 1946, s.2; Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Tezahürat ve Merasimler”, **Yeni Mersin**, 30 Nisan 1946, s.2;

askerleriyle⁵⁶⁵ Mersin'e ulaştı ve askeri yönetimi tamamıyla üstüne aldı. Dolayısıyla 2 Aralık 1919 tarihi Çukurova'daki Fransız hakimiyetinin başladığı tarihi temsil ediyordu.⁵⁶⁶ Fransızlar Beyrut Yüksek Komiserliği makamında da değişikliğe giderek, George Picot yerine General Henri Gouraud'yu⁵⁶⁷ tayin ettiler.⁵⁶⁸ Gouraud'un görevi Başbakan Clemenceau'nun ifadesiyle "Akdeniz'in kalbinde bir Fransız etki alanı oluşturmak"tı.⁵⁶⁹

Fakat İngilizler Çukurova ve Suriye'den çekilirken 48.000 kişinin üzerinde bir kuvveti de bölgeden çekmişlerdi. Dolayısıyla Fransız kuvvetleri İngilizlerin çekilişi sonrası oldukça zayıf durumdaydı. General Allenby çekilme esnasında Fransız yetkililere Çukurova ve Suriye sahil hattının kontrolü için en az 35.000 kişilik bir kuvvete sahip olmalarını tavsiye etmişti. Buna rağmen General Gouraud'nun yetki sahası içerisinde sadece 20.000 kişilik bir kuvveti bulunuyordu⁵⁷⁰ ve İngilizlerin "bir alayının olduğu yere" Fransızlarca "bir tabur bile" ikame edilemeyecek bir yetersizlik söz konusuydu.⁵⁷¹ İkame edilen askerler ise çoğunlukla "halis Fransızlar" değil, Cezayir ve Tunus gibi müstemleke askerleriydi.⁵⁷² Bu yetersizlik Fransız yetkililerince gemi nakliye kapasitesindeki sıkıntılar, seferberlik halinin kaldırılması üzerinde baskılar vs. şeklinde açıklanıyordu. Öte yandan Suriye'de göz ardı edilemeyecek bir Faysal sorunu Gouraud'yu bekliyor, bu sebeple ciddi miktarda bir kuvvet ve önemli askeri teçhizatlar Beyrut'ta tutuluyordu. Bu durum Çukurova'da kuvvet tasarrufunun önünde duran bir engel olmak birlikte, Fransızlar açısından en büyük sorun, Anadolu'daki kuvvetlerin Mersin'den

⁵⁶⁵ Zeidner, **a.g.e.**, s.138

⁵⁶⁶ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.29

⁵⁶⁷ General Gouraud I.Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de Fransız kuvvetlerinin kumandanlığını yapmış ve bu muharebeler esnasında sağ kolunu tamamen ve sağ bacağını da bir kemiğini yitirmişti. Bkz. Barr, **a.g.e.**, s. 105; Şeref Genç, "İşgalde Mersin: İngilizlerin Kilikya'yı Fransızlara Bırakarak Ayrılmaları IV", **Yeni Mersin**, 9 Nisan 1946, s.2

⁵⁶⁸ Şeref genç, "İşgalde Mersin: İngilizlerin Kilikya'yı Fransızlara Bırakarak Ayrılmaları III", **Yeni Mersin**, 6 Nisan 1946, s.2; Başbakan Clemenceau tarafından Henri Gouraud'un genel sekreterliğine Kolonyal çevrelerin önemli bir yapılanması olan Comité de L'Asie Française'nin başkanı Robert de Caix getirildi. Bu hamlenin amacı o tarihlerde bir seçim kampanyasının içerisinde olan Clemenceau'nun kolonyalist lobiyi memnun etme çabasıydı. Bkz. Barr, **a.g.e.**, s.100

⁵⁶⁹ Barr, **a.g.e.**, s.101

⁵⁷⁰ Zeidner, **a.g.e.**, s.137-138

⁵⁷¹ Barr, **a.g.e.**, s.106

⁵⁷² **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D)**, Sayı.12, Ankara, Haziran 1955, Vesika No.308

Resulayn'a uzanan yaklaşık 600 km'lik bir hatta küçük garnizonlar halinde dağınık ve yetersiz şekilde bulunmasıydı.⁵⁷³

2. ÇUKUROVA'DA KUVA-YI MİLLİYE YAPILANMASI VE BUNU TETİKLEYEN FAKTÖRLER

Mondros Mütarekesi'nin ardından Çukurova'nın işgali ve bu işgallerin mahiyetinin kısa sürede anlaşılması bölgede yaşayan Türk ve Müslüman halkı en azından evlerini, köylerini, kasabalarını koruma yolunda silahlanmaya itmşti. Bu silahlanan halk kitleleri zaman zaman canını ve malını müdafaa refleksiyle silahlarını işgalcilere doğrultmuşlardı. İşgalin başında Dört Yol'da yaşanan olaylar bunun bir örneğiydi. Silahlı direnişin bu ilk örnekleri bir merkeze bağlı olmayan, yerel seviyede ve çoğunlukla küçük gruplar eliyle gösterilen tepkilerdi. Bu gruplar sadece bulundukları köyü veya kasabayı savunmayı amaçlıyorlar, bir kurmay aklıyla ve belli bir askeri koordinasyon içerisinde hareket etmiyorlardı. Diğer yandan bu gruplar, gösterdikleri silahlı direnişin sürekliliğinin sağlanması için gerekli maddi kaynaktan yoksundular. Haliyle bu ve benzeri grupların biraz güçlenmeleri sonrası ihtiyaçlarını temin için kanun dışı yollara meyletmeleri ihtimal dahilindeydi.

Çukurova'daki silahlı yapılanmanın örgütlenmesi genel itibariyle işgal bölgesinin kuzey sınırında gerçekleşiyordu. Çünkü şehirden ya da köyünden kaçmak zorunda kalanların soluğu ilk aldıkları yer genellikle Toroslar yöresi oluyordu. İşgalin ardından başlayan sert Fransız uygulamaları, öte yandan Ermeni Lejyonu'nun şehir ve kasabalardaki faaliyetleri, örgütlenmeye başlayan bu silahlı oluşumların büyük ivme kazanmasına yol açtı.⁵⁷⁴

Silahlanan ahalinin nispeten ortak bir tavır içerisinde hareket edip teşkilatlanmaya gitmesi de esasen 1919'un ikinci yarısından sonra başladı. Genel itibariyle Torosların eteklerindeki köylerde ortaya çıkmaya başlayan bu oluşumlar,

⁵⁷³ Zeidner, a.g.e., s.137-138

⁵⁷⁴ Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuvay-ı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı.35, Ankara, Mayıs 2005, s. 359-361

Fransa'nın bölgedeki tutumundan rahatsız ve bir şekilde onlarla ters düşmüş silahlı ve başıboş kişilerin bir araya gelmesiyle oluşan gruplardı. Bu gruplar bölgenin kuzey köylerini ve yaylalarını şehrin atmosferinden kaçış ve rahat bir hareket alanı olarak görüyor, komşu köy ve yaylalar, özellikle de gençler arasında irtibat sağlayarak organize oluyorlardı. Osman Muzaffer (Kocaşoğlu) Bey'in faaliyetlerini bu duruma bir örnek olarak gösterebiliriz. Mersin'in Kerimler Köyü'nde⁵⁷⁵ yaşayan Osman Muzaffer Bey, Ermenilerle ters düşmüş ve bir takibata uğrama korkusuyla dağa çıkmıştı. Bir müddet sonra komşu köylerin silahlı gençleriyle (Çukurkeşlik⁵⁷⁶, Dalakderesi⁵⁷⁷) birleşerek otuz mevcutlu silahlı bir grup meydana getirmişti. Bölgenin birçok yerinde özellikle yerlilerce meydana getirilen bu tarz silahlı gruplar, Türk-Fransız silahlı mücadelesinin Toroslara intikali sonrası Kuva-yı Milliye teşkilatına entegre edilecekler ve Çukurova'daki milli mücadele hareketinin de belkemiğini oluşturacaklardır. Bu çerçevede Osman Muzaffer Bey'in meydana getirdiği silahlı grup da daha sonra "Alsancak Müfrezesi" adıyla Kuva-yı Milliye sistemine dahil edilmiştir.⁵⁷⁸

Bu noktada şu hususu da belirtmeliyiz ki Fransızların işgal sonrası çeşitli uygulamalarında özellikle Çukurova'nın eşraf, aşiret ve diğer ileri gelenlerini de hedef almaya başlaması Çukurova'da Kuva-yı Milliye hareketinin ivme kazanmasında önemli bir katalizör olmuştur. Çünkü Çukurova'daki aşiretlerin ve eşrafın bölge ve toplum üzerinde çok eski zamanlardan gelen derin bir nüfuzu ve belirleyici bir gücü vardı.⁵⁷⁹ Bölgede 19. yy'da pamuk tarımının ivme kazanması ve ticari faaliyetlerin dünyaya açılmasıyla bölgenin verimli toprakları sınırlı sayıdaki eşraf ve aile arasında bölüşülmüştü. Bunun sonucunda bu gruplar oldukça zenginleşmiş ve bölge üzerinde toprağa bağlı etkin bir zümre haline gelmişlerdi. Öyle ki Osmanlı Devleti bu toprak ağalarına "Paşa" unvanı vererek onları merkeze

⁵⁷⁵ Mersin merkezin yaklaşık 30 km kuzeyinde ve Toros Dağları'nın güney yamaçlarında yer alan yerleşim birimidir.

⁵⁷⁶ Mersin merkezin yaklaşık 25 km kuzeyinde ve Kerimler Köyü'nün 8 km güneybatısında yer alan yerleşim birimidir.

⁵⁷⁷ Mersin merkezin yaklaşık 20 km kuzeyinde ve Kerimler Köyü'nün 4 km doğusunda yer alan yerleşim birimidir.

⁵⁷⁸ Osman Muzaffer Kocaşoğlu, "Osman Muzaffer Anlatıyor", **Kuvayı Milliye Dergisi**, Sayı.51, Adana, Kasım 1964, s.16-17

⁵⁷⁹ Bu hususa Birinci Bölümde değinmiştik.

bağlı tutma politikası gütmüştü. Adana'da Ramazanoğlu Suphi Paşa⁵⁸⁰, Tarsus'ta Sadık (Eliyeşil) Paşa⁵⁸¹ bunlardan ilk akla gelenleridir. Bunların desteğinden yoksun bir hareketin bölge halkıyla teması ve bütünleşmesi zordu. Dolayısıyla Çukurova'daki eşrafın Kuva-yı Milliye'ye desteği milli mücadele hareketinin bölge üzerinde gelişip yayılmasında ve toplumla bütünleşmesinde oldukça önemli rol oynamıştır. Hatta öyle ki Çukurova'daki eşrafın Kuva-yı Milliye'ye olan desteğini Çukurova'da milli mücadelenin başlangıç noktası kabul eden görüşler de mevcuttur. Kamil Erdeha eserinde, “*işgal kuvvetleri büyük bir hata işleyerek – Çok Şükür-!.. bu toprak ağalarının mallarına ve canlarına dokunmuşlar, böylece istemeyerek Çukurova'da milli mücadeleyi başlatmışlardı. Diğer bazı bölgelerde eşraf, işgal kuvvetlerine tuz ve ekmek sunarken, Çukurova'da milli mücadelenin başlamış olmasının nedeni budur*”⁵⁸² şeklindeki değerlendirmesiyle bölgedeki eşraf ve toprak ağalarının Kuva-yı Milliye'ye desteğinin ne derece hayati olduğunun altını çizmiştir.

2.1. Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nın Kurulması

İşgal altındaki Anadolu topraklarında ortaya çıkan bağımsız ve dağınık silahlı unsurları koordineli hale getirerek düzenli askeri birliklere dönüştürme fikri Mustafa Kemal Paşa önderliğinde toplanan Sivas Kongresi'nde alınan kararlar sonucu gerçekleşti. Bu kongrede “*Milli Ordu Teşkili İçin Alınan Kararlar*” neticesinde Anadolu'nun işgal altında bulunan kısımlarında uygulanacak milli mücadele faaliyetlerinin doktrini ve yöntemi belirlendi.⁵⁸³ Kongrede alınan bu kararlara göre, Anadolu'da işgal hareketlerine karşı düzenli ordu ile değil, Kuva-yı Milliye birlikleri ile bir mücadele yürütülecekti. Fakat bu düzensiz birlikler bir kurmay aklıyla hareket edip, koordine edileceklerdi. Bu suretle 9 Eylül 1919'da alınan kararlar da Ali Fuat

⁵⁸⁰ Suphi Paşa 1919 Aralık ayı itibariyle Sivas'ta Heyet-i Temsiliye ile temas kurmak için Adana'dan Niğde'ye adam göndererek, irtibat kurabileceği bir merci talep etmiş ve bu talebi Mustafa Kemal Paşa olumlu karşılanmıştı. Bkz. Mustafa Kemal Paşa'dan Ali Fuat Paşa'ya gönderilen şifre halli, 3 Aralık 1919, **Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Kutu: 313 Gömlek: 37 Belge: 37-001 (Bundan Sonra **TİTE K: G: B:**)

⁵⁸¹ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 11 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2878 G.9 lef 29**

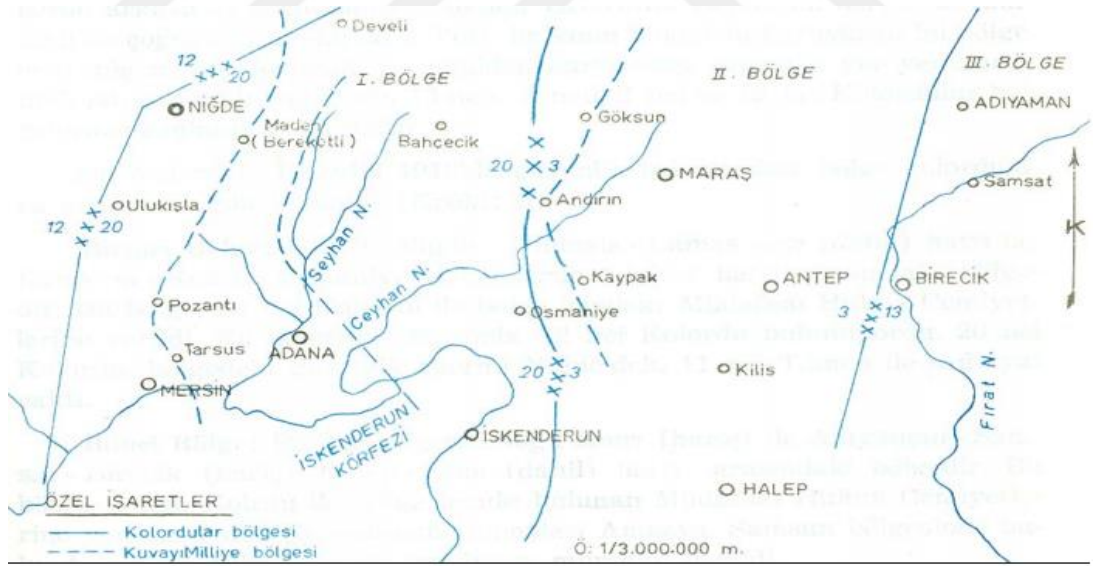
⁵⁸² Erdeha, **a.g.e.**, s.301

⁵⁸³ **İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.75

Paşa bütün Kuva-yı Milliye'nin başına geçirilerek, Kuva-yı Milliye Genel Kumandanı olarak atandı.⁵⁸⁴

Bunun ardından Anadolu'nun güneyinde işgal edilmiş topraklar üç farklı yetki bölgesine ayrıldı. (Bkz. Kroki.1) Çukurova bu bölgelerin birincisi içerisinde yer aldı. Buna göre birinci bölge, Develi (Everek)-Niğde-Ulukışla-Lamas Çayı⁵⁸⁵ (dahil) hattı ile Bahçecik-Kozan-Osmaniye-İskenderun(dahil) hattını kapsıyordu. Bu bölge 20.Kolordu'nun sorumluluğuna verilerek, Niğde'de bulunan 11.Tümen ile koordineli şekilde çalışması kararlaştırıldı. Diğer yandan Lamas Çayı'nın batısında bulunan bölge ise 12. Kolordu'nun sorumluluğuna verilirken Konya'da bulunan 41.Tümen ile koordineli şekilde çalışması kararlaştırıldı. Her Kolordu kendine verilen bölgeleri kendi içerisinde çeşitli alt bölgelere ayıracak ve buralarda teşkilat kuracaktı.⁵⁸⁶

Güney Cephesinde Kolorduların Yetki Alanlarına Göre Bölünüşü⁵⁸⁷

Kroki-1. Bkz. İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, Ekler bölümü, kroki-6

⁵⁸⁴ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789- 1980 1.Cilt**, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s.160

⁵⁸⁵ Lamas Çayı Toroslardan kaynağını alıp Mersin'in Erdemli ilçesinde Akdeniz'e dökülen bir Çaydır. Limonlu Çayı olarak da bilinir.

⁵⁸⁶ Mehmet Çanlı, "Milli Mücadele'de Uygulanan Askeri Strateji", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Enstitüsü, 2019, s.296; **İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.75

⁵⁸⁷ "Güney Cephesi'nde Bölgenin Kolordulara Bölünüşü". Bkz. **İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, Ekler bölümü, kroki-6

Çukurova’da Kuva-yı Milliye teşkili ise Kozan’dan kaçıp Sivas’a giden bir heyetin girişimleri sonucu başladı. Bu heyet Kurtoğlu Hulusi, Dava Vekili Mustafa ve Halil Topaloğlu Efendi’den oluşuyordu. Heyet, Kozanlıların işgalcilere karşı koymak istediklerini ve bunu sağlamak için de güney bölgesinde bir cephe açılmasını talep ediyordu. Heyet, ayrıca Adana bölgesinde savaş sonrası silahlarını saklayanların sayısının oldukça fazla olduğunu ve zahire ve tahıl ambarlarının da bir hareketi besleyecek seviyede olduğunu vurguluyordu. Bunun yanında Sivas’tan verilecek emirler doğrultusunda ne pahasına olursa olsun düşmana saldırmaya hazır olduklarını, Sivas’tan kuvvet değil yalnızca kendilerini sevk ve idare edecek subaylar beklediklerini belirtiyorlardı. Kozan heyetinin beyanları Sivas Kongresi’nce olumlu karşılandı ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Çukurova bölgesinde teşkilat yapılmasına onay verilerek “Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı” meydana getirildi.⁵⁸⁸

Çukurova’daki teşkilatı yapmak üzere Topçu Binbaşı Kemal Bey bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle “Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı”na atanarak, yardımcılığına da Piyade Yüzbaşı Osman Nuri Bey getirildi. Bu isimlerin faaliyet göstereceği bölgenin geçmişinde önemli yer tutan aşiretlerin adlarına atfen Topçu Binbaşı Kemal Bey’e Kozanoğlu Doğan Bey, Yüzbaşı Osman Nuri Bey’e ise Aydınoğlu Tufan Bey takma adları⁵⁸⁹ verilerek, bölgenin sosyo-kültürel tabanıyla bir uyumluluk sağlanması hedeflendi.⁵⁹⁰

Ekim 1919 başında ise Doğan ve Tufan Bey Çukurova bölgesinde bir teşkilat yapmak üzere Sivas’tan Develi’ye⁵⁹¹ doğru yola çıktılar.⁵⁹² Develi’ye gidişleri öncesi ise Mustafa Kemal Paşa tarafından kendilerine bazı talimatlar verildi. Buna göre:⁵⁹³

1- “ Halkın kendi içinden istiklal aşkı ile kalkınması,

⁵⁸⁸ Osman Tufan, **Osman Tufan Paşa’nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul 1998, s.12-14; **İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.77-78

⁵⁸⁹ İlerleyen bölümlerde Kozanoğlu Doğan ve Aydınoğlu Tufan adları kullanılacaktır.

⁵⁹⁰ Tufan, **a.g.e.**, s.14

⁵⁹¹ Cenani Gürbüz, **Milli Mücadele’de Develi Ve Ermeniler**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.134-135; Develi, Kayseri ilinin il merkezinden sonraki en büyük yerleşim yeri olup, İç Anadolu Bölgesi’nin Orta Kızılırmak bölümünde bulunmaktadır. Eski adı Everek’tir.

⁵⁹² Tufan, **a.g.e.**, s.14; **İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.77-78

⁵⁹³ Tufan, **a.g.e.**, s.14

- 2- Teşkilatın, kongrede tespit edilen nizamnameye göre yapılması,
- 3- Karaisalı tarafında toplanacak büyük bir milli kuvvetin, Adana istikametinde yapacağı hareketle Adana'yı zapt ettiği gibi Fransızları denize dökceği,
- 4- Sivas'tan hareketin belli edilmemesi, isim ve kıyafetlerin değiştirilmesi.”

Mustafa Kemal Paşa verdiği bu talimatın birinci maddesinde bölgede kurulacak teşkilatın öncelikle halk tarafından istenmesi ve benimsenmesi gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Bu da teşkilat yapılırken halkın istek ve taleplerinin göz önüne alınması demekti. Zaten Kozan Heyeti'nin Sivas'ta dile getirdiği güneyde bir cephe açılması yönündeki talepler de Mustafa Kemal Paşa tarafından halk tabanından gelen bir çağrı, aynı zamanda da bir fırsat olarak addedilerek⁵⁹⁴, Çukurova'da bir teşkilat kurulmasına onay verilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, verdiği talimatın üçüncü maddesinde ise Çukurova bölgesinde yürütülecek hareketin strateji ve hedefini ortaya koyuyordu. Buna göre, kuvvetler bölgenin kuzeyinde, Toroslar kesimlerinde teşkilatlandırılacak ve hareket kuzey-güney yönlü bir ilerleme seyredecekti. Fransız kuvvetlerinin ilk önce bölgenin dağlık kesiminden atılarak ova kesimine itilmesi, ardından sahillere doğru sürülmesi şeklinde ifade edebileceğimiz bu programın kademe kademe uygulamaya konulduğu görülecektir.⁵⁹⁵

Doğan ve Tufan Beylerin yola çıkışının ardından bu görevlendirmelerin detayları hakkında Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Müdafaa-i Hukuk şubelerine de bilgi verilmiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ Bu taleplere bir fırsat diyoruz çünkü heyetin ifade ettiği hususları, özellikle savaş sonrası bölgede silahların büyük kısmının saklandığı konusunu, Mustafa Kemal Paşa'nın bilmiyor oluşunun uzak ihtimal olduğu görüşündeyiz. Çünkü savaş sonrası bölgede silahların saklanması Mustafa Kemal Paşa mütareke sonrası geldiği Adana'da eşraf ve şehrin diğer ileri gelenlerine bizzat kendisi tavsiye etmişti. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Kozan heyetinin taleplerini halktan gelen bir imdat çağrısı gibi algılama ve yansıtma düşüncesi içinde olduğu ifade edilebilir. Bkz. Türkmen, **a.g.e.**, s.49; Ener, **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış**, s.326-327

⁵⁹⁵ Çanlı, **a.g.t.**, s.300

⁵⁹⁶ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 23 Kasım 1919 tarihli tamimi, **TİTE**, K. 322 G.47 B.47

“Adana Vilayeti dahilinde teşkilat-ı milliye taazzuv ve teşkil ettirmek vazifesiyle iştigal eylemek üzere Topçu binbaşlarından Kemal Bey Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanı unvanı ve Kozanoğlu Doğan Bey nam-ı müstearıyla Develi’ye izam eylemiştir. Mumaileyhe muavin olmak üzere Yüzbaşı Osman Efendi ise Aydınoğlu Tufan Bey nam-ı müstearı ile refakatine verilmiştir. Kozanlılardan üç zat da Kemal Bey’e refakat etmektedir. Mumaileyhim Develi’de bir Heyet-i Merkeziye teşkil ederek işe mübaderet eyleyecektir.”

Doğan ve Tufan Beyler Develi’ye varışlarının ardından aldıkları emir ve talimat gereğince buralarda teşkilat yapmak için çalışmalara başladılar. Burada belediye başkanının evinde şehrin ileri gelenleri ile gizli görüşmeler gerçekleştirdiler. Fakat Osman Tufan Bey hatıratında yapılan ilk görüşmelerin istenilen neticeyi vermekten uzak kaldığını, görüştükleri kişilerin çoğunlukla “bu gibi teşebbüslerin tehlikeyi davet edeceği kanaatindedir” olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Develi’de yapılan faaliyetler ajanlar vasıtasıyla Ermenilere ve Kozan’daki Fransızlara ulaştırılıyordu. O an için ellerinde hiçbir kuvvet de bulunmayan Doğan ve Tufan Beyler ani bir saldırı karşısında savunmasız bir pozisyondaydılar ⁵⁹⁷ Bu şartlar altında Develi’de istenen şekilde bir teşkilat oluşturamayan Doğan ve Tufan Beyler buradan çekilmeyi uygun gördüklerini Mustafa Kemal Paşa’ya ileterek Develi’yi terk etmişlerdir. Daha sonra bölgenin hareket için çok geniş olduğu göz önüne alınarak daha etkin bir çalışma yürütülmesinin temini amacıyla bir durum değerlendirmesi yapma gereği duyuldu. Bunun için de Doğan ve Tufan Beylerle birlikte kolordu kumandanları, Ali Fuat Paşa tarafından 3 Aralık 1919 tarihinde Kayseri’ye davet edilmiş⁵⁹⁸, yapılan görüşmeler sonucunda “Adana havalisinde yapılacak teşkilat ve tatbik edilecek plan ve mıntika taksimatı” bir protokolle belirlenmiştir. Bu protokole göre, Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan Bey, 20. Kolordu Kumandanlığı emrinde olarak, işgal sahasında tatbik edilecek planı yardımcılar ile birlikte uygulamakla mükellef olacaktı. Ayrıca önceden tespit edilmiş silah ve cephaneyi çeşitli noktalara ulaştırmak da Doğan Bey’in sorumluluğunda bulunacaktı. Bunun yanında, Doğan Bey’e ait olan yetki sahası Batı İşgal Mıntıkası (Birinci Tali

⁵⁹⁷ Tufan, a.g.e., s.17-18

⁵⁹⁸ Miriliva Ali Fuat Paşa’dan Onbirinci Fırka Kumandanlığı’na gönderilen yazı, 28 Kasım 1919, TİTE, K: 313 G:23 B: 23-1001

Mıntıka) ve Doğu İşgal Mıntıkası (İkinci Tali Mıntıka) şeklinde iki ayrı askeri birime ayrılmıştır.⁵⁹⁹ Doğu mıntıkası, batıda Seyhan Nehri ile doğuda İskenderun-Osmaniye-Kozan-Haçin hattının (dahil) arasında kalan bölge ile sınırlandırılarak kumandanlığına Aydınoglu Tufan Bey getirilmiştir. Batı mıntıkası ise doğuda Seyhan Nehri ile batıda Pozantı'nın arasında kalan bölge olacak şekilde tespit edilmiştir.⁶⁰⁰ Batı mıntıkasının kumandanlığının kime verileceği konusunda tartışmalar yaşansa da sonuç olarak bu mıntıkanın Yüzbaşı Ali Ratip Bey'in⁶⁰¹ emrine verilmesi konusunda mutabık kalındı. Yüzbaşı Ali Ratip Bey'e ise Tekelioğlu Sinan⁶⁰² takma adı verildi.⁶⁰³

3. ÇUKUROVA'DA FRANSIZ HAKİMİYETİNİN BAŞLAMASI VE BÖLGEYE GENEL YAKLAŞIMLARI

3.1. İngilizlerin Çekilişi Sonrası Fransızların Bölgedeki Politikası

Fransızların müstakil yönetimlerinin başlaması sonrası bölgede takip edecekleri hareket tarzı herkesçe merak konusuydu. Özellikle Ocak 1920'de Fransa'da yaşanan hükümet değişikliğinin Fransız dış siyasetine ne şekilde yansıtacağı üzerinde tartışmalar yaşanıyordu.⁶⁰⁴ Fransızların Ermeni yanlısı

⁵⁹⁹ 3 Aralık 1919 tarihli Kayseri Protokolü, TİTE, K:313 G:38 B:38-5001

⁶⁰⁰ On Beşinci Fırka Ahz-ı Asker Kaleminden Yirminci Kolordu Erkan-ı Harbiye riyasetine gönderilen yazı. 3 Aralık 1919, TİTE, K:313, G: 38 B:38-001/1001; Tufan, a.g.e., s.29-30; **İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.78-81

⁶⁰¹ Osman Tufan Bey hatıratında Yüzbaşı Ali Ratip Bey'in vazifeye seçilişini şu şekilde anlatır: *‘Harita üzerinde tetkikat yaparken, mıntıkanın çok geniş olduğunu ve biraz küçültülmesini, daha küçük mıntıkalara ayrılarak, her yere başka teşkilat memurlarının gönderilmesini ve bana arkadaş vermelerini teklif ettim. Arkadaş intihab etmek için çok düşündük, münasip kimseyi hatırlayamadık. Kayseri'den ilk geçtiğimizde, kongre beyannamelerini verdiğimiz Jandarma Yüzbaşısı Ratip, bu yüzden açığa çıkarılmış, milli gayreti, mağduriyetini mucip olmuş, jandarma idaresi tarafından tecziye edilmiş. Boş ve açıkta kaldığından, Ratip'i teklif ettim. Kalem Reisi, Erkanıharb Miralayı Emrullah, itiraz etti. O, kaş yapayım derken, göz çıkarır, dedi. Ali Fuat Paşa da, bize böylesi lazımdır diyerek teklifimizi kabul buyurdular....Ratip'e vazifesini tebliğ ettiğimiz zaman çok sevindi. Doğan ve Tufan ile mevzun (uyumlu) olmak için, kendisine Tekelioğlu Sinan dedik. ’* Bkz. Tufan, a.g.e., s.30

⁶⁰² Bundan sonra Tekelioğlu Sinan olarak geçecektir.

⁶⁰³ Tufan, a.g.e., s.29-30; 3 Aralık 1919 tarihli Kayseri Protokolü, TİTE, K:313 G:38 B:38-5001

⁶⁰⁴ Ocak 1920'de Başbakan Clemenceau'nun yerine Alexandre Millerand Başbakan olmuştur. Millerand'ın başa geçer geçmez Dışişleri Bakanı Cambon hariç, barış konferansındaki temsilcileri tamamen değiştirmesi, Harbiye Nezaretince Fransız dış siyasetinde “hiç olmazsa Şark işlerinde” bir

politikalarını devam ettirip ettirmeyecekleri, ettireceklerse bunun şiddetinin ne olacağı birer soru işareti olmakla birlikte Çukurova'daki Fransız politikasında bir değişiklik ve yumuşama olmayacağını da çeşitli sinyalleri veriliyordu.⁶⁰⁵ Örneğin Albay Brémond'un İngilizlerin çekilişi sonrası bulunduğu çeşitli ortamlarda artık Adana'nın Fransız toprağı olduğunu alenen dile getirmesi ve resmi daireler yanında artık müstakil ev ve hanelere de Fransız bayrağı çekilmesini emretmesi⁶⁰⁶ bu sinyallerden bazılarıydı. Ayrıca Fransız emellerine hizmet etmediği düşünülen Türk memurlarının daha seri şekilde kovularak⁶⁰⁷, yerlerine başta Ermeniler olmak üzere kendilerine koşulsuz hizmet edecek kişilerin getirilmeye başlanması, bölgeyi pek de parlak ve huzurlu günlerin beklemediğinin bir göstergesi gibiydi.⁶⁰⁸ Bununla birlikte 13 Aralık 1919'da Suriye Yüksek Komiseri'nin emriyle Urfa, Maraş, Antep sancaklarındaki Fransız ordularının komutanlığına atanan General Querette'in yayınladığı beyannamede kullandığı, “...Fransa hükümeti icraat ve vesayetkaranesini Suriye, Kilikya ve arazii şarkıye üzerine teşmil ediyor...Namuslu olanlar Fransa tarafını iltizam etsinler” şeklinde ifadeler söz konusu anlayışın Adana Vilayeti ile sınırlı olmadığını da bir ispatıydı.⁶⁰⁹

Öte yandan Antep'in Fransızlarca işgali⁶¹⁰, Urfa ve Maraş'ın da işgalinin kesinleşmesi⁶¹¹, bunun yanında Fransızların Halep bölgesinde askeri yığınak yapması ve işgal mıntıkasının Sivas ve Diyarbakır'a değin çekileceği yönündeki söylentiler

değişim yaşanacağı şeklinde yorumlanmıştır. Fakat Adana ve Maraş'taki Müslümanların “katliamına devam” edilmesi sebebiyle bu siyasetin “henüz” terkedilmediği de belirtilmiştir. Bkz. **H.T.V.D.**, Sayı.12, Ankara, Haziran 1955, Vesika No.316

⁶⁰⁵ Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 18 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 122**

⁶⁰⁶ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 29 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 59**; Adana vilayet hukuki işler müdürü, vali vekili ve diğer memurlar General Gouraud'yu karşılamak için zorla Mersin'e gönderildiği sırada bunların evde olmamasından istifade edilerek polislerce evlerine girilerek Fransız bayrağı bırakılmış, bayrakların asılmaması durumunda on beş lira para cezası uygulanacağını ifade edilmiştir. Bkz. Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Bab-ı Ali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 120**

⁶⁰⁷ 1920 yılının başlarında, Pozantı Müdürü Menyas Efendi, ardından Kaymakam Hilmi Bey Albay Brémond'un emriyle azledilmiştir. Bkz. Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 11 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 30**

⁶⁰⁸ On İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Osmanlı Ordusu Hümâyuna gönderilen şifre sureti, 11 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 147**

⁶⁰⁹ **H.T.V.D.**, Sayı.16, Ankara, Haziran 1956, Vesika No.415/a

⁶¹⁰ **H.T.V.D.**, Sayı.103, Ankara, Ocak 1997, Vesika No.2873

⁶¹¹ **H.T.V.D.**, Sayı.103, Ankara, Ocak 1997, Vesika No.2875

Osmanlı askeri kanadında tedirginlik yaratan gelişmelerdi.⁶¹² Yaşanan bu tedirginliğin ise haklı sebepleri bulunuyordu. Albay Normand'ın Türk yetkililere Diyarbakır'a gideceğini bildirilmesi,⁶¹³ öte yandan Kilikya Ermeni Psikoposu Kevod Kendighian'ın da bu süreçte Diyarbakır'a gitmesi, askeri kanattaki söz konusu hassasiyet ve şüpheleri doğrular nitelikteydi. Daha sonra ise Psikopos Kendighian'ın Diyarbakır'dan İstanbul'daki Patrik Zaven Efendi'ye yazdığı mektubun yanı sıra, Diyarbakır'da Bedros Zareshian'ın Beyoğlu'nda Sakızağacı'nda Ermeni Katolik Ruhbanhanesi'ne göndermek istediği diğer bir mektubun On Üçüncü Kolordu tarafından ele geçirilmesi ve bu mektupların içerikleri, duyulan şüphelerin haklılığını tamamen kanıtladı. Psikopos Kendighian'ın ele geçirilen mektubunda Kendighian Zaven Efendi'ye Diyarbakır'daki Ermeni Kilisesinde dört komitenin teşkilatlandırıldığını bildiriyor, bununla beraber *“evvelki Taşnaklar gibi değil bunların sözü ve özü birdir. Bundan böyle Osmanlıların fenerleri yani ışıkları baş aşağı oldu. Bizim ışıkları ve muvaffakiyetleri yakında size yazacağım.”* diyordu. Zareshian'ın mektubunda ise Diyarbakır'a gelecek Fransız Generalin (Albay Normand) kilisede yerinin hazırlandığı, 18 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşecek Ermeni küçük yortusunda bir ayaklanma çıkarılacağı ve Halep'te teşkil edilen Ermeni çetelerinin de bu ayaklanmaya destek vereceği açıkça yazılıydı. Bu ayaklanmanın finansmanı için de 6.000 liranın bir Ermeni murahhası tarafından temin edildiği bildiriliyordu.⁶¹⁴

Mektupta yazarlar Adana'dan yola çıkan Albay Normand'ın işgale sebep oluşturmak üzere Diyarbakır'a gittiği kanaatini uyandırmış, bu suretle Siverek'e gelmiş bulunan Normand'a On Üçüncü Kolordu yetkililerince Urfa'ya dönmesi tavsiye edilmiştir.⁶¹⁵ Bunun yanında Diyarbakır Müdafaa Hukuk Cemiyeti de

⁶¹² Erkan-ı Harbiye Kilis'teki gönüllü Ermeni taburundaki bir Ermeni askerinin Diyarbakır'da Nalbantyan isminde başka bir Ermeni'ye yazdığı mektubun içeriğine ulaşmış, mektupta *“iki ay sonra oraya gelecekleri, şimdi oradaki Ermeniler nasıl İslamların elinde esirse buradaki İslamlar da bizim elimizde esirdirler. Yarın orası da burası gibi olacaktır.”* şeklinde ifadelerin bulunduğu dikkat çekmişti. Bkz. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den Sadaret'e gönderilen yazı, 15 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 159**

⁶¹³ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den Sadaret'e gönderilen yazı, 15 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 159; TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.21, Celse.2, 29 Mayıs 1920, s.43

⁶¹⁴ On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye'ye yazılan şifrenin sureti, 16 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2543 G.10 lef 12**

⁶¹⁵ **A.b.**

Normand'a Urfa'ya dönmesi yolunda bir telgraf yazarak “Diyarbakır'a değil çete, kuva-yı muntazama bile gelmek istese bütün mevcut kuvvetleriyle müdafaa edeceklerini” bildirmiş, ayrıca bu vesileyle Maraş Sancağı'ndaki Ermeni faaliyetleri de protesto edilmiştir.⁶¹⁶

3.1.1. Yeni Vali Celal Bey'in Adana'ya Gelişi ve İlk İzlenimleri

Çukurova'daki ahali, İngilizlerin yokluğunda ve Fransızlarla baş başa kaldıkları bir ortamda kendilerine sahip çıkacak bir makam ve irade arayışı içerisindeydiler. Kasım 1919'da vilayete atanan yeni vali Celal Bey, halkın kendilerine sahip çıkmasını umduğu irade ve umudun timsali olarak Adana'ya geldi. Halk Celal Bey'i karşılamak üzere Adana Belediye Başkanı Mehmet Fuat Dıblan eşliğinde Pozantı'ya kadar gitmiş⁶¹⁷, Celal Bey ise gördüğü bu coşku karşısında hayretini gizleyemeyerek Babıali'ye, “*Padişahımızın selamını Adana ahalisine tebliğ ettim. Zavallılar başlarına gelen felaketi unutacak derecede sevindiler*” diye yazmıştı.⁶¹⁸

Celal Bey'in vilayete gelişinden yaklaşık bir ay sonra konuştuğu kişilere ve yaptığı çeşitli araştırmalara dayandırarak oluşturduğu rapor, Aralık 1919 ve Ocak 1920 itibarıyla vilayetteki atmosferi ve havayı koklayabilmemize olanak sağlamaktadır. Celal Bey'in vilayetin mevcut vaziyetine dair altını çizdiği önemli husus ve noktaları şu başlıklar altında toplayabiliriz.⁶¹⁹

- 1- Fransızların idare tarzlarında işgalin geçiciliğine delalet edecek hiçbir iz yoktur. Bilakis gün geçtikte daha çok yerleşmeye çalışmaktadırlar.

⁶¹⁶ A.b.

⁶¹⁷ Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, s.17

⁶¹⁸ Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Babıali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İf 120

⁶¹⁹ A.b.

- 2- Albay Brémond ve General Dufieux makamlarında kemal-i azimetle (kararlı şekilde) oturmakta ve Fransa'yı Adana'nın bir müstemlekesi addederek o suretle idare etmektedirler.
- 3- Bu adamların özellikle Brémond'un Türk düşmanı olduğu muhakkaktır. Brémond'un burada bazılarına "sen iyi adamsın ama Türkleri seversin" ve bazılarına da "Türkleri sevmeseydin iyi adam olurdun" dediğini duydum.
- 4- Brémond bugün Adana'da dışarıdan gelenlerle beraber 120.000 Ermeni'nin mevcut olduğunu ve bundan başka daha birçoklarının buraya geleceğini söylüyor ve her taraftan "Fransız idaresini isteriz" tarzında beyannameler almaya çalışıyor.
- 5- Brémond Türklere karşı olan nefretini saklamaya bile lüzum görmüyor. Selefim Nazım Bey'in oturduğu evin hazırlanması için telgraf çektiğim halde evi bir Fransız'a verdirmiş olduğunu buraya geldiğimde haber aldım. Bundaki maksadı beni müşkülata uğratmak ve Adana valisinin şahsi ikametgahı için lütuflarına sığınmaya mecbur etmektir.
- 6- Bayrak meselesi İstanbul'da işitildiği gibi tamamıyla doğrudur. Müslüman ahaliye Fransız bayrağı dağıtılmış ve asmayanlara para cezası uygulanmıştır. Bugün bile hükümet dairesi üzerinde Fransız bayrağı dalgalandığını gözlerimle gördüm.
- 7- Adana'da Türklere tatbik edilen cezaların emsaline başka yerlerde tesadüf edilemez. Mesela evinin balkonunda oynamakta olan Pamukçuzade Aziz Efendi'nin beş-altı yaşında olan kızı, Madame Brémond'un otomobiliyle geçtiği esnada aşağıya doğru tükürmüş, fakat tükürük otomobile isabet etmemiştir. Bu hareket-i cinayetkarane (!) çocuğun babasına 5.000 liraya⁶²⁰ mal olmuştur.

⁶²⁰ 5.000 lira para cezasını gösterir bir makbuz derhal çocuğun eline tutuşturulmuş, Celal Bey'in ifadesine göre bu makbuzun üzerinde cezanın "bir Avrupalı'yı tahkire cüret edildiğinden alındığı" açıkça yazmaktaydı. Celal Bey bu hususa, "demek tahkir edilen bir Asyalı olsaydı böyle yapılmayacaktı. Hep Madagaskar zihniyeti, hep bizimle Madagaskar ahalisini tefrik edememek cehaleti" şeklinde tepki göstermiştir. Bkz. Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 1ef 1**

- 8- Hükümet dairesinde Osmanlı memurlarına oturacak yer kalmamıştır. Albay Brémond önceleri yalnız kontrol vazifesi yapmak için iki odaya yerleşmişti. Bugün hükümet dairesi tamamen kendi işgallerinde sayılabilir. Valiye mahsus odalar alınarak vali, idare meclisinin toplandığı salona sürülmüş, vilayet defterdarı en alt katta sokak kapısının yanında bir odaya atılmış, hukuki işler müdürü, mektubi vekaletine getirilen zatın odasına sevk edilmiştir.
- 9- Vilayet'te memur kalmamıştır. Birçoğu görülen lüzum üzerine İstanbulca ait oldukları dairelerce azledilmiş oldukları halde buradan ayrılmalarına müsaade edilmeyen, yine bunların hizmetlerinde tutulan ve kanunen vekalet maaşı almaları lazım geldiği halde kendilerine asıl memuriyetlerinin iki misli maaş verilmekte olan şahıslardır.
- 10- Brémond tarafından hoşuna gitmeyip buradan gönderilen adamların yerine tayin edilen bir kısım memurlar da bizde kesinlikle mevcut olmayıp yine Brémond tarafından ihdas edilen memuriyetlerin sahipleridir. Bunların başında mülkiye müfettiş-i umumisi ünvanlı Ferit Paşa, benim odamın yanındaki odada oturmakta, vilayete gelen bütün yazışmaları açıp okumakta, istediklerini alıkoyup istediklerini bize göndermekte, İstanbul'a bağlı yerlere yazdığım bütün muhaberatı sansür etmekte, uygun görmediklerini yırtıp atmaktadır.
- 11- Bağlı idari yerlerin memurlarının vilayetle hemen hemen irtibatı kalmamış gibidir. Bunlar oralardaki Baş İdareci veya Guvernör denilen subaylarla muhabere etmekte ve onların emirleri altında iş görmektedirler.
- 12- Vilayet'te ne kadar Osmanlı memuru varsa o kadar da Fransa idare memuru var denilebilir. Halbuki Fransızlar idare işlerine karışmayacaklar sadece kontrol edeceklerdi. Bu kontrol bugün işlerin ayrıntılarına kadar müdahale şeklini almıştır.

13- Arz edilen bu durum Adana için günlük olaylardandır. Türklerin vahşi olduğu düşüncesini yayımladığı kitabında⁶²¹ ortaya koyan bu adam Türk vilayetlerinden birine Baş İdareci olamaz. Bu kişinin gönderilmesi için yardımda bulunmanızı istirham ederim.

4. FRANSIZLARIN ÇEŞİTLİ ALANLARDAKİ MÜDAHALE VE UYGULAMALARI

4.1. Eğitim Alanındaki Müdahale ve Uygulamalar

İşgal sürecince Fransızların göz ardı etmeyip üzerinde hassasiyetle durdukları alanlardan birisi de eğitim olmuştı. Bu sebeple eğitim, işgalden en çok etkilenen sahaların başında gelmekteydi. Bu husus vilayete gelen vali Celal Bey'in de dikkatinden kaçmamış, yaptığı araştırmalar sonucu vilayetteki genel eğitim sistemini “karmakarışık” olarak nitelemiştir. Vilayet'teki eğitim sisteminin “işgalin en büyük darbesine uğradığını” belirten Celal Bey'in bu düşünceleri sebepsiz değildi. Çünkü Fransızlarca işgal süresinde eğitim sahasında bir dizi oynamalar yapılmıştı. Bunlardan ilki Adana'daki Darülmüallimin'in ilga edilmesi, Darülmüallimat'ın da gece eğitiminden gündüze çevrilmesiydi. Darülmüallimat'ta eğitim vermek üzere İstanbul'dan da müallime getirilmediğinden, eğitim erkek hocalar tarafından verilmeye başlanmış, bunun yanında Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerini verecek hoca bulunamadığı için öğrenciler bu dersleri görmekten mahrum bırakılmışlardı.⁶²²

Öte yandan vilayetin bazı noktalarındaki Türk okulları lağvedilerek yerine Arapça ve Fransızca eğitim veren “Franko-Arap” okulları açılmış ve buralara yalnızca Arap çocukları kabul edilmeye başlanmıştır.⁶²³

⁶²¹ Albay Brémond'un Kahire bulunduğu sırada yazıp, yayımladığı “Notes Historiques et Géographiques Sur L'Arménie (Ermenistan ile İlgili Tarihi ve Coğrafi Notlar)” adlı kitaptan bahsediyor.

⁶²² Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/3**

⁶²³ **A.b.**

Eğitim alanındaki bir diğer müdahale Brémond'un emriyle Darü'l-Hilafeti'l Aliye medresesi adıyla bilinen medresenin “Adana medresesi” adı ile yeniden teşkil edilmesidir. Bu medrese otuz kırk kadar öğrenci ile akşam eğitim veren bir kuruma çevrilmiş, kurumun müdüriyetine ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası Umumi Katibi Zeynelabidin Efendi'nin babası, ayrıca Adana'da Fransız yanlısı yayın yapan Ferda gazetesinin de sahibi olan Fani Efendi getirilmiştir. Medresenin yeniden teşkil edilmesinin ardından müfredatta da değişikliğe gidilerek Arapça ve Fransızca derslere de yer verilmeye başlanmıştır. Türkçe dersleri ise tamamen kaldırılmamış, fakat Ferit Elyafı'nın emri üzerine Türkçe muallimliğine tahsis edilen maaş ödeneği kesilmiştir. Bununla beraber Mersin'de de birisi idadi olmak üzere altı okul bulunduğu halde, bunlardan dördü Mersin Askeri Valisi'nin emriyle lağvedilmiş, kalan iki mektepten birisi inas mektebi (kız mektebi), diğeri zekur mektebi (erkek mektebi) olarak iki ayrı ibtida mektebi (ilkokul) teşkil edilmiştir.⁶²⁴

Öte yandan vilayette bulunan yabancı okullar da, özellikle Ermenilerin geri dönüşüyle beraber, tekrar açılmaya başlamış, ayrıca Fransızlarca, Ermeni, Rum, Arap ve Türk eğitim kurumlarını canlandırmak için ödenek sağlanmıştır. Bu suretle 1921'e gelindiğinde Adana'daki faal yabancı okul sayısı on yediye ulaşmıştır. Bu okullardan yedisi Ermeni Apostolik Kilisesi Psikoposluğu, dördü Ermeni Protestan ve Katolik Kiliseleri ve altısı da yabancı misyonerlerce yönetiliyordu. Bunun yanında Mersin, Tarsus, Dört Yol ve Osmaniye'de de okullar yeniden açılmış, ayrıca savaş öncesi kapanan tüm Fransız misyoner okullarının yeniden açılması için de kaynak sağlanmıştır.⁶²⁵

4.2. SOSYAL ALANDAKİ MÜDAHALE VE UYGULAMALAR

4.2.1. Vilayet Dahilinde Kontrolsüz Fuşşiyatın Yasaklanması ve Bu Hususta Getirilen Çeşitli Düzenlemeler

⁶²⁴ A.b.

⁶²⁵ Moumdjian, a.g.m., s.475-476

Fransızların vilayette müdahalede bulundukları yerlerden bir tanesi de sağlık alanı olmuştur. Bu suretle hem vilayetteki sağlık sistemini kontrol altına alabilmek hem de toplum sağlığını tehdit eden, başta zührevi hastalıklar (frengi, bel soğukluğu vb.) olmak üzere, çeşitli salgın hastalıkların önünün alınması hedeflenmiştir. Halk sağlığı konusunda atılan en çarpıcı adımlardan birisi vilayette “gizli fuşşiyatın” yasaklanıp, sadece çeşitli kurallar çerçevesinde icrasını ön gören “emraz-ı zühreviyenin men-i intişarı” adıyla bir kararname yayımlanmasıdır. Burada “gizli fuşşiyat” ile kastedilen Fransızların bu hususta çizdiği çerçeve dışında her türlü fuşşiyatın önüne geçerek bu husustaki her türlü faaliyeti kontrol ve denetleme süreçlerine tabi tutmaya çalışmaktan ibarettir. Nitekim Osmanlı Hükümetince bu hususta zaten yürürlükte⁶²⁶ olan bir düzenleme olmasına rağmen Fransızlar bunu yok sayarak kendilerince uygun gördükleri bir takım düzenlemeleri yürürlüğe koymuşlardır. Fransızların bunu yapmaktaki amacı, vilayette toplum sağlığını göz önüne almalarının yanında, kendi iradeleri dışında cereyan eden her türlü faaliyeti inisiyatifleri altındaki bir mecraaya çekme isteği olarak yorumlanabilir. Çıkarılan bu kararnamede de söz konusu amacın izlerini görmek mümkündür. Örneğin, söz konusu faaliyetlerde bulunacak kadınların içerisinde fotoğraflarının olacağı ve pasaport mahiyetinde bir izin belgesi olması zorunlu kılınmıştır. Bunun yanında belli zaman aralıklarında ve seçilecek doktorlar tarafından bir sağlık taraması zorunlu kılınmıştır. Belirtilen yerlerin dışında ve çizilen genel çerçeve haricinde faaliyette bulunanlar içinse para cezasından hapis cezasına varan yaptırımlar öngörülmüştür. Sağlık taraması işlemi vilayet dışından gelecek eğlence kumpanyalarında bulunanlar için de zorunlu kılınmış, kontrolden geçmeyenlerin hiçbir şekilde faaliyetlerine izin verilmeyeceği de ifade edilmiştir. Söz konusu kontrol ve muayene işlemlerinden doğacak her türlü masrafın ve bu hususta görevli doktorlara ödenecek maaşların da belediyelerce karşılanması kararlaştırılmıştır.⁶²⁷

⁶²⁶ Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 21 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 54**

⁶²⁷ Söz konusu kararname şu şekildedir:

- 1- “Gizli fuşşiyat katiyen memnu olup akli on sekiz yaşından fazla kadınların aleni fuşşiyatına müsaade edilmiştir.

-
- 2- İcra-yı fuhuş etmekte olan kadınlar lakaal haftada iki defa tayin olacak gün, mahal, saat zarfında bu vazifeye memur edilen tabip tarafından muayene edileceklerdir.
 - 3- İcra-yı fuhuş eden kadınlardan her biri tabibin muayene-i sıhhiye neticesini yazacağı fahişenin fotoğrafını ılsak edileceği bir defterleri bulunacaktır.
 - 4- Gizli fuhuşiyatta bulunan veyahut bila-ihbar icra-yı fuhuş etmekte bulunan her kadına bera-yı tecziye tahsis edilecek bir mahale konulacak ve tekrarı halinde Şimal-i Düşman Arazisi hudutlarından tard edilecektir.
 - 5- Her fahişe tarafından ikamet edilmekte olan odalarda emraz-ı zühreviyenin men'i intişarı için de edevat ve ecza-yı lazıme bulunarak fevkalade nazif bir halde olacaklardır.
 - 6- Umumhaneci kadın ve erkekler ve umumhanedeki kadın ve erkek hizmetçiler tayin olunacak saat ve gün ve mahallerde muayeneye gelen tabipler tarafından muayene edileceklerdir.
 - 7- Muayyen bir mahalde bulunsun ve bulunmasın her umumhaneci kadın ve her erkek, hizmetçilerinin ve hanede bulunanların her birinin mevad-ı mesrudeye riayetlerini temin eyleyeceklerdir. Ve işbu mevada riayet zımında kefalet-i müteselsile ile mütekeffil olup aksi takdirde evrak-ı nakdiye-i Osmaniye'den on liradan iki yüz liraya kadar ceza-yı nakdi ve bir aydan altı yıla kadar hapis ile tecziye olunduklarından maada müessesenin katiyen veya muvakkaten seddi veyahut yalnız iş bu cezalardan biriyle tecziye olunur.
 - 8- Umumhaneci kadın veya erkekler ile bilerek fahişeler iskan veya muvakkat kabul ederek icra-yı fuhuşlarına müsaade edenler hakkında yedinci madde tatbik oluncaktır.
 - 9- Tabip tarafından hasta olduğu beyan olunan kadın derhal emraz-ı zühreviye tedavi hanesine veyahut beledi hastanesindeki hususi koğuşa yatırılacaktır. Hasta yahut umumhaneci tarafından mesarif-i iâşe ve ibate olmak bu hastanede kaldığı müddet zarfında yevmi evrak-ı nakdiye ile yarım lirayı tecavüz etmemek üzere bir tazminat ita kılınacaktır. İmraz-ı zühreviye ile malul olan kadınların hanelerinde tedavileri yedinci maddede beyan olunan şeraiti ile memnudur.
 - 10- İş bu kararnameye hareket etmeyen fahişeler derece-i hareketlerine evrak-ı nakdiye ile beş lira-yı Osmaniye'den yüz lira-yı Osmaniye'ye ve beş günden altı aya kadar hapis

4.3. VİLAYET MALİYESİNİN MEVCUT DURUMU VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR

4.3.1. Hayat Pahalılığı

Fransızların işgal sonrası vilayet maliyesinde kontrol ve denetim sağlama adına gerçekleştirmeye başladığı faaliyetlerin oldukça kötü tezahürleri olmuştu. Bu suretle vilayette düzenli bütçe kavramı kalmamış, diğer yandan emekli maaşlarının vilayet bütçesinden karşılanmasına müsaade edilmemesi büyük bir kesimi mağdur etmişti. Ayrıca vilayet muhasebesinde cereyan eden olayları takip etmek üzere Adana Defterdarlığı'na bir muavin atanmıştı. Ardından buna ilaveten ikinci bir

ve Kilikya Düşman Arazi-yi Meşgulesi hudutları haricine tebid veyahut bu cezaların yalnız biriyle tecziye olunur.

- 11- An-asıl Kilikya veya mahal-i mütecavire ahalisinden olup memleket adeti vechle umumi mahallerde çalgılı kantolarda icra-yı lu'biyat eden oyuncu, şarkı söyleyen veya muzikacı kadınlar yeni bir mahale geldiklerinde irae kılınacak bir tabip tarafından muayene olunacaklardır. Bunların muayene ve ahval-i hususiyeleri neticesinde fahişe kadınlar hakkında iş bu kararnamede zikrolunan mevada tatbiken haftada bir defa muayeneye mecburdurlar.
- 12- Fahişeleri muayeneye memur tabibin maaşatı belediyeden verilecektir. Umumhaneci kadın ve erkekler umumhane müstahdemin ve kadınları tarafından usul dairesinde polis idaresince tahsil kılınacak rüsum-u mesarif ve hastane mesarifinden maada ne tabibin muayenesi ne de tedaviler için başkaca hiçbir tahsisat verilmeyecektir.
- 13- Kadın ve erkek umumhanecilere tatbik olunan ceza-yı nakdiyeler hasılat-ı hususi-yi muayenelerin mesarif-i idamelerine veyahut fahişelerin tedavisiyle meşgul olacak müstahdemin-i sıhhiye maaşatına veya müessesat-ı hayriyeye sarf edileceği gibi polis tarafından fahişelere ve kadın erkek umumhaneciler ve iş bu hanelerde veya hususi mahallerde yerleşmiş olan meyhanecilerden tahsil olunacak rüsum-u muhtelif, harç ve vergiler de balada zikrolunan hususata tahsis kılınacaktır.” Bkz. Albay Brémond tarafından Adana Valiliği'ne gönderilen “gizli fuhşiyatın men'i ve emraz-ı zühreviyenin men'i intişarı hakkında kararname”nin sureti, 16 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 İef 55**

muavin daha tayin edilmiş, bu kişinin imzası olmaksızın Başdefterdar'ın herhangi bir yere yazı yazması ve karar vermesi yasaklanmıştı.⁶²⁸ Bundan ötürü 1920 yılı itibariyle Adana Vilayeti'nin genel maliyesi Celal Bey'in ifadesiyle “acınacak bir halde” idi.⁶²⁹

Vilayette artan enflasyon sonrası temel gıdaların ve günlük ihtiyaç malzemelerinin fiyatları büyük oranda artış gösterdi. Bu suretle ekmeğin fiyatı 2-3 kuruştan 14-15 kuruşa, etin fiyatı 8-10 kuruştan 40-50 kuruşa, şekerin fiyatı 6-7 kuruştan 50-55 kuruşa yükselmişti. Fyat artışının yansıdığı bir diğer alan da ev kiralari olmuş, tek odalı bir evin yıllık kirası 120-160 kuruştan 1000 kuruşa yükselmişti. Bu sebeple orta ve düşük gelirli aileler bu süreçte evsizlik sorunu yaşamışlardır.⁶³⁰

Vilayete gelişi sonrası Adana'daki hayatı “tasvir edilemeyecek derecede pahalı” bulunduğunu ifade eden Celal Bey'in yaşadığı bir olay da vilayetin mevcut ekonomik durumunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Celal Bey, vilayette göreve başlamasının ardından ilk ayki maaşı ile bir karyola satın almak istemiş fakat tüm maaşı dahi bunu satın almaya yetmemiştir. Celal Bey, ayrıca diğer tüm eşya fiyatlarının da bu minvalde olduğunu ve neredeyse her şeyin fiyatının İstanbul'dakinin iki katı olduğunu belirterek, maddi durumunun “şayan-ı merhamet” olduğunu da altını çizmektedir.⁶³¹

4.3.2. Bayındırlık İşlerindeki Fransız Kontrolü ve Bu Hususta Yaşanan Çeşitli Usulsüzlükler

İşgal sonrası vilayet maliyesini peyder pey ellerine alan Fransızların bu alandaki kontrol ve denetimlerini git gide artırdıklarını ve “diledikleri gibi” hareket

⁶²⁸ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 3**

⁶²⁹ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/1-2**

⁶³⁰ Moumdjian, **a.g.m.**, s.473

⁶³¹ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/6**

etmeye başladıklarını ifade etmiştik. Fransızlar buna paralel olarak vilayetin bayındırlık işlerinin doğrudan yönetim ve kontrolüne de başlamışlardır. Bayındırlık işlerine Contrôleur (Kontrolör) unvanıyla Bovasyo (?) adlı bir Fransız getirilmiş, bu alandaki bütün vilayet memurları da emrine verilmiştir.⁶³² Türkler ise bu süreçte başta inşaat olmak üzere tüm bayındırlık sahalarında iş yapmaktan adeta men edilmişlerdir. Bu suretle vilayette inşaat, yol yapım ve onarım vs. çalışmalar sadece Fransızlarca yürütülüyor, bu hususta yapılan harcamalar da vilayet bütçesinden karşılanıyordu. Örneğin Mart 1919'dan Ekim 1919'a kadar bayındırlık alanında sarf edilen meblağ sekiz milyon beş yüz bin kuruşa ulaşmıştı. Bu meblağ karşılığında yapılan işler Adana-Karataş yolunun üç, Adana-Misis yolunun yedi ve Adana-Tarsus yolunun iki buçuk kilometrelik tamir masrafiydi. Bunun yanında vilayete gelen Ermeniler için yapımına başlanan kerpiç barakalar için de yüz kırk beş bin lira harcanmıştı. Hatta barakaların yapımına ayrılan yüz kırk beş bin lira bunların inşasına yetmemiş, diğer yandan Ocak 1920 başında yağın şiddetli yağmurlarda barakaların bazı kısımları yıkılmıştı. Bu nedenle tamirat için kırk beş bin lira daha harcanması gerekmişti. Celal Bey barakaları yapan müteahhidin kırma talaş yerine kasten çakıl taşı kullandığını, bu yüzden yapılan tamiratın iki ay içerisinde tekrar bozulacağını ifade ederek bu hususta yapılan bir yolsuzluğa dikkat çekmektedir. Celal Bey, vilayetteki büyük-küçük bu tarz yol ve inşaat işlerinin sürekli Fransızlara verildiğini ifade etmekte “Adana şehir ve sancak guvernörü müşavir-i fenniyesi” unvanıyla Virilio adında bir Fransız'ın Adana şehrindeki bütün inşaat işlerini yürüttüğünü belirtmektedir. Celal Bey'in ifadesiyle bu kişi, “fiyat cetvelleri oldukça dolgun olmak şartıyla” şehirdeki bütün inşaat faaliyetlerini Brémond'un yazılı emriyle tekeline almıştı. Celal Bey, vilayette bu surette bir hizmet hakkı alabilen en küçük bir Fransız subayının bile resmi ve gayri resmi binlerce lira kazanabildiğini belirterek, durumu “bir yağmadır gidiyor” şeklinde özetlemiştir.⁶³³

4.3.3. Fransızların Vilayet Emlak Piyasasını Ele Geçirmesi

⁶³² Adana'dan mevsuk'ul kelim bir zattan On İkinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen rapor, 1 Şubat 1920. **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 134**

⁶³³ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/1-2**

Fransız işgal yetkililerinin emriyle vilayete ait bütün emvalin sarf ve tasarrufu “maliye müdürü” unvanıyla Kota (?) adındaki bir başka Fransız’a verilmiştir. Bu kişi Celal Bey’in belirttiğine göre bazen vilayete bağlı sancak ve kasabalara gitmekte ve buraların mal sandıklarından makbuz karşılığında otuz-kırk bin lira para almaktaydı. Bunun sebebi Fransız işgal idarecilerinin yaptığı “israflara vilayet gelirleri kifayet etmediğinden” vilayet havalisindeki gelirlere yönelmiş olmalarıydı. Buralardan toplanan paralar daha sonra parçalar halinde Adana mal sandığına teslim edilmekte, Celal Bey’in ifadesiyle, bazen bir senet yoluyla “sandıktan binlerce lira kaldırılmakta” idi. Öte yandan toplanan bu paraların nerelere sarfedildiği de bir muammaydı.⁶³⁴

Fransız işgal idarecilerince vilayet gelirlerini artırmak adına başvurulacak yollardan biri de vilayetteki emlaklara yeniden değer biçmek (tahrir-i müsakkafat), bunu yaparken de emlakların değerinin öncekinden nerdeyse sekiz-on misli fazla olacak şekilde belirlemektir. Hatta bu emlaklar arasında ederinin on beş misli fazlası yazılanlar da mevcuttu. Değer belirleme işi için Eylül 1919’da kurulan dört komisyon bir süre sonra yetersiz kalmış, bunun üzerine Ocak 1920’de beşinci bir komisyon daha teşkil edilmişti.⁶³⁵ Komisyona ise sadece Baş İdareci tarafından uygun görülenler seçilmekteydi. Komisyona seçilen üyeler ve katipler ilk önce “Kilikya İdare-i Mahalliyesi Müfettiş-i Umumisi” olan ve Celal Bey’e göre asıl vazifesi Brémond’a casusluk yapmak olan Ferit Elyafi’nin huzuruna çıkarılıyor, emlaklara sekiz-on mislinden aşağı bir değer biçmeleri halinde divan-ı harbe sevk olunmakla tehdit ediliyorlardı. Belirlenen değere itiraz etmek isteyen emlak sahipleri için ise itiraz hakkı usulen bulunmaktaydı. Fakat Celal Bey, komisyon içerisinde itirazları haklı bulunanlar olsa bile para ve sürgün cezasıyla yüz yüze kalma

⁶³⁴ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/2**

⁶³⁵ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/2-3**

korkusuyla bunların hiçbirinin itiraz edenin lehinde oy vermeye cesaret edemediğini ifade etmektedir.⁶³⁶

Ferit Elyafi, vilayette sadece emlak işlerinde değil birçok alanda valinin nüfuzundan bile fazla bir nüfuza sahip olarak ve doğrudan Brémond'a bağlı şekilde iş görüyordu. Elyafi, Celal Bey'in Adana'ya gelişinden itibaren, aynı Esat Bey'e yaptığı gibi, ona da göz açtırmıyordu. Celal Bey'e özel olarak gelen belgeler dahi "Ferit Paşa hazretlerine ibaresiyle" ilk önce kendisine yollanıyor, "Başadministratör'e atfen tensip buyurulmuştur veya buyurulmamıştır" şeklinde yazılacak ibareye göre belgeler işleme konuluyordu. Celal Bey, kendi riyasetinde kurulan meclis idaresinin kararlarının bile kendisine gelmeden Elyafi'ye gittiğini ve altında onun imzası olmadan bu kararların "beş paralık ehemmiyetinin" olmadığını ifade etmektedir.⁶³⁷

Celal Bey, yaşananlar karşısındaki çaresizliğini "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Adana Valisi veya Padişahın buradaki vekili olan adam bir odacı tayin ve azline muktedir değildir"⁶³⁸ şeklinde dile getirmekte, ayrıca kasten bir tartışma çıkararak vilayetten ayrılışına bahane uydurmayı bile aklından geçirdiğini ifade etmektedir.⁶³⁹

5. FRANSIZLARCA UYGULANAN ERMENİ MUHACİR İSKAN POLİTİKASI VE BÖLGEDE YARATTIĞI SORUNLAR

⁶³⁶ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/2-4**

⁶³⁷ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/3**

⁶³⁸ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 1**

⁶³⁹ "...Şu maruzatımın mübalağa veyahut fart-ı teessürle galeyan-ı hissiyata atf buyrulmamasını istirham ederim. Buranın ahvali o derece elemidir ki tezyid-i teessür için mübalağaya lüzum yoktur." Bkz. Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/3**

İngilizlerin çekilmesi sonrası vilayette ilk dikkat çeken hususlardan birisi Ermenilerin adeta akın edercesine Çukurova'ya gelmeye/getirilmeye başlamalarıdır. Esasen Çukurova'nın işgalinden beri Ermeniler bölgeye göç etmekte fakat bu göçler sistematik bir yapıda olmayıp, 1915 yılında Suriye bölgesine gönderilip çoğunlukla kendi inisiyatifleriyle geri gelen Ermeniler tarafından ve sadece belli başlı yerlere gerçekleştirilmekteydi. Özellikle bu meyanda Adana şehir merkezi işgal sonrası Ermenilerin oldukça yoğun şekilde göçlerine sahne olan yerlerin başında geliyordu. Bu suretle Mondros Mütarekesi'nden Ekim 1919'a kadar Adana'ya hem vilayet dahilinden hem Anadolu'nun farklı yerlerinden hem de ülke dışından olmak üzere 4.985 Ermeni gelmişti.⁶⁴⁰ Fakat Ekim 1919 itibariyle İngilizlerin bölgeden çekileceğinin kesinleşmesi üzerine Fransızlarca Ermeni muhacirlerinin Çukurova'da iskan edilmelerine yönelik sistematik bir program⁶⁴¹ yürürlüğe konuldu. Bu programın amacı Ermenilerin iddialarına dayanak yaratmak için bölge üzerinde bir Ermeni çoğunluğu vücuda getirmeye çalışmaktan ibaretti. Öte yandan bu süreç Osmanlı yetkililerince, özellikle Erkan- Harbiye tarafından, yakından takip ediliyor, ayrıca bu iskan programı Vilayet-i Şarkiye'den bir "Büyük Ermenistan" yaratmanın zorluğunun anlaşıldığının ve nispeten "daha kolay" olan mıntikalarda bu amacın takip edileceğinin bir ispatı olarak yorumlanıyordu.⁶⁴²

Söz konusu program çerçevesinde Ermeni muhacirleri trenlerle mütemadiyen Suriye bölgesinden⁶⁴³ ve Anadolu'nun pek çok noktasından bireysel ya da toplu

⁶⁴⁰ Gelen bu Ermenilerin 3337'si vilayet dahilinden, 16'sı Diyarbakır'dan, 16'sı Amerika'dan, 40'ı Malatya'dan, 5'i Samsun'dan, 5'i Maçka'dan, 45'i Ankara'dan, 1128'i Ankara ve Kastamonu havalisinden, 493'ü Sivas ve havalisindendi. Bkz. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen Mütareke'den Teşrin-i Evvel nihayetine kadar teksid-i nüfus için bazı mahallere gelip giden Hıristiyanlar, 17 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2570 G.4 lef 4**

⁶⁴¹ ".....Ermeniliğin Adana'da teksifi için kemal-i faaliyetle çalışıldığı ve muntazam bir muhaceret programı tertib edildiği....". Bkz. Erkan- Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 27 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 119**

⁶⁴² "....Vilayat-ı Şarkıyanın kolayca Ermenistan olamayacağını hisseden müttefikeyn (Fransız ve İngilizler), daha kolay olarak Adana Vilayetiyle, Antep, Maraş ve Urfa sancaklarından mürekkep olan mıntıkada bir Ermeni kesafeti (çoğunluğu) ihdasına (oluşumuna) karar vermiş ve bu maksatla Anadolu'nun her cihetinden birçok Ermeni ailelerini bu havalie hicret ettirmeye başlamıştı." Bkz. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen gizli yazı, 22 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 27**

⁶⁴³ Fransızlarca Ermenilerin Çukurova'ya götürülmesini desteklemeyen ve Suriye bölgesinden Çukurova'ya getirilen Ermenileri büyük devletlerin politika ve menfaatleri yönünde hareket ettirilen kişiler olarak değerlendiren Ermeni görüşleri de mevcuttur. 13. Kolordu Fırka Kumandanı Kenan Bey'in Mardin'de Ermeni papazlarıyla yaptığı görüşme bu hususta dikkate değerdir. Halep'ten

şekilde Çukurova'ya gelmeye/getirilmeye başlandı. Albay Brémond hatıratında getirilen bu Ermeniler için Fransızların “genel bir planının olmadığı” itirafında bulunmaktadır. Gelen Ermenileri barındırmak için bulunan ilk çözüm ise vilayetin çeşitli noktalarında baraka ve kulübeler inşa ettirilmeye başlanması olmuştur. Bundaki başlıca amaç büyük şehirlerde bir yığılmanın önüne geçmektir. Yapılan bu faaliyetler neticesinde Brémond, 1919 sonu itibarıyla Çukurova'daki Ermeni nüfusunun 120.000'e dayandığını iddia etmektedir.⁶⁴⁴ Ancak Fransızlar, başta Ermeni kamplarındaki sağlık sorunları olmak üzere birçok eleştiriye maruz kalmaya başladılar. Adana'da yayın yapan ve Hınçak Partisi'nin sözcüsü olan Tavros gazetesi bu hususta “hijyenik açıdan Adana” başlıklı bir makale yayımladı. Makale, kirli sokaklar ve pazarlar konusunda Fransız yönetimini eleştiriyor, temel hizmetlerin eksikliğinden duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu.⁶⁴⁵

Öte yandan Brémond, Adana Muhacirin İdaresi'ni de kendi uhdesine alarak, vilayetteki muhacirlikle alakalı tüm işleri kendi elinde topladı. Ayrıca muhacirin dairesindeki tüm memur kadrolarının azil ve tayin yetkisini de devralarak kendini muhacirler konusunda yapılacak her türlü işlemin ve alınacak her türlü kararın tek yetkili mercii haline getirdi.⁶⁴⁶ Bu karara gerekçe olarak Muhacir İdaresi'nin vazifesini yaparken ihmal ve tembellik gösterdiği, ayrıca “vilayet içinde faydasız bir külfet olduğu” ileri sürülmüş, bu suretle ilgasına karar verildiği ifade edilmiştir.⁶⁴⁷

5.1. Ermeni Muhacirlerinin Gelişi Sonrası Yaşanan Emlak Krizi ve Fransızların Bu Husustaki Uygulamaları

Çukurova'ya sevk edilmekte olan Ermeni muhacirlerin Mardin'e getirildikleri sırada, Ermeni papazları Kenan Bey'e “*Ermenilerin oradan oraya sürünerek perişan ve mütezarrir (zarara uğrayan) edilmekte olmasının kendilerini su-i tesir ettiğini*” belirterek, durumu İngiliz ve Fransızlar nezdinde protesto ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca papazlar, “*Ermenilerin düvel-i mutelifi tarafından ümit ettikleri müzaheret (arka çıkma) görmediklerini, Avrupalıların milletlerinin hakkını gözetmeyerek sırf kendi menfaatlerini takip eylemekte olduklarını*” söylemişlerdir. Bkz. On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne gönderilen şifre sureti, 22 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 120**

⁶⁴⁴ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.11

⁶⁴⁵ Moumdjian, **a.g.m.**, s.474-475

⁶⁴⁶ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 21 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 42**

⁶⁴⁷ Fransa Cumhuriyeti Doğu Bölgesi Yüksek Komiserliği'nden Sadaret'e gönderilen yazı, 20 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.3 lef 3**; Hariciye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, 3 Mayıs 1920, **HR. SYS. D.2556 G.3 lef 1**

Bölgeye getirilmekte olan Ermeni muhacirler konusunda Fransızların önünde duran en büyük sorun bunların nasıl ve ne şekilde barındırılacağı meselesiydi. Fransızlar bu konuda baraka ve kulübe inşası gibi çeşitli çalışmalara başlamışlar fakat getirilen Ermeni muhacirlerin sayısına göre bunlar o an için oldukça yetersiz kalmıştı.

Öte yandan, bölgenin iç kesimlerine gidecek Ermeniler ilk önce Mersin Limanı'na getirildiğinden, nakil vasıtalarının yetersizliği sebebiyle bunlar için gerekli iaşe ve barınmanın sağlanması konusunda da sıkıntılar yaşanıyordu. Bu sebeple Mersin'deki Ermeni Katolik ve Protestan Kiliseleri muhacirlerle dolmuştu. Yaşanan bu gelişmeler bölgede bir emlak krizini de beraberinde getirdi. Bunun yanında ev ve işyeri kiralarının da aşırı artış göstermesi, Fransızları bu hususta harekete geçmeye sevk etti.⁶⁴⁸

Brémond bu konuda, başta artan emlak fiyatlarının önünü almak amacıyla, çeşitli kararname çıkarmaya başlamıştır. Buna göre ilk olarak emlak sahiplerinin yapabilecekleri zam oranları mevcut kira bedelinin yarısını geçmeyecek şekilde sınırlandırılmış, eğer ev sahibi bu miktarın üzerinde bir bedel talep edecek olursa, talep edilen meblağ oranında bir para cezasının uygulanması öngörülmüştür. Bu hususlar dükkan ve işyerleri için de aynen geçerli sayılmıştır.⁶⁴⁹

Fakat çıkarılan bu ilk kararname emlak krizini çözmede oldukça etkisiz kalmış, bu hususta başka sorunlar baş göstermiştir. Ermeni muhacirler açısından yaşanan en önemli sorun kira mukavelelerinin çoğunlukla üç aylık periyotlarda toplu ödeme yapılacak şekilde yapılmasıydı. Mukavele esnasında da ev sahipleri genellikle ilk üç ayın kira bedelini peşin istiyorlar, bu durum bölgeye yeni gelen ve parasal açısından iyi durumda olmayan muhacirleri zorluyordu. Bunun bilincinde olan Brémond, çeşitli ek kararnamelerle bu sorunların da önünü almayı amaçlamıştır. Bu suretle ev sahiplerinin mukavele esnasında kira bedelini peşinen talep etmesi

⁶⁴⁸ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar I”, **Yeni Mersin**, 5 Mart 1946, s.2

⁶⁴⁹ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 14 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 21**; Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar II”, **Yeni Mersin**, 6 Mart 1946, s.2

yasaklanmış, (daha sonra yüz liradan aşağı olan bedelli kiralar için aydan aya, yüz liradan fazla olanlar içinse üç ayda bir ödenme yapılması şartı getirilmiştir)⁶⁵⁰, bundan önce yapılan kira mukavelelerinin ise bu kararnameye aykırı olduğu takdirde içeriğine bakılmaksızın geçersiz sayılacağı belirtilmiştir. Kararnameye uymayanlar hakkında da elli lira ile beş yüz lira arasında değişen para cezaları ile sekiz günden altı aya kadar hapis cezaları öngörülmüştür.⁶⁵¹ Diğer yandan Brémond, gerekli gördüğü kaza ve nahiyelerdeki emlakların kira ve satış işlemlerini ve bazı özel hususları, çıkarılan genel kararnamelerin dışında tutmuş ve bunları bizzat kendi onayına bağlayan ayrı kararnameler yayımlamıştır. Örneğin, Dört Yol, Erzin ve Yumurtalık'ta Brémond'un onayından geçmedikçe bir seneden fazla müddetli kira işlemleri ile emlak satış ve rehin işlemleri yasaklanmıştır.⁶⁵² Daha sonra bu uygulama gene ek kararnamelerle Adana, Mersin, Tarsus, Sis, Osmaniye'yi de kapayacak şekilde genişletilmiş, ayrıca buralarda bulunan boş ve dükkan olmaya elverişli yapıların şehir mutasarrıflıklarına bildirilmesi istenmiştir.⁶⁵³ Bunun yanında bölgede bulunan bir kimsenin gerek kendisi gerek ailesi için birden fazla ev kiralamasına da yasak getirilmiştir.⁶⁵⁴ Brémond bu yolla Ermeni nüfusun fazla olduğu yerlerde borçları yüzünden hacizli duruma düşmüş Ermeni sakin ve tüccarlarının çıkarlarını korumayı amaçlarken, öte yandan yeni gelen Ermeni muhacirlerin bir an evvel ticaret hayatına atılmasını temin etmek istiyordu.⁶⁵⁵ Çünkü Çukurova'da toplanmaya başlayan Ermenilerin çoğu “sermayesiz, sanatsız” olduğundan, kendilerine mümkün olan en kısa sürede bir uğraş vererek bu topluluğu işe yarar hale getirmeyi amaçlıyordu. Nitekim Celal Bey'e göre de “yüzde doksan dokuz Müslümanlara ait olan” taşınmazlara Ermenilerin yerleştirilmesinin başlıca sebebi de buydu. Celal Bey, ayrıca bölgeye gelen bu Ermeni topluluklarını, “tıpkı Amerika'nın keşfini müteakip oraya giden Avrupa serserilere” benzeterek bunların “Kilikya'ya altın toplamak” ve böylece kısa sürede zengin olmak için geldiklerini

⁶⁵⁰ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar III”, **Yeni Mersin**, 7 Mart 1946, s.2

⁶⁵¹ Baş Administratör Brémond tarafından yayınlanan 10 Eylül 1919 tarihli kararnamenin sureti, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 112**

⁶⁵² Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 22 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 80**

⁶⁵³ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar IV”, **Yeni Mersin**, 8 Mart 1946, s.2

⁶⁵⁴ Şeref Genç, “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar V”, **Yeni Mersin**, 9 Mart 1946, s.2

⁶⁵⁵ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.12

ifade etmiştir. Öte yandan, bölgeye gelen Ermenilerin savaş esnasında yaşananlardan dolayı Avrupalılar ve Amerikalılarca “bi-günah ve masum addedilerek” çeşitli yardımlara mazhar olduklarını belirten Celal Bey, hatta bu amaçla İngiliz ve Amerikalılar tarafından bölgede özel bir heyet tesis edildiğini ve bu heyetin açtığı imalathanelerde genç ve yaşlı fark etmeksizin fakir Ermeni kadın ve çocukların istihdam edildiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁶ Celal Bey’in ifade ettiği ve ayakkabıcılık, cam, kil üretimi, marangozluk, dokuma ve demircilik gibi pek çok alanda tesis edilen bu imalathane ve atölyeler yüzlerce Ermeni’yi istihdam etmiş, bununla birlikte yerel ekonomiyi de bir nebze olsun canlandırmıştır.⁶⁵⁷

5.2. Türk ve Müslümanların Mal ve Mülklerine El Konulması

Bölgeye gelen Ermeni muhacirleri iskan etmeye yönelik en radikal girişimler ise halk üzerinde sistemli şekilde uygulanmaya başlanan baskı ve sindirme politikaları ile gerçekleştirilmiştir. Bu suretle Müslümanların köyleri ve evleri sistemli bir şekilde yakılmaya ve tahrip edilmeye başlanarak yerel halka adeta bir pogrom uygulanmış, bu suretle bir “imha siyaseti” uygulamaya konulmuştur. Celal Bey’e göre bu uygulamalar “*buradaki Fransız memurların Müslümanları ve bilhassa Türkleri azaltmak için hiçbir fedakarlıktan çekinmediklerini ispat eder*” mahiyette cereyan etmekteydi.⁶⁵⁸ Amaç, halkı sindirmeye çalışmakla beraber, başta memur ve eşraf olmak üzere ahaliyi evlerini ve mallarını bırakarak bölgenin dışına kaçmaya zorlamak ve böylece gelmekte olan Ermeni muhacirlere yer açma sürecini bir kat daha hızlandırmaktı. Fransızlar bunda belirle ölçüde başarı sağlayacaklar, çeşitli uygulamalarla bölgeden kaçırılan ahalinin evleri ve malları Ermenilere verdirilmeye başlanacaktı.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ Celal Bey, yetişkin erkeklerin birçoğunun herhangi yardım görmediklerinden ya bir sanata girmekle ya da “kendisinden zayıfları soyarak ve öldürerek parasını almakla” geçimlerini sağladıklarını ifade etmektedir. Bkz. Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 1**

⁶⁵⁷ Moumdjian, **a.g.m.**, s.473-474

⁶⁵⁸ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 1**

⁶⁵⁹ Dalkır, **a.g.e.**, s.16

Sis (Kozan) ve Haçın (Saimbeyli) söz konusu sürecin en iyi gözlemlenebildiği yerlendendir. Bu sebeple 8 Mart 1919'da⁶⁶⁰ Sis Askeri Valisi (Gouverneur) olarak atanan Yüzbaşı Taillardat'ın bölgedeki faaliyetlerine değinmek gerekir. Taillardat'ın, Sis'e girişi esnasında zafer takı kurmayan Belediye Reisi Hüseyin Efendi'yi azletmesi Sis'te kısa zaman sonra yaşanmaya başlanacak hadiselerin adeta sinyali gibiydi. Taillardat çok geçmeden ulema ve eşraftan bazı kimselere çeşitli baskı ve tazyik uygulamaya başlamış, bunlardan birçoğunu bölgeden kaçırtmayı⁶⁶¹ da başarmıştı.⁶⁶² Kaçan ulema ve eşraf ise Kuva-yı Milliye'nin merkez üssü olan Develi'ye sığınmış ve bir müddet burada ikamete mecbur kalmışlardır.⁶⁶³

Bölgedeki Türk ve Müslümanlar üzerinde kurulan baskının en önemli aygıtlarından birisi Sis'te Yüzbaşı Taillardat tarafından kurdurulan Tesviye-i Mesalih Komisyonu olmuştu. Bu komisyon Ermenilerin şikayet ve davalarını görmek ve onların isteklerini yerine getirmek üzere⁶⁶⁴ olağanüstü yetkilerle kurulmuş bir yapıydı. Bu komisyon içerisinde Türk olarak yalnızca Halil Ağazade Hacı Ağa bulunuyordu. Komisyon çeşitli şikayetler sonrası toplanarak, bunları dinleyip değerlendiriyor ve genellikle Ermeniler lehine⁶⁶⁵ kararlar veriyordu. Öte yandan komisyonda bazen oldukça ilginç davalar da görülüyordu. Örneğin bu davaların

⁶⁶⁰ Julien Zarifian, "La Montee Du Kemalisme en Cilicie. 1919-1920: L'administration Française du Sandjak de Kozan Face au Natiolisme Turc", **Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Orientale et Le Monde Turco-Iranien**, 2004, No.38, s. 237, https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_2004_num_38_1_1751 (Erişim Tarihi: 17 Ekim 2020); Dalkır, **a.g.e.**, s.16

⁶⁶¹ Ermeni muhacirlerine yer açmak adına eşraf ve ahaliye karşı uygulanan bu tavrı uygun görmeyen Fransız askeri yetkilileri de mevcuttu. Örneğin; kaçan eşraftan bazıları yolda rastladığı bir Fransız subayına durumlarını anlatmışlar, Fransız subayı kendilerine yapılanları kesinlikle tasvip etmediğini ve "Fransız ordusuna sürülen bu lekeyi temizlemek" adına girişimlerde bulunacağını ifade etmiştir. Her ne kadar Fransız subayının bu husustaki samimiyetini kesin olarak bilemesek de, bir Fransız askeri yetkilisinin ağzından bu tarz sözler söylenmiş olmasının dikkate değer olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Yirminci Kolordu Kumandanlığı Vekaleti'nden Osmanlı Ordusu Hümayunu Baş Kumandanlık Vekaleti'ne gönderilen şifre sureti, 22 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 116**

⁶⁶² Dalkır, **a.g.e.**, s.18

⁶⁶³ Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım Bey'den Sadaret'e gönderilen yazı, 3 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 24**; Adana Vilayeti, yaşanan bu tarz olaylardan haberdar olmakta oldukça sıkıntı yaşıyordu. Çünkü yerel yetkililerin cereyan eden olaylarla alakalı hazırladıkları raporlar sansür idaresince alıkonularak çoğu zaman vali'ye verilmiyordu. Bkz. Adana Valisi Celal Bey tarafından General Dufieux'ya gönderilen yazının tercümesinin sureti, 8 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 58**

⁶⁶⁴ Moundjian makalesinde mahkemenin gördüğü dava sayısının sınırlı olduğunu, çıkan kararların ise sadece Ermenilerin lehine olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Moundjian, **a.g.m.**, s.,463-464

⁶⁶⁵ Zarifian, **a.g.m.**, s.238

birinde davacı olan Ermeni şikayetinde, “*Ben giderken (1915 yılından bahsediyor) Ahmet Ağa 20 altınlık ineğimi 3 liraya aldı. Bu inek 3 senede 3 yavru yaptı, günde 5 kilo süt verir, senede 1000 kilo eder. Bundan en az 100 kilo yağ çıkar, 100 kilo peynir olur. Yavruları ile tutarı 500 lira eder. Şimdiki rayiçle 2500 liradır. Ahmet Ağa bu parayı bana vermelidir.*” şeklindeki ifadesiyle haklı bulunmuştu.⁶⁶⁶

Öte yandan komisyonun verdiği karar ve hükümlerin istinaf ve temyiz yolu da bulunmuyordu. Zaten bu hususta herhangi bir yargı yolu bulunsada dahi Türkler lehine karar çıkması pek olası değildi. Çünkü işgal sürecince adli alanda yapılan müdahaleler yargıyı Fransızların güdümünde bir yapıya dönüştürmüştü. Bu hususta vali Celal Bey de “*umuru-u adliye insanı adalet kelimesinden nefret ettirecek bir hale gelmiştir*”⁶⁶⁷ ve “*Fransa namına burada tatbik edilen adalet itimat etmek pek büyük bir saflık ve hamakat olur. Burada Müslümanlar için adaletin esamisi bile yoktur*”⁶⁶⁸ şeklindeki ifadeleriyle vilayette adalet kavramının içinin ne derece boşaltıldığını vurgulamaktaydı. Bu sebeplerden dolayı verilen kararlara uymaktan başka halkın elinden bir şey gelmiyordu. Hatta halk arasında bu komisyona “Zorla Tesviye-i Mesalih Komisyonu” adı verilmesi durumun halk nezdinde kabullenildiğinin de bir göstergesi gibiydi. Komisyon eliyle Türklerin maddi açıdan zor durumlara itilerek işgalcilere itaate mecbur ve muhtaç edilmesine yönelik izlenen bu politika, Türklerin varlıklarının başta Ermeniler olmak üzere çeşitli gruplara verdirilmesine ve unsurlar arası bir servet aktarımının gerçekleştirilmesine de olanak sağlıyordu.⁶⁶⁹

⁶⁶⁶ Recep Dalkır hatıratında bu ilginç davalara dair birçok örnekler vermektedir. Yine o örneklerin bir tanesinde, ‘*Ermeniler sığır sürülerinin geçeceği yollarda beklerler, geçen sürülerin içinden beğendikleri sığır veya atları ayırırlar, komisyona müracatla, bunlar benimdi. Giderken Hasan Ağa’ya emanet etmişim, gelirsem geri alır, gelmezsem de helal olsun demişim. Madem ki geldim, mallarımı alıyorum. Şimdiye kadar ettiği faydalar için de 1800 lira tazminat isterim’ diye dava açardı. Komisyon hemen hükmünü verir, Ermeni’nin isteği yerine getirildi.*” Bkz. Dalkır, **a.g.e.**, s.20-21

⁶⁶⁷ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/3**

⁶⁶⁸ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 1**

⁶⁶⁹ Dalkır, **a.g.e.**, s.22

Tesviye-i Mesalih Komisyonu'nun yanında Taillardat'ın çeşitli bahanelerle, bilhassa zengin kesimden, ceza adı altında⁶⁷⁰ yüklü miktarda paralar alması⁶⁷¹, bölgedeki Ermenilere silah dağıtması⁶⁷², bunun yanında birçok kişiyi tehdit ederek bölgede adeta bir korku iklimi yaratması halkın kaçış sürecini hızlandıran diğer uygulamalardandı.⁶⁷³ Özellikle halktan zorla para toplamak bir müddet sonra Taillardat'ın ismiyle adeta özdeşleşmiş, Ekim 1919'a değin halktan topladığı para miktarı 15.150 lira ve 1600 altına ulaşmıştır.⁶⁷⁴

Sis'te halka baskı yapıldığı ve uygunsuz şekilde paralar toplandığına yönelik şikayetlerin artması üzerine İstanbul'dan iki Fransız subayı, Teğmen De Broussy ve Kont Debois, bölgeye gönderilmiş, Albay Brémond da bu subaylara meselenin Yüzbaşı Taillardat ile birlikte araştırılmasını emretmiştir. Taillardat, olayların tek sorumlusu olduğu halde, gene onun yaptığı sözde araştırma neticesinde halka baskı yapan ve kanun dışı para toplayan kişinin Polis Komiseri Hamdi Efendi olduğuna hükmedilip tutuklanmış, yerine de Ermeni bir memur atanmıştır. Yaşanan bu ilginç

⁶⁷⁰Söz konusu cezalar bazen “ya paranı ya canını” anlayışı çerçevesinde de kendisini gösterebiliyordu. Örneğin, Ceyhan Kazası ahalisinden Mustafa Oğlu İzzet Efendi çiftliğinde eşkiyayı muhafaza ettiği iddiasıyla Divan-ı Harp tarafından yargılanarak hakkında ya 10.000 lira ödemek ya da idam edilmek şeklinde bir karar verilmiştir. Ceyhan kaymakamı Çerkes İbrahim Bey'in girişimiyle yapılan pazarlıklar sonucu İzzet Efendi 3.200 lira para ceza ödemek suretiyle serbest bırakılmıştır. Bkz. Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Babıali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 120**

⁶⁷¹ Kuva-yı Milliye ile işbirliği iddiasıyla bölgenin ileri gelen zenginlerinden para alınması 1919 yılının sonları itibarıyla vilayetin birçok yerinde sık rastlanan bir olaydır.

Örnek vaka.1-Adana eşrafından Hamit Efendi Kuvayı Milliye taraftarı denilerek kendisinden dört bin lira istenmiş, vermediği takdirde vilayet dışına çıkarılmakla tehdit edilmiştir.

Örnek vaka.2- Ceyhan kazası eşrafından İzzet Efendi'ye on bin lira para cezası verilmiş, ödemediği takdirde kurşuna dizileceği söylenmiştir. İzzet Efendi beş bin lira vererek hayatını kurtarmıştır. Bkz. Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 7 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 61**

Örnek vaka.3- Ceyhan kazası eşrafından Fettah efendi çetelere yol göstermekle itham edilerek sorgusuz sualsiz kurşuna dizilmiştir. Bkz. Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 10 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 63**

⁶⁷² Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 26 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 118**

⁶⁷³ Yirminci Kolordu Kumandanlığı Vekaleti'nden Osmanlı Ordu-u Hümayunu Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderilen şifre sureti, 22 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 116**; Osmanlı Ordu-u Hümayunu Baş Vekaleti'nden Fransız İrtibat Zabiti Yüzbaşı Mougin'e gönderilen yazının sureti, 25 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 117**; Bölge dışına sürme işi kadınlara da uygulanabiliyordu. Örneğin, Kozan'da Ermenilerin korkusundan kocaları bölge dışına kaçan otuz kadın Konya'ya sürülmüştü. Bu sürülenler arasında Kozan müftüsünü kızı da bulunuyordu. Bkz. Adana Merkez Müftülüğü'nden Bab-ı Fetva'ya gönderilen yazının sureti, 7 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2878 G.9 lef 1**

⁶⁷⁴ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Sadaret'e gönderilen rapor suretleri, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 128/129**

olay Türk makamları tarafından tepkiyle karşılanmış, Fransız idaresinde ve Ermeni memurlar arasında bulunan Müslüman bir komiserin Ermeni jandarmaları aracılığıyla halkı hapsedip baskı yaparak para toplamasının mümkün olamayacağı ifade edilerek, Hamdi Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir.⁶⁷⁵

Öte yandan Taillardat, Haçin'de bulunan yüz mevcutlu bir jandarma bölüğüne kumanda etmek üzere Boghos, Kirkor ve Karabet isiminde üç Ermeni teğmen atamış, atanan bu subaylar işgalden beri Haçin'de meydana getirilmekte olan çete teşkilatlanmasının örgütlenmesinde de kilit rol oynamışlardı. Eşkîya ve firari arama bahanesiyle sindirilip, kaçmaya zorlanan Müslümanlardan boşalan evlerin bir kısmı söz konusu çetelere tahsis ettirilmeye başlanmış, evlerin diğer kısmı ise çetelere ait mühimmat deposu haline getirilmiştir.⁶⁷⁶

İngiliz kontrolünde önü nispeten alınan bu olayların İngilizlerin bölgeden çekilmesi sonrası artış göstermesi aslında beklenen bir durumdu. Nitekim Sis ve Haçin civarında başlayan söz konusu olaylar Kasım 1919 tarihi itibarıyla oldukça artış göstererek⁶⁷⁷ bölge geneline yayılmıştı. Hatta bu tarihten itibaren Ermenilerin yerel halkın evlerine gece yarısı düzenledikleri saldırılar neredeyse bir rutin haline gelmeye başladı. Bundan dolayı ahalinin bir kısmı bireysel ya da gruplar halinde bölgeden kaçmaya başladılar. Meydana getirilen olayların başlıca amacının Ermenilere yer açmak olduğunun farkında olan Türk yetkililer, “İzmir faciasının Adana’da aynen tatbik edilmekte”⁶⁷⁸ olduğunu, yaşananların önünün alınmaması halinde vilayette “Adana Türklüğü’nün imhası ve Ermenileştirilmesi gibi tamiri mümkün olmayan milli bir felaket” yaşanmasının işten bile olmadığı görüşündedirler. Bunun yanında yetkililerce yerel halkın maruz kaldığı saldırılar neticesinde silahlı müdafaa pozisyonuna geçebileceğine dikkat çekilerek buna imkan

⁶⁷⁵ Dahiliye Nezareti’nden Harbiye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 23 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 51**

⁶⁷⁶ **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 115**

⁶⁷⁷ Vilayette Ermenilerin Türklere karşı saldırılarının oldukça şiddetlendiği ve Ermenilerin “her gün nerdeyse on iki Müslümanı katlettikleri ve kuyulara attıkları”, söz konusu kuyuların sayısının ise “on beşi geçtiği” yazılan raporlara yansımaktadır. Bkz. Üçüncü Kolordu Kumandanlığı’ndan Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi’ne gönderilen şifre sureti, 16 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 24**; Üçüncü Kolordu Kumandanlığı’ndan Osmanlı Ordusu Hümayunu Başkumandanlık Vekaleti’ne gönderilen şifre sureti, 16 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 150**

⁶⁷⁸ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 20 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 25**

verilmemesi ve konunun siyasi mecralarda önünün alınması hususuna da vurgu yapılmıştır.⁶⁷⁹

Osmanlı yetkililerince Müslüman halkın silahlanmasına dikkat çekilmesi ise sebepsiz değildi. Özellikle Sis, Haçın ve Kadirli'nin köylerinde artan yağma ve katil olayları karşısında halk çetelere karşı köylerinde ufak silahlı grupları ikame etmeye başlamıştı. Bu durumun Ermeni çeteleri üzerinde caydırıcı bir etki gösterdiğinin anlaşılması başka köylere de örnek teşkil etmişti. Örneğin, Kozan'ın Hamam köyüne (Kozan merkezin 20 km güneyinde) Ermeni çeteleri tecavüzde bulunmaya teşebbüs etmiş, fakat köy halkı saldırıya uğrayan diğer köylerin akıbetini bildiğinden silahlarıyla çeteye karşı koymuşlardı. Bu durum çeteleri oldukça şaşırtmış, derhal Fransız askeri yetkililerine haber yollayarak köylülerin isyan ettiklerini söylemişlerdir. Teğmen Halil Bey Kozan'dan bir kuvvetle çeteyi takviyeye geldiyse de daha sonra köylülerin safına geçmiş, bunun üzerine Ermeni jandarma ve çeteleri Kozan'a çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁸⁰

Bu noktada halkın silahlanması karşısında Babıali'nin tavrına da değinmek gerekir. Bu hususta Babıali'nin genel görüşü Ekim 1919 itibariyle halkın silaha sarılmasının engellemesi yönündeyken Şubat 1920'ye gelindiğinde bu görüşlerde bazı değişiklikler yaşanması dikkat çekicidir. İngilizlerin çekilmesi sonrası Fransızların artan uygulamaları ve bunların yankılarının İstanbul'a aksetmesi neticesinde Osmanlı yetkilileri, bu durumun nereye kadar böyle gideceğini sorgulamaya başlamışlardır. Fransızların aşırı uygulamalarının halkta bir "aksu'l amel" meydana getirmesinin kaçınılmaz olduğu ifade edilerek, "istiklal ve istikbalinden emin olmayan halkın hukukunu bizzat muhafaza ve müdafaaya azim edeceğine" o esnada Maraş'ta başlayan şiddetli çatışmalardan daha büyük bir kanıt olamayacağı belirtilmiştir.⁶⁸¹

⁶⁷⁹ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 23 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 114**

⁶⁸⁰ Dalkır, **a.g.e.**, s.47,67

⁶⁸¹ Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen gizli yazı, 5 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 81**

6. KUVA-YI MİLLİYENİN FAALİYETE BAŞLAMASI SONRASI HALK ÜZERİNDE ARTAN BASKILAR VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR

6.1. Yargısız İnfaz

İlk olarak Toroslarda başlayan Kuvay-ı Milliye faaliyetlerinin vilayette de yavaş yavaş yankı yapmaya başlamasının ardından Fransızlar, özellikle Fransız ordusundaki Ermeniler, yerel halk üzerindeki baskıyı son derece artırdılar. Öncelikle şehir merkezlerinde meydana getirilen galeyanlarla Ermeniler çeşitli içtimalar düzenlemeye başlamışlar, bu içtimalar esnasında da çeşitli nutuklar eşliğinde “‘intikam naraları” atmışlardı.⁶⁸² Bu suretle halk arasındaki silahlı teşkilatlanma çalışmalarını durdurmak ve geliştirmekte olan Kuva-yı Milliye hareketinin önünü almak için bölgede ve bilhassa kasaba ve köy kesimlerinde faaliyet gösterecek çeşitli komiteler meydana getirilmeye başlandı. Çoğunlukla Fransız subayların gözetiminde⁶⁸³, Ermenilerden ve gönüllülerden oluşan ve “‘intikam komitesi”⁶⁸⁴ olarak adlandırılan ve yeni sistem silahlarla⁶⁸⁵ teçhiz edilen bu grupların kasaba ve köylere yollanması sonucu burada yaşayan ahali, üzerine gelen sistemli bir zulüm dalgasının etkilerini de hissetmeye başlamıştı.⁶⁸⁶ Bu dalga özellikle kasaba ve köylerde yaşayan yerli halk üzerine bir korku salmış, bu sebeple evlerinden dışarı çıkamamalarına sebebiyet vermişti. Bunun yanında On İkinci Kolordu Kumandanlığı’nca yaşananlardan ötürü vilayetteki Müslümanların bir toplu katliama

⁶⁸² On İkinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa’dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen şifrenin halli, 2 Şubat 1920. **TİTE**, K: 318, G: 18 B: 18-001

⁶⁸³ Ermenileri çeşitli vesilelerle destekleyen ve teşvik eden bir takım Fransız ve Ermeni subaylarının, Kuva-yı Milliye hareketinin gelişim ve teşmiline de doğrudan veya dolaylı katkı sağladığını ifade etmeliyiz. Örneğin, Fek’e de Yerebakan isimli bir köyde Hasan isminde birinin eşinin zorla alıkonarak fedai kumandanı Osep Çavuşla zorla evlendirilmesi, o civardaki mukavemet ve müdafaa fitilinin ateşleyicisi olmuştur. Hasan, şikayetleri dikkate alınmayınca Osep’i öldürmek istemiş, bunu başaramayınca dağa çıkmış ve zulüm gören diğer Türklerden müteşekkil bir çete kurmuştur. Bkz. Dalkır, **a.g.e.**, s.45-46

⁶⁸⁴ Ulukışla Emniyet Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 7 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 61**

⁶⁸⁵ Oluşturulan Ermeni gruplar yeni sistem mavzer tüfekleri ile donatılırken, Adana jandarma taburundaki erlere eski model martini tüfekler veriliyordu. Bkz. Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen gizli yazı, 17 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 62**

⁶⁸⁶ Ulukışla Emniyet Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 26 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 124**

maruz kalabilecekleri dillendirilmiş ve bu katliamı önlemek için de Harbiye Nezareti'ne daha aktif ve caydırıcı tedbirler alması tavsiye edilmiştir.⁶⁸⁷

“1- Adana'daki Ermeni askerlerinin ve Albay Brémond'un derakap (derhal) bölgeden alınması,

2-İngiliz askerlerinin behemehal (kesin biçimde) Adana'da ibkasının İstanbul vasıtasıyla serian temini,

3-Adana muhitinde Türk efkar-ı milliyesini canlandıracak muhafaza-i hukuku milliyeyi kafil bir kuvvey-i tehdidiye vücuda getirilmesi lazım geldiği.”

Vilayetin ücra köşelerine kadar yayılan bu Ermeni komitelerinin işgalin başındakinden daha saldırgan bir tutuma bürünmesinin esasen iki önemli nedeni bulunuyordu. Bunlardan birincisi halka yönelik saldırıları dizginleyecek bölgede bir İngiliz varlığının artık bulunmamasıydı. İkincisi ise bölgede hem Kara Yusuf çetesinin faaliyetlerinin devam etmesi⁶⁸⁸ hem de Kuva-yı Milliye hareketinin gelişimi ve yayılımı sonrası Fransız-Ermeni askerlerinin bunu bir gerekçe sayarak halka yönelik daha sert bir tutum takınmaya başlamalarıydı. Köy ve kasabalara dağılan Ermeni komitelerinin şüphelendikleri kişi veya kişileri “çetelerle ilişkisi vardır” diyerek sorgusuz sualsiz infaz etmeye başlamaları söz konusu sert tutumun en dikkat çekici örneğidir.⁶⁸⁹

⁶⁸⁷ On İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Osmanlı Ordu-yu Hümayunu'na yazılan şifre sureti, 10 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 145**

⁶⁸⁸ Kara Yusuf çetesi Ocak 1920 itibariyle faaliyetlerine devam ediyor, özellikle Ceyhan ovasındaki köyleri basıyordu. Bkz. 11. Fırka Kumandan Vekili Mümtaz Bey'den Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifre, 15 Ocak 1920, **TİTE, K: 320 G: 43 B: 43-001**

⁶⁸⁹ Amele taburundan bir Müslüman,“çetelerin postası” denilerek komiteler tarafından öldürülecekken, Fransız elbisesini giymiş diğer Ermeni askerleri tarafından komitelerin elinden alınmış ve hükümet dairesine götürülüp sorgulanmak istenmiştir. Fakat Ermeni komiteleri elleri bağlı olduğu halde bu kişinin arkasından yaklaşarak diğer askerler de yanında olduğu halde tabancayla katletmişlerdir. Ardından yere düşen cesede de on beş yirmi bıçak sokulduğu olay sonrası tutulan raporlarda yer almıştır. Bkz. Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 26 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 124**; Adana'da merkezde bulunan ve çoğunlukla Ermenilerin oturduğu Çarçabuk mahallesinde (günümüzdeki adı Döşeme mahallesidir) beş Müslüman çetelerle ilişkili oldukları gerekçesiyle kol, boğaz ve göğüslerinden çivi çakılmak suretiyle

Ermeni komitelerinin bu faaliyetleri bazen üst düzey işgal yöneticileri tarafından bizzat idare ediliyor, böylece çetelerle mücadeleye atfedilen önem ve hassasiyet gösterilip bir gözdağı verilmek isteniyordu. Bunlardan birisi Adana'nın güneyindeki İnnaplı köyünde yaşanmıştır. Ermeni komitelerine o sırada komuta eden “Adana Sancak İdare Memuru”, ayrıca Brémond'un da yardımcısı olan Albay Normand, Hacı Durak Ali isminde bir kişiyi “çetelerin postası” zannıyla kendi tabancasıyla ve herkesin gözü önünde infaz etmiştir. Ayrıca Ocak 1920'nin ortasına değin, “çetelerle berabersiniz” ithamıyla, çoğu tanınmış zengin tarım ağalarından⁶⁹⁰ olmak üzere Adana'da otuz iki, Ceyhan'da yedi, Osmaniye'de on sekiz kişi hiçbir şekilde mahkeme edilmeden sadece Albay Normand'ın emriyle kurşuna dizilmiştir.⁶⁹¹

Bu olaylar tüm bölgede büyük yankı uyandırmış ve Fransızların işgalin başından beri en şiddetli protestolarla karşılaşmalarına da sebebiyet vermiştir. Protestolar çoğunlukla Kayseri'deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından ve telgraf vasıtasıyla yapılmış ve Çukurova'da “Türk unsurunu yok etmek politikası”nın izlendiğinin altı özellikle çizilmiştir. Çukurova'da milli mücadelenin silahsız safhası olarak adlandırabileceğimiz bu protesto dalgası ile bir yandan yaşananlara sessiz kalınmayacağı mesajı verilirken, diğer yandan Çukurova'da milli ajansa sansür⁶⁹² uygulanması da göz önünde bulundurularak yaşananlara tüm ülkenin dikkatini çekme ve bölgeye yönelik bir kamuoyu oluşturma amacı güdüldüğü ifade edilebilir.⁶⁹³

hunharca katledilmişlerdir. Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 10 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 63**

⁶⁹⁰ Kayseri'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nden Sadaret'e gönderilen telgraf, 29 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 133**

⁶⁹¹ Adana Valisi Celal Beyefendi tarafından 21 Aralık 1919 tarihinde Bab-ı Ali'ye gönderilen mektubun sureti, 17 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 120**; Ulukışla Emniyet Müfettişliği'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 7 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 61**; Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 16 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 62**

⁶⁹² Adana Mebusu Suphi Bey'den Sadaret'e gönderilen yazının sureti, 26 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 lef 37**; **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s.56-57

⁶⁹³ ‘Kilikya’ya adalet dağıtmak ve asayişini sağlamak vaadiyle işgal eden Fransızların, Adana Vilayetine girdikleri günden beri adalet ve asayişin yüzü bile görülmemiştir. Orada Fransız yüksek görevli Brémond ve Normand'ın arzu ve sözleri kanun ve adalet yerine geçmektedir....Son günlerde sadece Ermenilerin iftiraları üzerine hırsız çeteleriyle alakadar diyerek, çoğu Ceyhan Kazasından olmak üzere namuslu ve zengin tarım ağalarından yirmi kişi kurşuna dizilmiştir. Acaba bu zavallılar hangi adaletli mahkemenin kararıyla idam edilmişlerdir. Adana'da Osmanlı yasalarının uygulanacağını ilan eden işgal kuvvetler, bu zavallıların idamında bu yasaları uygulamışlar mıdır?

Öte yandan hem yaşanan şiddetli olaylar ve hem de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin propaganda faaliyetleri sonucu Ekim-Kasım 1919 itibariyle Çukurova'daki halkın Fransızlara bakış açısının tamamen tersine döndüğünün çeşitli kesimlerce ifade edilmeye başlandığını belirtmek gerekir. Bu hususta hem bir iç gözlemci olarak Celal Bey'in hem de dış gözlemci olarak Pierre Loti'nin görüşleri dikkat çekicidir. İlk olarak Loti, eserinde Mayıs 1919 tarihinde Çukurova'ya gelmiş olan Fransız Yüzbaşı Robert'in yazdığı bir rapora atfen bu husustaki görüşlerini ifade etmektedir. Rapora göre Yüzbaşı, Mayıs 1919 itibariyle gittikleri en küçük köylerde dahi Türklerden konukseverlik gördüklerini, fakir köylerde bile kendilerine ikramda bulunulduğunu ifade etmekte, en ücra köyde bile Fransa'nın prestijinin gözlemlenebildiğini belirtmektedir. Loti, bu örnekten yola çıkarak Çukurova halkının en azından işgalin başında Fransa'yı bir "koruyucu" gibi görme eğiliminde olduğunu, Fransa'nın bu sayede "Doğu'da yüzyıllardır süregelen durumunu korumak için gereken sadık müttefikler" bulma imkanına sahip olduğunu ifade etmekte, fakat 1919 sonu itibariyle bu fırsatın bizzat gene Fransızların eliyle ortadan kaldırıldığının altını çizmektedir.⁶⁹⁴

Celal Bey'in de bu husustaki görüşleri Loti'ninkilerle paraleldir. Nitekim Celal Bey, özellikle Fransızca sayesinde, Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdinde hep bir önceliğinin var olduğuna dikkat çekerek "*Alman zabıtlarını kabul etmiş olduğumuz harp senelerinde bile ekser Alman zabıtlarıyla Türk zabıtlarının yekdiğeriyle anlaşmak için Fransız lisanıyla tekellüm ettikleri ve son senelerde Almanya ile olan münasebetimizin kesret-i umumiyesine rağmen bizde elsine-yi ecnebiyeye vakıf olanların yüzde doksanı ve elsine-yi ecnebiyeden lisanımıza nakledilmiş olan kitab-ı fenniye ve edebiyenin lakaal yüzde doksan beşi Fransız kitapları olması, Fransızların memleketimizde haiz oldukları rüçhanı maddeten ve*

Yoksa bu olanlar birkaç Ermeni'nin yalancı tanıklıklarına dayanan Brémond ve Normand'ın emri üzerine mi olmuştur ? Adana'da Türk unsurunu yok etmek politikasını varlığımızla uygar dünyaya karşı protesto ediyor ve Türklerin de bir hayat hakkı ve adaletle layık olduklarının kabul edilmesini istiyoruz." Bkz. Kayseri'de Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nden Sadaret'e gönderilen telgraf, 29 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 İef 133; Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, s.157

⁶⁹⁴ "Fakat biz (Fransızlar) onları (Türkleri) o kadar küçümsedik ve incittik ki; bugün bize sırt çeviriyorlar.....Bizim de sorumluluğuna ortak olduğumuz acımasız Yunan istilası, uyandırdığı öfkeyi kendimize karşı açığa vuruyor.. " Bkz. Loti, **a.g.e.**, s.82-84

fiilen ispat eder.” demektedir. Bunun yanında I.Dünya Savaşı’ndan önce Beyrut’ta bulunduğu esnada Müslümanlar da dahil olmak üzere ahalinin yaklaşık yüzde altmışının Fransız kültür ve medeniyetine “tarafdar” olduğunu belirten Celal Bey, Beyrut’ta birçok mağazanın Kuruş değil Frank hesabıyla işlem yapıp, halkın Fransız mallarına daha çok rağbet ettiğini de ilave etmektedir. Fransa’nın Türkiye nezdinde uzun müddet zarfında elde ettiği bu nüfuz ve kazanımların, başta Albay Brémond olmak üzere, Adana’da “birkaç izansız Fransız zabitanının hareket-i mecnunaneleri”⁶⁹⁵ yüzünden kaybolmaya yüz tuttuğunu ifade eden Celal Bey, “*Fransa’nın üç rubu asır zarfında sarf ettiği mesai-yi adide ile kazandığı rüçhan, Kilikya ve Suriye’de bir daha kazanılmamak üzere mahvedilmiştir*” şeklindeki sözleriyle bir bakıma yaşadığı kızgınlık ve hayal kırıklığını da yansıtmaktadır.⁶⁹⁶

6.2. Bölge Eşrafı Üzerindeki Sindirme Politikaları

Fransızların çeşitli nedenlerden ötürü hedef aldıkları grupların başında Çukurova’nın eşrafı geliyordu. Bunlar genellikle, Kuva-yı Milliye’ye destek verdiklerinden (özellikle parasal yardım) şüphelenilenlerle, Fransız işgal yöneticilerince kişisel sebeplerle hedef alınan gruplardan oluşuyordu. Fransız işgal yöneticileri bu kişi ve grupların bir şekilde uzaklaştırılması gerektiğine inanıyorlar, bu sebeple çeşitli bahanelerle bunları sindirme yoluna gidiyorlardı. Tarsus’un önde gelen eşrafından olan Sadık Paşa ve ailesinin yaşadıkları buna dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Sadık Paşa’nın oğulları Necmettin ve Şadi Bey ile muallim Muvaffak Ziya Bey, Kayseri ahalisinden olan Selami ve Kemal isimli iki şahsı öldürme planı yaptıkları gerekçesiyle Fransızlarca Tarsus’ta tutuklanmışlardır. Celal Bey Brémond’la bu olay hakkında görüştüğünde, evde ve çiftlikte yapılan aramalarda bu hususa dair bir belge bulunduğu, diğer başka belgelerin ise yok edildiğinin düşünüldüğü ve tutuklamaların da buna istinaden yapıldığı cevabını

⁶⁹⁵ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 23 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 65**

⁶⁹⁶ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 2 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 1**

almıştır.Celal Bey bunun üzerine Brémond’a, diğer belgeler yok edildiyse kendilerine en çok zarar verecek olan bu belgenin neden yok edilmediğini sorarak olayın akla yatkın olmadığını ifade etmiş, “*halbuki dimağı salim düşünenler ve biraz mantığı olan hiçbir kimse evlad ile oğul ve hemşirezade arasında verilen böyle tehlikeli bir karar için zapt varakası tanzime lüzum görmeyeceğini*” belirtmiştir.⁶⁹⁷ Celal Bey, ortada yüksek ihtimalle bir komplo olduğunu, ayrıca Tarsus Askeri Valisi Binbaşı Coustellier’in Sadık Paşa’ya karşı işgalin başından beri takındığı hasmane tavrı ve Selami ve Kemal Beylerin ailesiyle Sadık Paşa arasında elli altmış yıldan beri var olan zıtlığın da bunun en büyük göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Sadık Paşa’nın evinde yapılan aramada belge dışında bir de dürbünlü av tüfeği bulunmuş, birinci defa silah aramasının ardından ellerinde silah bulunanlardan ilk seferde yirmi beş lira ceza alınacağı ilan edildiği halde, Sadık Paşa’dan bu silah için tam bin sekiz yüz lira ceza tahsil edilmiştir. Celal Bey bu yaşananların Coustellier’in Tarsus’ta aylardan beri “Fransız idaresini isteriz” şeklinde almak istediği beyannameyi hiçbir Türk’ün imzalamamış olması ile yakından ilgisi olduğunu, Sadık Paşa’ya yönelik bu teşebbüsün Coustellier’in bu maksadına olumlu yönde hizmet edeceği düşüncesiyle gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.⁶⁹⁸

Fakat Celal Bey’in bu husustaki girişimleri etkili olmamış, görülen mahkeme neticesinde Sadık Bey’in oğulları Necmettin ve Şadi Beylerin beş yıl, muallim Muvaffak Ziya Bey’in ise iki yıl Çukurova’da ikametleri yasaklanarak, bölgeden sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁶⁹⁹

6.3. İstasyon ve Duraklarda Seyahat Güvenliğinin Tekrar Yok olması

⁶⁹⁷ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/4**

⁶⁹⁸ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 11 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 29**; Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 19 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 44/4**

⁶⁹⁹ Mıntıka-yı Şimaliye İdare-i Mülkiyesi Kontrol Başkumandanlığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen kararname sureti, 26 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 100**; Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 9 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 99**

İngilizlerin çekilmesi sonrası Osmanlı yetkililerini ve halkı endişelendiren hususların başında vilayetteki seyahat güvenliği geliyordu. İşgalin hemen sonrası, bilhassa tren ve istasyonlarda soygun, darp ve cinayetlerin ayyuka çıkması oldukça şiddetli tepkiye neden olmuştu. Bu konudaki şikayetler Ermeni askerlerinin Pozantı ve çevresini “mezbağa haline getirdiği” noktasına kadar varmış, bunun üzerine İngilizler duruma müdahale ederek önemli durak ve istasyonlara (özellikle Toros Tünelleri ve çevresine)⁷⁰⁰ Hintli Müslüman askerleri yerleştirmişlerdi. Askerlerin buralarda ikame edilmesiyle olayların önü önemli ölçüde alınmış ve bölgede seyahat güvenliği tekrar iade edilmişti. Fakat İngilizlerin çekilmesi sonrası Fransızlarca buralara yeniden Ermeni askerleri ikame edilmeye başlanması an meselesiydi. Bu da Osmanlı yetkililerinin farkında olduğu üzere, “İslahiye’den Çiftehan’a kadar” trenle seyahat eden yolcuların çeşitli hakaret ve saldırılara maruz kalacakları anlamına geliyordu. Ermeni askerlerinin Pozantı ve çevresine yeniden ikame edilmeleri halinde civar köylere saldırımları yüksek ihtimal dahilindeydi.⁷⁰¹ Nitekim kısa süre zarfında Fransızlarca bölgenin kuzeyinde bulunan demiryolu istasyonları İngiliz askerlerinden peyderpey devralınarak silahlandırılmaya başlanmış⁷⁰², Çiftehan, Pozantı ve Dörtöl gibi önemli geçit güzergahlarına yerleştirilen Ermeni ve Fransız askerlerinin yanında bu defa Senegalli askerlerden de istifade edilmeye başlanmıştır.⁷⁰³ Ardından bu civarlarda bazı olaylar da cereyan etmeye başlamış,⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.10

⁷⁰¹ Ulukışla Emniyet Müfettişliği’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazının sureti, 26 Ekim 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 İef 124**

⁷⁰² On İkinci Kolordu Kumandanlığı’ndan Harbiye Nezareti’ne yazılan şifre sureti, 16 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.2 İef 26**

⁷⁰³ Kolordu-yu Hümayun’dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen şifre, 27 Ocak 1920, **TİTE, K: 318 G:3 B:3-001**

⁷⁰⁴ Mesela, 5 Kasım 1919 tarihinde Çiftehan istasyonunun güvenliğinden sorumlu Fransız askerleri Ulukışla kasabasına bağlı İlifkin karyesine gelmişlerdir. Burada bulunan köylülerden para mukabilinde tavuk almak istemişler fakat köylüler “satılık tavuk yoktur” şeklinde cevap vermişlerdir. Bunun üzerine sinirlenen askerler silahla tavukları vurarak, götürmüşlerdir. Askerlerin köylere gelmeleri sık tekrarlanmaya başlamış, bu esnada evlerin kapıları zorla açılarak köylünün hayvanlarından erzaklarına kadar birçok malı soyulmuştur. İlifkin köyünde yaşanan olaylar hakkında yapılan soruşturma tutanağı için bkz. Evrak-ı tahkikiye sureti, 13 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 İef 19**; Aralık 1918 sonlarında Ermeni Lejyon’undan bir birlik Antakya ve Halep yolunda önemli bir geçiş noktası olan Belen (Beylan) köyüne konuşlandırılmış, bunlar yakaladıkları Türkleri katletmeye başlamışlardır. Bir sabah Belen’de halk tarafından yolda cesedi bulunan ve yapılan doktor incelemesinde Fransız süngüsü ile katledildiği sabit olan bir çiftçi, katledilen Türklerden yalnızca birisidir. Loti, **a.g.e.**, s.252-254

Fransız yönetimine bırakılan Pozantı-Cerablus demiryolu hattı üzerindeki makas ve köprülere de Ermeni askerleri ikame edilmiştir.⁷⁰⁵

Öte yandan Kasım 1919 itibariyle Irak ve Suriye'den Türk savaş esirlerinin gruplar halinde terhislerine devam ediliyordu. Bu askerlerin çoğu Anadolu'nun kuzeyine gitmekte ve bu esnada da mecburen Adana Vilayeti'nden geçmek durumundaydılar. İstasyon ve duraklarda Ermeni askerlerinin yeniden ikamesi terhis edilen bu askerlerin can ve mal güvenliğinin tehlikede olduğu, bölgeden geçiş esnasında askerlerin iase, iskan ve nakillerinin de sağlıklı şekilde yapılamayacağı anlamına geliyordu.⁷⁰⁶ Nitekim Şubat 1920 başında söz konusu öngörülerini doğrular nitelikte bir olay cereyan etmiş, esaretten dönüp memleketlerine gitmekte olan kırk kişilik bir kabile Ermeniler tarafından Pozantı-Gülek civarında topluca katledilmiştir.⁷⁰⁷

Bu suretle Osmanlı yetkililerinden Fransız yetkililerine seyahat güvenliğinin kesin olarak sağlanmasına yönelik birçok şikayet ve talep artarak aksetmeye⁷⁰⁸ başlamış, vurgulanan en önemli hususlardan olan Ermeni askerlerinin istasyon ve duraklara yerleştirilmemesi talebi Albay Brémond'u oldukça rahatsız etmiştir. Söz konusu şikayet ve talepleri kendisine bir akıl verme ve işine karışma olarak addeden Brémond, kendi askerini istediği şekilde istihdam edebileceğini, bu hususta yalnızca kendi amirlerine karşı mesul olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Osmanlı yetkililerince sürdürülen “ithamlar” karşısında şaşkınlık yaşadığını, çünkü istasyonlarda Ermeni askerleriyle Müslüman yolcular arasında yaşanan olayların kendilerince “meçhul” olduğunu söylemiştir. Böylesi bir şikayet silsilesinin devam

⁷⁰⁵ Hariciye Nezareti'nden Dört Yüksek Komiserliğe gönderilen nota, 5 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 70/71**

⁷⁰⁶ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 4 Kasım 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 110**

⁷⁰⁷ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'nden Sadaret'e gönderilen rapor suretleri, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 128/129**; Erkan-ı Harbiye Dairesi'nden On İkinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifre sureti, 18 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 45**; Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazı, 22 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 39**

⁷⁰⁸ 6 Kasım 1919 tarihinde Ulukışla civarında Fransız-Ermeni askerleri köyün erkeklerini darp ederek, bazı kadınlara da tecavüz etmişlerdir. Ayrıca Ömerli köyü civarında yedi Müslüman'ın gözleri oyulmuştur.

1919 Kasım ayı ortalarında esaretten dönen iki asker ile bir Müslüman bakkal trenden atılarak öldürülmüşlerdir. Bkz. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinden Sadaret'e gönderilen raporun sureti, 20 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 128/129**

edemeyeceğini ifade eden Brémond, bundan sonra istasyon ve duraklarda yaşanan bir olaya dair açık surette kişi-yer-tarih-saat vs. belirtilmedikçe bu hususta herhangi bir geri dönüş yapılmayacağını belirtmiştir.⁷⁰⁹

7. MARAŞ OLAYLARI SONRASI VİLAYETTE ARTAN HEYECAN VE YAŞANAN OLAYLAR

1920 başı itibariyle vilayette Fransız kontrolünün yayılması ile artan olaylar, bunun yanında Kuva-yı Milliye'nin bölgedeki faaliyetleri, Türklerle mesafeli olduğu aşikar olan Albay Brémond tarafından dahi görmezden gelinemeyecek bir seviyeye gelmişti. Brémond, özellikle Maraş'ta yaşanan çatışmaların⁷¹⁰ vilayetteki heyecanı artırması sebebiyle, şehrin ulema ve eşrafını makamında toplayarak son yaşanan gelişmeler hakkında açıklama yapma gereği duymuştur. Toplantıda Brémond, vilayette sadece Türklerin değil her sınıf halkın heyecan içinde olduğunu, söz konusu heyecanın bazı sebeplerinin ise dış kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Brémond'un bu dış kaynak göndermesi, şüphesiz vilayetteki Müslüman yerel halkın Kuva-yı Milliyeciler tarafından galeyana getirildiği iddiasının üstü kapalı bir ifadesiydi. Çünkü toplantının yapıldığı tarihten birkaç gün önce Fransızlar Maraş'ta Kuva-yı Milliye tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış, bu durum Fransızlarda adeta bir şok etkisi⁷¹¹ yaratmıştı. Toplantıda çeşitli mahallere silah gönderildiğine yönelik iddialara da cevap veren Brémond, bunun doğru olmadığını fakat ihtiyaç halinde böylesi bir tedbire başvurulabileceğini ifade ederek Fransa'nın yeterli kuvvete sahip olduğunu ve yakın zamanda vilayete vapurlarla taze kuvvetler geleceğini belirtmiştir.⁷¹²

⁷⁰⁹ Albay Brémond'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 24 Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 107**

⁷¹⁰ Maraş'ta yaşanan çatışmalar oldukça şiddetli geçmişti. Kuva-yı Milliye tarafından şehir ablukaya alınmış, yaklaşık 20 gün süren çarpışmalar sürecince çıkan birçok yangın sebebiyle Maraş'taki evlerin neredeyse yarısı tahrip olmuştu. Robert Zeidner eserinde 1957 yılında şehri ziyaret ettiğini ve hasarın izlerinin hala belirgin şekilde görülebildiğini ifade etmektedir. Bkz. Zeidner, **a.g.e.**, s.180-181

⁷¹¹ **A.e.**, s.183

⁷¹² Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf sureti, 17 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 110**

Bu noktada Brémond'un Ermenilere silah verilmediği yönündeki söyleminin gerçeği yansıtmadığını belirtmek gerekir. Celal Bey'e göre vilayetteki Ermenilere silah verilmesinin Fransızların Maraş'ta uğradıkları yenilgi ile yakından alakası vardır. Şöyle ki; Celal Bey, yenilgi sonrası Fransızlarla beraber Maraş'tan ayrılan Ermenilerin sayısının 4.000'i bulduğunu, bunlardan yaklaşık 2.000'nin yolda donarak öldüğünü, ayrıca Adana'ya dört yüzden fazla yaralı Ermeni askerinin getirildiğini belirtmektedir. Yaşananlar olaylar sonucu Ermenilerde Fransızlara yönelik büyük bir öfke oluştuğunu belirten Celal Bey, Doktor Nakkaşyan adında bir Ermeni'nin Adana Ermeni Kilisesi'nde yaptığı konuşmada Fransızlar aleyhinde küfür derecesine varan sözler sarf ettiğini ifade etmektedir. Vilayet'te oluşan "harp şehri manzarası"⁷¹³ neticesinde hükümet dairesinde Fransız memurlarının görev yaptığı odaların bile mitralyöz ve bombalarla korunmaya başlandığını, Fransız kadınlarının bile çarşı ve pazarlarda silahlı muhafızlarla gezdiklerini ifade eden Celal Bey, Fransızların Adana civarındaki Ermeni köy ve mahallelerine⁷¹⁴ silah ve bomba göndermesinin⁷¹⁵ bir bakıma kendi aleyhlerinde oluşan bu tesirleri giderme amacı taşıdığı görüşündedir. Ayrıca bu tarz olayların Müslüman halkı korkuttuğunu ve asayişin sağlayacak hiçbir vasıtaya sahip olmadığını belirten Celal Bey, Maraş olaylarından sonra Fransız memurlarının fikri anlamda bir "denge kaybı"⁷¹⁶ yaşadığını ve kimseye "söz anlatmanın mümkün olmadığını" ifade etmektedir.⁷¹⁷

Öte yandan toplantıda Fransa'nın işinin "anasırı yek-diğerine çiğnetmek" olmadığını vurgulayan Brémond, vilayetin herhangi bir tarafında bir isyan belirtisi görmediğini, Maraş olayları üzerine memlekette bir heyecan oluşmuş olsa da bunun

⁷¹³ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1920 tarihli telgrafın sureti, 22 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 141**

⁷¹⁴ Adana'dan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne gönderilen telgrafın sureti, 24 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 144/145**

⁷¹⁵ Fransızların ihtiyaç halinde kullanılmak üzere dağıttıkları silahlardan Celal Bey'in tespit edebildiklerinin yerleri ve adetleri şu şekildedir: Protestan Kilisesine 200, Asuri Kilisesine 11, Zinarlı ve Çarçabuk mahallelerine 250, Akçamescit mahallesine 100, Kozan Sancağında oluşturulan Kürt ve Çerkes gönüllülerine 2.000, Beledelik'e 100, İncirlik köyüne 50, Şeyh Murat köyüne 35, Tanrıverdi köyüne 15, Ceyhan'a 150 adet. Bkz. Adana Valisi Celal Bey'in Konya'da Harbiye Nezareti vasıtasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrenin sureti, 25 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 54**

⁷¹⁶ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 23 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 65**

⁷¹⁷ Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Şubat 1920 tarihli telgrafın sureti, 22 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 142**

kısa süre sonra biteceğini söyleyerek durumun kontrol altında olduğu izlemine vermeye çalışmıştır. Bununla birlikte Fransızların “bu darbenin altında kalmayacağını” söyleyen Brémond, yaklaşmakta olan Ermeni Vartan Yortusu’na dikkati çekmiş, eğer o zaman da “bazı akılsız ve münasebetsizliğe cüret edenler” olursa Fransız kuvvetlerinin asayişini derhal sağlayacağından tüm Müslüman ahalinin emin olmasını istemiştir.⁷¹⁸

Fakat Brémond’un bu açıklamaları toplantıda bulunan kimseyi tatmin etmemiş, toplantının ardından İstanbul’a gönderilmek üzere vali, ulema ve eşraf tarafından Vilayet’in mevcut durumunu tasvir eden ortak bir telgraf kaleme alınmıştır. Yazılan bu telgraf Şubat 1920 sonu itibarıyla Adana Vilayeti’nin ve ahalisinin içinde bulunduğu çaresiz durumun anlaşılmasına olanak sağlayan bir mahiyettedir. Telgrafta mevcut durum, “hayatımızı emniyette görmüyoruz” şeklinde özetlenerek barış konferansının Wilson Prensiplerini esas alarak haklarında olumlu bir karar vereceği umuduyla aylardır her türlü aşağılama ve saldırıya “tahammül” edildiği, sadece “sabır ve sükun dairesinde” bir mukavemet gösterildiğinin altı çiziliyordu. Ayrıca yarım milyon Müslümanın bir Fransız Albayı’nın “su-i idaresi yüzünden” felakete sürüklendiği, söz konusu durumun⁷¹⁹ bir müddet daha devamı halinde halkın “şimdiye kadar uğradığı felaketlerin cümlesini unutturacak derecede” felaketlere sürüklenmesinin işten bile olmadığı vurgulanıyordu. Bunun yanında Osmanlı ve İtilaf yetkililerinden oluşan müşterek bir komisyonun da acilen bölgeye gelerek durumu yakından görüp tayin etmesi isteniyordu.⁷²⁰

İçerisinde valinin de bulunduğu bir kısım halkın Maraş galibiyetinden sonra dahi Kuva-yı Milliye’ye karşı mesafeli olmaları ve halen çözüm merciini İstanbul olarak görmeleri dikkat çekicidir. Bu husus Adana Valisi Celal Bey’in vilayetin kaza

⁷¹⁸ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgraf sureti, 17 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 110**

⁷¹⁹ Fransızların “çete korkusuyla” Şubat 1920’den itibaren vilayette aldıkları olağanüstü tedbirler, halkı paniğe sevk etmiştir. Bu suretle, bir müddet şehir dışına çıkışlara izin verilmemiş, istasyon civarına tel örgüler çekilmiştir bunun sonucunda yayılan heyecan dalgası Şubat sonu itibarıyla doruğa çıkmıştır. Vilayetteki Müslümanların çoğu korkudan dükkanlarını kapatmıştır. Bkz. Adana Valisi Celal Bey’in Konya’da Harbiye Nezareti vasıtasıyla Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği şifrenin sureti, 25 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 54**

⁷²⁰ Adana’dan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’ne gönderilen telgrafın sureti, 24 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 144/145**

ve köylerindeki yetkilileri çetecilik faaliyetlerine karşı dikkatli olunması yolunda tembihlediği telgrafların içeriğine de yansımaktadır. Celal Bey, Mart sonu itibariyle ki Kuva-yı Milliye'nin Haçın, Feke, Kozan hareketleri da başlamıştı, yerel yetkililere uyarı mahiyetinde gönderdiği telgraflarda çeteciliğin “mekruh bir faaliyet” olduğunu ifade ederek, her türüne karşı durulmasını istemiştir. Celal Bey, bazı memurların Kuva-yı Milliye'ye katıldığı yönünde haberler aldığını, bu memurların memuriyetlerini tamamen kaybettikleri gibi gelecekte de memur olma şanslarını yitirdiklerini belirtmektedir.⁷²¹ Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin hız kazanmasına ve İstanbul'dan Kuva-yı Milliye aleyhine yayımlanan fetvaya⁷²² paralel olarak dini motifli referanslara ağırlık verdiği dikkat çeken Celal Bey, “Kemalci çetelere” ne suretle olursa olsun vergi verilmemesini, bunun “günah” olduğunu, ayrıca çetelerle mücadele ve mukavemetin “dini gereklilik” olduğunu ifade etmiştir.⁷²³ Öte yandan Celal Bey, Kuva-yı Milliye'nin vergi toplamaya başlaması, ayrıca yaklaşan hasat zamanı ürünleri kaldırmada yaşanacak sıkıntıları da göz önüne alarak, çetelere katılıp pişman olanlara karşı af çıkarmış, böylece yaşanacak maddi kayıpları en aza indirmeyi hedeflemiştir.⁷²⁴

Celal Bey'in çeteciliğe karşı olan tavrının asıl sebebi, salt bir Kuva-yı Milliye karşıtı olması değildir. Nitekim Celal Bey, vilayete gelişinden kısa bir süre sonra Sivas Kongresi'nin Adana hakkındaki kararlarını bilmediği için bu konuda bilgi istemiş, bu suretle Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine Sivas Kongresi karar ve beyannameleri gönderilmiştir.⁷²⁵ Celal Bey'in asıl korkusu ise bu tarz çetecilik faaliyetlerinin işgalin daha yaygın ve kalıcı olmasına yol açacağı⁷²⁶ ve bu suretle barış konferansında vilayet hakkında verilecek kararın olumsuz etkileyeceğini düşünmesidir. Bu bağlamda görüşlerini “vilayetin mukadderatı çetecilikle

⁷²¹ Adana Vilayeti'nden Mülhakat'a gönderilen telgrafın sureti, 29 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 9**

⁷²² “Fetva-yı Şerife Sureti”, **Peyam-ı Sabah**, 11 Nisan 1920, No: 493; “Fetva-yı Şerife Suretidir”, **Tasvir-i Efkâr**, 11 Nisan 1920, No: 3022

⁷²³ Adana Vilayeti'nden Mülhakat'a gönderilen telgrafın sureti, 27 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 8**

⁷²⁴ Adana Vilayeti'nden Mülhakat'a gönderilen telgrafın sureti, 16 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 8**

⁷²⁵ **H.T.V.D.**, Sayı.16, Ankara, Haziran 1956, Vesika No.419

⁷²⁶ Adana Vilayeti'nden Mülhakat'a gönderilen telgrafın sureti, 16 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 8**

halledilemez’’ şeklinde özetleyen Celal Bey, vilayetin kaderinin barış konferansının vereceği ‘‘adaletli karara’’ bağlı olduğuna inanmakta ve Fransız yönetimine karşı açık bir tavır almaktan geri durmaktadır.⁷²⁷ Celal Bey, bunun yanında ‘‘*burada Fransız memurları yalnız kontrolle iktifa etseler ve bilhassa ahali-yi İslamiyeyi tahammül-ferse bir tazyik altında bulundurmasalardı çeteciliğin bu vilayete sirayetini men etmek mümkün olurdu*’’ şeklindeki ifadeleriyle olayların gelişim sürecinde Fransız işgal memurlarının sorumluluğuna da dikkati çekmekteydi.⁷²⁸

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, Celal Bey’in civar kaza ve mutasarrıflıklara yazdığı ve genel olarak Kuva-yı Milliye’yi yeren mahiyetteki telgrafları, daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile Celal Bey arasında tartışma konusu olmuştur. Celal Bey’in Dahiliye Nezareti’ne yolladığı ve gene Kuva-yı Milliye’yi eleştirdiği bir telgrafi da yine bu minvaldendir. Söz konusu telgrafında Celal Bey, ‘‘Maraş’la Adana arasındaki Milli çetelerin telgraf hattı tahrip ettikleri ve tamire gelen telgraf çavuşlarını tehdit eyledikleri’’, bu sebeple Adana’da heyecan oluştuğu ve ‘‘bunun neticesinden fenalık çıkacağı’’ şeklinde ifadeler kullanmış, fakat bu ifadelerin kendisine Fransızlarca ‘‘kerhen ve mecburen’’ yazdırıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu her ne kadar doğru olsa da, resmi ağızdan böylesi ifadelerin sarfedilmiş olmasının yurtiçinde ve yurtdışında olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtmiş, ardından Celal Bey’e bir talimat göndererek ‘‘yapılan bu mühim hatanın tamir ettirilmesi için’’ derhal harekete geçmesini istemiştir.⁷²⁹

8. KUVA-YI MİLLİYE’NİN TEŞKİLİNİN BÖLGE TİCARETİNE ETKİSİ

8.1. Fransızlarca Silifke-Mersin Arasında Bir Gümrük Teşkili

⁷²⁷ Adana Vilayeti’nden Mülhakat’a gönderilen telgrafın sureti, 29 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 9**; Celal Bey’in Yirminci Kolordu’ya gönderdiği gizli bir yazıda Maraş ve civarındaki Kuva-yı Milliye faaliyetlerinin Çukurova’ya sarkması halinde buralarda bulunan Ermenilere karşı iyi davranılması, ‘‘aksi halde Ermenilerin tamamıyla Fransız tarafını iltizam’’ edeceklerini ifade etmesi, yine onun söz konusu endişelerinin bir yansımasıydı. Bkz. **H.T.V.D**, Sayı.16, Ankara, Haziran 1956, Vesika No.421

⁷²⁸ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 17 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 10**

⁷²⁹ **H.T.V.D**, Sayı.18, Ankara, Aralık 1956, Vesika No.467

Bölgenin sınır hattında bulunan ticaret noktalarında Kuva-yı Milliye teşkili sonrası Fransızların bu noktalardan giriş-çıkışlara yönelik hassasiyeti artmış, başta tüccar olmak üzere buralardan geçen Türk ve Müslümanlara şüpheli gözlerle bakmaya başlamışlardır. Silifke bu durumun en yoğun yaşandığı yerlerin başında gelmektedir. Fransız işgal mıntukasında bulunmasa da Silifke’de Kuva-yı Milliye’nin oluşumu ve bu oluşumun şehir ve kasabalarda yankı yapmaya başlaması Fransızların dikkatlerini özellikle Silifke-Mersin yoluna çevirmesine sebep oldu. Silifke’de Kuva-yı Milliye oluşumundan ötürü telaşa kapılan Fransızlar, Mersin-Silifke arasındaki karakollara ve şüphelendikleri evlere baskınlar yapmaya başlamışlar, ayrıca Kuva-yı Milliye’ye yardım yataklık yaptıkları iddiasıyla birçok kişiyi tutuklamışlardır. Bir müddet sonra Kuva-yı Milliye’nin Silifke’den Mersin yönüne baskın yapacağı tarzında çeşitli söylentilerin yayılması sonucunda ise Silifke ve Silifkeliler Fransızlarca adeta fişlenmiş, bu sebeple Mersin’de ne kadar Silifkeli varsa, özellikle tüccarlar, takibata alınarak tutuklanmaya başlanmıştır. Hatta ticaret maksadıyla Silifke’den Mersin’e oradan Beyrut’a gitmiş olan Emin Efendi adında Silifkeli bir tüccar Fransızlarca Beyrut’ta bulunup tutuklanmış, ardından Mersin’e getirilmiştir. Tüccarların tutuklanmasının en önemli gerekçesi Kuva-yı Milliye’ye casusluk yaptıkları⁷³⁰ ve merkezler arası haber taşıdıklarıydı. Bu olaylardan dolayı Silifkeli tüccarlar tutuklanacakları korkusuyla artık Mersin’e gidememeye, dolayısıyla mallarını satamamaya başlamışlardı. Bu durum Silifke’nin ekonomisi üzerinde oldukça kötü tesirler yapmış, Silifke-Mersin ticaretini adeta durma noktasına⁷³¹ getirmişti.⁷³²

⁷³⁰ Örneğin, Silifke-Mersin arasında ticaret yapan Veysel Efendi Mersin’e geldiği sırada Kuva-yı Milliye’ye casusluk yaptığı gerekçesiyle Fransızlarca tutuklanmıştır. Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 1 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 157**

⁷³¹ Silifke dışında Karaman üzerinden Adana’ya gelen tüccarlar da çeşitli saldırılara uğramaya başlamışlardır. Örneğin, Karaman tüccarlarından Çelebioğlu Ferit ve Musa Efendiler alışveriş için Adana’ya gittikleri sırada Mersin’de tutuklanmışlar, bir suçları olmadığı halde Adana Ermeni çeteleri tarafından paraları zorla alınarak hapsedilmişlerdir. İşgal altında bulunan bölgelerdeki bu gibi tecavüzlerden ötürü hiçbir Müslüman tüccar buralara ayak basmaya cesaret edememeye başlamış, bu durum büyük ekonomik zararları da beraberinde getirmiştir. Bkz. Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal Paşa’dan Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya gönderilen şifrenin sureti, Ocak 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 87**

⁷³² Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı. 1 Aralık 1919, **BOA, HR. SYS. D.2555 G.4 lef 157**

Silifke ve Silifkelilere yönelik çeşitli takibat ve tutuklamalar, Fransızların bu husustaki hassasiyetlerini gidermemişti. Bu sebeple Fransızlar, hem Silifke-Mersin yolunu ve hem de bu yol üzerinden yapılan ticareti kontrol etme maksadıyla birtakım girişimlerde bulunmuşlardı. Bunlardan en dikkat çeken Mersin'in yaklaşık 30 km. batısında bulunan Tömük'te Fransızlarca bir gümrük teşkil edilmesidir. Bu uygulama ile Silifke yönünden gelip başta Mersin olmak üzere tüm bölgeye getirilecek mallardan Tömük gümrüğünden geçiş esnasında yüzde 11, bu yolun aksi istikametinde taşınan mallar içinse yüzde bir oranında vergi alınması kararlaştırılmıştır. Öte yandan Tömük'ten transit olarak Mersin'e gelecek olan buğday, arpa ve hayvan Tömük Gümrük İdaresi tarafından verilen ve gidilecek yeri gösterir bir belge almak şartıyla depolanmalarına gerek olmaksızın Suriye'ye ihraç edilebilecekti. Bu kararnameye uymayan tüccarlar ise elli beş lira ile beş yüz lira arasında değişen para cezaları ve bir aydan bir seneye kadar değişen mahkumiyetler ile karşı karşıya kalacaklar, hatta “hükümet menfaatine” satılmak üzere mallarına da el koyulacaktı.⁷³³ Fakat söz konusu gümrüğün ömrü uzun sürmemiş, 2 Mart 1920 tarihinde Fransız Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud tarafından ilga edilmiştir.⁷³⁴ Gouraud'nun bu kararının altında yatan sebep, tesis olunan gümrüğün bölge ticaretine olumsuz etki etmesi, ayrıca gerek sert kış şartları gerekse işgal ortamı yüzünden verimsiz geçen 1919-1920 yılı zirai sezonunun yaratacağı olumsuz etkileri daha da artırmamak olarak değerlendirilir.⁷³⁵ Zira Celal Bey de çete faaliyetlerinin vilayet ziraati üzerindeki olumsuz tesirlerine dikkat çekmiş, Mayıs 1920 sonlarında başlayacak hasatta bu faaliyetlerin devamı halinde Adana'nın “bu sene için açlığa mahkum” kalma tehlikesi yaşayabileceğini ifade etmişti.⁷³⁶

⁷³³Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen kararname sureti, 24 Şubat 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 37-38**

⁷³⁴Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserliği'nden Sadaret'e gönderilen yazı, 2 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 70**; Hariciye Nazırı Sefa Bey'den Maliye Nazırı Faik Bey'e; Dahiliye Nazırı Hazım Bey'e gönderilen yazı, 1 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 69**

⁷³⁵General Gouraud Çukurova'da sert geçen kış mevsimi dolayısıyla mevcut hububatın gelecek mevsim hasadına kadar yeterli olmadığını belirterek, bölgeye gerekli miktarda hububat sevki için mülki ve askeri yetkililere talimat verilmesini istemiştir. Bkz. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen yazı, 29 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 64**

⁷³⁶Adana Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazının sureti, 23 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 65**

9. FRANSIZLARIN ANADOLU HAREKETİ İLE İLK TEMASI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA-GEORGE PICOT GÖRÜŞMESİ

Fransızlar Çukurova'daki müstakil işgalleriyle birlikte başlattıkları uygulamalara karşı gerek halkın gerekse Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin göstermeye başladığı tepkilerden oldukça telaşa düşmüşlerdi. Albay Brémond hatıratında Sivas'tan bölgenin birçok yerindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine ve çeşitli uluslararası makamlara çekilen telgraflardan ve bu telgrafların yarattığı etkiden özellikle bahsetmektedir.⁷³⁷ Bunun yanında Fransızların işgal mıntikasının sınırlarında vücut bulmaya başlayan silahlı teşkilatlar⁷³⁸ ve bu teşkilatların şehirlerde yankı yapmaya başlaması, öte yandan Suriye'deki Arap milliyetçilerinin de Türk milli hareketini örnek alma eğilimleri, hatta Suriye Arap Ordusu'nda komutanların Türk ordusunda hizmet etmiş kişiler arasından seçilmeye başlaması Fransızları endişeye sevk eden diğer etmenlerdendi.⁷³⁹ Dolayısıyla milli mücadele hareketinin sadece Çukurova'daki faaliyetleri değil, Suriye'deki faaliyetleri de Fransızları huzursuz eden bir faktördü. Yaşanan gelişmeler Fransız yetkililerince artık göz ardı edilemeyecek bir seviyeye gelmiş, bunlar yazılan resmi raporlara da yansımaya başlamıştı. Örneğin 27 Kasım 1919 tarihli bir Fransız raporunda “.....*Türklere kendileri ile ilgilenmek istediğimizi göstermekte acele etmediğimiz takdirde, Mustafa Kemal'e bağlı ulusal güçler bize karşı gerilla savaşı başlatabilir ve bizi uzun maceralara sürükleyebilirler*” şeklinde ifadeler Fransızların gelişmekte olan Türk direnişine karşı artan duyarlılığını yansıtıyordu.⁷⁴⁰

Öte yandan Osmanlı Bankası'nın Paris komitesince kurulan ve Türkiye'deki mali ve sınai büyük Fransız şirketlerinden meydana gelen “Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız Çıkarları Topluluğu” da 20 Ekim 1919'da Başbakan Clemenceau'ya bir muhtıra vererek Çukurova'daki belirsiz ortamdan ve bölgede

⁷³⁷ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.37

⁷³⁸ George Picot'nun Sivas'a doğru hareket ettiği esnada dahi Fransız işgal mıntikasının sınırı Müdafa-i Hukuk Teşkilatları ile çevrilmeye devam ediyor, 1 Aralık 1919'da Mut Müdafa-i Hukuk Teşkilatı vücuda getiriliyordu. Bkz. **Kurtuluş Savaşında İçel**, s.112-113

⁷³⁹ Cemal Güven, **Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri**, Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s.90; Yavuz, **a.g.e.**, s.52

⁷⁴⁰ Yavuz, **a.g.e.**, s.50

kesin bir politik statünün olmayışından duyulan rahatsızlığı dile getirdi. Muhtırada mevcut belirsiz durumun uzamasının en çok Fransa'nın çıkarlarını zedeleyeceği, Türk dış borçlarının 60%'ının temsilcisi bulunan Düyun-ı Umumiye'deki Fransız payının savaş atmosferinde zaten yeterince zarar gördüğü ve barış antlaşması imzalanmadığı müddetçe bu durumun sona ermeyeceği konusunda hükümet uyarılıyordu. Öte yandan bu muhtıra, 1920 yılı içerisinde daha resmi bir şekle bürünecek Fransız-Türk yakınlaşmasının gelişiminde Fransız sermayedarların, dolayısıyla ekonomik gerekçelerin önemli rol oynayacağını da bir işaretiydi.⁷⁴¹

Fransızlar bu sebeplerle işgal sınırlarında daha tehlikeli boyutlara ulaşması muhtemel bu hareket ile temas kurma gereği duymuşlar, bu suretle Suriye'de Fransız Yüksek Komiseri olarak bulunan George Picot görevini 19 Kasım 1919'da General Gouraud'ya devrettikten sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Beyrut'tan Sivas'a gitmiştir. Picot'nun Sivas'a gidişini⁷⁴², Fransa'nın mevcut duruma bir çözüm bulma ve Suriye'de daha fazla karışıklıktan kaçınma ihtiyacının doğal bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir.⁷⁴³

Picot Sivas'a gitmeden önce Kayseri'ye uğramış ve Ali Fuat Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede Picot, Fransa'da yakında bir kabine değişikliğinin olacağını ve Aristide Briand'ın Başbakan olup her şeyin değişeceğini ve buna inanılmasını istemişti. Ardından “*Fransız milletinin siyaseti Mösyö Briand'ın siyaseti gibi Orta Şark'ta Türk ekseriyetinin bulunduğu bir kıtada kuvvetli ve müstakil bir Türkiye devletinin teessüs edebilmesidir*” demiş, bunun sağlanabilmesi için de Çukurova'da “*kanlı müsademelerin önüne geçilebilmesi her iki tarafın çıkarına*” olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁴

Picot, Ali Fuat Paşa ile görüşmesinin ardından 4 Aralık'ta Sivas'a giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Görüşmede Picot, Fransız Hükümeti'nin Türklere karşı olan muamelelerinin yanlış olduğunu ve bu durumun Fransa'nın bölgedeki

⁷⁴¹ A.e., s.85-86

⁷⁴² Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s.459-461.

⁷⁴³ Gontaut-Biron, **a.g.e.**, s.337-338; Güven, **a.g.e.**, s.91

⁷⁴⁴ Güven, **a.g.e.**, s.92

çıkarlarını baltaladığını belirterek Mustafa Kemal Paşa'nın isteğini sormuştur.⁷⁴⁵ Cevap olarak kendisine, Erzurum ve Sivas Kongre beyannameleri okunmuş, Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ta Ermenilerden kaynaklı olaylardan bahsedilerek bu bölgelerdeki işgallerden vazgeçilmesi, eğer vazgeçilmezse maddi ve manevi tüm imkanlarla işgallerin karşısında durulacağı ifade edilmiştir. Yapılan görüşmelerin sonunda Picot, Suriye'yi "müstemleke" yapmaya kararlı olduklarını, fakat Çukurova'da elde edilecek iktisadi ayrıcalıklar ve bazı özel şartlar karşılığında Çukurova ile beraber Antep, Urfa ve Maraş'tan Fransız ordusunun çekilebileceğini⁷⁴⁶, gizli kalmak şartıyla sulh konferansında diğer devletler tarafından yapılan işgallerin de kaldırılması için kendilerince gayret gösterilmesinin ihtimal dahilinde olduğunu ifade etti.⁷⁴⁷ Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, "Bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir....Fransızlar için yalnız Kilikya meselesi vardır. Bunun halli esnasında sizin için birinci olan meselede bazı hususati görüşebiliriz" diyerek açık kapı bırakmış, Picot da cevaben bu konuları tatbik edebilmek için ancak Paris'e gittiğinde çalışmaya başlayabileceğini ve sulh yapılıncaya kadar Çukurova dahilinde hiçbir hareket yapılmamasını rica etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bunu kabulle beraber bölgenin Fransız işgal sahasında olduğunu, Ermenilerden ahaliye yönelik bir hareket olursa mesuliyet kabul edilmeyeceğini ve bu gibi hareketlerin önünün Fransızlarca alınması gerekliliğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa mecliste yaptığı konuşmalarda Picot'nun bu hususlarda kati olarak söz verdiğini, hatta Sivas'tan çeşitli noktalara tebligat yaptığını söylemektedir. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Çukurova'da işgal kuvvetlerinin başındaki Fransızların "başka adamlar olduğunu", ayrıca "bilhassa Kilikya dahilinde bir miralay vardır ki Brémond. Bu İslam düşmanı ve Ermeni hamisi bir adamdır. Tazyikten bir an bile tevakki (sakinme) etmedi ve bunun bir neticesi olarak ahali-yi İslamiye'ye tecazüvatta bulundular ve birçok memurini tevkif ettiler. Ahali-yi İslamiye kendilerini muhafaza etti. Neticesi itibariyle vaka büyüdü...."⁷⁴⁸ şeklindeki ifadeleri ile Çukurova işgalinin devamı noktasında

⁷⁴⁵ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.2, Celse.4, 24 Nisan 1920, s.5

⁷⁴⁶ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.2, Celse.4, 24 Nisan 1920, s.5-6

⁷⁴⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz 1. Cilt*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.438-439; Güven, a.g.e., s.92-96

⁷⁴⁸ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.2, Celse.4, 24 Nisan 1920, s.6

Fransızlarda, özellikle askeri kanatta farklı anlayış ve görüşlerin mevcut olduğuna da dikkatleri çekiyordu. Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa'nın söz konusu ifadeleri, Picot ile yapılan görüşmenin neden bir netice vermekten uzak kaldığı ve bölgede çatışmaların niçin artarak devam ettiği sorularına da bir cevap mahiyetinde değerlendirilmelidir.

Her ne kadar olumlu bir neticeye varmasa da Mustafa Kemal Paşa-George Picot görüşmesinin şüphesiz en önemli sonucu Fransızlarla Anadolu hareketi arasında yarı resmi de olsa bir görüşmenin gerçekleşmiş olmasıdır.⁷⁴⁹ Nitekim Ortadoğu'yu büyük ölçüde şekillendiren bir anlaşmanın isim babalarından olup, aynı zamanda Fransa'nın Suriye Yüksek Komiserliği'ni yapmış bir ismin Beyrut'tan Sivas'a kadar gelmesi, o esnada gayriresmi bir mahiyette olan Anadolu hareketi için kuşkusuz önemli bir kazanımdır. Öte yandan Picot'nun Çukurova'da verilecek ekonomik ayrıcalıklar karşılığında Fransa'nın Çukurova ile birlikte diğer güney bölgelerinden çekilebileceğini söylemesi görüşmenin bir diğer önemli noktasıdır. Picot'nun bu sözleri, Çukurova işgalinin büyük ölçüde ekonomik sebeplerle gerçekleştirildiğinin bizzat Picot'un ağzından itirafı olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Picot'nun Mustafa Kemal ile yaptığı bu görüşmenin gayriresmi de olsa Fransa'nın “dış politikasının bir uzantısı” olduğu muhakkaktı. Dolayısıyla görüşmenin Fransız Hükümeti'nin bilgisi dışında yapıldığını düşünmek uzak bir ihtimaldir.⁷⁵⁰ Bunun yanında Picot'nun Sivas'a yaptığı bu ziyaret Fransız siyasetinde Ermenilere ve Çukurova'nın geleceğine yönelik bir dönüm noktası teşkil eder. Bu noktadan itibaren Fransız-Ermeni ilişkileri yavaş yavaş bozulmaya başlayacak⁷⁵¹ taraflar arasındaki mesafe ve soğukluk çeşitli vesilerle kendini gösterecektir.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, görüşme esnasında Picot'nun sözlerini “...Mülakat-ı mezkureden hasıl ettiğimiz kanaate nazaran Fransızlar şarkta Türkiye lehinde harekette kendilerini menfaatkar görmektedirler”⁷⁵² şeklinde yorumlamıştır.

⁷⁴⁹ Yavuz, **a.g.e.**, s.49

⁷⁵⁰ Bige Yavuz eserinde Başbakan Millerand'ın 10 Şubat 1920 tarihli bir belgede “daha önce Picot'nun yapmış olduğu gibi ve aynı koşullarda anlaşma yapılması” şeklinde bir talimatını, Picot'nun Fransız hükümetinin bilgisi dahilinde Mustafa Kemal ile görüştüğünün en büyük kanıtı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. **A.e.**, s.50

⁷⁵¹ Moumdjian, **a.g.m.**, s.463

⁷⁵² Yavuz, **a.g.e.**, s.50

Söz konusu bu çıkarımın, Fransızlarla sonraki süreçte yapılacak anlaşmaların oluşum sürecine referans teşkil edeceğini, bu suretle Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızların ekonomik hassasiyetlerini hedef alan stratejisini de bu doğrultuda şekillendireceğini ifade etmek gerekir.

10.BÖLGEDE YAŞANAN TÜRK-FRANSIZ ÇATIŞMALARI (1 OCAK 1920-28 MAYIS 1920)

10.1. Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Politikası, Suriye'deki Emir Faysal Hareketi ve Çukurova'daki İşgale ve Çatışmalara Yansımaları

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası Suriye bölgesindeki askeri ve politik vaziyetin Fransa için dikensiz bir gül bahçesi olmadığıın altını çizmek gerekir. Çünkü Çukurova'nın işgalinin öncesi ve sonrasında Suriye bölgesinde Fransızları ilgilendiren bir takım önemli olaylar cereyan etmişti. I.Dünya Savaşı'nın bitişi ve Şam'ın Osmanlı ordusu tarafından boşaltılmasının ardından, savaş sırasında Osmanlı'ya karşı isyan etmiş Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal 3 Ekim 1918'de Şam'a gelmişti. Faysal, 5 Ekim 1918 tarihinde ise Şam'da General Allenby'nin izniyle ve ona bağlı Arap Hükümeti'ni tesis etti.⁷⁵³ Ancak kısa süre önce bölgenin Osmanlı toprağı olması ve Türklerle de nihai bir barış yapılmadığı gerekçesiyle bir hafta süren Arap hakimiyetinin ardından Lübnan, 8 Ekim 1918'de İngiliz ve Fransız kuvvetlerince işgal edildi. Neticede Mütareke'nin imzalanmasından sonraki tabloya göre, Fransız ve İngiliz kuvvetleri Yakın Doğu coğrafyasının işgalini tamamlayıp yerleşmişler, bu işgallere göre Filistin bölgesi, Sur'a kadar İngilizlerin, Sur'dan Lazkiye'ye kadar olan saha ise Fransızlarla ortaklaşa yine İngiliz kontrolüne alınmıştı. Suriye'nin iç kısımlarında ise Şam, Halep

⁷⁵³ Mustafa Yahya Metintaş, "Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal Ve Sosyal Olaylar Ve Türkiye-Fransa İlişkileri", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.4, Sayı. 1, 2019, s.81-82; Umar, **a.g.e.**, s.395

ve Hama'yı içine alan İngilizlere bağlı yarı bağımsız Faysal hükümeti bulunuyordu.⁷⁵⁴

Emir Faysal'ın Suriye'de Fransızların Çukurova işgalleri ile eşzamanlı olarak gerçekleşen faaliyetleri Çukurova işgalinin dinamiği açısından da önemliydi. Çünkü Faysal, Fransızların bulunduğu sahil kesimi hariç tüm Suriye'de kontrolü kısa sürede ele almıştı ve Suriye bölgesinde hakimiyet kurmasına yetecek miktarda da silahlı milis gücüne sahipti. Bunun yanında arkasında bir İngiliz desteğini de hissediyordu. Diğer yandan İngiliz korumasında böylesi yarı bağımsız bir yapının kurulması Fransızların dikkatlerinin sürekli Suriye'de olmasını icap ettireceğinden Çukurova'daki işgale odaklanmada problem yaşamaları sonucunu doğurabilirdi.⁷⁵⁵

Emir Faysal önderliğinde milliyetçi Araplar⁷⁵⁶ sadece Suriye'nin iç kesimlerinden ibaret olan yarı bağımsız bu yapıyı bütün Suriye'yi kapsayan bağımsız bir krallığa dönüştürmek ve böylece Arapça konuşan halkları birleştirmek arzusundaydılar. Arapların bağımsızlığını sağlamak için Faysal, Şam'da tesis ettiği yapıyı başta Paris Barış Konferansı olmak üzere çeşitli uluslararası platformlarda kabul ettirebilmek için yoğun faaliyetlerde bulunarak uluslararası kamuoyunda bir farkındalık yaratmaya çalıştı.⁷⁵⁷ Faysal bu amaçla Paris'e geldiğinde kafasındaki politika, esasen ana hatlarını T.E. Lawrance'ın çizip hükümete sunduğu "Arabistan'ın yeniden inşası" adlı çalışma temelinde şekillenmişti. Buna göre Faysal, İngilizlerin Filistin ve Mezopotamya hakkındaki fikirlerini kabul ederek, en

⁷⁵⁴ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.95-96

⁷⁵⁵ Metintaş, **a.g.m.**, s.81-82

⁷⁵⁶ 19. yy itibariyle bir takım Suriyeli yazar ve entelektüellerin Avrupa ve Amerikalılarca idare edilen üniversiteler eğitim görmesi ve bunların Arap tarihi, dili ve edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar Arap milliyetçiliğinin fikirsel zeminin oluşturmuştu. Emir Faysal da bu Arap milliyetçiliği hedeflerini takip eden grupların içerisinde bulunmuştur. Zaman içerisinde bazı Suriyeliler Osmanlı Devleti'nden idari reform talebinde bulunmaya başlamış, yerinden yönetim ilkesinin benimsendiği bir yapıya geçilmesini istemişlerdi. Daha sonra bu taleplerde bulunan gruplardan bazıları çeşitli cemiyetler tesis ederek yeraltı faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bu cemiyetlerden en önemlileri Emir Faysal'ın da üyesi bulunduğu el-Cemiyye el-Arabiyye el-Fetat, diğeri ise Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subaylarca oluşturulan el-Ahd'dır. Osmanlı idaresinde filizlenen bu Arap milliyetçiliği "en keskin ve kitlesel" hale ise Fransız idaresi zamanında erişmiştir. Bkz. Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilgi**, Kış Sayısı 2009, Sayı. 48, ss.137-153, s.138

⁷⁵⁷ Umar, **a.g.e.**, s.401

azından bunlara karşı durmayarak, takip edeceği politikalarda Fransa karşısında İngiliz desteğini alacağını umuyordu.⁷⁵⁸

Faysal, Paris Barış Konferansı esnasında Arapların savaşta oynadıkları role atıfla “...İngiltere ve Fransa’nın isteğine uyarak Türklere karşı Arap isyanını yöneten babamın temsilcisi olarak İskenderun-Diyarbakır hattından güneyde Hint Okyanusu’na kadar uzanan Asya’daki Arapça konuşan insanların, Milletler Cemiyeti garantisi altında, bağımsız, mutlak hükümdarlığın insanları olarak kabul edilmelerini istemeye geldiğini” ifade ederek, kendilerine yapılan vaatlerin kabulünü istedi. Faysal’ın bu bağlamda yaptığı teklif ise Barış Konferansı tarafından atanacak bir komisyonun Suriye ve Filistin’de araştırma yaparak ayrıntılı bir rapor ortaya koymasındı. Faysal, bölgede bir manda idaresi kurulmasının ve yabancı danışmanların ve ekonomik yardımların da gerekliliğine inandığını belirtiyordu.⁷⁵⁹

Fakat Faysal, Barış Konferansında aradığı uluslararası desteği sağlayamamış, Batı halklarının Araplara yönelik ilgisizliğinden ve Avrupa’ya gelişinden önce Araplar hakkında hiçbir bilgi sahibi olmamalarından yakınmıştı.⁷⁶⁰

Mart 1919’da İngiliz ve Fransızlar tarafından bölge hakkında hazırlanan planla ilgili görüşmelerde bulunmak üzere Faysal ve Başbakan Clemenceau bir araya geldi. Yapılan bu görüşmelerin amacı Başbakan Clemenceau’nun Fransa’nın Suriye üzerindeki iddialarından taviz vermeden Faysal’ı makul bir anlaşma zeminine ikna etmektir. Faysal ise Fransızları doğrudan reddetmemekle beraber bölgeye bir soruşturma komisyonunun gönderilmesi için ABD’yi devreye sokmaya çalışıyordu. Fakat Fransızlar istedikleri toprakların denetimi tamamen ellerinde olmadığı için komisyona katılmak konusunda pek istekli durmuyorlardı. İngilizler ise bölgedeki Fransız karşıtı havayı bildiklerinden, kurulacak komisyonu kendi isteklerini Fransızlara kabul ettirebilecekleri bir enstrüman olarak kullanma planları yapıyorlardı. Fakat daha sonra Başbakan Lloyd George yükselen Fransız tepkisini göz önüne alarak komisyona üye atamaktan vazgeçti. Böylece sadece Amerikalı

⁷⁵⁸ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.101

⁷⁵⁹ **A.e.**, s.103-104

⁷⁶⁰ **La Question Syrienne Exposée Par Les Syriens**, Comité Central Syrien, Paris 1919, s.32
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1183439s> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2020)

üyelerden oluşan King-Crane Komisyonu Haziran'ın ilk günü Paris'ten Suriye'ye doğru yola çıktı.⁷⁶¹

Faysal Paris'ten ayrılıp Suriye'ye döndükten sonra 2 Temmuz 1919'da “Suriye Genel Kongresi”ni topladı. Bu kongrenin toplanmasının genel amacı Suriye’de yaşayan halkı Suriye’nin birliği ve bağımsız Suriye fikirleri etrafında birleştirmek ve bu mesajları uluslararası kamuoyuna iletmek, ayrıca gelecek olan Komisyon’a bu husustaki kararlılığı göstermekti. Fakat bunun yanında Barış Konferansı’ndan bekledikleri iyi haberleri alamayan Arap milliyetçilerini yatıştırmak da kongrenin amaçları arasındaydı.⁷⁶² Faysal bu kongre eliyle Araplardaki mevcut rahatsızlığın Fransızlarca ve King-Crane Komisyonunca net bir şekilde görülmesini istiyor, bu sebeple taraftarlarını Suriye’nin bağımsızlığını lehine gösteriler yapmaya teşvik ediyordu.⁷⁶³

Suriye Kongresi yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya on maddelik bir bildiri koydu. Bu bildirinin ilk maddesinde istenen coğrafyanın sınırları şu şekilde tespit edilmişti: Kuzey sınırı Toros düzlükleri (veya etekleri) olmak üzere, Güney sınırı “Refa’a’dan Akabe’nin aşağısındaki Suriye-Hicaz sınırından El-Cef’a kadar bir sınır; Doğu’da Fırat ve Habur ırmaklarının oluşturduğu sınır; Batı’da ise Akdeniz” olarak belirleniyordu. Bunun yanında Suriye Devleti’nin demokratik prensiplere dayalı meşruti bir monarşi olması, Emir Faysal’ın ise bu monarşinin kralı olması talep ediliyor, öte yandan Arapları “mandater bir gücün idaresine ihtiyaç duyan az gelişmiş ırkların seviyesine soktuğu için” Milletler Cemiyeti’nin 22. Maddesi de protesto ediliyordu. Fakat “...Başkan Wilson’a güveniyoruz...20 seneyi geçmemek kaydıyla ABD’den yardım görmeyi kabul ediyoruz” denilerek, bağımsızlığa halel getirmeyecek tarzda teknik ve ekonomik bir yardıma da açık kapı bırakılıyordu. Ayrıca, eğer ABD yardımı olamazsa bu yardımın aynı şartlar dairesinde İngiltere’den de sağlanabileceğinin altı çiziliyordu. Diğer yandan Fransız Devleti’ne Suriye’nin hiçbir noktasında hiçbir hak tanınmaması, Lübnan’ın ayrı bir devlet olmasının kabul

⁷⁶¹ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.105-107

⁷⁶² Umar, **a.g.e.**, s.404

⁷⁶³ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.109

edilemez olduğu, Suriye ve Filistin'in parçalanmaması hususu kongrenin aldığı diğer kararlardandı.⁷⁶⁴

Yaşanan bu gelişmeler Faysal ve Arap milliyetçiler arasında da bir tartışma yarattı. Şöyle ki, Faysal her ne kadar Suriye'nin Fransız himayesinde olmasını arzulamasa da Fransız-İngiliz teklifini doğrudan reddetmenin Fransa ile savaş sebebi olacağı tezini savunuyor ve diplomatik kanalların biraz daha zorlanmasını öneriyordu. Fakat bir grup Arap milliyetçisi ise gerekirse hem İngiltere hem de Fransa ile savaşa hazır olduklarını dile getiriyorlardı. Faysal ise Suriye'de bir Fransız mandasının istenmediğini ve Arapların haklarının teslimi isteğini Mısır Seferi Kuvvetleri kurmay başkanına ve bu kuvvetin komutanına bağlı politik subaya gönderdiği yazılarda dile getirdi.⁷⁶⁵

Diğer taraftan hem Sivas Kongresi'nden sonra Heyet-i Temsiliye hem de daha sonra TBMM Suriye'deki gelişmeleri yakından takip ediyor ve gelişmelere göre bir Suriye politikası geliştirmeye çalışıyordu. Heyet-i Temsiliye'nin Suriye İtilafnamesi'nin imzalanması üzerine ilan ettiği bir beyannamede hem Suriye'deki gelişmelerin yakından takip edildiği gösteriliyor hem de yapılan anlaşma “tarihe ilave edilen yeni bir zulüm ve tecavüz sayfası” olarak nitelendiriliyordu. Ayrıca, bu tarz “mevcudiyete kasdeden” kararlara sessiz kalınmayacağının mesajı da veriliyordu.⁷⁶⁶

“İngilizlerle Fransızlar (1916) bin dokuz yüz on altı senesi akdetmiş oldukları muahedeyi esas ittihaz ederek sene-yi haliye Eylül'ün on beşinci günü “Suriye İtilafnamesi” namıyla tarihe male yeni bir sahife-i gadr ve tecavüz ilave eylediler. Milletimiz Erzurum ve Sivas kongreleriyle hukuk-i mukaddese ve meşruunu müdafaa emrindeki azim ve kararını cihana ilan eylemiş idi. Binaenaleyh bu ve bu gibi mevcudiyet ve istikal-i meşruiyete kasdeden caniyane mukarrerata asla boyun eğmeyecektir. Mezkur itilafnamenin vatan ve milletimizi alakadar eden mevadını vahdet ve teşkilat-ı milliyemizin nazar-ı teyakkuz ve intibahına arz ediyoruz:

⁷⁶⁴ A.e., s.111-112

⁷⁶⁵ Umar, a.g.e., s.370

⁷⁶⁶ TİTE, K: 31 G: 125 B:125/001

1- *Vatanımızda İngilizlerin haksız işgal etmiş oldukları ve bu defa tahliye eyledikleri menatık Fransızlar haksızlık üzerine haksızlık olmak üzere işgal ile işe başlayacaklar,*

2- *Halep'i hariçte bırakarak şehir-i mezkurun garbından geçmek ve Urfa, Ayıntap, Maraş ile Adana Vilayetimiz gibi ekseriyet-i kahireyi İslam ve Türk teşkil eden en zengin topraklarımızı havza-yı zulm ve itisafa ithalen şimale doğru ta Harput, Sivas'a kadar uzatıp bu mübarek şehirleri dahiline alarak bir de Sivas'tan cenuba Mersin garbına kadar temadi eden bir hudut ile Şarki Anadolu ile Garbi Anadolu'yu yekdiğerinden ayıran muntika Fransız nüfuz dairesine girecek,*

3- *İtilafnamenin Suriye'ye ait kısmında tekmil Beyrut Vilayetinin Fransızlar tarafından işgal edilmek suretiyle dindaşlarımızın en zengin ahali-yi aksamından mahrum edilmek istendiğini ve güya Araplara kalan Şam, Hama, Humus ve Halep muntikasının da Fransızların iktisadi, sınai, harsi nüfuzları altına sokulması tahrir eylediğini zikir ile iktifa eyleriz.*

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Heyet-i Temsiliye Namına

Mustafa Kemal''

Öte yandan imzalanan Suriye İtilafnamesi sonrası Şam'da büyük tepkiler⁷⁶⁷ meydana gelmiş, özellikle Arap milliyetçileri Faysal'ın ılımlı tavrına karşı hem İngilizlere hem de Fransızlara yönelik tavır almışlardı. Clemenceau ise Fransa'nın amacının Suriye'nin parçalanması değil, himaye ve yardım olduğunu garanti etse de Faysal bundan tatmin olmamıştı.⁷⁶⁸ Bunun ardından Faysal, İngilizlerin Suriye'den çekilmesi sonrası Fransız planlarını açıkça reddetmeyen ve bunları mümkün mertebe engellemeyi düşündüğü politikalar takip etmeye başlamıştır. Dolayısıyla süreç içerisinde Faysal'ın Fransız himayesini kabul eder tavrı, bağımsızlık yanlısı Arap milliyetçileriyle kesin olarak bir yol ayrımına sebep olacaktır.⁷⁶⁹

⁷⁶⁷ Özdemir, “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir'in Hatıraları: Suriye'nin Milli Mücadelesine Türklerin Yardımı”, s.5

⁷⁶⁸ Umar, **a.g.e.**, s.380-381; Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.116-117

⁷⁶⁹ Metintaş, **a.g.m.**, s.82-83; Umar, **a.g.e.**, s.384

Bir müddet sonra İngiliz politikasının “değişkenliği” ve “bencilliği” karşısında Fransızlarla baş başa kaldığını ve anlaşmaktan başka bir çaresi kalmadığını gören Faysal, Aralık 1919’da Paris’e gitmiş, yapılan görüşmeler sonucu Faysal ile Fransızlar arasında bir anlaşma sağlanmıştır. Buna göre; Suriye Arapları’nın ihtiyaç duyduğu danışmanlar için Fransa öne çıkarılıyor, Suriye’ye sağlanacak maddi kaynak için de Fransa’ya öncelik tanındığı kabul ediliyordu. Bunun yanında Suriye’yi dışarıda Fransa’nın temsil etmesi ve Paris’te bir Suriye temsilcisinin olması da kabul edilmişti.⁷⁷⁰

Faysal, Paris’ten Beyrut’a geldiğinde halkına Fransızlarla yapılan anlaşmanın çeşitli kazanımlar doğurduğunu anlatmaya çalışsa da bunu başaramadı. Öte yandan genç ihtilalci subaylar, Fransızlarla yapılan anlaşmayı tanımama kararı alarak hem Fransa’ya hem de İngiltere’ye karşı savaşa hazır olduklarını ifade ettiler. Bu andan itibaren Suriye bölgesinde inisiyatif bağımsızlık yanlılarının eline geçmiş, ayrıca bölge Arap milliyetçilerinin çeşitli hareketlerine sahne olmaya⁷⁷¹ başlayarak bir karışıklık ve belirsizlik dönemine girmiştir.⁷⁷²

10.1.1. Suriye’de Türklerle Arap Milliyetçilerinin İşbirliği ve Fransızlara Etkileri

Mustafa Kemal Paşa Suriye İtilafnamesi’nden sonra yayımladığı beyannamede Suriye ve Lübnan’ın yeni durumunun altını özellikle çizmişti. Buralarda yaşayanlar için de “dindaşlarımız”⁷⁷³ ifadesinin kullanılması Mustafa Kemal Paşa’nın bu bölgeleri göz ardı etmeyeceğinin bir sinyaliydi. Yapılan mücadelenin kapsamının genişletilmesi yolunda bir adım olarak değerlendirebileceğimiz bu dini referanslı mesaj, Müslüman kolonilere sahip Fransa’ya karşı üstü kapalı bir tehdit⁷⁷⁴ olduğu kadar, Anadolu’daki mücadelenin dünyadaki farklı Müslüman toplumlara anlatılarak mümkün mertebe desteklerinin

⁷⁷⁰ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.118

⁷⁷¹ Şefik Özdemir, “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir’in Hatıraları: Suriye’nin Milli Mücadelesine Türklerin Yardımı”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1937, s.5

⁷⁷² Metintaş, **a.g.m.**, s.81-82; Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.118-119

⁷⁷³ **TİTE**, K: 31 G: 125 B: 125/001

⁷⁷⁴ Zeidner, **a.g.e.**, s.141

sağlanması noktasında yoğun bir çaba içerisinde olunacağı şeklinde de yorumlanabilir.

Anadolu'daki mücadelenin aslında tüm “sömürülen” ve “zulüm gören” toplumlar adına bir mücadele olduğu fikri İslam toplumlarının Anadolu'daki mücadeleye desteklerini sağlayabilir, bu da Anadolu'da mücadele eden kadroların moral-motivasyonu açısından etkili sonuçlar doğurabilirdi. Ayrıca, buna bağlı olarak İslam coğrafyasında meydana gelecek siyasi ya da askeri bir hareket İngiliz ve Fransızları olumsuz etkileyebilirdi.⁷⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa bu husustaki nihai hedefi “*hududu millî dahilindeki milletimizin istirahatini, refahını ve bu hudud-i millî ile muayyen vatanımızın tamamîyetini masun bulundurmaktan ibarettir*” şeklinde açıklıyordu. Mümkün mertebe yabancı devletlerin çekindikleri İslamiyet siyasetinin somut ifadesinden kaçınmaya kendilerini “mecbur” gördüklerini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, “açıkça ifade etmemekle birlikte” “*bütün cihan ve Hristiyan siyasetinin en şedit ehlişalip muharebesi yapmasına karşı hudut haricinde*” bir “dayanak noktası” arayışından da geri durmadıklarını ifade ediyordu. Bu suretle bulunan dayanak noktası Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle “*bittabi selâmet ve necat için yegâne (müracaat ettiğimiz memba) kuva-yı âlem-i İslâmiyet*” idi. Bununla birlikte “*bütün âlem-i İslam'ın manen bize muavin ve müzahir olduğu*” da kabul ediliyordu.⁷⁷⁶

Bu anlayış çerçevesinde Heyet-i Temsiliye ve sonrasında TBMM Hükümeti “sömürgecilere karşı” Arapların bağımsızlığını destekleyen bir politika takip etmeye karar verdiler. Bu karar yukarıda ifade ettiğimiz katkılarının yanında birçok farklı açıdan da faydalı görülmüştü. Bunlardan biri Fransızların kuvvet tasarrufunu ve genel dikkatini mümkün olduğunca Çukurova ve Güneydoğu Anadolu yerine Suriye bölgesinde tutmasını sağlamaktı. Fransızların Suriye bölgesinde mümkün mertebe daha fazla askeri varlık bulundurması temin edilerek Kuva-yı Milliye karşısındaki konumu zayıflatılacak ve nihayetinde iki cephe arasında⁷⁷⁷ kalacak olan Fransa'nın Çukurova'dan vazgeçmesi sağlanacaktı. Diğer yandan manda idaresi

⁷⁷⁵ Metintaş, **a.g.m.**, s.82-85

⁷⁷⁶ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.2, Celse.4, 24 Nisan 1920, s.2

⁷⁷⁷ Karabekir, **a.g.e.**, s.529

altına alınan yerlerden olan Musul ve Kerkük Misak-ı Milli sınırları içinde yer aldığından doğrudan TBMM'nin ilgi alanına giriyordu. Suriye ile beraber buraları da kapsayacak şekilde Arap coğrafyasında koordineli şekilde yürütülecek askeri faaliyet, İngiliz ve Fransızların buralarda daha fazla askeri varlık bulundurmasına yol açacak, bu durum Anadolu'da mücadele eden Kuva-yı Milliye'nin üzerinden bir miktar yükü almış olacaktı. Öte yandan bu mücadelenin hakimiyetlerinde milyonlarca Müslüman bulunan Fransa ve İngiltere nezdinde çeşitli yansımalarının olması da kaçınılmazdı. Ayrıca bu coğrafyalarda sağlanacak askeri-siyasi başarıların, güneydoğu sınırlarının çizimini kolaylaştırması noktasında katkı sağlayacağı da öngörülebilirdi. Bu sebeplerden ötürü Arapların bağımsızlığını amaçlayan ve milliyetçi yerel grupları esas alan bir politika üretilmesi öngörüldü. Bu politika Anadolu'da tam bağımsız bir Türk Devleti'nin kurulabilmesi temelinde şekillenmiş, savaş sırasında elden çıkan ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmayan bölgelerde ortak düşman konumunda olan Fransız ve İngilizlere karşı “Arap bağımsızlığı” fikri desteklenmiştir.⁷⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele önderlerince geliştirilen bu anlayış ve politikanın yansımaları, İstanbul'da açılan Meclis-i Mebusan görüşmelerinde de kendini göstermekteydi. 28 Ocak 1920'de görüşmeleri başlayan ve 17 Şubat 1920'de Meclis-i Mebusanında Erzurum ve Sivas kongreleri ile belirlenen ilkeler çerçevesinde kabul edilen Misak-ı Milli ile Arapların kendi kaderlerini belirleme ilkesi daha ilk maddede kendine yer bulmuştu.⁷⁷⁹ Bu maddeye göre; “*Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahâlisinin serbestçe beyan edecekleri ârâyâ tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekaile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkıye ve ictimaiyeleriyle şerâit-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkar,*

⁷⁷⁸Hadiye Yılmaz, “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 20, Güz 2014, Ankara, s.294; Metintaş, *a.g.m.*,s.85

⁷⁷⁹ Metintaş, *a.g.m.*, s.87

*Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir külldür. ’’*⁷⁸⁰

O esnada Suriye’nin durumu böylesi bir politikanın zemini için de oldukça müsait olduğundan derhal harekete geçildi. Çünkü Suriye’de halkın bir kısmı Amerikan, İngiliz ve Fransız mandalarını isterken diğer taraftan milliyetçilerin başını çektiği diğer grup “tam istiklal isteriz” şeklinde tezahüratta bulunuyordu. Ayrıca Türkler lehine bir kamuoyu da oluşuyor, Faysal ise yalnızca Suriye’yi Fransa’ya “satmakla değil”, aynı zamanda İngilizlerle anlaşıp, Müslümanlara “ihamet” etmekle suçlanıyordu.⁷⁸¹ Öte yandan Sivas’ta Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen bir dizi telgrafta ise “...Şam’da ihtilal başladığı...ahalinin pek çok nümayiş yaptıkları” belirtiliyordu.⁷⁸²

Sonuç olarak mandalar aleyhindeki bu kitle ile Anadolu hareketi arasındaki işbirliği, Özdemir Bey liderliğinde Halep’te teşkil edilen Türk-Arap Muhadenet Cemiyeti ile somutlaştırılarak, bölgedeki çalışmalara başlanmıştır. Özdemir Bey tarafından cemiyetin başına milliyetçi Arapların önemli simalarından olan Şeyh Kamil El Kassab, askeri müşavirliğe ise Erkanıharp Miralayı Yahya Hayati getirildi. Türklerle gizli olarak çalışmaya başlayan Yahya Hayati, aynı zamanda Faysal hükümetinde de ordu müfettişi olarak görev yapıyordu.⁷⁸³

Bu politika doğrultusunda ilk ciddi hareket o esnada Suriye’de incelemelerde bulunan King-Crane Komisyonu’na yirmi dört maddelik bir takrir verilmesi ile başlamıştır. Bu takririn özü “Türkiye istiklalini muhafaza ederse Suriye’yi mukadderatını tayinde serbest bırakınız” şeklinde olup, Suriye’nin Türkiye’ye iltihak edebilmeyi seçme hakkının saklı kalmasının önemi vurgulanıyordu.⁷⁸⁴ Ardından Ekim 1919’da başta Halep olmak üzere birçok yerde Anadolu hareketini tanıtıcı bildiriler dağıtılarak propaganda faaliyetlerine başlandı. Bu suretle halk,

⁷⁸⁰ TİTE, K:330 G:48 B:48-001

⁷⁸¹ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.118-119; Özdemir, “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir’in Hatıraları: Suriye’nin Milli Mücadelesine Türklerin Yardımı”, s.5

⁷⁸² Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.147

⁷⁸³ Özdemir, “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir’in Hatıraları: Suriye’nin Milli Mücadelesine Türklerin Yardımı”, s.5

⁷⁸⁴ Aynı yer.

Ülkelerini parçalamak isteyen işgalcilere karşı mücadeleye çağrıldı.⁷⁸⁵ Propaganda faaliyetlerinin merkezi olarak Halep'in seçilme sebebi ise burada bulunan ve bir kısmı Arapça konuşan geniş bir Türk topluluğunun varlığıydı. Bu gruplar Osmanlı yönetimi esnasında çeşitli devlet kadrolarında görev alan ve mevcut vaziyette konumlarını ve imtiyazlarını yitirmiş kişilerden oluşuyordu. Buradan hareketle bu grupları da içerisine katan bir propaganda faaliyetinin, zaten mevcut olan ‘‘Osmanlı sempatisini’’ körüklemesi ngrlyrdu.⁷⁸⁶

Cemiyet zaman geçtikçe bölgedeki nüfuzunu artırıarak örgütlenmesini oldukça genişletmiş ve kısa sürede şam halkından 17.000 silahlı adam toplamayı başarmıştı. Kuvvetler, bol miktarda makinalı tüfek, bomba ve cephaneye sahipti. Bunun yanında Türk, Kürt, Suriye ve Iraklı olmak üzere 300'den fazla subay da harekete iltihak etmişti.⁷⁸⁷

Söz konusu politika Fransızları uzlaşma masasına oturtmaya mecbur edip sonrasında Çukurova'dan vazgeçmelerini sağlamak temelinde şekillendiğinden, Arap milliyetçilerinin Suriye'deki Fransız birliklerine karşı koyması ve özellikle Suriye ile Türkiye arasındaki demiryolu, köprü ve iletişim vasıtalarını tahrip etmesi hareketin önemli bir safhasını oluşturuyordu. Bu sayede Fransızların Anadolu'ya kuvvet ve malzeme sevkiyatı mümkün mertebe felce uğratılarak iki cephe arasında yıpratılması amaçlanıyordu. Bu anlayış doğrultusunda Ocak 1920'de Fransızların Çukurova'ya malzeme sevkiyatını engellemek için İşkenderun-Halep demiryolu çeşitli noktalardan Araplar tarafından tahrip edilmeye başlandı.⁷⁸⁸ öte yandan Fransızlarca söz konusu hat çeşitli bölgelerde yaralanan askerlerin İşkenderun'a getirilmesinde de

⁷⁸⁵ Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.132-133

⁷⁸⁶ **A.e.**, s.154

⁷⁸⁷ zdemir Bey, Suriye'de yürüttükleri hareketi hiçbir surette Anadolu hareketinden ayrı şekilde değerlendirmediklerini belirtmekte ve bu durumu ‘‘buradaki vaziyet Anadolu'daki vaziyetin aynı idi. Orada nasıl bir İstanbul hükümeti varsa burada da Araplık kisvesine bürünmüş bir Faysal hükümeti ve karşısında Türklerle el ele vermek isteyen milli bir Suriye birliği vardı.’’ şeklinde ifade etmektedir. Bkz. zdemir, ‘‘Ayıntab Müdafilerinden zdemir'in Hatıraları: Suriye'nin Milli Mücadelesine Türklerin Yardımı’’, s.5

⁷⁸⁸ Yavuz, **a.g.e.**, s.91-92

kullanıldığından, Fransızların ayrıca ehemmiyet verdiği stratejik önemi haiz bir noktaydı.⁷⁸⁹

Bunun ardından İngiliz ordusunun çekilmesiyle Fransızların işgal hareketinin başlaması arasındaki iki aylık süreyi değerlendiren Özdemiş Bey ve onun liderliğindeki Arap milliyetçi kuvvetler, Suriye'nin neredeyse tamamına ve ayrıca Filistin'in kuzeyine kuvvetler yayarak stratejik noktaların tutulmasını sağladılar. Bu suretle İngilizlerin çekildiği bölgelere Fransızların kolayca sahip olmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Kısa süre zarfında ise önemli nokta ve istasyonlarda Fransızlarla Arap milliyetçiler arasında çarpışmalar⁷⁹⁰ yaşanmaya başladı. Bu çarpışmalardan en dikkat çeken General Gouraud kuvvetlerinin Humus'u ele geçirmek amacıyla başlattığı taarruzun Arap milliyetçilerince Humus'un 45 km. batısındaki Telkeleh kasabasında püskürtülmesidir. Özdemiş Bey, bu mağlubiyetin General Gouraud üzerinde büyük bir manevi tesir yaptığını ifade etmektedir.⁷⁹¹

Özdemiş Bey Suriye bölgesindeki faaliyetlerin başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa ile bir koordinasyon tesis etmiş ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan alınan direktifler doğrultusunda faaliyetleri şekillendirmeye başlamıştı. Özdemiş Bey, hareketi Suriye geneline yaydıktan sonra Emir Faysal ile de görüşerek, siyasi görüş ve kanaatlerini öğrenmek istemiştir. Bu görüşmede Özdemiş Bey, Faysal'ın kendilerine desteğe meyilli olduğunu fakat Faysal'ın altına girdiği taahhütlerin buna müsaade etmediğini belirtmektedir.⁷⁹²

10.2. Çukurova'da Askeri Operasyonlar

10.2.1. İlk Harekat ve Faaliyetler

⁷⁸⁹ On İkinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifrenin halli, 9/10 Şubat 1920, **TİTE**, K: 318 G: 48 B: 48-001

⁷⁹⁰ Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'dan Yirminci Kolordu Kumandan Vekili Mahmut Bey'e gönderilen istihbarat raporu, 30 Ocak 1920, **TİTE**, K: 315 G: 65 B:65-001

⁷⁹¹ Şefik Özdemiş, "Ayıntab Müdafilerinden Özdemiş'in Hatıraları: Suriye Hareketi Büyük Şeften Direktif Alıyordu", **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1937, s.5

⁷⁹² Şefik Özdemiş, "Ayıntab Müdafilerinden Özdemiş'in Hatıraları: Fransız Kuvvetleri Suriye'yi İşgal Etmişti", **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1937, s.5

Doğan ve Tufan Beylerin Kayseri’de kararlaştırılan protokole göre ilk hedefi “‘mümkün olduğu kadar planı hafi bir surette tatbikine çalışmak” idi. Bunun için de mıntika kumandalarının işgal mıntikalarına girmesi ve buralarda teşkkilat kurması gerekiyordu. Bu suretle işgal mıntikalarında gerekli olacak silah ve cephane de Yirminci ve On İkinci Kolordu Kumandanlıklarınca temin edilmeye⁷⁹³ başlanarak Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığı’nın ana karargahı olan Develi’ye aktarılmaya başlandı. Buna göre, ilk etaptaki tertibat için 41.Tümen Kumandanı Emrullah Bey tarafından Batı İşgal Mıntıkası’nın ihtiyacı için 713 muaddel Martin, 16 Alman, 16 Rus tüfeği ve yeterli sayıda cephane Develi’ye naklettirildi. Doğu İşgal Mıntıkası’nın ihtiyacı için de 11.Fırka Kumandanı Mümtaz Bey tarafından 1500 kadar Alman tüfeği ve yeterli sayıda cephane yine Develi’ye nakledildi. İşgal mıntikalarının makineli tüfek ihtiyacı ise bizzat Yirminci Kolordu tarafından temin edilecekti. On İkinci Kolordu’nun ise şimdilik bomba ihtiyacının temini ile alakadar olması kararlaştırıldı. Bu suretle 3000 Alman bombası Develi’ye transfer edilmek üzere Niğde’ye gönderildi. On İkinci Kolordu ayrıca gönüllü asker istihdamı ile de meşgul olacaktı.⁷⁹⁴

Kuva-yı Milliye birliklerinin ilk ciddi askeri operasyonları bölgedeki önemli köprü ve tünellerin tahribine yönelik olmuştur. Bunun için başta Toros Tünelleri ile Belen Geçidi’nde bulunan demiryolu köprüleri ile Ulukışla-Çiftehan⁷⁹⁵ arasındaki asma köprüler için gerekli keşif çalışmaları yapılmış, bunların tahribi için gerekli patlayıcıların temini sağlanmıştır. Böylece Fransızların Suriye ile olan askeri koordinasyonlarına sekte vurulma amacı güdülerek Çukurova’ya kuvvet ve malzeme sevkiyatına mümkün mertebe engel olunmaya çalışılmıştır.⁷⁹⁶ Demiryollarına

⁷⁹³ Mart 1920 itibariyle Yirminci Kolordunun elinde bulunan silahların sayısı, askerlerde ve depolarda bulunanlar dahil, 21.666 adet, makineli tüfeklerin sayısı da 28 adetti. Bunun yanında top sayısı ise 16’sı kudretli cebel, 3’ü 15 mm ağır obüs, 12’si sahra olmak üzere toplamda 31 adetti. On İkinci Kolordunun elinde bulunan silahların sayısı ise, askerlerde ve depolarda bulunları dahil, 18.964 adet, makineli tüfeklerin sayısı ise 87 idi. Ayrıca top sayısı da 20’si kudretli cebel, 8’i seri cebel, 19’u sahra, 25’i ağır obüs olmak üzere toplamda 72 adetti. Bunun yanında 5 adet de Alman uçağı bulunuyordu. Bkz. Anadolu’da mevcut esliha ve cephane miktarını gösterir cetvel, 24 Mart 1920, **TİTE**, K:320 G:64 B:64-001

⁷⁹⁴ Tufan, **a.g.e.**, s.29-30; 3 Aralık 1919 tarihli Kayseri Protokolü, **TİTE**, K:313 G:38 B:38-5001

⁷⁹⁵ On Birinci Fırka Kumandanı Mümtaz Bey’den Yirminci Kolordu Kumandanlığına gönderilen şifrenin halli, 2 Ocak 1920, **TİTE**, K:320 G:57 B:57-4001

⁷⁹⁶ Develi Ahz-ı Asker Muamelat Müfettişi Kemal’den Yirminci Ordu Kumandanlığı’na gönderilen şifrenin halli, 1 Ocak 1920, **TİTE**, K: 320, G: 57, B: 57-3001/3a001

yönelik de oldukça yoğun ve etkili bir “sabotaj programı” yürürlüğe konulmuş, Bağdat demiryolu hattı Telabyat’a kadar çeşitli yerlerden bozulmaya başlanmıştır. Demiryollarına yapılan sabotajlar bir süre sonra oldukça sıklaşmış, bu suretle Fransızlar, rayları onarmak ve korumak üzere ciddi bir kuvvet ayırmak durumunda kalmışlardır.⁷⁹⁷ Öte yandan Adana’nın civar merkezlerle olan haberleşmesi de çetelerce yer yer kesilmeye başlamış, bu suretle ilk olarak Adana-Osmaniye telgraf hattı kesilmiştir.⁷⁹⁸

Öte yandan Toroslar yöresinde başlayacak muharebeler öncesi çeşitli stratejik tüneller Kuva-yı Milliye tarafından hedef alınmaya ve bu suretle ilk başta tahribi gerekli görülen tüneller için keşif çalışması yaptırılmaya başlanmıştır. Bunun yanında Pozantı’nın 35 km. kuzeyinde yer alan Kamışlı gibi ufak, fakat kuzey ile irtibat açısından önemli geçit ve boğazlar da işgal altına alınmaya başlamıştır.⁷⁹⁹

Ocak 1920 itibariyle Çukurova bölgesinde Kuva-yı Milliye hareketi genişletilmeye çalışılırken, Maraş yöresinde de Fransızlarla yoğun çatışmalar yaşanmaya başlamış, bu sebeple o esnada daha hassas olan Maraş’a öncelik verilmek durumunda kalınmıştı. Aynı şekilde Fransızlar da önceliği Maraş bölgesine verdiklerinden, bu süreçte Çukurova’daki Kuva-yı Milliye faaliyetlerine karşı “cüretkar” girişimlerde bulunmuyorlardı.⁸⁰⁰ Bu süreçte Çukurova Kuva-yı Milliyesinin yaptığı en yoğun çalışma, Maraş’a sevk edilecek olası Fransız kuvvetini engellemeye yönelik olmuştur. Bu suretle Ali Fuat Paşa Mersin, Tarsus ve Adana’dan Maraş istikametine gönderilecek Fransız takviyesini geciktirmek için bölgede çeşitli nümayişler yapılması lüzumundan bahsederek bu hususta çalışmalar yapılmasını istemiştir.⁸⁰¹ Bunun üzerine harekete geçen Aydınoglu Tufan Bey, özellikle Çukurova’dan Maraş’a geçiş güzergah hattındaki Erzin, Osmaniye, Haruniye’deki halk ile temasa geçerek, bu hususta kendilerini uyanık olmaya davet

⁷⁹⁷ Zeidner, **a.g.e.**, s.212-213

⁷⁹⁸ On İkinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa’dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen rapor, 21 Ocak 1920, **TİTE**, K:320 G:39 B:39-001

⁷⁹⁹ On Birinci Fırka Kumandanı Mümtaz Bey’den Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen şifrenin halli, 17 Şubat 1920, **TİTE**, K: 319, G: 30, B: 30-001

⁸⁰⁰ Tufan, **a.g.e.**, s.58

⁸⁰¹ Mirliya Ali Fuat Paşa’dan Asayiş Mıntika Kumandanı Kemal Bey’e, On Birinci Fırka Kumandanlığı’na ve Kayseri Kalem-i Riyaseti’ne gönderilen şifre, 30 Ocak 1920, **TİTE**, K:320 G:31 B:31-001

etmiştir. Daha sonra bu bölgelerdeki halk Tufan Bey'e çeşitli mazbatalar göndererek "milli istiklal için çalışan Sivas Kongresi ahkamina tabi olduklarını ve istiklal için silaha sarılacaklarını" bildirmişlerdir.⁸⁰² Silifke'de bulunan Mersin Kuva-yı Milliye Kumandanı Emin Arslan Bey de Mersin'i karayolu ve demiryolu boyunca dış iletişimden izole etmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur.⁸⁰³

Maraş olayları dışında bölgede istenilen şekilde askeri hareketliliğin başlayamamasının bir diğer nedeni kış mevsimi dolayısıyla bazı önemli geçit ve yolların kar sebebiyle kapalı olması ve bu durumun askeri birliklerin hareket imkanını büyük ölçüde kısıtlamasıydı.⁸⁰⁴

Öte yandan Kuva-yı Milliye'nin başlayan çalışmalarına karşın Fransızlar da boş durmuyor, Çukurova'daki mevcut birliklerini takviye ediyorlardı. Fransızlar bu suretle 27 Ocak 1920'den 4 Şubat 1920 tarihinde kadar Beyrut'tan getirdikleri altı taburdan ikisini Mersin'e ve dördünü de İskenderun'a çıkararak derhal bölgenin çeşitli noktalarına sevk etmişlerdi.⁸⁰⁵ Şubat ve Mart ayları içerisinde de sevkiyatlar aralıklarla devam etmiş, buna göre 23 Şubat'ta İskenderun'a 1500 süvari çıkarılarak, Fransa'dan Mersin'e de dört Fransız fırkasının geleceği haber verilmiştir. Gene aynı tarihte Pozantı-Adana demiryolu hattındaki istasyon muhafızları takviye edilerek Pozantı'daki muhafızların sayısı 200'e çıkarılmış, civar istasyonlara da tahkimat yapılmıştır. 27 Şubat'ta Mersin'e Madagaskar kıtaatı çıkarılmış, böylece Mersin'de mevcut kuvvetlerin sayısı 3.000'e yükseltilmiştir. Mart ayının başlarında ise İstanbul'dan 2.700 askerlik üç makineli tüfek bölüğü, iki uçak ve elli kadar da nakliye otomobili, gemi ve trenlerle Çukurova bölgesine sevk edilmiştir.⁸⁰⁶ Yapılan takviyeler sonucu Osmaniye-İslahiye hattındaki Fransız kuvvetlerinin mevcudu Mart 1920 başı itibarıyla şu şekildeydi: Osmaniye'de 1000 mevcutlu bir piyade taburu, yüz mevcutlu iki süvari bölüğü, üç cebel topu, altı makineli tüfek, İslahiye'de 300

⁸⁰² Tufan, **a.g.e.**, s.58

⁸⁰³ Zeidner, **a.g.e.**, s.212

⁸⁰⁴ Yirminci Kolordu Kumandanlığı'ndan On İkinci Fırka Kumandanlığı'na gönderilen yazı, 23 Şubat 1920, **TİTE**, K: 319, G: 21, B: 21-001; Ulukışla'dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifrenin halli, 22 Şubat 1920, **TİTE**, 319, G: 21, B: 21-1001; Tufan, **a.g.e.**, s.58

⁸⁰⁵ Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifrenin halli, 16 Şubat 1920, **TİTE**, K:317 G:43 B:43-001

⁸⁰⁶ Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifrenin halli, 13 Mart 1920, **TİTE**, K:319 G:33 B:33-001

mevcutlu bir tabur piyade, bir süvari bölüğü, iki top ve birkaç makineli tüfek, Haruniye ile Bahçe’de ufak bir müfreze. Bunun yanında bu bölgelerdeki bazı köyler silahlandırılarak buralarda kuvvet ikame edilmiş, ayrıca bazı evlerin üzerlerine de makineli tüfekler yerleştirilmişti.⁸⁰⁷

İslahiye ve Bahçe civarına Fransızlarca önem verilmesinin sebebi bu bölgede kuvvetli şekilde bulunmanın öneminin Maraş çarpışmaları sırasında anlaşılmış olmasıydı. Çünkü İslahiye ile Adana, Halep ve Maraş arasında stratejik boğaz ve geçitler (Amanian Kapısı gibi) bulunuyordu. Bu suretle Heyet-i Temsiliye Riyaseti de 15 Şubat 1920’de Kolordu Kumandanlıklarına gönderdiği bir yazıda bu hususa dikkat çekerek. “...vaktiyle İslahiye civarında mümkün olup kuvvetli bir teşkilat yapabilseydik Fransızlar Maraş’a kolay kolay kuvva-yi imdadiye gönderemeyerek Maraş’ta bu kadar kan dökülmezdi” demişti. Öte yandan Suriye’de başlayan Kuvva-yı Milliye faaliyetleri İslahiye ve civarını bölge ile irtibat kurma açısından bir kat daha önemli hale getirdiğinden Bahçe-Belpınar hattında kuvvetli milli teşilatlar yapılması lüzumundan bahsediliyordu.⁸⁰⁸

10.2.2. Haçın, Feke, Sis ve Misis’te Kuva-yı Milliye Harekatının Başlaması

Haçın, Feke ve Sis 1920 senesi itibariyle vilayette Ermenilerden kaynaklı olayların en yoğun yaşandığı yerlerdendi. Özellikle Haçın’de Ermeni çetelerinin kontrol ve etkinliği üst düzeydeydi. Burada Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirilen saldırı ve kuşatmalar git gide artarak bir “katliam”⁸⁰⁹ mahiyetini almaya başlamıştı. Bunun yanında Ermeni çetelerince muhasara edilen yerlerden

⁸⁰⁷ Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahattin Bey’den Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen şifrenin halli, 7 Mart 1920, **TİTE**, K:316 G:58 B:58-001

⁸⁰⁸ **H.T.V.D.**, Sayı.15, Ankara, Mart 1956, Vesika No.402

⁸⁰⁹ Sadaret’ten Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı.4 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 15**; Adana’nın yaklaşık 30 km kuzeybatısında bulunan Sarıçam’da Kozan taburuna mensup yedi Ermeni jandarma, beş Müslüman yolcuyu vali Celal Bey’in ifadesiyle “adeta doğramışlar”, suçlular hakkında işlem yapılmışsa da tutuklanmamışlardır. Bkz. Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 23 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 65**; Tufan, **a.g.e.**, s.71

olan Feke’de telgraf telleri kesilerek vilayetten izole edilmiş, dolayısıyla burada yaşayan halk çetelerle baş başa kalmıştı.⁸¹⁰

Mart ayı başında Haçin’e bağlı Mağara nahiyesine (günümüzdeki Tufanbeyli ilçesi) gelen 300 kadar Ermeni çete ve jandarması ahaliyi darp ederek, para ve altınlarını gasp etmiş, ayrıca evlerde yaptıkları silah arama faaliyetinin bedeli olarak herkesten yirmi-otuz lira almışlardır. Şüpheli görülen Müslümanlar tutuklanmış ve görünürde teşkil edilen Divan-ı Harbe çıkarılmak maksadıyla Haçin’e, Osmanlı makamlarının ifadesiyle ise aslında “meçhule” sevk edilmişler, götürülen Müslümanlardan bazıları da yaya olarak dahi erişilmesi güç dağlık bölgeler üzerinden Haçin’e sırtlarında zahire taşımaya zorlanmışlardır.⁸¹¹ Bunun yanında Sis’te kiliseye götürülen birçok Müslüman’ın “akıbetlerinin meçhul olduğu”, ayrıca “namusa tecavüz olunduğu” şeklindeki raporlar, buralara acil yardım ulaştırılmadığı takdirde durumun daha da “vahim” olacağını göstermekteydi.⁸¹² Yaşananlar karşısında Müslüman halk çareyi isyan ederek silaha sarılmakta bulmuş, Haçin, Feke ve Sis’in köylerinde milli teşkilatlar birbiri ardına vücut bulmaya başlamıştı. Özellikle Kozan Dağı civarında meskun Müslüman ahali kendilerine “reva görülen fecaatlere tahammül edemeyerek” tamamen teyakkuza geçmişlerdi.⁸¹³ Ardından bu bölgelerde Ermeni çeteleri ile Müslüman halk arasında yer yer çatışmalar yaşanmaya başlamış⁸¹⁴, bölgeyi gezen Niğde Mutasarrıfı da Ermeni çetelerinin önünün alınmadığı takdirde olayların daha da yayılıp kontrolden çıkacağını altı çizmiştir.⁸¹⁵

Söz konusu olaylarla eş zamanlı olarak Kuva-yı Milliye birliklerinin de Haçin, Feke ve Sis’e sevkleri başlamış, Kozanoğlu Doğan Bey, birlikleri

⁸¹⁰ Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Valiliği’ne gönderilen telgrafın sureti, 4 Mart 1920, **TİTE**, K: 20, G: 35, B:35-0001; Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 3 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 25**

⁸¹¹ Dahiliye Nezareti’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazı, 9 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 53**

⁸¹² Kayseri Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgrafın sureti, 4 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 13**

⁸¹³ Niğde Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 7 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 52**

⁸¹⁴ On Birinci Fırka Kumandan Vekili Sami Bey’den Yirminci Kolordu Kumandanlığı’na gönderilen şifrenin halli, 5 Mart 1920, **TİTE**, K: 319, G: 10, B:10-5001

⁸¹⁵ Niğde Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen şifreli telgrafın sureti, 7 Mart 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.2 lef 52**

düzenlemek⁸¹⁶ üzere 2 Mart 1920 tarihinde Niğde'den Develi'ye doğru yola çıkmıştır.⁸¹⁷ Yapılacak hareketin ana gayesi, bu bölgelerde Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan “dindaşları” kurtarmak, ayrıca Pozantı-İslahiye demiryolunun doğusundaki mıntıkada diğer mıntıkalar gibi mağdur olan Müslüman ahalinin teşkilatını takviye ve himaye etmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca hareketin mahalli ve milli kuvvetlerle başladığının ve özellikle Ermenilerin halka tecavüzde bulunduğuna dışarıya gösterilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ardından Niğde havalisinde tertip edilen müfrezeler Karaisalı mıntıkasına, Yahyalı'daki nizamiye bölüğüyle milli müfrezeler ise Kozanoğlu Doğan Bey'in tertibatı ile Haçin istikametine doğru kaydırılmaya başlanmıştır.⁸¹⁸ Develi'de bulunan Kuva-yı Milliye müfrezelerinin her birine Develi Nizamiye Kıtaaatı tarafından bir zabıt, bir yardımcı zabıt ve gerekli sayıda askerlerle dört makineli tüfek verilerek güney istikametlerine sevklerine başlanmıştır. Ayrıca müfrezelerin bölgelere varışından evvel Ermenilerin silahlandığı mahallerde bulunan Müslüman ahalinin durumu göz önüne alınarak bunlara derhal silah ve cephaneye ulaştırılması emredilmiştir.⁸¹⁹ Söz konusu silahlar Haçin, Feke ve Sis ahalisine teslim edilmeye başlanmış, öte yandan çatışmaların şiddeti karşısında Niğde'den daha çok silah ve cephaneye ihtiyaç olduğu bildirilmiştir.⁸²⁰

10.2.3. Kuva-yı Milliye'nin Kadirli ve Feke'yi Ele Geçirmesi

Mart 1920 başı itibariyle Doğu Mıntıkası'nda esaslı hareketi başlatmak üzere Aydınoglu Tufan Bey Andırın'dan Kadirli'ye doğru yola çıktı. Doğan Bey'den aldığı

⁸¹⁶ Haçin, Feke ve Kozan'da başlayacak olan Kuva-yı Milliye hareketi doğrudan Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa tarafından idare edilecekti. Bkz. Mirliya Ali Fuat Paşa'dan Develi Kazası Kaymakamlığına gönderilen yazı, 2 Mart 1920, **TİTE**, K:319 G:14 B:14-001

⁸¹⁷ Ali Fuat Paşa'dan Develi Kaymakamlığı'na gönderilen yazı, 2 Mart 1920, **TİTE**, K:319 G:11 B:11-001

⁸¹⁸ Ankara'dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı Vekaleti'ne; On Birinci Fırka Kumandanlığı Vekaleti'ne; Develi Asayiş Mıntika Kumandanı Kemal Bey'e; Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e gönderilen şifre, 8 Mart 1920, **TİTE**, K:319 G:7 B:7-001

⁸¹⁹ Ali Fuat Paşa'dan Develi Kaymakamlığı'na gönderilen yazı, 2 Mart 1920, **TİTE**, K:319 G:11 B:11-001

⁸²⁰ On Birinci Fırka Kumandan Vekili Sami Bey'den Yirminci Kolordu Kumandanlığına gönderilen şifrenin halli, 5 Mart 1920, **TİTE**, K: 319, G: 10, B:10-5001

emir üzerine asıl hedefi öncelikle Kadirli'yi ele geçirip daha sonra Sis üzerine yürümekti. Fransızlar Andırın'da milli teşkilat yapıldığı söylentileri üzerine Kadirli'nin doğusunda tahkimat yapmışlardı. Bunun yanında Sis, Ceyhan ve Osmaniye'den 5-6 saat içerisinde kuvvet getirme imkanları bulunuyordu. Fransızlarca Kadirli'de ikame edilen askerler ise Ermeni gönüllüler, Çerkes çeteleri ve bir miktar Fransız kuvvetinden ibaretti. Bu kuvvetin başında ise Fransız Teğmen Suby bulunuyordu. Aydınoglu Tufan Bey'in Andırın'da hazırladığı plana göre kuvvetler merkezden doğrudan Kadirli'ye yüklenip savunma için hazırlanan mevzileri hedef alacaktı. Ayrıca Kadirli'nin güneyinden de Bozdoğan ve Aydınoglu aşiretleri Fransız kuvvetlerini arkadan kuşatarak harekate destek verecekti. Tasavvur edilen bu plan kusursuzca tatbik edildi. Fransızlar, Andırın'dan Kuva-yı Milliye'nin gelmekte olduğunu anlamaları, üstelik civar köy halkının da silahlarını alarak harekate iştirak etmesi üzerine kısa süreli bir savunma yapmaya teşebbüs etseler de mevcut vaziyet karşısında tamamen kuşatılma endişesiyle Kadirli'yi terk ederek Sis'e çekildiler. Böylece Kadirli 7 Mart 1920 tarihinde tamamen Kuva-yı Milliye'nin eline geçmiş oldu.⁸²¹ Kadirli'nin işgalden kurtarılması üzerine burada bir teşkilat meydana getirildi. Kadirli, ayrıca Sis ve civarındaki baskılardan kaçan Türklerin de bir sığınağı haline geldi. Daha sonra bölük ve tabur teşkilatları oluşturularak Sis kuşatması için hazırlıklara başlanmış, Haçin ise Doğan Bey tarafından tamamen kuşatılmıştır. Fakat Haçin'deki doğa şartlarının savunmaya elverişli oluşu, ayrıca oldukça iyi tahkim edilmiş olmasından ötürü Ermenilerin burada oldukça dirençli ve uzun bir savunma göstereceklerini ifade etmek gerekir. Bu sebeple Haçin, ancak sekiz ay kuşatma altında kaldıktan sonra zapt edilebilecektir.⁸²²

Kuva-yı Milliye'nin Toroslar güneyinde artan faaliyetleri, bunun yanında halka cephane dağıtılması çatışmaların ivmesini yükseltmiş, oluşumu hızlanan milli teşkilatlar sayesinde kazanılan başarıların sayısı artmaya başlamıştır. Bu suretle

⁸²¹ Tufan, **a.g.e.**, s.63-64

⁸²² **A.e.**, s.70-71

Kadirli'nin ardından Feke'deki muhasara da Kuva-yı Milliye tarafından kırılmış,⁸²³ kısa süre sonra da tamamen işgalden kurtarılmıştır.⁸²⁴

10.2.4. Bölgenin Kuzeyindeki İstasyon ve Duraklara Yönelik Kuva-yı Milliye Operasyonları

Çukurova'da yürütülecek plan doğrultusunda Fransız kuvvetlerinin kuzey hattından ovaya doğru itilme süreci Mart 1920 sonu itibariyle hız kazandı. Bölgede karların erimesi ile daha kolay hareket imkanı bulan Kuva-yı Milliye, özellikle bölgenin kuzeyinde yer alan çeşitli kara ve demiryolu hatları boyunca faaliyetlerini artırdı. Bu suretle 22-24 Mart 1920 tarihinde Niğde'den yola çıkan Tekelioğlu Sinan Bey ve kuvvetleri 25 Mart 1920'de Adana sınırlarına girerek hat üzerindeki birçok jandarma karakolunu düşürdüler. 25 Mart 1920 tarihinde başlayan bu çatışmalar Tekelioğlu Sinan Bey'in bölge üzerinde işgal güçleriyle girdiği ilk ciddi çatışmalar olarak kayda geçti.⁸²⁵

Bunun ardından bölgedeki faaliyetler kısa süre zarfında Çiftahan ve Pozantı arasında bulunan Akköprü mevkiine değin sarktı. Bu suretle 26 Mart 1920 tarihinde Pozantı civarında keşif çalışması yapmakta olan Ulukışla Kuva-yı Milliyesi, yol kenarında öldürölüp rastgele gömülen bazı Müslümanların mezarlarına tesadüf etmiş, bu durum karşısında kontrolü kaybeden Ulukışla Kuva-yı Milliye birlikleri “artık sabır ve tahammülün yettiğine” kanaat getirerek Akköprü mevkiinde bulunan Fransız askerlerine saldırmışlardır. 26 Mart 1920 gecesi başlayan taarruz neticesinde

⁸²³ Ankara'dan Yirminci Kolordu Kumandanlığı Vekaletine; On Birinci Fırka Kumandanlığı Vekaleti'ne; Develi Asayiş Mıntıka Kumandanı Kemal Bey'e; Üçüncü Kolordu Kumandanı Selahattin Bey'e gönderilen şifre, 8 Mart 1920, **TİTE**, K:319 G:7 B:7-001

⁸²⁴ Feke Kaymakamı'ndan Kozan Mülkiye Mutasarrıflığı'na gönderilen yazı, 26 Mart 1920, **TİTE**, K:103 G:35 B:35-001

⁸²⁵ **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yay. Haz. Mahmut Yüksel Canbaz, İbrahim Kılıç, Ankara 2012, s.7-8

Fransız kuvvetlerinden sekiz asker öldürülmüş, kalanlar ricata mecbur edilmiş, ayrıca Akköprü civarı da tamamen zapt edilmiştir.⁸²⁶

Akköprü'nün ele geçirilmesi üzerine doğu-batı hattı boyunca ilerleyişe hız veren Sinan Bey birlikleri 29 Mart'ta Sofulu⁸²⁷ köyünü ele geçirmiş, ardından burası karargah haline getirilmiştir. Öte yandan birlikler, civar karakolların basılması sonucunda yeni silah ve cephaneler elde ediyor, bu suretle zapt edilen yerlerde yeni müfrezeler teşkil ediliyordu. Ayrıca elde edilen bu başarılar çevre ahalinin moral-motivasyonu üzerinde de olumlu tesirler yaratıyordu. Özellikle 29-30 Mart 1920'de Karsantı⁸²⁸ nahiyesinin ele geçirilmesi sonucu asker ve ahalinin morali oldukça yükseldi. Bu operasyonda Kuva-yı Milliye'nin hiç kayıp vermemiş olması söz konusu moral-motivasyon artışında ayrıca etkili oldu. 30 Mart'ta Karsantı'nın 40 km güneyinde bulunan Köpekli⁸²⁹ köyüne gelen Sinan Bey kuvvetleri, 31 Mart'ta Karaisalı'ya ulaştılar. Bir yandan Karaisalı'da çatışmalar sürerken diğer yandan 2-3 Nisan gecesi demiryolu güzergahında önemli bir istasyon olan Hacıkırı⁸³⁰ kuşatıldı.⁸³¹ Üç gün devam eden çatışmalar sonucunda Hacıkırı da ele geçirildi. Kuva-yı Milliye bu çatışmada üç ölü, beş de yaralı verdi. Hacıkırı, 1912 yılında Bağdat demiryolu projesi kapsamında Alman mühendisler tarafından inşa edilen ve derin iki vadiyi birbirine bağlayan stratejik Varda Köprüsüne⁸³² (Alman Köprüsü olarak da bilinir) de ev sahipliği yaptığından oldukça önemli bir mevkiydi.

⁸²⁶ On Birinci Fırka Kumandanı Mümtaz Bey'den Yirminci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen istihbarat, 29 Mart 1919, **TİTE**, K: 319, G: 56, B:56-001

⁸²⁷ Sofulu Adana'nın Sarıçam ilçesine bağlı bir köydür. Pozantı'nın 64 km kuzeydoğusunda yer alır.

⁸²⁸ Karsantı, Pozantı'nın yaklaşık 81 km doğusunda bulunan ve Adana'ya bağlı bir köydür. Karsantı adı yörede Aladağ ismi ile beraber kullanılır.

⁸²⁹ Köpekli veya Merkezboztahta, Karaisalı'nın yaklaşık 25 km kuzeydoğusunda yer alan bir mahalledir.

⁸³⁰ Hacıkırı, Karaisalı'nın yaklaşık 15 km batısında bulunan yerleşim birimidir. Bkz. Kısacık-İşisağ, **a.g.e.**, s.3

⁸³¹ **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, s.9-12

⁸³² Varda Köprüsü, Hacıkırı kuşatması esnasında yok olmaktan kıl payı kurtulmuştur. Şöyle ki; Kuva-yı Milliye birlikleri Emin Polat Ağa liderliğinde 85 kişilik bir kuvvetle Varda köprüsünü havaya uçurmak için gelmişler, fakat Fransız Yüksek İnşaat Müdürü Deduval durumu haber alarak, Emin Polat Ağa'ya müracaat etmişti. Köprü'nün "bir sanat eseri" olduğunu ifade eden Deduval, "...*bu sizin kendi malınızdır. Yazık değil mi? Bunu yok etmeyin! Bir daha yapmak imkansızdır. Eğer maksadınız tren hattının çalışmasına mani olmak ise, işte, ilerideki küçük köprülerden herhangi birini atabilirsiniz, fakat bu köprüye dokunmak günah değil, aynı zamanda cinayet olur, çok yazıktır, size yakışmaz kıymayınız...*" şeklindeki ifadeleriyle Emin Polat Bey'i ikna etmiştir. Bunun üzerine Varda Köprüsü'nün ayaklarına döşenen dinamitler kaldırılmış, onun yerine daha aşağıda bulunan Yaramış köprüsü'nün havaya uçurulmasına karar verilmiştir. Bkz. Kısacık-İşisağ, **a.g.e.**, s.142-143

Hacıkırı'nın hemen ardından diğerk önemli bir istasyon olan Durak⁸³³ ele geçirildi. Burada ayrıca Hacıkırı yönünden gelen bir zırhlı trende bulunan sekiz Fransız askeri etkisiz hale getirildi. İlerleyişini sürdüren birlikler 6 Nisan'da Çamalan'ı⁸³⁴, 7 Nisan'da ise Kelebek istasyonunu zapt ettiler. Yaklaşık on gün içerisinde birçok stratejik istasyon ve mevki ele geçiren Sinan Bey, bu suretle cephesini Kavaklı ve Eshab-ı Keyf'i⁸³⁵ de içine alacak şekilde uzatmış oldu.⁸³⁶

10.2.5. Pozantı Harekatı

10.2.5.1. Beledik'in Ele Geçirilmesi

Kuva-yı Milliye birlikleri Pozantı öncesi en önemli istasyon olan Beledik'i ele geçirmek için harekete geçerek istasyonu kuşattı. Beledik istasyonu, Bağdat demiryoluna ait şantiye ve malzeme depolarına da ev sahipliği yapıyordu. Bunun yanında Beledik'te Fransızlarca kullanılan bir de hastane bulunuyordu. İki gün süren çatışmalar sonucunda Beledik 10 Nisan 1920 tarihinde Kuva-yı Milliye güçlerinin eline geçti. Yaşanan çatışmalarda kırk Fransız askeri yaşamını yitirirken, sekizi yaralı ve dördü sağ olmak üzere on iki kişi de esir alındı. Esir alınanlar arasında Pozantı Fransız Komutanı Binbaşı Pierre Mesnil'in eşi Edrige Aubry⁸³⁷ de bulunuyordu. Beledik'te ayrıca bir barut ve bir dinamit deposu, yetmiş çuval un ve arpa, sekiz vagon tahta, üç lokomotif, otuz vagon, altı otomatik tüfek, birçok yazı ve telefon makinesi, cerrahi alet ve edevat da ele geçirilenler arasındaydı.⁸³⁸

10.2.5.2. Pozantı Kuşatması

⁸³³ Durak, Karaisalı'nın yaklaşık 19 km güneyinde yer alan yerleşim birimidir.

⁸³⁴ Çamalan, Gülek Boğazı'nın yaklaşık 10 km güneyinde yer alan ve günümüzde Mersin'in Tarsus ilçesine bağlı bir mahalledir.

⁸³⁵ Eshab-ı Keyf, Tarsus'un yaklaşık 12 km kuzeybatısında yer alan ve günümüzde çoğunlukla turistik ziyaret amaçlı ziyaret edilen bir yerdir.

⁸³⁶ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.9-12

⁸³⁷ Edrige Aubry, Birinci Dünya Savaşı'nda Alman cephesinde eşinin yanında ön saflarda çalışmış, hastaları ve yaralıları tedavi etmek, onlara moral vermek gibi çalışmalarıyla Fransa'da kısa zamanda bir ün kazanmıştı. Bkz. Toros, a.g.e., s.320

⁸³⁸ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.17

10.2.5.3. Fransızların Pozantı'daki Kuvvetlerini Kurtarma Girişimleri ve Çatışmaların Vilayet'te Yaratdığı Etkiler

Belemedik'in ele geçirilmesi sonrası derhal Pozantı istikametine yönelen Sinan Bey kuvvetleri Pozantı'yı kuşatmaya başladılar. Ardından Sinan Bey, Pozantı Fransız Komutanı Binbaşı Mesnil'e bir mektup yazarak kırk sekiz saat içerisinde teslim olmasını talep etti. Binbaşı Mesnil verdiği cevapta Pozantı'yı müdafaa için emir aldığını, almamış olsa bile vazifesini ifa edeceğini ifade ederek teslim olmayı reddetti.⁸³⁹

Diğer yandan Fransızlar, Pozantı'da kuşatma altında bulunan kuvvetlerini kurtarmak ve stratejik önemi haiz Pozantı'yı elde tutmak amacıyla yoğun bir taarruz hazırlığına başladılar. Bu suretle Nisan'ın ilk haftası Tarsus'ta yığınak yapılmaya başlandı. 11 Nisan 1920 tarihinde de Adana'dan sevk edilen 1000 kişilik bir Fransız kuvveti Pozantı yönünde taarruza geçirildi. Türk kuvvetleri, Fransızların ilerlediği hattın aşağısında bulunan yüksek bir sırtta, siper savaşı pozisyonunda ve bariyerlerle takviye edilmiş şekilde mevzilenmişlerdi.⁸⁴⁰ Taarruzun ilk günü Kuva-yı Milliye birlikleri bir takım kayıplar vermiş olsa da ikinci gün takviye kuvvetlerin yetişmesiyle başlayan karşı taarruz neticesinde Fransızlar geri çekilmeye mecbur edilmiş ve Tarsus'a kadar sürülmüştür.⁸⁴¹ Türk kuvvetlerinin mevzilendiği yer, Kavaklıhan kasabasının hemen güneyinde bulunduğu için bu isme atfen söz konusu çarpışma Birinci Kavaklıhan Muharebesi olarak bilinmektedir.⁸⁴²

Taarruzun püskürtülmesinin ardından Sinan Bey, 14 Nisan 1920 itibarıyla Pozantı'yı tamamen kuşattı. Pozantı'ya topçu ateşinin başlamasından evvel Mesnil'e ikinci bir mektup daha yazan Sinan Bey “*Fransız askerlik şerefi namına Pozantı'yı müdafaa edeceğinizi yazmışsınız. Pozantı öz Türk yurdunun ayrılmaz bir parçasıdır. Fransız askerlik şerefi ve milli namusu zannederseniz Pozantı'yı savunmanızı gerektirmez. Fransızların Alsace- Lorraine için döktükleri kandan daha fazla kan*

⁸³⁹ A.e., s.18

⁸⁴⁰ Zeidner, a.g.e., s.213-214

⁸⁴¹ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.20-21, Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, s.71-74; Arıkoğlu, a.g.e., s.112-113

⁸⁴² Zeidner, a.g.e., s.213-214

dökmeyi Türkler vatanlarının kurtuluşu ve istiklali için yemin etmişlerdir. Pozantı kuşatma birliklerinin komutanlığını bugün bizzat üstleniyorum...Türk medeniyeti harbe başlamadan önce size 24 saatlik bir müddet veriyor...” diyerek teslim olmak için kendisine son bir şans daha verdiğini ifade etti. Sinan Bey Binbaşı Mesnil’e verilen mühlet içerisinde mevzileri tamamen gezerek bilgi aldı. Kuşatmaya katılan birlikler Ulukışla, Gülek ve Kamışlı ahalisinden oluşmaktaydı. Fransız kuvvetlerinin mevzileri ise oldukça iyi tahkim edilmiş bulunuyor, savunma cephesi ise Pozantı’yı çepeçevre sararak 15 km’lik bir uzunluğa ulaşıyordu. Verilen mühletin sonunda, 15-16 Nisan gecesi Türk topçusu ilk defa Pozantı’yı ve Fransız topçusunu bombalamaya başladı.⁸⁴³

Asıl taarruz öncesi şiddetli çatışmalar Pozantı’nın iki km. kuzeyindeki Gökbez’de yoğunlaştı. 21 Nisan’da 100 kişilik bir Kuva-yı Milliye müfrezesi Gökbez’e taarruz etti. Bunun yanında Adana ve Tarsus’tan Pozantı yönüne takviye gelmesine engel olmak amacıyla, Çamtepe, Eshab-ı Keyf, İncirgediği, Misis, Dikili gibi Adana ve Tarsus’un kuzey bölgelerinde de çeşitli çarpışmalar⁸⁴⁴ yaşanıyordu. Kuva-yı Milliye birlikleri özellikle Adana-Yenice-Tarsus arasında tren işletilmesine de mümkün mertebe müsaade etmiyordu. Bunun yanında Adana-Misis arasındaki köprülerden birkaçı da havaya uçurulmuştu. Bu suretle Fransızların yapacağı sevkiyata büyük oranda darbe vurulmuş, 23 Nisan 1920’de ise Gökbez, tel örgüler arasında yaşanan kanlı çarpışmalar neticesinde ele geçirilmişti.⁸⁴⁵ Bunun dışında Nisan ayı içerisinde Pozantı’ya birçok defa taarruzlar yapılmış olsa da⁸⁴⁶ istenen başarı sağlanamamış, Fransız cephesi yarılanamamıştı.⁸⁴⁷

Çatışmaların sürdüğü esnada ise cephelerde idari bir düzenleme yapıldı. Berdan (Tarsus) nehrinden Mersin’e kadar olan kısımlar “sağ cenah mıntıkası” adıyla Binbaşı Şemsettin (Salur) Bey’in emrine verildi. Sağ cenah Berdan, sol cenah

⁸⁴³ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, s.23-25

⁸⁴⁴ Tarsus Kaymakamlığı’ndan Adana Vilayeti’ne gönderilen yazının sureti, 29 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 66**

⁸⁴⁵ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, s.33-37

⁸⁴⁶ Toros, **a.g.e.**, s .341-344

⁸⁴⁷ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, s.42-45

ise Adana-Misis-Kozan yolu olmak üzere Sinan Bey'e "Kilikya Merkez Mıntıkası Genel Komutanı" unvanı verildi.⁸⁴⁸

Sinan Bey birliklerinin Pozantı taarruzunu şiddetlendirdiği esnada Fransızlar tarafından Adana'daki ahali üzerindeki baskı da artarak devam ediyordu. Gökbez'in zapt edilşinin ertesi günü Fransızlar Adana'da yayınladıkları Le Courrier d'Adana gazetesinin 24 Nisan tarihli nüshasında 15 Türk'ün idamına karar verildiğini ilan ettiler. Bunu haber alan Sinan Bey, Adana Fransız Komutanlığı'na ultiatom mahiyetinde bir mektup göndererek söz konusu Türklerin idam edilmesi durumunda elinde esir bulunan seçme Fransız subay ve askerlerini tamamını idam edeceğini bildirdi.⁸⁴⁹ Sinan Bey'in bu ultiatomu etkili olmuş, mektubu alan General Dufieux, Albay Brémond ile görüşükten sonra idam kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁸⁵⁰

Pozantı kuşatması devam ederken şehir merkezlerinde halka çeşitli baskılar uygulanıyordu. Fransızlar her gün Adana'dan trenle Tarsus'a ve Mersin'e, Mersin'den de Tarsus ve Adana'ya asker getirip götürerek halka gösteri yapıyorlar, böylece bölgeye sürekli taze kuvvet getirildiği izlenimi⁸⁵¹ yaratarak ahali üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmaya çalışıyorlardı. Bunun yanında civar köyler jandarmalarca sürekli aranıyor, halktan Kuva-yı Milliye'nin mevcudu hakkında malumat elde edilmeye çalışılıyordu. Özellikle zengin kimseler şiddetli takibata uğruyor, ayrıca ihtiyar heyetleri de sorgulanıyordu. Kuva-yı Milliye'ye maddi-manevi desteği bulunan veya bulunduğundan şüphelenilenler ise derhal tevkif edilip işkenceye maruz bırakılıyordu.⁸⁵² Tutuklamalar çoğunlukla General Dufieux'un emriyle, şehirde bir ayaklanma çıkarılacağı endişesiyle gerçekleştiriliyordu. Durumu kontrol altında tutmaya çalışan Dufieux, Adana'da çeşitli ırk ve etnik kökenli temsilcileri vilayete davet ederek onlara sükunet çağrısında bulunmuş⁸⁵³, ardından

⁸⁴⁸ A.e., s.44-45

⁸⁴⁹ A.e., s.44-45

⁸⁵⁰ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.78

⁸⁵¹ Feke'de Kozan telgrafçılarından Hüseyin Bey'den Feke Kuva-yı Milliye Kumandanı Ruhi Bey'e gönderilen telgraf, 21 Nisan 1920, **TİTE**, K. 105 G.5 B.5-001

⁸⁵² **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, s.52-53

⁸⁵³ General Dufieux'nun Beyanatı, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3** 1ef 3

“Adana ahalisine” adıyla ve Vilayetteki hayat pahalılığı dahil olmak üzere, yaşanan bütün sıkıntıları Kuva-yı Milliye’ye yükleyen şu beyannameyi yayınlamıştır.⁸⁵⁴

“Bazı fena çobanlar aylardan beri buradaki Fransız Hükümeti’nin ahalinin bazı aksamına karşı makasıt-ı bedhahane beslediğine dair sizi iknaya çalıştılar. Onlar Vilayetin köylerine ölüm ve harabiyet saçan, köylerden şehirlere olan mevaridatı tenkis ederek galayan-ı es’arı mucib olan eşkar-ı selime ashabının basiret ve metaneti onların hareketına mani olmadığı taktirde bu senenin gayet iyi olan mahsulatını yani bütün ahalinin mevcudiyetini mahvedecek olan hariçteki fesat ocaklarını teşci ettiler. Bu karışıklıkların caniyi fail ve yardımcılarının kendi teşebbüslerinin bir cinnet olduğunu anlayacaklarını ümit ederek uzun müddet sabrettim ise de onlar yine hareketlerine devam ettiler. 10 Mayıs 1920 tarihinde eşraf ve memurlarınıza aleni bir ihtarda bulundum. Mayıs’ın On İkinci günü hareketi müfsidaneye Adana’da rehberlik eden bir takım zevatı bila cebr ve şiddet tevkif ettirdim. Onlar şimdi buradan uzakta bulunmakta ve kendilerine karşı iyi muamele edilmektedir...Adanalılar size itimadım vardır. Asayiş-i umumiye’yi temin ve hangi taraftan gelirse gelsin her türlü ihtilali tenkil etmek hususunda bana yardım edeceksiniz.”

General Dufieux’nun yayınladığı beyannamede tevkif ettirdiği bazı kişiler için “şimdi buradan uzaktalar” şeklinde kastettiği yer Suriye’de bulunan Arvad Adası (Tartus’un hemen karşısında)’dır. Şehirde ihtilal çıkaracağından şüphelenilen birçok kişi tutuklanarak buraya gönderilmiş⁸⁵⁵, Dufieux’nun söylediğinin aksine kendilerine oldukça kötü muamelede bulunularak tutuklandıkları esnada paltolarını dahi almalarına müsaade edilmemiştir.⁸⁵⁶ Bunun yanında Fransızlarca Tarsus’un çeşitli köyleri çeteleri “def ve tenkil” amacıyla bombardıman edilmiş, bu suretle birçok ev yanarak yok olmuştur. Ayrıca Tarsus Askeri Valisi’nin emriyle Ermeni jandarmaların “şevk ve gayretini artırmak” için köylerin yağma edilmesi emri verilmiş, evlerin çoğu yağmalandıktan sonra gazyağı ile yakılmıştır. Yağmalanan eşyaların pazarlarda satıldığı, ahalinin gasp edilen büyükbaş hayvanlarının

⁸⁵⁴ General Dufieux’nun Beyanname’si, BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 İef 6; Toros, a.g.e., s.137

⁸⁵⁵ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, s.82; Arvad Adası’na sürgün edilen kişiler Türk ve Fransız tarafları arasında imzalanan Ankara Anlaşması sonrası serbest bırakılacaktır. Bkz. TBMM GZC, Devre.1, Cilt.2, İni’kad.86, Celse.2, 4 Ekim 1921, s.259

⁸⁵⁶ Tutuklananlar arasında Vali Celal Bey’in tercümanı Cemal Bey, Bidayet Reisi Mahmut Nedim Efendi, Defter-i Hakani Müdürü Fahrettin Efendi, Mahkeme azasından Mustafa Bey gibi memurlar da bulunuyordu. Bkz. Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 17 Mayıs 1920, BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 İef 10

mezbahalarda kesildiği ve “Ermeni kasapları marifetiyle” satıldığı da raporlara yansımıştır.⁸⁵⁷

Fransızlar, Pozantı’daki birliklerini kurtarmak adına yaptıkları başarısız girişimin ardından daha kapsamlı ve planlı ikinci bir taarruz için hazırlıklara başladılar. Bu suretle ilk olarak tren yolundan üst düzeyde istifade imkanı olamayacağı düşüncesiyle civar köylerden yük hayvanlarına el konulmaya başlandı. Kuva-yı Milliye, şehir merkezindeki istihbarat kaynakları sayesinde Fransızların bu faaliyetlerini yakından takip ediyor, Pozantı’ya muhakkak bir taarruz beklendiğinden hazırlıklar ona göre yapılıyordu. Diğer yandan Fransızlar cephe gerisinde de faaliyetlerini sürdürüyor, ahali ve köylüler üzerinde maddi ve manevi baskı kurmak için çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı. Bu suretle uçaklarla köylerin bombalanması, meskun mahal üzerinden uçakla geçilmesi, ahaliye bildiri, gazete (genellikle Ferda gazetesi) ve fetvalar atılması gibi faaliyetler hız kazanmıştı. Şehir ve köylere atılan fetvaların halk üzerinde gösterebileceği olumsuz tesirlere karşı Ankara’dan Kilikya Kuva-yı Milliyesi’ne ulaştırılan karşı fetvaların şehre asılması sağlandı.⁸⁵⁸

Bu esnada Pozantı’ya yapılacak son taarruz için Tarsus’ta ciddi bir yığınak yapan Fransızlar, ilk başarısız taarruzun aksine kuvvetlerini iki katına çıkarmışlardı. Oluşturulan kuvvetin miktarı 5000 kişiye ulaşmış, bunun yanında üç sahra bataryası, iki cebel bataryası ve çok miktarda makineli tüfekte de bu kuvvet desteklenmişti.⁸⁵⁹ Fransızlar Tarsus’ta oluşturdukları bu kuvveti Albay Gracy de La Hayrie⁸⁶⁰ komutasında 17 Mayıs 1920 tarihinde Pozantı istikametine doğru harekete geçirdiler. Fransızların harekete geçtiği kollar; ilk taarruzda olduğu üzere Tarsus ve Yenice, Yaramış, Karayayla (Tarsus’un yaklaşık 18 km kuzeydoğusunda) ve Kavaklıhan istikametleriydi. Fransızların asıl taarruz hedefi ise Tarsus- Kavaklı-Pozantı hattıydı. Fransız taarruzunda uçaklar ve tanklar, ayrıca zırhlı trenler aktif olarak kullanılmış,

⁸⁵⁷ Yağma edilen Kürt Musa köyünde (Tarsus’un 8 km. kuzeybatısındadır, şimdiki adı Özbek Köyü’dür) yorgana sarılıp gazyağı ile yakılmış cesetlerin bulunması da raporlara yansıyan olaylardandır. O esnada orada bulunan Fransız kumandanı olaya engel olmak istese de bunun Tarsus Askeri Valisi’nin emri olduğunu anlaması sonucu müdahaleden vazgeçmiştir. Bkz. Tarsus Kaymakamlığı’ndan Adana Vilayeti’ne gönderilen yazının sureti, 29 Nisan 1920, **BOA, HR. SYS. D.2556 G.1 lef 66**

⁸⁵⁸ **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü**, s.84-92

⁸⁵⁹ **A.e.**, s.84-92

⁸⁶⁰ Zeidner, **a.g.e.**, s.214

fakat üç gün süren şiddetli çatışmalar sonucu 500 kadar zayıat veren Fransız kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmış, böylece İkinci Kavaklıhan Muharebesi de Kuva-yı Milliye'nin zaferiyle sonuçlanmıştır.⁸⁶¹

10.2.5.4. Pozantı'nın Düşüşü ve Binbaşı Mesnil ve Taburunun Esir Alınması

Fransızların Pozantı'daki kuşatılmış Mesnil taburunu kurtarmak için yapmış olduğu iki girişim başarısızlığa uğramış, bunun üzerine kaynakları git gide tükenen ve dışarıyla bağlantısı uçaklar haricinde tamamen kesilen Binbaşı Mesnil'in bir huruç hareketiyle kuşatmayı yarmaya çalışmaktan başka çaresi kalmamıştı. General Dufieux da uçaktan Mesnil'e attırdığı son mesajında, muhasara çemberini yararak Gülek Boğazı-Namrun (Bugünkü Çamlıyayla)-Değirmendere⁸⁶² istikametiyle Mersin'e ulaşma şansını denemesini tavsiye etti.⁸⁶³ Mesnil'in durumunun farkında olan Sinan Bey, 24 Mayıs 1920'de Pozantı'daki Fransız birliklerinde bazı hazırlık emareleri görüldüğü şeklinde raporlar almış ve birliklerine teyakkuzda olmaları talimatını vermişti.⁸⁶⁴

Binbaşı Mesnil ise yaptığı son değerlendirme neticesinde 25 Mayıs'ta taburuna Pozantı'dan çıkış için hazırlık emri verdi. Yapılan hazırlıklar sonucu hareketin seziilmemesi için 26/27 Mayıs gecesi taburuyla Pozantı'yı terk etti. Mesnil, Pozantı'dan Mersin'e yürüyüş süresini yedi gün olarak hesaplandığından, nakli mümkün olmayan diğer malzemeleri Pozantı ırmağına attırdı. Harekat günü taburun mevcudu 9 subay, 696 er, 1 yaralı subay, 8 yaralı er, 4 süvari, 44 Rum ve Ermeni sivil, 39 Türk esiri, 10 ağır yaralı olmak üzere toplam 811 kişiydi. Fakat Mesnil, ağır yaralılar bir hastabakıcı ile Pozantı'da bırakarak bunların tedavisi ettirilmesi için hastaneye bir de mektup bıraktı.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.92-101

⁸⁶² Mersin şehir merkezinin yaklaşık 39 km. kuzeyinde yer alan ve günümüzde Toroslar ilçesine bağlı bir yerleşim birimi.

⁸⁶³ Toros, a.g.e., s.320-321, 350; Arıkoğlu, a.g.e., s.116-118

⁸⁶⁴ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.111-114

⁸⁶⁵ Toros, a.g.e., s.352-354

Yola çıkan Mesnil taburu oldukça engebeli bir arazide ve ağır yağmur altında yürüdükten sonra Kuva-yı Milliye birlikleri tarafından farkedilerek Gülek Boğazı hattındaki Karboğazı denilen mevkide pusuya düşürüldü. Kısa sürede kuşatılan Mesnil kuvvetleri bir süre savunma pozisyonunda direndiler. Yaşanan çatışmada toplarını da terk etmek zorunda kalan Mesnil'in durumu kendi ifadesiyle “acıklı” idi. Öte yandan Kuva-yı Milliye Mesnil kuvvetlerinin etrafındaki tepeleri de işgal ettiğinden, durum çarpışmayı devam ettirmeye elverişli bulunmuyor, hatta Mesnil'in susayan askerleri “çam dallarının ucunda dün yağmurdan kalan damlaları yutarak susuzluklarını gidermeye çalışıyorlardı.” Söz konusu durumda askerlerin manevra yaparak dereleri ve tepeleri aşması, ardından Mersin'e ulaşması pek mümkün görünmüyordu. Tamamen abluka altına alınan ve etrafındaki yüksek tepeler Kuva-yı Milliye tarafından tutulan⁸⁶⁶ Mesnil'in bu şartlar altında teslim olmaktan başka yolu kalmamıştı. Bu suretle 28 Mayıs öğle vakti teslim olma isteğini Türk birliklerine bildirildi.⁸⁶⁷ Aslında Mesnil'i teslim olmaya iten en önemli faktör çok büyük bir kuvvet tarafından abluka edildiğini düşünmesiydi. Ancak Mesnil'in de daha sonra öğreneceği üzere kendisini esir alacak olan kuvvet, Pozantı'nın civar köylerinden teşkil edilen tek bir müfrezeydi.⁸⁶⁸ Sabaha kadar süren müzakereler neticesinde Karaisalı Jandarma Kumandanı Hasan Bey⁸⁶⁹ (Kara Afet lakaplı) ile Mesnil arasında bir teslim protokolü imzalandı.⁸⁷⁰ Böylece I. Dünya Savaşı'nda elde ettiği başarılarla Fransız kamuoyunca “Verdun kahramanı” olarak adlandırılan Binbaşı Mesnil, Toros Dağları'nda bulunan Karboğazı mevkiinde 42 kişilik bir Kuva-yı Milliye müfrezesi tarafından esir alınmış oluyordu.⁸⁷¹ Mesnil dışında esir alınan Fransız kuvvetleri ise 100'ü yaralı 650 asker ile 23 subaydı. Bunun yanında iki 5,5'luk top, 8 makineli tüfek, 40 otomatik tüfek, 1000 kadar silah ve çok sayıda hayvan da ele

⁸⁶⁶ **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, s.114-121

⁸⁶⁷ Umum Kilikya Garp Mıntıkası Kumandanı Sinan Bey'den Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazı, 28 Mayıs 1920, **ATASE İSH**, K: 623, G:4 B: 4-ah

⁸⁶⁸ Zeidner, **a.g.e.**, s.215

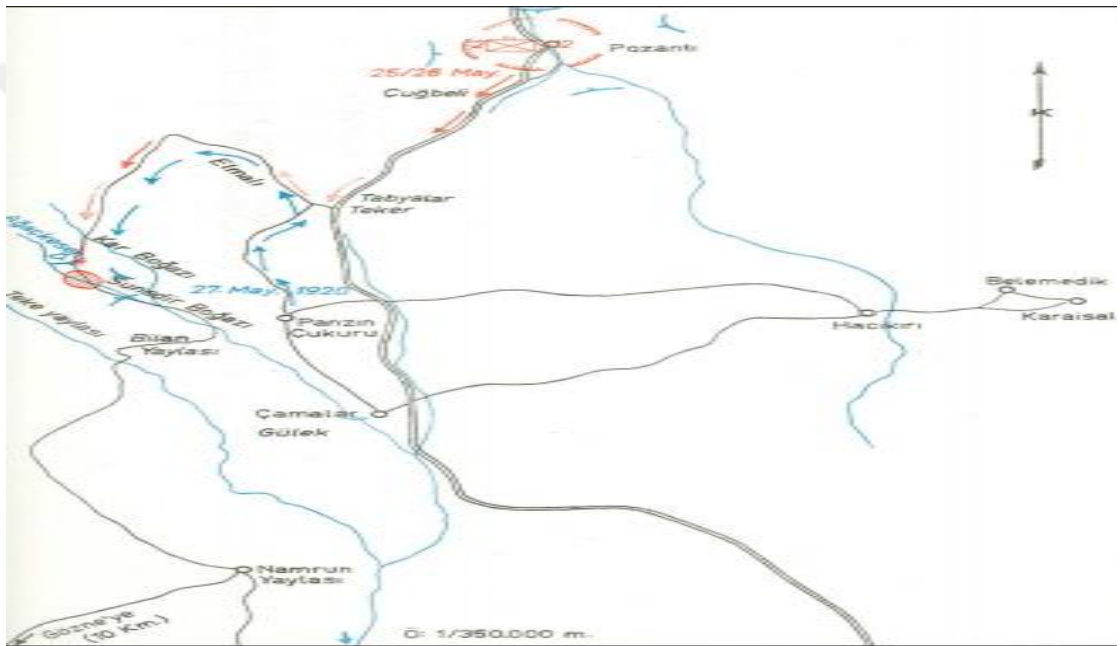
⁸⁶⁹ “Hasan Akıncı: 1892'de Tarsus'ta doğdu. 1915 yılında asteğmen olarak orduya katıldı. Milli mücadele yıllarında Karaisalı'da Jandarma Bölük Komutanı'ydı. Mesnil taburunu esir alan milli kuvvetlerin başında bulundu. 1925 yılında Yüzbaşı, 1935 yılında Binbaşı, 1942 yılında Yarbay, 1946 yılında Albay oldu. 1950 Temmuz'unda Eskişehir Jandarma Müfettişliği'nden emekliye ayrıldı. 1970 yılında Mersin'de vefat etti.” Bkz. Toros, **a.g.e.**, s.363

⁸⁷⁰ **A.e.**, s.360-365

⁸⁷¹ **A.e.**, s.372

geçirilenler arasındaydı. Fransız kuvvetlerinin çarpışmadaki ölü sayısı ise 200 civarındaydı.⁸⁷²

Pozantı'daki Mesnil Taburu'nun Esir Edilmesi (27 Mayıs 1920)⁸⁷³

Kroki-2. Bkz. İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, Ekler bölümü, kroki-16

Pozantı'nın kaybedilmesi Fransızların Çukurova işgal sürecinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Fransızlar bu yenilgi ile sıradan bir mevki değil “Kilikya'nın Kapısı”nı kaybetmişler ve oldukça sağlam ve alternatifi olmayan bir dayanak noktasından da mahrum kalmışlardır. Türk kuvvetleri ise Fransızların durumunun aksine, elde ettikleri bu büyük başarı ile Çukurova'da daha sonra yaşanacak askeri hareketler için sırtını Toroslara dayama imkanı bulmuş ve

⁸⁷² Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.114-121

⁸⁷³ “Pozantı'daki Fransız Taburunun Esir Edilmesi (27 Mayıs 1920)”. Bkz. İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi, Ekler bölümü, kroki-16

bölgenin kuzeyinde hem stratejik bir nokta, hem de önemli bir geçiş ve direnek merkezi kazanmışlardır.

11.FRANSIZLARLA İMZALANAN 20 GÜNLÜK ATEŞKES, OLUŞUM SÜRECİ, TEPKİLER VE ETKİLERİ

Fransızlar bir yandan Maraş ve Urfa yöresinde alınan yenilgiler, öte yandan Çukurova ve Antep'te devam çatışmaların tesiriyle⁸⁷⁴ Şubat 1920 başından itibaren Ankara ile bir temas ve müzakere zemini arayışına girmiş bulunuyorlardı. Bunun için ilk olarak Amiral de Bon⁸⁷⁵ aracılığıyla Ankara ile temas sağlanmak istenmiş, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmelerin başlaması için Çukurova, Antep, Urfa ve Maraş'ın tahliyesini şart koşması bunu mümkün kılmamıştı. Bunun ardından Fransızlar, Paris'ten gelen Kardinal Dubois kanalıyla gene bir girişimde bulunmuşlar, Mayıs ayı başında ise bir Fransız Binbaşıyla bir sivil yetkili Ankara'ya gelmiş, fakat bu çabalar da sonuç vermemişti.⁸⁷⁶ Bu gelişmelerle eşzamanlı olarak San Remo'da İtilaf Devletleri arasında Türkiye'nin kaderini tayin etmek üzere görüşmeler de gerçekleştiriliyordu. 24 Nisan 1920'de Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandasına verilmesiyle buralardaki Fransız hakimiyeti de müttefiklerce onaylanmış oldu. Musul ise İngiliz kontrolünde olarak Irak'a verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, San Remo'da görüşmelerin sürdüğü esnada İtilaf Devletleri üzerinde etkide bulunmak amacıyla Çukurova'da askeri faaliyetlere hız vermiş, öte yandan Suriye'deki Arap milliyetçileri Fransızlara karşı desteleyerek Fransız askerlerine taze kuvvet takviyesine mümkün mertebe mani olmaya çalışmıştı.⁸⁷⁷

Öte yandan Fransızlar, Pozantı'da Mesnil taburunun yaşadığı sıkıntıların tesiriyle Ankara ile anlaşmak için daha ciddi ve etkili bir girişimde bulunmak istediler. Bu doğrultuda Fransız banka müdürü M. Savoy, Van Valisi Haydar Bey ile görüştü. Görüşme sonucunda Haydar Bey, General Gouraud ile görüşmek üzere

⁸⁷⁴ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.21, Celse.2, 29 Mayıs 1920, s.43

⁸⁷⁵ Bkz. Ferdinand-Jean –Jacques de Bon. https://data.bnf.fr/fr/16275614/ferdinand_de_bon/ (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2020)

⁸⁷⁶ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.21, Celse.2, 29 Mayıs 1920, s.43; Yavuz, a.g.e., s.87-88

⁸⁷⁷ Yavuz, a.g.e., s.87

Beyrut'a gitmeye ikna oldu ve beraberinde Binbaşı Reşit Bey, Şevket Bey, Mazhar Müfit Bey ve M. Savoy olduğu halde İstanbul'dan Beyrut'a doğru yola çıktı. General Gouraud, gelen heyetle yaptığı görüşmede güney cephesinde süren çatışmalar hususunda bir anlaşma yapma arzusunu dile getirmiş, fakat Haydar Bey, kendisinin buna yetkili olmadığını ve direk Ankara ile temas edilmesi gerektiğini ifade etmişti. Bunun üzerine General Gouraud, genel sekreteri, aynı zamanda Fransız kolonyalist camiasının da önde gelen isimlerinden olan Robert de Caix'i yanında bir heyetle Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Ankara'ya gönderdi. 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelen Robert de Caix heyeti ile yapılan görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa, sadece Sis, Pozantı ve Antep'in değil, Fransız işgalindeki tüm Anadolu topraklarının tahliyesini talep etti. Ancak heyetin böylesi kapsamlı bir anlaşmayı imzalamaya yetkilerinin olmadığını ve Paris'ten izin almaları gerektiğini ifade etmesi sonucu yirmi günlük geçici bir ateşkes imzalanması ile yetinildi. Fakat söz konusu ateşkes Mustafa Kemal Paşa tarafından daha esaslı bir anlaşma yapmak üzere yetki alımına zaman bırakmak şeklinde telakki edildi.⁸⁷⁸ İsmet Paşa da TBMM'de yaptığı konuşmada, *"Bu tatil-i muhasamayı Adana mıntıkasının tahliyesine mukaddeme addettiğimizi Fransızlara söyledik. Fransızlar bu müddet zarfında şifahen Adana mıntıkasının tahliyesini tekrar müzakereye girişmek ihtimalini ima etmişlerdir. Kendi imanımıza, kendi kuvvetimize müstenit olmayan hiç bir taahhüde inanmadığımız için bu müddet zarfında Adana'nın ve diğer mıntıkaların tahliyesinden başka çare olmadığını istihzaratımızla da göstereceğiz. Bu gün zaten Pozantı ve Sis'te kemali emniyetle Adana Ovası'na bakıyoruz. Orada hazırladığımız, topladığımız kuvvetlerle Adana'yı tahliyeden başka çare olmadığını da ayrıca kendilerine irae etmek istiyoruz"* diyerek yapılan mütarekenin daha kapsamlı bir anlaşmanın ilk adımı olduğunu vurguluyordu.⁸⁷⁹

Öte yandan Ankara'da mütareke imzalandığı esnada Sinan Bey, 29 Mayıs 1920'de Tarsus yönüne taarruza geçilmesi için birliklere emir vermişti. Fakat taarruz hazırlığına başlanıldığı esnada TBMM ile Fransızlar arasında yapılan ateşkesin

⁸⁷⁸ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Cilt.II (1920-1927)**, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.15-17; Yavuz, **a.g.e.**, s.87-89

⁸⁷⁹ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.21, Celse.2, 29 Mayıs 1920, s.43

haberi Sinan Bey'in karargahına ulaştı. TBMM Hükümeti'nin yaptığı ilk uluslararası anlaşma olarak da değerlendirilen⁸⁸⁰ bu ateşkese göre;⁸⁸¹

“1- Mayıs'ın 29/30'uncu gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla tatil-i muhasamat edilecektir. Tatil-i muhasamat müddeti yirmi günden ibarettir.

2-Pozantı ve Sis'te bulunan Fransız kıtaatı, silahları ve bilumum eşya ve malzemeleriyle Adana-Mersin şimendifer hattına kadar çekileceklerdir. Ayıntap şehri Fransızlar tarafından tahliye edilecek ve şehir dahilinde bulunan Fransız kuvveti kasaba haricindeki Fransız ordugahına çekilecektir. Tatil-i muhasamatın ilk on zarfında Pozantı, Sis, Ayıntap tahliyesi hitam bulacaktır.

3-Tatil-i muhasamatın ilk on günü zarfında yedimizde bulunan Fransız esirlerin iadesine başlanacak ve Fransızlar tarafından gerek siyaseten tevkif olunan Müslümanlar, gerek esir edilen efradımız bize iade edilecektir.

4-Adana Valisiyle Osmanlı memurini hükümeti arasında serbestçe açık muhabere edilecektir. Pozantı, Sis ve Ayıntap'ın şeraiti tahliyesi ve esir mübadelesi hakkında ayrıca tebligat yapılacağından şimdilik yalnız Mayıs'ın otuzuncu günü sabahtan itibaren tatil-i muhasamat edilmesi temin edilmelidir. Bu emir, 30 Mayıs 1920 sabahına kadar en ileri hattaki kıtaata kadar tebliğ edilmiş bulunacaktır. Takarrür eden mevada kemal-i ciddiyet ile tamamen riayet olunmasını ve riayet ettirilmesini katiiyen talep eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal''

Fransızlarla TBMM arasında yapılan mütarekenin cephedeki bazı komutanlar, (özellikle Sinan Bey) askerler ve halk üzerinde olumsuz tesirler⁸⁸² yarattığının altını çizmek gerekir. Sinan Bey'in ateşkes emrini alır almaz Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraflar, Pozantı zaferinin sıcaklığı ve heyecanı içerisinde bulunan Kuva-yı Milliye ve yerel halkın mevcut ruh halini açık şekilde

⁸⁸⁰ Cihat Yıldırım, “I. Tbm Hükümeti'nin İlk Uluslararası Anlaşması: ‘20 Günlük Muvakkat Mütareke’ ”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 5, 2011, s.39

⁸⁸¹ Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'dan Konya'da On İkinci Kolordu Kumandanlığı'na; Niğde'de On Birinci Fırka Kumandanlığı'na; Kuva-yı Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan Bey'e; Karaisalı'da Kuva-yı Milliye Kumandanı Sinan Bey'e; Sis'te Kuva-yı Milliye Kumandanı Aydınolu Tufan Bey'e; İslahiye cephesinde Kuva-yı Milliye Kumandanı Yörük Selim Bey'e; Ayıntap Kuva-yı Milliye Kumandanı Vekili Recep Bey'e; Silifke Mutasarraflığı vasıtasıyla Mersin cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı Emin Arslan Bey'e; Diyarbakır'da On Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na; Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na; Silifke, Urfa, Ayıntap, Maraş, Niğde Mutasarrıflıkları ile Aziziye Kaymakamlığı'na gönderilen Fransızlarla yapılan yirmi günlük mütarekenin metni, 29/29 Mayıs 1920, **ATASE İSH**, K: 621, G:112 B: 112

⁸⁸² Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.128-129

yansıtmaktadır. Çünkü hem Kuva-yı Milliye hem de yerel halk, cephede rüzgarın Türk tarafından yana estiği bir ortamda, yapılacak birer hücumla Adana ve Tarsus'un da ele geçirilmesini umuyorlardı.⁸⁸³ Nitekim Sinan Bey, yazdığı telgrafta birliklerine Tarsus ve Adana üzerine yürüme emri verdiği bir esnada ateşkes emrini aldığını belirterek birliklerini “emrolunan hatta bin müşkülâtla” durdurabildiğini, fakat ahalinin maneviyatının bundan olumsuz etkilendiğini ifade etmekteydi. Bunun yanında Sinan Bey, “...şu yirmi gün bilumum Adana Vilayeti tahliye edilmediği takdirde bütün millet-i İslamiye'nin amal-i milliyesinden kopan Kuva-yı Milliye'nin her türlü fedakarlığı ihtiyar ederek verilen emre itaatte Adana Vilayeti'ni külliyyen tathir (temizlemek) etmeye” azmettiğini de eklemekteydi.⁸⁸⁴ Mustafa Kemal Paşa ise Sinan Bey'e yazdığı cevapta, emir almadan katiyen bir taarruza girişilmemesi gerektiğini, Fransızların Türk tarafının isteklerine uymaması halinde her halükarda taarruza devam edileceğini vurgulamıştı.⁸⁸⁵

Öte yandan General Dufieux tarafından 1 Haziran 1920'de Türk birliklerine yazılan bir yazıda, ateşkesin etkili bir biçimde uygulanabilmesini sağlamak ve ayrıntıları tespit etmek üzere birkaç yetkili subayın kendilerine yollanması istenmişti. Sinan Bey, bunun için derhal üç subay seçmiş olsa da bu esnada Karaisalı'ya gelen On İkinci Kolordu'dan Binbaşı Şemsettin Bey⁸⁸⁶ bu işle kendisinin alakadar olacağını söylemiştir. Sinan Bey, hatıratında Şemsettin Bey'in kazanılan “üstün başarılar” hakkında bilgi sahibi olmadığını ve Fransızlara istenilen ölçüde tesirde bulunamadığını ifade etmekte, bu hususun Fransızlara, Şemsettin Bey ile aralarında bir kopukluk izlenimi verdiğini belirtmektedir. Bu durumun esir değişimi konusuna da olumsuz yansımaları olduğunu belirten Sinan Bey'in “...pek seçme subay ve efrattan iade ettiğimiz üç subay ile 100 Fransız asıllı esire karşılık 20 kadar hiç işe yaramaz adam aldık” şeklindeki ifadeleri, onun mütarekeden memnuniyetsizliğinin göstergesiydi.⁸⁸⁷

⁸⁸³ Toros, a.g.e., s.377

⁸⁸⁴ Pozantı'da Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Sinan Bey'den Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gönderilen telgraf, 30 Mayıs 1920, **ATASE İSH**, K: 623, G: 4 B:4 ab/ba; **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, s.125

⁸⁸⁵ **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, s.130

⁸⁸⁶ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.129

⁸⁸⁷ Bkz. **Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, s.129-131; Bu hususta Damar Arıkoğlu da Sinan Bey ile paralel şeyler söylemektedir: ‘Mütareke şartlarına göre, bize teslim

Mustafa Kemal Paşa ise Sinan Bey'in düşüncelerinin aksine Pozantı zaferini, üzerine çeşitli askeri ve politik kazanımlar inşa edilecek bir zemin olarak addediyor, yapılan mütarekeyi de bu bağlamda değerlendiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, askeri kazanım olarak öncelikle mütareke süresi boyunca Adana cephesindeki kuvvetlerin takviye ve tanzimi ile ilgilenerek kuvvetleri belli bir sisteme oturtmak istiyor, mütarekenin bunu sağlamak için gereken zamanı sağlayabileceğini düşünüyordu. Çünkü bu sistemin kurulması Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle, "...kuvvetlerimiz milis ve halk kuvveti olduğu için bir defa bunlar dağılırsa, kendi kendilerine giderse tekrar bunları toplamak ve bugün mevcut olan ciddiyet ve salabet-i askeriye iade etmek müşkül" olacağından son derece önemli görülmüştü.⁸⁸⁸ Öte yandan İzmir ve havalisinden büyük bir Yunan ilerleyişi beklentisi, Mustafa Kemal Paşa'yı güney cephesinde kısa süreli de olsa bir mütarekeye iten sebepler arasındaydı.⁸⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekeden politik kazanım elde etme isteği, yaklaşık bir ay önce açılan TBMM'nin İtilaf Devletleri karşısındaki pozisyonu düşünüldüğünde, uluslararası bir meşruiyet zemini yaratmak⁸⁹⁰ için iyi bir fırsattı. Nitekim Ankara'ya gelmiş olan Fransız heyeti buradan çektikleri telgraflarda daima Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne ibarelerini kullanmıştı. Bu suretle Fransızların İstanbul'da bulunan resmi hükümetle değil de TBMM ile müzakere etmesi o an için "temini mühim siyasi bir nokta" idi.⁸⁹¹ Ayrıca, bu mütareke Fransa'nın müttefiki İngiltere'den bağımsız şekilde Ankara ile anlaşma eğiliminin de somut bir göstergesiydi.⁸⁹² Zaten Mustafa Kemal Paşa, George Picot ile Sivas'ta yaptığı görüşmede Fransız isteklerini oldukça iyi tahlil ettiğinden, Fransızların önceliğinin Anadolu'da silahlı bir çatışma yerine Suriye'deki çıkarlarına odaklanmak olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da silahlı çatışmanın Fransızların

etmeleri gereken kimseleri Fransızlar, çoktan hapis tazyik altında, bir kısmını Avrabadası kalesine, bir kısmını da İstanbul'a sürgün etmişler. Ani olarak, sokaktan köylerden topladıkları bir takım biçareleri teslim etmeye kalkışıyorlar." Bkz. Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.128-129

⁸⁸⁸ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.21, Celse.3, 29 Mayıs 1920,, s.46

⁸⁸⁹ Zeidner, **a.g.e.**, s.239

⁸⁹⁰ Yıldırım, **a.g.m.**, s.41

⁸⁹¹ Atatürk, **a.g.e.**, s.16-17; **TBMM GZC**, C.I, İ.21, C.3, 25 Mayıs 1920, s.46

⁸⁹² İsmail Soysal , "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", **Belleten**, C. XLVII, S.188, Ekim 1983, s.962

menfaatlerine ters olduğunu ifade ediyor, Suriye'deki çıkarlarının azami ölçüde temini için bu durumdan kaçınmak eğiliminde olduklarını belirtiyordu.⁸⁹³ Bu hususu TBMM'nin açılışının ertesi günü yaptığı konuşmada da “*gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar memleketimizde azami menafi-i iktisadiye temin için devletimizin müstakil kalmasını, diğer bir devlet-i ecnebiyenin taht-ı esaretinde bulunmamasını temin etmek cihetini kendi menfaatleri mukteziyatından telakki etmekte ve her ikisi de bunu bize münasebetlerle ve elyevm söylemektedirler.*” şeklinde ifade etmişti.⁸⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu husus, aynı zamanda Fransızları TBMM ile anlaşma zeminine iten en temel faktördü.⁸⁹⁵

12.20 GÜNLÜK MÜTAREKE SONRASI YAŞANAN ÖNEMLİ GELİŞMELER

12.1. Vali Celal Bey'in Görevden Alınması

Pozantı kuşatmasının sürdüğü esnada Vali Celal Bey, Fransız işgal yöneticilerinin oldukça şiddetli baskılarına maruz kalmaktaydı. Zaten Brémond Celal Bey'i ilk geldiği andan itibaren sıcak karşılamamış, ona hep bir kuşku ve önyargı ile bakmıştı. Bunun sebebi büyük oranda Celal Bey'in Almanya'da eğitim almış olmasıydı. Hatta Brémond hatıratında Celal Bey için “inatçı Frankofobik” tanımını kullanmıştır.⁸⁹⁶

Fransızlar, Kuva-yı Milliye'ye istihbarat yolladığından şüphelendikleri Celal Bey'in her hareketini izliyor, evini sabah-akşam gözetliyorlardı. Bunun yanında Celal Bey'in her türlü haberleşme kanalı kesilmiş, yazdığı en basit telgraflara bile sansür dairesi tarafından el konulmaya başlanmıştı. Celal Bey, Babıali'ye gönderdiği yazılarda Fransızların kendisini “haksız icraatlarına muhalefet” sebebiyle

⁸⁹³ Yavuz, **a.g.e.**, s.90; **TBMM GCZ**, C.I, İ.21, C.3, 29 Mayıs 1920, s.47

⁸⁹⁴ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.2, Celse.4, 24 Nisan 1920, s.5-6.

⁸⁹⁵ Yavuz, **a.g.e.**, s.90; **TBMM GCZ**, C.I, İ.21, C.3, 29 Mayıs 1920, s.47

⁸⁹⁶ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.35-36

göndermek istediklerini ifade ediyordu.⁸⁹⁷ Nitekim 12 Mayıs 1920’de Celal Bey ile Albay Brémond arasında telgraf yoluyla başlayan atışma, Pozantı kuşatmasının Fransızlar aleyhine seyretmesine paralel olarak adeta bir sinir harbine dönüşmüş ve Celal Bey’in görevden alınması ile sonuçlanmıştır. Brémond, yazdığı telgraflarda Celal Bey’i “her türlü vesaitle Fransız idaresine hücum” etmekle suçlamış ve bu hususta Kuva-yı Milliye ile işbirliği içinde olduğunu iddia etmiştir. Celal Bey bu iddiaya karşılık, “*Kilikya’nın bugünkü halinin mesuliyetini yükletecek bir adam aramak zamanının geldiğini hissetmeye başladığınız anlaşılıyor...Siz asayiş istemiyorsunuz. Sizin istediğiniz gücünüzün, kanunun üstünde olduğunu göstermektir...Ben bizzat sizin şahsen açtığınız yaraları sarmakla uğraşıyorum...Bu gerçeği baştan beri söylüyorum. Ömrüm oldukça da söyleyeceğim. Siz burada, Fransa’ya 70 yıldan beri kazandığı bütün muhabbeti kısa zamanda kaybettirdiniz...Ermeniler bile sizden memnun değildir. Bu hususta ben sizden daha bahtiyarım*” şeklinde cevaplar vermiştir.⁸⁹⁸

Celal Bey, Fransızların kendisine gösterdikleri bu tavır sebebiyle artık vilayette iş yapamaz hale gelmiş, Brémond ile yaşadığı sinir harbi ise kendisini oldukça yormuştu. Fransızlar, yükselen Kuva-yı Milliye hareketini Celal Bey üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanıyor, onun uzaklaşması için her yola başvuruyorlardı. Bu suretle Celal Bey aleyhine birçok rapor düzenlenerek İstanbul’a gönderilmiş, Dahiliye Nazırı Reşid Bey de Fransız memurlarca baskı altına alınmıştır. Hatta İstanbul’daki bir Fransız yetkili Reşid Bey’e “*Adana Valisi Celal Bey’i ya siz geri aldırırsınız! Yahut da biz harp gemisi ile Cezayir’e götürür muhakeme ederiz. O Anadolu’daki millicileri beslemekte ve yaşatmaktadır. Kendisine bu sorulduğu zaman (Kilikya’da Kemalist güçler Fransızların eseridir) diyor*” şeklinde sözlü bir ültimatom vermiştir. Nitekim baskılara daha fazla dayanamayan Reşid Bey, 27 Mayıs 1920’de Celal Bey’i “Vilayetin durumu hakkında malumat vermek üzere” İstanbul’a çağırarak zorunda kalmıştır.⁸⁹⁹

⁸⁹⁷ Adana Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazı, 17 Mayıs 1920, **BOA, HR. SYS. D.2557 G.3 lef 7**

⁸⁹⁸ Toros, **a.g.e.**, s.147-151

⁸⁹⁹ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.52; Toros, **a.g.e.**, s.156-157

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Silifke Mutasarrıflığı vasıtasıyla Mersin’de bulunan Celal Bey’e ‘‘İstanbul hükûmetinin sizi çağırmaya hiçbir yetkisi yoktur. Memleketin kaderine el koyan Büyük Millet Meclisi sizi resmen Adana valisi tanımaktadır. Esasen yapılan mütareke şartlarında da sizin hükûmet memurlarıyla serbestçe haberleşmeniz gerekir. Buna göre Adana’ya dönmenizi Fransızlar istemedikleri takdirde derhâl ilişkilerin kesileceğini kendilerine bildirin’’ şeklinde bir telgraf ulaştırarak kendisini resmen Milli Mücadele saflarına katılmaya davet etti. Buna rağmen Celal Bey’in görevine iade edilmeyerek hususi bir vapurla İstanbul’a sevk edilmesi⁹⁰⁰ üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu hususta fazla ısrarcı olmamış, mütarekenin kazanımlarını göz önünde bulundurarak esir değişimi görüşmelerinde de bu konuya değinilmemesini istemiştir.⁹⁰¹

12.2. Mütarekenin Bozulması ve Çatışmaların Yeniden Başlaması

Fransızlarla TBMM arasında imzalanan mütareke, ilk andan itibaren öngörülenlerin aksi bir doğrultuda gelişme göstermeye başladı. Fransızlar ateşkesten iki gün sonra Pozantı’yı teslim etmelerine rağmen Sis’i ise sadece boşaltmakla yetinerek mütareke koşullarına uygun şekilde teslim etmemişlerdi.⁹⁰² Fransızlar 31 Mayıs’ta Sis’e birçok nakliye vasıtaları göndererek şehirdeki Ermenileri tahliyeye başlayarak 2 Haziran’da tahliye bitirdiler. Fakat Sis’te kalan silahlı Ermeniler ve bu Ermenilere karşı duran yerel halkın tepkileri yüzünden şehirde tam bir anarşi kol geziyor, evlerin kapıları kırılarak eşyalar yağmalanıyordu. Bu durum karşısında Kadirli’de kurulmuş olan Kozan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Aydınoglu Tufan Bey başkanlığında toplandı. Şehirde sükunun yenden tesisi için Recep (Dalkır) Bey’in emrine çeşitli müfrezeler verilerek asayiş temin edilmeye çalışıldı. Recep Bey, Sis’e gelişinin ardından şahit olduğu manzarayı şöyle anlatmaktadır: ‘‘Mahalle mahalle,

⁹⁰⁰ Antalya Mevki Kumandanı Selahattin Bey’den Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne gönderilen yazı, 12 Haziran 1920, **ATASE İSH**, K: 622, G: 90 B: 90; **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt. 1, İni’kad.26, Celse.2, 3 Temmuz 1920, s. 57

⁹⁰¹ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, s.130-131; **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.165-166

⁹⁰² **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.166

sokak sokak dolaştık. Yangına meydan vermemek tahribatı önlemek için akla kararı seçtik. Kozan'ın köylüsü, şehirlisi, küçüğü, büyüğü Ermenilerden öylesine nefret etmişti ki, Ermenilerden kalmış bir şey görmek tek bir şey bırakmak istemiyordu. Bir gecede belki de 20 tane yangın söndürdük. Biz bir taraftan söndürmeye uğraşırken çeteler diğer taraftan yakmaya çalışıyorlardı. Nihayet şehirden kaçanlar da yavaş yavaş dönmeye başladılar. Hükümet memurları geldiler. Şehrin eski çehresi belirdi.”⁹⁰³

Bunun yanında Sis Askeri Valisi Taillardat Adana'ya doğru çekilirken yanında 7.000 silahlı Ermeni'yi de şehre getirmiş, bunlar şehrin huzuruna oldukça olumsuz tesirlerde bulunmuşlardı. Buna rağmen Brémond, hatıratında Sis'ten getirilen bu Ermenilerin hayal kırıklığı içerisinde olduklarını, “Küçük Ermenistan'ın başkenti” ni bırakmanın onları “rahatsız” ettiğini ifade etmektedir.⁹⁰⁴ Bunun yanı sıra Türk tarafı mütarekeye mümkün mertebe riayet etse de Ermenilerin mütarekeyi sabote etmek⁹⁰⁵ istercesine artan saldırıları⁹⁰⁶ sürmüş, bu husus mütareke süresince gerginliği artıran bir etken olmuştur. Sinan Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir yazıda, “Ermenilerin yapmış oldukları zulüm gibisini şimdiye kadar ne tarih kaydetmiş ne de dedelerimiz görmüş ve işitmişlerdir” şeklinde vaziyeti tasvir ediyor, yaşananlar karşısında “artık erleri tutmak imkanı” bulunmadığını vurguluyordu.⁹⁰⁷ Gerilen ilişkiler Fransızların Kocaeli'nde artan Kuva-yı Milliye faaliyetlerine karşı tedbir olarak⁹⁰⁸ Karadeniz Ereğli'sine asker çıkarmasıyla kopma noktasına gelmiş, bu sebeple General Gouraud'nun mütarekeyi 10 Temmuz'a⁹⁰⁹ kadar uzatma teklifi

⁹⁰³ Dalkır, a.g.e., s.122-123

⁹⁰⁴ Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.

⁹⁰⁵ Zeidner, a.g.e., s.238

⁹⁰⁶ Mütareke esnasında yaşanan olaylardan bazıları şu şekildedir: 1- 5 Haziran'da Fransızların İslahiye civarında geçen birlikleri tarlalarda çalışan köylülere saldırmışlar ve birçok tarlayı da yakmışlardır. 2- Adana'nın Şambayadı köyünde 21'i Erkek, 18'i kadın ve 3'ü çocuk olmak üzere 42 kişi Ermeni çetelerince öldürülmüştür. 3- 11/12 Haziran gecesi Yüreğir Ovası'nda Türk köylerine yapılan baskında 150 kişi Ermenilerce öldürülmüştür. Bkz. **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.169-170; 3- 11 Haziran'da Kahyaoğlu Çiftliğinde (Adana'nın Yeşiloba ilçesinde) otuz kişilik bir Ermeni çetesi taarruzu sonucu bütün erkekler bir eve kadın ve çocuklar başka bir eve doldurularak kırk üç erkek yirmibir kadın ve sayısı belirlenemeyen miktarda çocuk kamalarla katledilmişlerdir. Kadınların kolları kesilerek bilezikleri de çalınmıştır. 4- Adana'nın İncirlik köyünde 9 Haziran günü Ermeni çeteleri bütün köy halkını bir yere doldurup bombalarla havaya uçurmuşlardır. Bkz. **H.T.V.D**, Sayı.14, Ankara, Aralık 1955, Vesika No.372

⁹⁰⁷ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.166-170

⁹⁰⁸ Zeidner, a.g.e., s.238

⁹⁰⁹ **H.T.V.D**, Sayı.104, Ankara, Haziran 1997, Vesika No.2903

reddedilerek 17 Haziran'da Fransız cephesinde muharebelerin tekrar başlatılması emredilmiştir.⁹¹⁰

Ereğli'ye asker çıkarılmasının Çukurova bölgesi ile şu şekilde dolaylı bir bağlantısı söz konusuydu: Fransızlarla mütarekenin yapıldığı tarihlerde Türk kuvvetleri Kocaeli Yarımadası'na doğru ilerleyişini sürdürüyordu. Fransızlar, Kocaeli ve çevresindeki İngiliz pozisyonu çökerse, buradaki Türk birliklerinin bir kısmının Güney Cephesi'ne kaydırılacağı kaygısını taşıyorlardı. Hatta Lloyd George'un Yunanlıları Anadolu içlerine saldırı için serbest bırakma kararına Başbakan Millerand'ın karşı çıkmamasında da söz konusu kaygının payı vardı.⁹¹¹

Öte yandan Fransızların bu mütarekeyi iki devlet arasında değil, bölge askeri komutanları arasında yapılan bir anlaşma şeklinde telakki etme eğiliminde olduklarını da belirtmek gerekir. Fransızların mütarekeye karşı lakayt bir tutum takınmalarının ve bu suretle Karadeniz Ereğlisi'ne asker çıkarmayı mütareke hükümlerine aykırı saymamalarının altında yatan sebep de budur.⁹¹² Nitekim General Dufieux'ya Ereğli'nin işgali meselesi sorulduğunda orasının kendisini ilgilendirmediği cevabını vermiştir.⁹¹³ Bunun yanında Fransız basınında da mütarekeyi yorumlayan haberler çıkmış, Dufieux'nun yaklaşımının aksine mütarekenin General Gouraud tarafından Türk milliyetçileriyle ve “Fransız Hükümeti ile mutabakat içinde” yapıldığı aktarılmıştır.⁹¹⁴

Esasen Fransızların mütareke istemesinin nedeni öncelikle “esirlerini kurtarmak” ve dağılan birliklerini düzenleyip takviye etmektir. Bu suretle San Remo'da mandası kendilerine verilen Suriye'nin, başta Halep, Şam olmak üzere, diğer kısımlarına sorunsuzca yerleşmek amacı güderek Çukurova'daki bazı kuvvetleri de buraya kaydırmayı planlamışlardı.⁹¹⁵ Fakat General Dufieux yaptığı

⁹¹⁰ Mümtaz Ulusoy, **İstiklal Harbi'nde 2 inci Kolordu (1918-1921)**, Yay. Haz. Ahmet Tetik; Şeyda Büyükan, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.20

⁹¹¹ Zediner, **a.g.e.**, s.260

⁹¹² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.222

⁹¹³ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt. 1, İni'kad.26, Celse.2, 3 Temmuz 1920, s.57-58

⁹¹⁴ “Dans Le Levant, La Situation en Cilicie”, **Le Temps**, 16 Haziran 1920

⁹¹⁵ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.168-169; **H.T.V.D**, Sayı.14, Ankara, Aralık 1955, Vesika No.373

açıklamada mütarekenin Mustafa Kemal Paşa'dan gelen talep üzerine yapıldığını ifade etmiş, böylece mütareke yaparak kendilerince Türklere bir lütufta bulunulduğu algısını yaratmaya çalışmıştır. TBMM ise ‘‘hakikate muhalif’’ olarak yapılan bu açıklamanın tekzip edilmesini istemiştir.⁹¹⁶

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇUKUROVA'DA İŞGALİN SON DÖNEMİ

1. TÜRK VE FRANSIZ TARAFINDAKİ GENEL DURUM VE ÖNEMLİ GELİŞMELER (27 MAYIS 1920-28 TEMMUZ 1920)

1.1.Fransız Kanadı

1920 yılından itibaren Güney Cephesi'nde artan Kuva-yı Milliye faaliyetleri ve bölgede çatışmaların hızlı seyri Fransızlar açısından baş döndürücü gelişmelerdi. Özellikle Şubat 1920'de Maraş'ta alınan şok mağlubiyet Fransızlarda soğuk düş etkisi yapmış, Fransızların moral-motivasyonu üzerinde de olumsuz tesirler göstermişti. Fransızlar henüz Maraş'ın şokunu atlamadan Toroslar'da da çatışmalar başlamış, bunun sonucunda birçok stratejik istasyon ve mevki Kuva-yı Milliye tarafından zapt edilmişti. Bunun yanında Kuva-yı Milliye'nin demiryollarına yönelik başlattığı sabotaj faaliyetleri⁹¹⁷ haberleşme ve lojistik konusunda büyük ölçüde demiryoluna bağlı olan Fransızları zor duruma sokmuştu. Bu faaliyetler neticesinde yardım iletilemeyen Mesnil taburu önce Pozantı'da sıkışmış, ardından Türklere esir düşmüştü. Pozantı yenilgisi sonrası Fransızların, Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvur ettiği plana da uygun olarak, Toroslar'dan ova yönüne doğru itilmesi süreci de kuzey ile demir ve karayolu bağlantısının kesilmesiyle aşama kaydetmişti.

⁹¹⁶ H.T.V.D, Sayı.14, Ankara, Aralık 1955, Vesika No.370

⁹¹⁷ Zeidner, a.g.e., s.241

Fransızların Toroslar’da birbiri ardında yaşadığı bu yenilgiler, Kuva-yı Milliye’nin doğru ve hızlı sevk-idare edilmesi kadar, bölgenin coğrafi yapısıyla da alakalıydı. Bu sebeple denilebilir ki Fransızlar sadece Türklere karşı değil, coğrafyaya karşı da bir savaş veriyorlardı. Öte yandan General Dufieux’nun elindeki yetersiz kuvveti Mersin’den Urfa’ya kadar dağıtma zorunluluğu, Fransızların bölgenin hiçbir noktasında yeterli üstünlüğe ulaşamaması sonucunu doğurmuştu. Bu husus Fransızların yaşadığı yenilgilerde kilit rol oynayan sebeplerden biriydi.⁹¹⁸

1.2.General Gouraud’nun Şam Harekatı ve Maysalun Muharebesi

Çukurova’da çatışmaların şiddetlendiği süreçte Fransızların dikkatinin önemli bir kısmı Suriye üzerindeydi. Clemanceau’nun Ocak 1920’de iktidarı kaybetmesi sonrası yeni seçilen Fransız Meclisi’ndeki kolonyalist blok, Clemenceau’nun Faysal ile yaptığı gizli anlaşmanın koşullarına uymaya pek meyilli değildi. Zaten Arap Milliyetçileri de Fransa’nın Suriye üzerinde herhangi etkin bir rol oynamasına taraftar değildiler. Bu hususu 14 Ocak 1920’de Avrupa’dan Suriye’ye dönen Faysal’a da açıkça bildirmişlerdi. Nitekim Mart 1920’de toplanan İkinci Suriye Kongresi’nde Faysal, Suriye, Lübnan ve Filistin’i kapsayan bölgenin kralı ilan edilmiş⁹¹⁹, bu durum kolonyalistleri oldukça kaygılandırmıştı. Bu kararın ardından Fransızlara açık şekilde tavır almaya kendini mecbur hisseden Faysal, “denetleyemediği kongrenin etkisinde kalarak” taraftarlarının sahil şeridindeki Fransız kuvvetlerine çeşitli saldırılar düzenlemesine izin vermiş, öte yandan Çukurova’da Türk kuvvetlerine de destek sağlamaya başlamıştı. Faysal ve adamları bu suretle Fransızların Halep demiryolundan istifade etmelerini engelleyerek kara yolu lojistik hattını da sekteye uğratmış, böylece Fransızları deniz yoluna bağımlı hale getirmişlerdi. Nitekim Fransızların ikmal konvoyları trenle dört gün yerine denizle on beş günde yerine ulaşmaya başlamıştı.⁹²⁰

⁹¹⁸ A.e., s.241-243

⁹¹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.180

⁹²⁰ Barr, a.g.e., s.107-108; Fromkin, a.g.e., s.378-379

Bununla beraber Çukurova, Maraş ve Urfa'da Fransızlara karşı alınan galibiyetler, Suriye'deki ahali üzerinde tesir göstermiş, zaman geçtikçe buralarda “Türk husumeti yerine Türk muhabbeti kaim” olmaya başlamıştı. Hatta Maraş ve Çukurova'daki başarıların ardından, “hareket-i milliye bir Meclis-i İslamiye nazarıyla bakılmaya” başlandığı çeşitli raporlara yansımıştı. Bu suretle TBMM Suriye'de oluşan bu “Türk muhibbi” atmosferden istifade etmek için harekete geçti ve başta propaganda⁹²¹ olmak üzere, çeşitli faaliyetlere başladı. ⁹²²

Fransızlar Suriyeli milliyetçilerin Türk güçleriyle olan bu “tehlikeli ittifak”ından ve muhabbetinden rahatsızlık duymuş, bu hususta acilen bir şeyler yapma gereği hissetmişlerdi. Çünkü Fransızlar, Faysal kuvvetlerini yenmek için yeterli güce sahip olmadıklarından önce Ankara Hükümeti ile anlaşmak zorundaydılar. Fakat ondan da önce İngilizlerin desteğine ihtiyaçları vardı. Bu destek San Remo konferansında elde edildi ve Suriye ve Lübnan'ın mandası Fransa'ya verildi. Ardından sıra Türklerle bir mutabakat yapmaya gelmiş, bu doğrultuda General Gouraud'nun genel sekreteri Robert de Caix Mayıs sonu itibarıyla Ankara'ya gelmişti. Ankara ile kısa da olsa yapılacak bir ateşkes, hem Fransa'ya güney cephesinde rahat bir nefes aldırarak hem de Faysal'ın üzerine rahatça yürümek için gereken imkan ve zamanı sağlayacaktı. Nitekim geçen bölümde ifade ettiğimiz üzere, sağlanan 20 günlük ateşkes ile Fransızlar, başta Halep ve Şam olmak üzere, Suriye'nin iç kesimlerinde kesin bir kontrol kurulabilmek için gereken fırsatı elde etmiş oluyorlardı. Paris, 27 Mayıs'ta ateşkes yapılır yapılmaz Faysal'a karşı harekete geçmek üzere General Gouraud'ya talimat gönderdi. Bunun üzerine hazırlıklarını tamamlayan General Gouraud, 14 Temmuz 1920'de Arap milliyetçilerinden müteşekkil kuvvetlerin lağv edilmesini de içeren, kabulü

⁹²¹ Söz konusu propaganda faaliyetleri Suriye'deki Müslüman-Arap ahali kadar, Fransız ordusunda Müslüman askerlere yönelik de gerçekleştiriliyordu. Örneğin Fransız ordusunda bulunan Senegal'li Müslüman askerlere hitaben kaleme alınan bildirilerden birisi şu şekildeydi: “...karşınızda harbeden bizler topraktan ziyade efkar-ı siyasilerini saklamayan gaddar düşmanlarımıza karşı... din-i mübin-i Ahmedi Şer'i Şerif-i Muhammedi'yi müdafaa için çalışıyoruz. Bugün Türkiye'nin inkırazı, bütün alem-i İslam'ın zevali demektir... Türkiye ortadan kalkacak olursa Tunus ve Cezayir'deki Müslümanların ibadethanesi kiliseye, minareleri çan halkasına tahavvül edilecektir...Şarkda meskun bütün millet ve akvam-ı İslamiye kamilen toplanmış, dinlerinin, şeriflerinin muhafaza ve müdafaa için... ahd ve Misak eylemişlerdir. Bunların meşhur ekabir ve azamı Bakü'de içtima-ı umumi akdettikleri Bolşevik Sovyet Hükümetiyle teşrik-i mesaiye karar verdiler...Kafkasya'da teşekkül ettirilen... İslam ordusunun pişdarları Anadolu'ya girmiştir...”Bkz. Kılınçkaya, **a.g.e.**, s .166

⁹²² **A.e.**, s.152-153

neredeyse imkansız bir ultiyatomu⁹²³ Faysal'a gönderdi. Faysal ilk önce koşulları “şahsi gücü doğrultusunda ve sadece prensipte” kabul ettiğini bildirirse de⁹²⁴, Şam'da hızlıca, Faysal'ın teslim olduğu şeklinde haberler yayılarak ahalinin ayaklanmasına yol açtı. Bu hususta kesin emir aldığını ifade eden General Gouraud, Faysal'ın verdiği cevaptan ikna olmadığını ileri sürdü ve Faysal'a kayıtsız şartsız teslim olmasını içeren ikinci bir ultiyatom gönderdi. Ancak Gouraud, Robert de Caix'in baskılarının da etkisiyle, cevap için geç kalındığını bildirerek kuvvetleriyle Şam'a doğru harekete geçti. 24 Temmuz'da Maysalun'da (Şam'ın yaklaşık 30 km kuzeybatısında) yapılan muharebe neticesinde Faysal kuvvetlerini yenilgiye uğratan General Gouraud, 26 Temmuz 1920'de Şam'a girdi. Faysal ise hemen ertesi gün özel bir trenle Deraa'ya gönderildi.⁹²⁵

Fransızların 24 Temmuz'dan itibaren Suriye'ye tamamıyla hakim olması, güney cephelerinde de bazı hareketlenmeler yarattı. O esnada bölge bulunan Özdemir Bey ise mevcut durumun Türklerin çıkarına olduğunu ve rüzgarın olumlu yönde estiğini şu şekilde ifade ediyordu: “...el-yevm, Suriye kıtası bir hükümeteşizlik içindedir...Halep'te Talip Aziz El-Azme', Hama ve Hums'ta da diğerleri ayrı ayrı hükümetler teşkil etmişlerdir...Bunlarla Bab'da buluştuk...Haleb'in sükutu hakkında uzun uzadıya malumat verdiler...Türk kuvayımilliyesi geldiği takdirde iltihak edeceklerini bildiriyorlar...Haleb'in garbında bizim teşkil ettiğimiz...bazı çete rüesasından aldığım haberde...bizim istediğimiz taraflara gitmeye hazır olduklarını bildiriyorlar...Ahval, bizim harekatımızı son derece teshil edecek vaziyettedir...”

1.3.Türk Kanadı

1.3.1. Çukurova Cephesinde Genel Durum ve Emir-Komuta Değişikliği

⁹²³ General Gouraud'nun Faysal'dan istedikleri şunlardı:

“1- Fransa'nın Suriye üzerindeki mandasının kabul edilmesi.

2-Suriye demiryollarının Fransız idaresine verilmesi, Humus, Baalbek ve Rayak istasyonlarının işgaline direnilmeyip, Fransa'ya terki.

3-Fransızlara karşı direnen ve Suriye'deki milli hareketi idare eden liderlerin teslimi.

4- Fransız Suriye kağıt parasında Frank'ın temel esas alınması.

5-Mecburi askerliğin kaldırılması ve asker sayısının azaltılması.” Bkz. Umar, **a.g.e.**, s.445

⁹²⁴Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.159

⁹²⁵ Fromkin, **a.g.e.**, s.378-380; Barr, **a.g.e.**, s.108, 111-113; Kılınçkaya, **a.g.e.**, s.159-160

Geçici Mütareke sonrası Suriye'deki hummalı Fransız faaliyet ve hazırlıklarını yakından takip eden Ankara, askeri kanatta önemli değişimlere imza attı. Kuva-yı Milliye birliklerinin teşkilat yapısında önemli değişikliklere gidilerek, Güney Cephesi'nde düzenli birliklere geçilmesi yolunda önemli adımlar atıldı. Bu değişiklikler Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri daha nizami bir yapıya kavuşturma ve emir-komuta zincirini daha etkin bir şekilde işletme isteğinden ileri geliyordu. Bu suretle öncelikle 5 Haziran'da Mersin Kuva-yı Milliye Kumandanı Emin Arslan Bey ve kuvvetleri 41. Tümen'in emri altına alındı. Daha sonra 7 Haziran'daki bir kararla "Adana Cephesi'nin Mersin'den Adana'ya kadar uzanan kesimi Adana dahil olmak üzere" 41.Tümen'in emrine verildi. Ayrıca 41.Tümen komutanı Pozantı'da komutayı devraldıktan sonra 11.Tümen Adana Cephesi ile ilişkisini kesecekti. Böylece Tekelioğlu Sinan Bey ve Emin Arslan Bey kuvvetleri tamamen 41.Tümen'in emri altına girmiş oluyordu.⁹²⁶ Bunun dışında Irak sınırındaki birlikler de yeniden organize edilerek El Cezire Cephe Kumandanlığı adıyla tesis edilen yapıya bağlandı. Bunun kumandanlığına ise Çukurova'nın işgali sonrası İngilizler ve Fransızların ortak tavrı sonucu azledilen II. Ordu eski kumandanı Nihat Paşa getirildi.⁹²⁷

Tekelioğlu Sinan Bey, alınan bu kararlar üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya bir yazı yazarak kendi bölgesinin eskisi gibi 11.Tümen emrinde bırakılmasını talep etmiş ve "gösterdiğim gayret, faaliyet ve sadaketime karşılık olarak başka bir komutanın emrine girmem, ahali ve düşmanlarım nazarında olumsuz yorumlara" yol açar diyerek istifasının kabulünü istemiştir.⁹²⁸ Sinan Bey, 41.Tümen'e bağlanmaması gerekliliğini ise "Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin askeri ve mülki işlere hakim olmak istemeleri şımarıklıklarını artırdığından" bu gibi durumların önüne geçilmesi şeklinde açıklıyordu. Bunun yanında Sinan Bey, bu karardan üzüntü duyduğunu ifade ediyor, Adana ve Tarsus'un geri alınışına kadar "bağımsız olarak hareket etme" isteğini dile getiriyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, "Ermenilerin zulüm

⁹²⁶ Ulusoy, a.g.e., s.25-26

⁹²⁷ Kılınçkaya, a.g.e., s.168

⁹²⁸ Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, s.150

yapmaya başlamaları ile husule gelen şu karışık zamanda” Sinan Bey’den gelen bu taleplere oldukça sert tepki göstermiştir. Sinan Bey’e yazdığı cevapta, telgrafi “büyük bir hayret ve teessüfle” okuduğunu söyleyen Mustafa Kemal Paşa, “*kişisel duygulara kapılarak vatanın askeri savunma, hareket ve tertiplerini zedelemek, şimdiye kadar Adana bölgesini savunmak için elde edilen bunca üstün çalışma ve başarıları yok ederek düşmanlarımızın yapmak istedikleri kötülükten daha büyük bir kötülük doğuracaktır*” diyerek emirlere koşulsuz itaat edilmesini istemiş, aksi halde bu “yersiz” hareketi “vatana ihanet” addederek ona göre işlem yapacağını belirtmiştir.⁹²⁹

Bu suretle yeniden tanzim edilen birlikler 26 Haziran 1920’de bir üst birim olarak tesis edilen ve yetki alanı Fırat’ın batısından Toroslar’a kadar uzanan Adana Cephesi Komutanlığı’na bağlanmış, kumandanlığa da Albay Selahattin Adil Bey⁹³⁰ getirilmiştir. Cephe kumandanlığı karargahı ise Kayseri olarak belirlenmiştir.⁹³¹ Böylece İran sınırından Fırat’a ve oradan da Antalya’ya kadar uzanan Türk savunma hattı iki cepheye bölünerek Fransızlara karşı daha sistematik ve koordineli bir mücadelenin tertibi alınmış oluyordu.⁹³²

Selahattin Adil Bey’in görevlendirilişi pek çok açıdan önemliydi. Hatıratında bu hususa dikkat çeken Osman Tufan Bey (Aydınolu Tufan), Haçin’in henüz ele geçirilememesi sebebiyle cephesinde ciddi bir harekate girişemediğini belirterek bütün Adana cephesini idare edecek kudretli bir kumandan ihtiyacından bahsetmekte ve Selahattin Adil Bey’in bölgeye gelişini “büyük bir ihtiyacı kapattı” şeklinde yorumlamaktadır. Fakat buna rağmen o zamana değin cephesinde gayrinizami harp faaliyeti gösteren Aydınolu Tufan Bey ile Selahattin Adil Bey arasında birtakım sıkıntılar baş göstereceğini belirtmek gerekir. Aydınolu Tufan Bey, Selahattin Adil Bey’in kendisini “garpta çeteci bir Demirci Efe, Çerkes Ethem” gibi görme

⁹²⁹ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.171-173

⁹³⁰ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Paşa’dan Sarız’da Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan Bey’e; Antep Kuva-yı Milliye Kumandanlığına; Maraş Mıntika Kumandanlığına; Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyetine; Antep Müdafaa-i Hukuk Heyetine; Mersin ve Antep Mutasarrıflıklarına gönderilen şifre, 10 Temmuz 1920, **ATASE İSH**, K: 623 G: 127 B: 127

⁹³¹ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.174-175

⁹³² Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar III**, s.223

eğiliminde olduğunu ve bu suretle aralarında bir geçimsizliğin başladığını ifade ediyordu.⁹³³

1.3.2. Türk Cephelerinde Önemli Gelişmeler ve Çukurova'ya Yansımaları

Hem Fransızlarla yapılan mütareke sırasında hem de mütarekenin bozulmasından sonra yaşanan gelişmeler hem Çukurova hem de Ankara açısından oldukça sıkıntılı geçiyordu. Mütarekenin bozulmasından evvel Haçin'de oldukça şiddetli çatışmalar yaşanmıştı. 8/9 Haziran gecesi Haçin'i kuşatan Türk birliklerine saldıran Fransız-Ermeni kuvvetleri siperlere kadar girmeyi başarmışsa da mukabil Türk taarruzu neticesinde Haçin'e geri çekilmişlerdir. Yaşanan çatışmalar oldukça şiddetli ve kanlı geçmiş, 9 Haziran 1920 sabahı Fransız-Ermeni kuvvetinden "1000 kadar ölüsü sayıldığı" raporlara yansımıştır.⁹³⁴

Mütarekenin bozulmasından ise İzmir'den Anadolu'nun içlerine doğru büyük bir Yunan ilerleyişi başlamıştı.⁹³⁵ Yunan ordusu kısa sürede Bursa ve Balıkesir'i işgal etmiş, iki Yunan Tümeni de Salihli'den ilerleyerek Alaşehir'e girmişti. Bu esnada İngilizler de 25 Haziran'da Mudanya'ya, 2 Temmuz'da da Bandırma'ya birer müfreze asker çıkararak işgal etmişler, yaşanan bu hızlı gelişmelerin yankıları ise Çukurova'ya kadar ulaşmıştı.⁹³⁶ Fakat Fransızların bu süreçte dikkatinin Suriye'de olması Ankara'yı bir nebze olsun rahatlatan bir durumdu.

2. ÇEŞİTLİ İŞGAL UYGULAMALARI VE ÖNEMLİ GELİŞMELER (31 MAYIS 1920-5 AĞUSTOS 1920)

2.1.Kaç Kaç Olayı

⁹³³ Tufan, **a.g.e.**, s.81-87

⁹³⁴ **H.T.V.D.**, Sayı.104, Ankara, Haziran 1997, Vesika No.2904

⁹³⁵ **H.T.V.D.**, Sayı.14, Ankara, Aralık 1955, Vesika No.377; Howard, **a.g.e.**, s.336; **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt. 1, İni'kad.26, Celse.2, 3 Temmuz 1920, s.52

⁹³⁶ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.140-141

Fransız kuvvetleri 20 günlük ateşkesin ardından güney yönünde çekilirken, kuvvetlerini belli başlı şehir ve merkezlerde toplamışlardı. Bu durum düzeni sağlamak adına kırsal kesimde az sayıda kuvvet bırakmaları sonucunu doğurmuş, bunun yanında General Dufieux ise 31 Mayıs'ta Adana'da sükunetin sağlanması için çok sert bir karar yayımlamıştı. Fransız kuvvetlerinin belli başlı yerlerde yoğunlaşması mütarekeden memnun olmayan ve Fransızların Çukurova'dan çekileceği endişesi taşıyan Ermeni çetelere uygun bir ortam sağlamıştı. Çünkü Fransızlar çekildikleri noktalarda düzeni sağlamak için çok az sayıda kuvvet bırakmıştı. Bundan yararlanan Ermeni çeteleri de mütarekeyi sabote etmek için faaliyetlere başlamışlardı. Başlayan bu terör ve tedhiş faaliyetleri oldukça yıkıcı olmuş, Fransız ve Türk kaynaklarına göre, Haziran 1920'nin ilk yarısında Adana ve Ceyhan arasında ve Bağdat demiryolu hattının güneyinde yer alan en az altı Müslüman köyü yakılmıştı.⁹³⁷ Brémond hatıratında bu olaylara değinerek yaşananların yerel Müslüman ahalinin yaptığı benzer eylemlerin intikamını alma amacı taşıdığını ifade ederek durumu hafifletmeye çalışmış, bunun yanında 10 Haziran'daki Abdioğlu'nda dört Müslüman'ın cesedinin bulunması ile şehirde başlayan olayları ise “Kemalist bir kıskırtma” olarak nitelemiştir.⁹³⁸

Vilayetin kırsal kesimlerindeki faaliyetleri⁹³⁹ ile ateşkesin bozulmasında önemli rol oynayan Adana Ermenileri, bu faaliyetleri şehir içerisine de taşımaya başladılar. Bu suretle 10 Temmuz 1920 günü işgalin başından beri Müslümanlara karşı yürütülen “pogrom” hareketlerinin doruk noktası yaşandı. Müslüman mahallelerine yönelik saldırılarla başlayan olaylar kısa sürede bir katliama dönüştü. Üç gün boyunca şehirde estirilen terör dalgası sonucunda yaklaşık 40.000 Müslüman, panik halinde ve arkasına dahi bakmadan Adana'dan kırsal kesimlere ya da Toroslar'a doğru kaçmaya zorlandı. Adana'da Müslüman halkın kaçtığına/kaçırıldığına atfen bu olay literatüre “Kaç Kaç” olarak geçmiştir. Kaç Kaç olayından bir hafta sonra Ermeniler tarafından boşaltılan Müslüman mahallelerine girilmiş, evler ateşe verilmiş ve uzun süren bir “yağma çılgınlığı” başlamıştır. Fransızlarca alınan önlemlere rağmen Müslüman mahallelerinde yağma ve

⁹³⁷ Zediner, **a.g.e.**, s.249-250

⁹³⁸ **A.e.**, s.250; Brémond, **La Cilicie en 1919-1920**, s.55-56

⁹³⁹ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.131-132

kundaklama olayları Ağustos ayının ilk yarısına kadar sürmüştür. Hatta Bremond, Adana'da gerçekleşen yağma ve kundaklama eylemleri nedeniyle altı Hıristiyanı astırdığını anılarında belirtmektedir.⁹⁴⁰

2.2.Ermeni Lejyonu'nun Tasfiyesi ve Fransa-Ermeni Ortaklığının Son Evresi

Mütareke görüşmelerinin sürdüğü esnada çeşitli Fransız subaylarından gelen ve Ermeni Lejyonu'nun tasfiyesine yönelik taleplerde artış yaşanmıştı. Bu talepler Ermeni Lejyonu'nun komuta kademesinde yer alan Fransız subaylarca da dile getiriliyordu. Örneğin, Ermeni Lejyonu'nun Yedinci Alayı'nın kumandanı olan Yarbaj Josse, üstlerine *“bu askerlerin artık hiçbir şekilde güvenilir görünmediğini örtbas etmem mümkün değil”* şeklinde şikayetlerde bulunuyordu. Bu ve benzeri raporlar ışığında General Dufieux da Ermeni askerlerine olan güvensizliğini dile getiriyor ve onların *“Müslümana karşı hissettikleri nefretin güdümünde”* hareket ettiklerini ifade ediyordu. Neticede bu tarz raporlara kayıtsız kalamayan Fransız Hükümeti, 20 Mayıs 1920'de *“lejyonerlerin kötü zihniyeti yüzünden”* Ermeni Lejyonu'nun tasfiye edilme gerekliliğini vurguladı. Bu ifadelerin Fransa'nın Ankara ile mütareke imzalamasının arifesinde dile getirilmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Söz konusu mütalaalar ışığında Fransız Savaş Bakanlığı 12 Temmuz 1920'de Ermeni Lejyonu'nun tasfiyesine onay verdi.⁹⁴¹ Onayın verildiği tarihe bakıldığında Adana'da yaşanan Kaç Kaç olayının karar alma sürecini hızlandırdığı ifade edilebilir. Nitekim Adana'da Ağustos ayının ilk yarısına değin süren talan ve kundaklama olaylarında Ermeniler, Fransız askeri binalarının yakınında dahi ateş yakmışlar, Adana'yı adeta bir yangın yerine çevirmişlerdi.⁹⁴²

Neticede Fransız çıkarlarının bekçisi olması planlanan ve bu uğurda uzun zahmetlere konu olan Ermeni Lejyonu süreç içinde Fransızları rahatsız eden ve

⁹⁴⁰ Zeidner, **a.g.e.**, s.250; Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.133; Brémont, **La Cilicie en 1919-1920**, s.62

⁹⁴¹ Gauin, *“Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi'nden İtibaren Lozan Antlaşması'na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler”*, s.170-172

⁹⁴² **A.e.**, s.172-173

onların çıkarlarını alenen baltalayan bir yapıya evrilmişti. Aslında 1916'da Kıbrıs'taki Ermeni Lejyonu'nun tesisinden itibaren sürekli dalgalı şekilde seyreden Fransız-Ermeni ortaklığı, her ne kadar karşılıklı çıkar temelinde şekillenmiş gibi görünse de iki tarafın da ne amaçlarının ne de eylemlerinin birbiriyle örtüştüğü işgalin ardından su yüzüne çıkmıştı. Bunun en büyük sebebi iki tarafın da Çukurova'ya geliş amaçlarının temelde farklı oluşuydu. Fransızların bölgeye geliş amacı başta pamuk olmak üzere, bölgenin kaynaklarını elde etmektir. Bu bağlamda öncelik ise bunu sağlayacak altyapıyı kurabilmektir. Bu doğrultuda Fransızlarca ilk aşamada Ermenilere biçilen rol ise kurulacak bu yapının jandarmalığını yapmaktır. Ancak sistem kurulup, çarklar işlemeye başladıktan sonra Ermenilere verilmesi öngörülen siyasi kazanımlar gündeme gelebilirdi. Bölgeye gelen/getirilen Ermenilerin amacı ise (özellikle Ermeni Lejyonun) genel itibarıyla Türklere intikam almaktır. Dolayısıyla Türklere yönelik söz konusu intikam hevesleri sonucu Ermeni Lejyonu, çıkardıkları olaylarla ilk adımda Fransızlarca kendilerine biçilen rolün dışına çıkmış oldular. Bu suretle bölgede Fransız egemenliğinin tesisi için hayati önemde olan asayiş ve güven ortamının kurulması mümkün olmadı. Bu durumun ortaya çıkışında başta Brémond olmak üzere, Ermeni sempatisini Fransız subayların da payı büyüktü. Vilayetin polis ve jandarma kadrolarının tedricen Ermenileştirilmesine katkı sunan bu Fransız subaylar, Ermeni Lejyonu ile birlikte, aslında Çukurova'daki Fransız çıkarlarının baltalanmasına dolaylı olarak katkı sağlayanlar arasındaydı.

Moumdjian ise makalesinde Ermeni Lejyonu'nun 1919-1921 arasında sadece Fransız amaçlarına hizmet ettiği ve Çukurova'da değişen Fransız politikalarının acısını yaşadığını belirtmekte, Levant'ta Fransız diplomasisinin hesaplarına bakıldığında ise artık bir Ermeni silahlı kuvvetine ihtiyacı kalmadığından Lejyon'un tasfiye edildiğini ifade etmektedir.⁹⁴³

Öte yandan Ağustos'un ilk haftasında Adana'da yaşanan iki olay Ermeniler ve Ermeni komitecilerle Fransızları karşı karşıya getirmiş, aralarındaki ilişkileri daha da germişti. Türkiye ve Müttefikler arasında imzalanacak antlaşmanın şartları Mayıs

⁹⁴³ Moumdjian, **a.g.m.**, s.470

ayında belli olmuş ve kamuoyuna açıklanmıştı. Bu suretle barış antlaşmasının 10 Ağustos'ta imzalanacağı ve “Kilikya”nın büyük bir kısmının Fransızlarca boşaltılmasının antlaşmada öngörüldüğü Türkiye genelinde biliniyordu. Bunu engellemek için Sevr'in imzalanmasından bir hafta önce bazı Ermeni komitecileri harekete geçerek önceden tasarladıkları ve bölgede Fransız hakimiyetinde özerk yapılar kurmayı öngören başarısız bir dizi bağımsızlık ilanı girişiminde bulundular. Bunlardan ilki 3 Ağustos'ta Adana'da yayımlanan ve Taşnak Sütyun Komitesi'nin resmi yayın organı⁹⁴⁴ olan Kilikya gazetesinin editörü Varadjian (Veradzine) tarafından “Kilikya Mezopotamya Ermeni Cumhuriyeti”nin ilanı ile gerçekleşti. Tasavvur edilen bu “devlet”in kuzey sınırı Bağdat demiryolu hattı boyunca uzanarak Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasını kapsıyor, güney sınırı ise İskenderun Körfezi'ne kadar uzanıyordu.⁹⁴⁵ Bunun üzerine Fransızlar derhal gazete binasını basarak Veradzine'i gözaltına aldılar ve ardından sürgüne gönderdiler.⁹⁴⁶

Bu olaydan iki gün sonra daha cüretkar bir diğer girişim tanınmış komitecilerden Mihran Damadyan⁹⁴⁷ tarafından bizzat gerçekleştirildi. 5 Ağustos sabahı yanında kilise görevlileri, dört büyük Ermeni partisinin yetkilileri ve birçok Ermeni ile Adana hükümet konağına gelen Damadyan valilik makamına oturarak, kendisini başkenti Adana olan “Kilikya Özerk Ermeni Cumhuriyeti”nin başkanı ilan etti. Hükümet konağına geldiğinde gördükleri karşısında şaşkına dönen Brémond ise yaşananları “gülünç komedi” ve “acınası bir macera”olarak tanımlamış ve bu duruma derhal son verilmesini istemiştir. Grup, hükümet konağını terketmemekte ısrar edince Brémond, önce dairenin telefonlarını kestirmiş daha sonra asker zoruyla grubu dışarı attırmıştır.⁹⁴⁸

⁹⁴⁴ A.e., s.477

⁹⁴⁵ Zediner, a.g.e., s.251-252

⁹⁴⁶ Moumdjian, a.g.e., s.485

⁹⁴⁷ Mihran Damadyan işgal yıllarında Ermeniler adına oldukça önemli bir figür olarak ön plana çıkmıştı. Paris merkezli Ermeni delegasyonun da bir üyesiydi, ayrıca Çukurova'daki Ermeni Cemaatini organize etme ve onları Fransız yönetimi karşısında temsil etme gibi ikili bir görev üstlenmişti. Bunun yanında Ermeni Partileri arasında dayanışmayı sağlamak için de işgal boyunca faaliyet göstermişti. Bkz. A.e., s.479

⁹⁴⁸ Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, s.66

2.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya Gelişi Ve Pozantı'nın Vilayet Merkezi Yapılması

Mustafa Kemal Paşa, 27 Temmuz'da Ankara'dan başladığı ve on bir gün süren Batı ve Güney cephelerini teftiş seyahati esnasında Pozantı'ya geldi. Gelir gelmez civar bölgelerdeki birçok Müdafaa-i Hukuk Heyetleri'ni de çağıran Mustafa Kemal Paşa, vilayetin askeri ve mülki vaziyeti hakkında bilgi almıştır. Daha sonra bu bilgilere dayanarak Çukurova cephesindeki mevcut askeri vaziyeti, “...*düşman Adana'da, Tarsus'ta, Mersin'de bulunuyor. Buna karşı şu bizim Adana Cephesi ve Tarsus ve Mersin'e şamil olmak üzere bir cephemiz vardır. Mersin'den sonra Silifke'ye kadar sahili tarassut etmek üzere diğer bir şerit vardır. Bu arz ettiğim üç cepheden asıl iki cephe yani Adana ve Mersin'e karşı olan cephedeki kuvvetlerimiz hal-i faaliyette bulunuyor, bu kuvvetlerde de oldukça intizam ve irtibat hasıl olmuştur*” şeklinde özetlemiştir.⁹⁴⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'da bulunduğu süre zarfında yaptığı en önemli iş Adana Vilayeti mülki idaresini yeniden yapılandırmak olmuştur. Pozantı'nın zapt edilişinin ardından burada henüz mülki bir idare tesis edilememiştir ve bu durum dolayısıyla vilayetin “...valisi, mutasarrıfı, kaymakamı, adliyesi, polisi, jandarması yoktu.” Mustafa Kemal Paşa, bu durum sebebiyle “ahaliye karşı mahcup” olduğunu ifade ediyor ve “*insanların kanlar dökerek düşmanların elinden istirdat etmek istedikleri yerler elimizdedir. Bunu idare etmeyi unutmuşuz*” diyerek acilen bir mülki idare kurulması lüzumunun altını çiziyordu. Bu suretle hemen bir idare heyeti kurularak TBMM üyelerinden olan ve o sırada Pozantı'da bulunan İsmail Safa Bey vekaleten Adana Valisi olarak tayin edildi. Pozantı ise Adana şehri yerine Adana Vilayeti'nin yeni merkezi haline getirildi. Bunun dışında Mersin ve Tarsus kazaları doğrudan merkez vilayetle irtibatlandırılmış ve buralarda vekaleten görev yapan kişiler vekil olarak tayin edilmiştir. Mersin ve Tarsus'ta bulunan Müdafaa-i Milliye heyetleri ise buralarda kaymakamların riyasetine girmişlerdir.⁹⁵⁰ Bunun yanında, Adana'da Fransız yanlısı yayın yapan, başta Ferda ve Adana Postası

⁹⁴⁹ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.1, İni'kad. 45, Celse.2, 9 Ağustos 1920, s. 121

⁹⁵⁰ A.e., s. 121-122

olmak üzere çeşitli yayın organlarına karşı Pozantı merkezli Yeni Adana isminde bir gazetenin çıkarılması kararlaştırılmıştır.⁹⁵¹

Ardından Mustafa Kemal Paşa ‘‘Adana ili bütün İslam ahalisine’’ başlığıyla bir beyanname yayımlamıştır. Beynamede, dini motif ve vurguların oldukça yoğun olması dikkat çekicidir. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa’nın mütareke sebebiyle bölgede huzursuz olmuş birtakım ahaliyi ve askerleri din etrafında konsolide etmeyi ve düzenli ordu çalışmalarına başlandığı ve Batı’daki Yunan saldırısının arttığı bir esnada cephedeki askere manevi bir ruh aşılarmayı amaçladığı ifade edilebilir. Söz konusu beyanname şu şekildedir:⁹⁵²

‘‘ Büyük Millet Meclisi adına cepheleri ziyaret ederek meclisin sevgi dolu teşekkürlerini sayın mücahitlerimize bildirmeye görevli olan heyetimizin, din uğruna savaşılan orduların öncüsü, bütün İslam aleminin gözbebeği olan Adana ili halkı ile görüşmeye gelmiş olmaktan duyduğu haz pek büyüktür. Adana’nın sayın Müslümanları, siz mütarekenin Fransızlar tarafından hak ve insanlığa, adalet gereklerine tüm aykırı olarak yırtılması üzerine gözleriniz bir taraftan İstanbul Hükümeti’nin çalışma alanına, öbür taraftan batının çıkması umulan insanlık ve adalet duygularına yönelerek bir süre sessiz kalmıştınız. Bu durumdan cesaret alan düşman bu sessizlik ve tevekkülün altında saklanmış olan yiğitlik ve bol fedakarlığı anlamayarak cüretinin sınırını genişletmiş ve kıymetli memleketimizi işgal eylemiş idi. Peygamberin esirlik tanımayan dindar ümmetinin, din uğruna savaşılan ordularına öncü olmak şerefi ile öğülmeye layık bulunan siz aziz Adanalı din kardeşlerimiz, kalplerinizde sönmez bir azim ve iman bulunduğu halde gözleriniz eski hedeflerden çevirerek bir taraftan Peygamberin uyuduğu yer ile şehitlerin kabirlerine, diğer taraftan sonsuz övünç ve savaşkanlıkla dolu olan ulusal tarihimizin im ve irşadına bağlı kaldınız. O andan başlayarak Adana İslamları bütün Anadolu için vatanseverlik sembolü oldu. Düşmanlarımızın saldırılarına karşı maddi ve manevi yıkılmaz bir çelik set olmak şerefini hakkıyla kazandı.

Düşmanlarını yok etme istekleri ve Haçın düşmanlık dalgasında mübarek hilalin gerçek durumu artık bütün vatandaşlarca tümü ile anlaşılmıştır. Şeref ve İstiklal davasında faydalanacağımız başarı araçlarının kaynağı yalnız Anadolu değildir. Avrupa’nın bin bir türlü zulüm ve haksızlığına uğramak suretiyle esirlik duygusunun her çeşidini çekmiş olan Mısır, Hindistan, Rusya ve Afrika’daki Müslüman kardeşlerimiz gözlerini Tanrı’nın rahmet eşiğine ve

⁹⁵¹ Arıkoğlu, a.g.e., s.172

⁹⁵² Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi, s.170-171

İslamlık ışığını söndürmek üzere her türlü alçaklığı yaparak Peygamberin kabirlerine dek saldırı elini uzatmağa cüret eden düşmanlara yöneltmiş ve bize bütün varlıklarıyla maddi ve manevi yardımına karar vermiş bulunuyorlar.

Gerçek kuvveti Tanrı'nın yardımından alan ve şerefi, İstiklali koruma uğrunda en büyük fedakarlık duygularını şan ve şeref dolu atalarımızdan miras edinen ulusumuzun yakın bir zamanda her türlü anlamı ile dinsel ve ulusal tarihine şanlı sayfalar ekleyeceğine şüphe yoktur. Övülme alanında Adana ve dolayları sayın Müslümanlarının parlak yeri tutacağı hakkındaki genel ve kesin güvene tercüman olmakla duyduğumuz sevinç büyüktür. Tanrı'nın kullarına işlerini rast getirmesinin yüksek belirtisine erişemeyi yalvarır, yakarır ve hepinize gerek Büyük Millet Meclisi, gerek bütün İslam alemi adına teşekkürlerimizi sunarız muhterem Gaziler."

Mustafa Kemal Paşa'nın Pozantı'ya yaptığı bu önemli ziyaret ve mülki idarede yaptığı radikal değişiklikler, bölgenin kesin olarak TBMM'ye bağlanması yolunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Nitekim Fransızlarla yapılan mütareke sonrası Ankara'nın, başta düzenli orduya geçişe karşı itirazlar olmak üzere, yerel kumandanlarla yaşadığı sıkıntıların Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız ettiği şüphesizdi. Batı'da Yunanlıların genel taarruza geçtiği bir ortamda Çukurova'da yerel halk ve kumandanlardan kaynaklı sorunlar yaşamak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, Pozantı'yı Adana Vilayeti'nin merkezi yaparak hem bölgenin sivil ve askeri teşkilatını kontrol altına almak adına önemli bir adım atmış oluyor, hem de vilayetin artık İstanbul'un yetki alanından çıkarıldığı mesajını da veriyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın kısa bir zaman sonra geçici vali olarak atanan İsmail Safa Bey'in yerine yakın arkadaşı Nuri (Conker) Bey'i hem Adana Valisi hem de 41. Tümen kumandanı olarak ataması bu husustaki tezleri destekler mahiyettedir.⁹⁵³

2.4.Çatışmaların Yeniden Başlaması (19 Haziran 1920-25 Kasım 1920)

⁹⁵³ Hatipoğlu, a.g.e., s.109-112

Türk ve Fransız tarafları arasındaki çatışmalar, mütarekenin bozulmasının ardından 19 Haziran 1920 itibariyle yeniden başladı. Türk kuvvetlerinin bu tarihten sonraki genel stratejisi, Fransızları ovada ve şehirlerde mümkün mertebe huzursuz etmek ve vilayetin büyük merkezlerini sürekli olarak kuşatma altında bulundurmaktır. Bu suretle kuvvetlerin önemli bir kısmı Adana ve Tarsus kesiminde toplanmıştı.⁹⁵⁴ Öte yandan Haçin'e yapılan taaruzlar ise hala bir netice vermemişti. Bu yüzden gerekli hazırlıklar yapılmaya kadar sadece kuşatma ile yetiniliyordu.⁹⁵⁵

Ağustos 1920 itibariyle Türk cephesinde genel durum şu şekildeydi: Silifke-Mersin sınırından Anti-Toros silsilesine kadar olan hat Türk kuvvetlerinin inisiyatifindeydi ve zaman zaman ovaya inilerek Fransız kuvvetlerine vur-kaçlar yapıyordu. Bu doğrultuda şehir merkezlerinin kuzeyinde aralıksız gerilla muharebeleri yaşanıyor. Mersin-Adana demiryolu hattı ise çeşitli noktalarından tahrip edilmiş⁹⁵⁶ bir vaziyetteydi. Fransızlar Tarsus-Mersin arasındaki ulaşımını askeri konvoy şeklinde yapıyorlar, hat boyunca Türk müfrezelerinin saldırıları da eksik olmuyordu.⁹⁵⁷ Bu saldırıların genel amacı General Dufieux'nun Ceyhan Nehri ile Amanoslar arasındaki kuvvetlerini merkeze çekme girişimlerini mümkün mertebe engellemektir.⁹⁵⁸

Bu suretle başta Misis olmak üzere Adana'ya çekilmek ve kuşatmayı kırmak isteyen Fransız kuvvetleri ile çeşitli civar kazalarda çarpışmalar yaşanıyor, bu çarpışmalarda Türk kuvvetleri nispeten başarı sağlıyordu. Fakat Fransızların Ceyhan taraflarından kuvvet celbetme faaliyetlerinin devamı durumunda eldeki kuvvetlerin yetersiz kalacağı ve Karaman'dan dahi kuvvet getirmek durumunda kalınacağı da çeşitli raporlarda vurgulanan hususlardı.⁹⁵⁹

Vilayetin doğusundan gelen Fransız askerler ve Ermeni mültecilerin Adana'ya akın ettiği esnada demiryolu trafiği ise Türk kuvvetlerince neredeyse

⁹⁵⁴ Zediner, **a.g.e.**, s.253-254

⁹⁵⁵ Ulusoy, **a.g.e.**, s.26

⁹⁵⁶ **A.e.**, s.29

⁹⁵⁷ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.170

⁹⁵⁸ Zeidner, **a.g.e.**, s.254

⁹⁵⁹ Pozantı'da 41. Fırka Kumandanı Hayri Bey'den Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyasetine gönderilen yazı, 28 Temmuz 1920, **ATASE İSH**, K: 623 G: 69 B: 69

durdurulmuştu. Dolayısıyla Fransızların bir merkezden başka bir yere kuvvet sevkleri oldukça güçleşmişti. Fransızlar, ancak çarpışmayı ve kayıp vermeyi göze almak kaydıyla merkezler arası sevk yapabiliyorlardı. Bu suretle 27 Temmuz'da 2000 kişilik bir Fransız kuvveti Adana'dan Tarsus'a gitmek üzere bir huruç hareketi gerçekleştirdi ve Türk birlikleri ile çarpışmaya başladı. 22 saat süren muharebe sonucu Fransız kuvvetleri ancak 200'ü⁹⁶⁰ aşkın ölü verdikten sonra Tarsus'a girmeyi başarabildi.⁹⁶¹ Çarpışmanın gerçekleştiği yer olan Tarsus-Bağlar mıntıkası⁹⁶² üst düzeyde tahkim edildiğinden burası Fransızlar arasında oldukça popüler ve güvenilir bir mevkiydi. Hatta Fransızlarca buraya "İkinci Verdun" adı verilmişti. Dolayısıyla burasının kaybedilmesi Fransızlarda moral kaybına sebep olmuştu.⁹⁶³ Öte yandan Kuva-yı Milliye birlikleri de bu çarpışmada kayıp vermişti. Çarpışmalarda Kuva-yı Milliye'den Fransızlara esir düşenlerin sayısı ise 311 kişiydi. Çeliktaş Müfrezesi Komutanı Molla Kerim de esir düşenler arasında bulunuyordu. Fakat kısa süre sonra içlerinde Molla Kerim'in de olduğu birçok Türk esiri Fransızlarca kurşuna dizildi.⁹⁶⁴

Adana'nın güney kesimlerindeki ova bölgesi hakimiyeti için de çeşitli çarpışmalar yaşanıyor, buralarda da Fransız kuvvetleri devamlı surette yıpratılıyordu. 10 Ağustos'da Tarsus'tan Adana'ya ilerleyen Fransız kuvvetlerine Büyükçıldırım⁹⁶⁵ ve Küçükçıldırım⁹⁶⁶'da baskın yapıldı. Fransızlar ancak yaşanan şiddetli çatışmalar altında ve ciddi kayıplar vererek Adana'ya girebildi.⁹⁶⁷

3. TÜRK-FRANSIZ YAKINLAŞMASI

3.1.Fransızların Ankara Hükümeti'ne Yanaşma Nedenleri

⁹⁶⁰ Mümtaz Ulusoy, bu çarpışmadaki Fransız kaybını 600 olarak vermektedir. Bkz. Ulusoy, **a.g.e.**, s.29

⁹⁶¹ **ATASE İSH**, K: 634 G: 38 B: 38-AJ

⁹⁶² Bu muharebe cereyan ettiği yöreye atfen litaretüre Bağlar çarpışması adıyla geçmiştir. Bkz. İsmail Ferahim Şalvuz, **Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalı'lar (Adana, Tarsus, Mersinliler)**, (Günümüz Türkçesine Sadeleştiren: Halil Atılğan), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.47

⁹⁶³ Şalvuz, **a.g.e.**, s.47-48

⁹⁶⁴ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.194-195

⁹⁶⁵ Adana'nın Seyhan ilçesine bağlı bir ve merkeze yaklaşık 20km. uzaklıkta bir köy

⁹⁶⁶ Adana'nın Seyhan ilçesine bağlı bir ve merkeze yaklaşık 20km. uzaklıkta bir köy.

⁹⁶⁷ Ulusoy, **a.g.e.**, s.33

Fransa'nın Güney Cephesi'nde yaşadığı sarsıcı yenilgiler sebebiyle Ankara ile askeri hassasiyetleri gözeterek temas kurma çabası içerisine girdiğini çeşitli vesilerle ifade etmiştik. Şimdi de Fransa'yı Ankara ile anlaşmaya zorlayan siyasi ve ekonomik gerekçeleri süreç içerisindeki olaylar ışığında değerlendirmek istiyoruz.

Fransa'nın Çukurova'da “menafi-i iktisadiye”⁹⁶⁸ peşinde olduğu, bunlar sağlanırsa müttefiki İngiltere'den ayrı olarak Türklerle anlaşma yapmaya ve bölgeyi tahliye meyilli olduğu George Picot'nun Sivas'a gelmesiyle açıkça anlaşılmıştı. Bu hususu idrak edenlerin başında da Mustafa Kemal Paşa geliyordu.⁹⁶⁹ Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülerini doğrular şekilde 1919 sonu ile 1920 başı itibarıyla Fransızları Ankara ile nihai anlaşmaya götüren sürecin taşlarını döşeyen gelişmeler cereyan etmeye başladı.

Bu gelişmelerin fitilinin ateşlenmesinde İngilizlerin İstanbul Hükümeti ile kapalı kapılar ardında yaptıkları görüşme ve anlaşmaların etkisi büyüktü. Söz konusu antlaşmalardan biri İstanbul Hükümeti ile İngiltere arasında 12 Eylül 1919'da yapılan, 1 Nisan'da da Fransız basınına yansıyan⁹⁷⁰ ve ardından İngilizlerce varlığı reddedilen gizli bir antlaşmaydı. Buna göre İngiltere Osmanlı Devleti üzerinde bir manda rejimi kurmak şartıyla devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kabul ediyordu. Bunun yanında İstanbul, Hilafet merkezi olarak kalıyor, Boğazlar ise İngiltere'nin hakimiyetine geçiyordu. Bunun yanında İstanbul Hükümeti Mısır ve Kıbrıs'taki haklarından vazgeçiyordu ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına da karşı çıkmayacağını taahhüt ediyordu.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ **H.T.V.D.**, Sayı.16, Ankara, Haziran 1956, Vesika No.419

⁹⁶⁹ **TBMM GCZ**, Devre.1, Cilt.1, İni'kad.21, Celse.3, 29 Mayıs 1920, s.47

⁹⁷⁰ “Un Présumé Traité Secret Anglo-Turc”, **Le Temps**, 1 Nisan 1920, s.1

⁹⁷¹ Howard, **a.g.e.**, s.315; İmzalandığı inkar edilen gizli İngiliz-Osmanlı Antlaşması'nın maddelerini Pierre Loti eserinde aktarmaktadır. Buna göre; İngiltere temsilcileri M.M. Fraster, Nolan ve Churchill ile Osmanlı İmparatorluğu temsilcisi Damat Ferit Paşa arasında aşağıdaki şartlar kararlaştırılmıştır.

1-İngiltere, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti altına almayı taahhüt eder.

2-İstanbul Halifeliğinin merkezi olacak ve Boğazlar İngiltere'nin gözetiminde olacaktır.

3-Türkiye, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına karşı çıkmayacaktır.

4-Sultan, İngiltere'nin Suriye, Mezopotamya ve diğer İngiliz nüfuzu bulunan topraklarındaki otoritesini korumak için Halifeliğinin manevi ve manevi gücünü İngiltere'nin hizmetine sunacaktır.

5-İngiltere, padişahın otoritesine yönelen isyan hareketlerini bastırmak ve ulusal zulümlere son vermek için silahlı bir güç temin edecektir.

6-Türkiye, Kıbrıs ve Mısır üzerindeki haklarına son vermeyi taahhüt eder.

İngilizlerin müttefiklerini aşip, aralarındaki sözleşme ve taahhütleri göz ardı ederek etkinlik kurma çabası, Fransa'nın ve aynı zamanda İtalya'nın İngiltere'ye olan güvenlerinin sarsılmasını ve Ankara ile diyalog kanalı bulma arayışlarını hızlandıran hususlardı. Yaşananlar Fransızları kendi seçeneklerini bulma yolunda teşvik ederek bu hususta çeşitli girişimlerde bulunmaya yöneltmiştir. Hatta bu süreç, çeşitli vesilerle ve bizzat Ankara tarafından birtakım diplomatik manevralarla desteklenmiştir. Bu suretle Ankara tarafından İstanbul Hükümeti ile İngilizler arasındaki gizli anlaşmanın bir sureti Fransa'nın Trabzon temsilcisi Lepissier'e, bir sureti de Ankara'da bulunan Amerikalı bir gazeteciye verilmiş,⁹⁷² böylece ittifak bloğundaki çatlakları artırmak adına gelen fırsatları kullanmaktan çekinilmeyeceği de gösterilmişti.

Fransızları TBMM ile görüşmeye iten bir diğer husus da çeşitli yollardan artış gösteren Bolşevik faaliyetleridir. Bu faaliyetler Müttefiklerin, özellikle Fransa'nın, Anadolu ve Orta Doğu'daki çıkarlarına doğrudan etki etmekteydi. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin açılması sonrası 26 Nisan 1920'de Lenin'e bir mektup yazarak işbirliği teklif etmişti.⁹⁷³ 11 Mayıs 1920'de Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetin Moskova'ya gönderilmesiyle de ilk resmi görüşme gerçekleştirilmiş⁹⁷⁴, böylece ortak çıkarlara dayalı bir işbirliğinin temelleri atılmıştı.⁹⁷⁵ Kurulan bu işbirliği ile Ankara, ihtiyaç duyduğu askeri ve siyasi yardımları elde etmeyi ve İtilaf Devletleri'ne alternatifsiz olmadığını göstermeyi amaçlarken, Bolşevikler ise Ankara'yı İtilaf Devletleri'ne karşı bir tampon olarak kullanarak kendi etki alanı içerisinde tutmayı hedefliyordu. Söz konusu “konjonktürel birliktelik”ten beklenen amaçlar farklı olsa da, karşı tarafın İtilaf

7-İngiltere, konferans öncesinde Türkiye'nin taleplerini desteklemeyi ve bu sözleşmeyi kabul ettirmeyi kabul eder. Bkz. Loti, **a.g.e.**, s.153-154

⁹⁷² Ünsal Yavuz, “Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. V, Sayı.13, Ankara, Kasım 1988, s.197-198

⁹⁷³ Turhan Ada, “Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)”, **Belleten**, C. LXXXII, Sayı.295, Aralık 2018, s.1088; Semyon İvanoviç Aralov, **Gözleri Çeliktendi Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, Ulus Yayınevi, İstanbul 2006, s.37

⁹⁷⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Kurtuluş Savaşımız (1919-1922): Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl**, (Yay. Haz. Belirtilmemiş), Ankara 1973, s.67

⁹⁷⁵ Ada, **a.g.m.**, s.1088

bloğu ile işbirliğine girme endişesi ise ortaklı. Çünkü yalnızlığa itilmek, mevcut şartlar içinde her iki taraf için de istenmeyen bir durumdu.⁹⁷⁶

Ankara ile Bolşevikler arasında başlayan görüşmeler sonucu, Bekir Sami Heyeti henüz yoldayken Anadolu'ya silah ve cephane yardımları başlamış, bu suretle Mayıs 1920 içerisinde ciddi bir asker sevkıyatın Karadeniz limanlarına ulaştığının bilgisi Fransız Dışişleri Bakanlığı'na iletilmişti.⁹⁷⁷

Askeri yardımların yanında Anadolu'da Bolşevik propagandasının da hız kazandığı ve bu hususun Fransızları tedirgin ettiği çeşitli raporlardan anlaşılmaktadır. Fransa'nın Trabzon temsilcisi Lepissier, Bolşevik heyetleri tarafından şehirde Fransızca ve Rusça bildirilerin yanı sıra "Nasıl Bolşevik oldum?" başlığıyla üç dilde yazılmış bildirilerin halka dağıtıldığını ifade etmektedir. Bu tür raporlar, Türk-Bolşevik ilişkileri her ne kadar dalgalı bir seyir izlese de, Anadolu'daki ekonomik çıkarlarını önceleyen Fransa'yı harekete geçirmeye yetmişti.⁹⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa, siyasi yalnızlıktan kurtulmak ve alternatiflerini çeşitlendirmek adına sadece Bolşeviklerle değil, İtalyanlarla da temas halindeydi. Nitekim Antalya'dan Kuşadası'na uzanan sahil hattını işgali altında alan İtalya, birçok yönüyle Anadolu işgali sürecinde müttefiklerinden, özellikle Fransa'dan, farklı bir tablo çiziyordu. İtalya'nın Anadolu işgalindeki temel anlayışı yerel ahali ile hiçbir şekilde karşı karşıya gelmemek ve bu surette halkı kendi yanına çekebilmektir. İtalya'nın İstanbul Yüksek Komiseri Sforza tarafından formüle edilen bu politika sebebiyle İtalyan işgalindeki bölgelerdeki halkın genel kanısı da İtalyanların Türklere gösterdikleri tavrın genel itibarıyla ılımlı olduğuydu.⁹⁷⁹ İtalyanların söz konusu tavrı, Kuva-yı Milliye'nin ivme kazanmasına bağlı olarak ikili ilişkilere de yansdı. İtalya da işgalci güçlerden birisi olmasına rağmen Ankara Hükümeti tarafından "ehven-i şer" olarak görüldü ve bu doğrultuda dostça ilişkilerin kurulmasının zemini oluşturuldu. Bu suretle İtalya ile Ankara Hükümeti arasında bir nevi adı konulmamış

⁹⁷⁶ A.e., s.1087-1088, 1111

⁹⁷⁷ Yavuz, "Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", s.201-202

⁹⁷⁸ A.e., s.201-203

⁹⁷⁹ Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", **90.Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler**, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.179

bir işbirliği durumu ortaya çıktı. İtalya bu süreçte işgal sahasının Kuva-yı Milliye tarafından kullanılmasına göz yumuyor, Antalya ve Kuşadası limanlarının Ankara Hükümeti'nin adamlarınca istifadesine de izin veriyordu. Mustafa Kemal Paşa da İtalya'nın Anadolu'daki işgalini her ne kadar kabul edilemez bulsa da Çukurova'nın hemen yanında İtalyanlara karşı da bir cephe açma lüzumundan kaçınmak için olumlu tavır sürdürdüğü sürece İtalyan işgalini tolere etme politikası izliyordu. Söz konusu politika süreç içerisinde müttefik bloğunu huzursuz etme sonucunu doğurmuş, İtalya'nın Ankara Hükümeti'ne yakın durur tavrı müttefiklerince şikayet konusu olmaya başlamıştır.⁹⁸⁰

Yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak süreç içerisinde Ankara Hükümeti Fransa tarafından sorunların aşılması yolunda bir muhatap ve bir “alternatif olarak” algılanmaya başlanacaktır. Fransa'nın Duyün-u Umumiye içerisinde 3.385.278.377⁹⁸¹ Franklık payla Osmanlı borçlarının en büyük hissedarı olduğu göz önüne alınır, kamu ve çeşitli kuruluşlardaki 830.856.000⁹⁸² Franklık yatırımlar da buna eklenirse, Fransa'nın TBMM'yi neden doğal bir alternatif olarak gördüğü hususunun daha net anlaşılacağı kanaatindeyiz. Çünkü Osmanlı Devleti'ndeki çıkarlarının sürdürülebilir olmaktan çıkması, Fransa açısından ekonomik bir kabus anlamına geliyordu. 3 Mart 1920'de hazırlanan ve 8 Mart 1920'de Londra'da kabul edilen “üçlü uzlaşma projesi” de söz konusu ekonomik sürdürülebilirlik kaygısı temelinde şekillenmişti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin memur maaşlarını bile ödemeyecek bir halde bulunması Müttefikleri kaygılandırmış, bu suretle Osmanlı Bankası devreye girerek hükümete kredi açmak durumunda kalmıştı. Bu uzlaşma, Müttefiklerin her birine kendi çıkar alanlarındaki haklarını vermekte ve bir komisyon eliyle bu çıkarlar denetim altına alınmaktaydı. Komisyon, Osmanlı Devleti'nin mali, hukuki, askeri vs. alanlarında çeşitli düzenlemeler yaparak azınlıkların vicdan özgürlüğünü garanti edecek ve ülkede sanayi ve ticaretle uğraşan kesimlerin haklarını da gözetecekti. Fakat bu proje, hazırlanışının üstünden bir hafta bile geçmeden İngilizlerin İstanbul'u resmen işgal etmesi ile akamete uğramıştır.⁹⁸³

⁹⁸⁰ Çelebi, **a.g.m.**, s.184-185

⁹⁸¹ Yavuz, “Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri”, s.204

⁹⁸² **A.e.**, s.204

⁹⁸³ **A.e.**, s.205-206

Böylece işgalle birlikte, kurulan statükonun parçalamış olması Fransa'nın işlerini kendi kendine görme sürecine ivme kazandıran etkenlerden biriydi.

Nitekim İstanbul'daki haberalma örgütünün Paris'e ve İstanbul'daki General Franchet d'Espèrey'e yolladığı ve Ankara ile İstanbul Hükümetlerini karşılaştıran gizli istihbarat raporları da sürecin bir anlaşmaya doğru gittiğini ortaya koyuyordu. Söz konusu raporlarda İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin otoritesinin İzmir'ten öteye gidemediği, Anadolu ve Trakya'nın milliyetçilerin kontrolünde olduğu, İstanbul'un 16 Mart 1920'deki işgaliyle milliyetçi hareketin ayrı bir önem kazandığı ve buna bağlı olarak Anadolu'da vatansever duyguların patlama gösterdiği ifade ediliyordu.⁹⁸⁴ Bu doğrultuda Yüksek Komiser Defrance da Türk milliyetçilerle anlaşma yolunda en büyük engelin Damat Ferit Paşa olduğunu belirtiyor ve onun düşürülmesi gerekliliğini vurguluyordu.⁹⁸⁵ Bunun yanında Fas'taki Fransız mareşali Lyautey de yaptığı değerlendirmelerde, Kurtuluş Savaşı'nın İslam dünyasında yaptığı etkilere dikkat çekiyordu.⁹⁸⁶

3.2.Karataş Limanı'nın Tesisi ve General Gouraud'nun Karataş Ziyareti

Fransızlar, Türk kuvvetlerinin sıkıştırması karşısında merkezlerde kuşatılmış, bu durum hem şehrin hem de askeri kuvvetlerin tedarik zincirine darbe vurmuştu. Bunun üzerine Ağustos 1920 ortasına doğru General Dufieux alternatif tedarik yolları aramaya başlamış, bu suretle Karataş'ta bir acil durum limanı tesis edilmişti.⁹⁸⁷ Limanın açılışı sonrası her türlü ihracat ve ithalat Karataş üzerinden yapılmaya başlanmış, askeri takviye de buradan sağlanmıştı.⁹⁸⁸ Hatta Fransızlar bu suretle Karataş-Adana arasında ayrı menzil teşkil ederek, bu hat üzerinde bir dekovil hattı bile inşa etmişlerdi.⁹⁸⁹ Bu durum aynı zamanda Yüreğir Ovası'nı Türk kuvvetlerinin hedefi haline getirmiş, Karataş Limanı ile Adana şehir merkezi

⁹⁸⁴ A.e., s.207

⁹⁸⁵ Yavuz, a.g.e., s.100-101

⁹⁸⁶ Yavuz, "Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri", s.208

⁹⁸⁷ Zeidner, a.g.e., s.254-255

⁹⁸⁸ Ener, Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, s.185

⁹⁸⁹ ATASE İSH, K: 634 G: 38 B: 38-AJ

arasındaki 50 km'lik mesafe boyunca mevcut bataklık ve sazlık alanlar Türk kuvvetlerine pusu ve vur-kaçlar için ideal bir ortam sunmuştu.⁹⁹⁰

Bunun yanında söz konusu liman Adana için yeterli şekilde malzeme sağlamayan küçük gemilere göreydi. Demiryolu hattında tekrar hakimiyet kurmak içinse Fransızlar ciddi bir girişimde bulunamıyorlardı. Çünkü General Gouraud Suriye ile alakadar olduğundan istese de ciddi bir kuvvet gönderecek durumda değildi. Bu, Çukurova'da askeri çözüm noktasında Gouraud'yu kaygılandıran bir durumdu. Çünkü ateşkes sırasında İskenderun'a getirilen Dördüncü Tümen bile Türk kuvvetleri karşısında yetersiz kalmıştı. Bu nedenle askeri gerçekler tarafından zorlanan Gouraud, 18 Eylül 1920'de Karataş'a gelerek Dufieux ile kısa bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Gouraud ilk defa Çukurova'yı tahliye etme niyetini açıkça dile getirdi.⁹⁹¹ Gouraud'nun tahliye kararını dile getirmesi sürpriz bir gelişme değildi. Nitekim 4 Eylül'deki bir kararla Brémond'un Çukurova'daki görevine son verilmesi, bölgede bir değişim rüzgarının eseceğinin açık bir göstergesiydi. Brémond'un Çukurova'dan alınıp Beyrut'a çekilmesi sonrası yerine Kurmay Servis Şefi Hassler getirildi.⁹⁹²

Gouraud, bunun yanında sivil idarenin Türk memurlarına iade edilmesini ve Brémond'un emri altında görev yapan Ermenilerin bölge dışına çıkarılmasını istedi. Ayrıca çekilme sürecine zarar verecek herhangi bir Ermeni müdahalesini önlemek için yerel milislerin silahsızlandırılıp dağıtılmasını da emretti. Bu talimatlara paralel olarak da General Dufieux birçok önemli Ermeni komiteciyi gözaltına alarak Beyrut'a gönderdi.⁹⁹³

Gouraud'nun dile getirdiği bu çekilme mevzusu aslında Fransız Hükümetince daha önceden tartışılmaya başlanmıştı. Ankara ile mütarekenin imzalandığı sıralarda Quai d'Orsay koridorlarında Suriye ve Çukurova işgallerinin geleceğinin belirlenmesine yönelik öneriler ve fikirler cereyan ediyordu. Bu suretle Quai d'Orsay'da hazırlanan isimsiz bir memorandum 27 Mayıs 1920'de Başbakan

⁹⁹⁰ Zeidner, **a.g.e.**, s.254

⁹⁹¹ **A.e.**, s.254-255

⁹⁹² Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.190

⁹⁹³ Zeidner, **a.g.e.**, s.254-255

Millerand'a iletilmişti. Bu bildiride General Gouraud'nun her ay binlerce askerinin saf dışı kalmasına vurgu yapıldıktan sonra Fransız işgal bölgesinin geleceği için üç olası eylem planı öneriliyordu. Bunlardan ilki Fransız kuvvetlerinin Çukurova'daki konumunu Mersin-Tarsus-Adana-Osmaniye hattı boyunca savunmaya alıp, Faysal'a saldırı için bütün bir tümeni Beyrut'a göndermek, ikincisi, hem Çukurova'yı hem de Suriye'yi terketmek, üçüncüsü ise hem Ankara hem de Faysal ile müzakere ederken Çukurova'yı tedrici bir şekilde terketmek ve Suriye'deki işgali Sayda'dan İskenderun'a kadar olan kıyı ile sınırlamaktı. Sonraki gelişmeler ve açıklamalar ilk seçeneğin General Gouraud için büyük kayıplar verme riskini taşıdığını ve ikinci seçeneğin ise kamuoyunca kabul edilemez olduğundan reddedilmesi gerektiğini, Başbakan Millerand'ın ise birinci ve üçüncü seçeneklerin bir karışımını onayladığını göstermektedir. Kısacası Faysal'a karşı güç kullanımı ve Çukurova'dan kademeli çekilme için Ankara ile müzakere yapma seçeneği onaylanmıştı.⁹⁹⁴

Nitekim Gouraud'nun Karataş'a gelip tahliye arzusunı dile getirdiği esnada Fransa'da bir kabine değişikliği yaşandı. Başbakan Millerand, Cumhurbaşkanı olmak üzere görevi bıraktı ve yerine Georges Leygues hem Başbakan (24 Eylül 1920-16 Ocak 1921) hem de Dışişleri Bakanı oldu. Leygues göreve gelir gelmez Gouraud'ya çektiği telgraf ile Çukurova'nın tahliyesine karşı çıktığını bildirdi. Leygues telgrafında, bölgenin boşaltılması halinde "Kemalist çetelerin" Suriye sınırına ilerleyeceklerini, bundan cesaret bulan Faysal yanlısı grupların ve Bedevilerin Suriye'de Fransız kuvvetlerine saldırma ihtimalini, söz konusu kararına gerekçe olarak sunuyordu. Bunun yanında Çukurova'dan çekilmenin gerek sömürgeler gerekse müttefikler ve düşmanlar tarafından Fransa'nın bir zayıflığı olarak algılanacağını belirtiyordu.⁹⁹⁵ Bu suretle Leygues, Gouraud'dan Çukurova'daki mevcut kuvvetleri birleştirmeye yönelmesini ve Şam'da gösterdiği başarıların aynısını göstermesini istedi. Bunun üzerine çekilme planını bir süre rafa kaldırmak zorunda kalan General Gouraud, Suriye'de Faysal sonrası Fransız otoritesini kurmaya ve sağlamlaştırmaya odaklanırken, Çukurova'da büyük bir süpürme operasyonu

⁹⁹⁴ A.e., s.261

⁹⁹⁵ Yavuz, a.g.e., s.101

başlatmak üzere General Noël M. A. Garnier-Duplessis kumandanlığında ciddi bir kuvveti de bölgeye gönderdi.⁹⁹⁶

4. GEÇİŞ DÖNEMİ VE YAŞANAN GELİŞMELER (24 EYLÜL 1920- 16 OCAK 1921)

4.1.Konya (Delibaş) Ayaklanması ve Çukurova'ya Etkileri

2 Ekim 1920'de Konya bölgesinde Delibaş Mehmet önderliğinde ve Çumra merkezli olarak başlayan ve ardından Beyşehir, Akseki, Manavgat ve Alanya'ya kadar yayılan bir ayaklanma ortaya çıktı. Ankara ayaklanmayı bastırabilmek için Dahiliye Vekili Refet (Bele) Bey'i görevlendirmiş, mevcut kuvvetlerin yetersiz kalması sonucu Pozantı'daki 41.Tümen kuvvetlerinden bazı birlikler de Refet Bey'in emrine verilmiştir.⁹⁹⁷ Adana Cephesi'nden gönderilen birlikleri komuta etmek üzere ise Erkan-ı Harbiye tarafından Binbaşı İsmail Ferahim (Şalvuz) Bey atandı.⁹⁹⁸

Ayaklanma kısa sürede büyümüş, Konya isyancılar tarafından ele geçirilmiştir. Konya içerisinde de çatışmalar başlamış, bu suretle ayaklanma bir iç savaşa doğru evrilme göstermiştir. Fakat Konya'ya gönderilen birliklerin müdahalesi başlayınca durum değişmeye başlamış ve 6 Ekim'de yaşanan çarpışmalar sonucu isyancılar Konya'dan çıkartılmıştır. Albay Refet Bey ise ertesi gün ciddi bir kuvvetle isyancıların merkezi Çumra'ya doğru yola çıkmıştır.⁹⁹⁹

Ekim 1920 başında patlak veren ve kapsamı itibariyle çok geniş olan Konya ayaklanması irili ufaklı çatışmalarla Kasım 1920 ortalarına değin bir buçuk ay devam etti.¹⁰⁰⁰ Ayaklanma Çukurova üzerinde önemli tesir yarattı. Çünkü Konya bölgesine gönderilen kuvvetler yüzünden Adana cephesi bünyesinde derin eksiklikler oluştu.

⁹⁹⁶ Zeidner, **a.g.e.**, s.256

⁹⁹⁷ **Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.188-189; Zeidner, **a.g.e.**, s.256-257

⁹⁹⁸ Şalvuz, **a.g.e.**, s.73

⁹⁹⁹ **Türk İstiklal Harbi VI ncı Cilt İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, s.191-193

¹⁰⁰⁰ **A.e.**, s.200

Bu suretle Türk kuvvetlerinin Tarsus ve Adana’da yaşayacağı çeşitli kayıpların oluşumuna da zemin hazırladı.¹⁰⁰¹

4.2.Çukurova’da Genel Fransız Taarruzu

Ekim 1920 başında Konya’daki isyan dolayısıyla Türk kuvvetlerinin bir kısmının Toroslar’ın kuzeyine geçirilmesi zorunluluğu Fransızlar için bir fırsat doğurmuş, bu suretle Adana cephesindeki konumlarını iyileştirmek adına genel bir taarruz hazırlığına başlamışlardı. Fransızlar, bunun yanında Kazım Karabekir’in Doğu Cephesi’nde Ermeni kuvvetlerine karşı başlattığı hareketi de yakından takip ediyor, Ankara’nın kaynaklarının iyiden iyiye tükenmiş olduğunu hesap ediyorlardı. Yani taarruza geçilecekse Fransızlar açısından bundan daha iyi bir zamanlama olamazdı. Bu suretle General Gouraud’nun görevlendirdiği General Garnier-Duplessis taarruz için hazırlıklara başladı. İlk olarak General Goubeau’nun İskenderun’a çıkardığı tümen güçlendirildi. Taarruzun genel olarak amacı İskenderun’dan Pozantı’ya kadar olan alanda büyük bir “arama ve imha” faaliyetinde bulunmak, bu suretle Tarsus ve Adana’nın kuzey bölgelerinin Türk kuvvetlerinden temizlenmesiydi. Bu amaçla General Goubeau’nun kuvvetleri Adana’nın kuzeyindeki bir noktaya gönderilirken, Tarsus ve Mersin’i rahatlatmak içinse Albay Gracy de La Hayrie’e bağlı bir kuvvet batı istikametine gönderildi.¹⁰⁰² Albay Gracy 19 Ekim 1920’de hücumu geçerek Tarsus’a girmeyi başardı ve Eshab-ı Kehf tepelerine doğru ilerledi. Diğer Fransız birliği ise Çakıt vadisine doğru harekete geçti.¹⁰⁰³ Türk kuvvetleri saldırılara inatla dirense de Konya’ya giden birliklerin yerini doldurmak için zaman bulunamadığından Fransızların teşkil ettiği ezici gücün karşısında fazla duramadılar.¹⁰⁰⁴ Fransızlar kısa süre içinde Ceyhan hattını takviye ederek demiryolunu da tamir etti. Bu suretle 8 Kasım 1920’de tren trafiği yeniden tesis edildi. General Goabeau birlikleri Adana’nın kuzey bölgelerinde tepelere taarruzlarına devam ederek Durak istasyonunu ele geçirdi. Albay Gracy’nin birlikleri

¹⁰⁰¹ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.194

¹⁰⁰² Zeidner, **a.g.e.**, s.256-257

¹⁰⁰³ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi.**, s.204-205

¹⁰⁰⁴ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.194; Zeidner, **a.g.e.**, s.257

ise Türk kuvvetlerini Toroslar yönünde sürerek Tarsus'un güneyinde bulunan tepelerdeki köyleri ve ovayı temizledi. General Dufieux ise Yenice, Yaramış, Nail-i Hürriyet ve Durak'ta karakollar kurdu. Misis'in yönetimini düzenlemek için Bucak Müdürü'nü göreve getirdi. Ardından Yarbey Thibeaux Adana şehrinin savunma komutanlığına getirildi. Albay Gracy 11 Kasım'da tekrar taarruza geçerek Eshab-ı Kehf'de kalan son kuvvetleri de dağıtmayı başardı. Böylece 11 Kasım'da demiryolunun kuzeyinden denize kadar bütün delta Fransızların eline geçmiş oluyordu.¹⁰⁰⁵ Fransızların gerçekleştirdiği genel taarruzdan sonra Temmuz 1920 kazanımlarının bir kısmını kaybeden Türk kuvvetleri demiryolunun kuzey kısmında bulunan sırtlarda toplandılar. Bunlar sık sık baskınlar yaparak Fransız kuvvetlerini rahatsız ediyorlardı. Bu tacizler karşısında Fransızlar, cepheyi arkadan kuşatıp Türk kuvvetlerini savaş dışına iterek imha etmeyi amaçlıyorlardı. Bu plan başarıya ulaşırsa işgal altında tutulan şehirlerin güvenliği kesin olarak sağlanabilecekti.¹⁰⁰⁶ Fakat ilk önce Çakıt vadisini geçerek Hacıkırı'yı ele geçirmek, ardından Pozantı'ya ulaşmak gerekiyordu. Bu suretle 20 Kasım 'da Adana'dan Fadıl¹⁰⁰⁷ denilen mevkiye doğru taarruza geçtiler. Fakat Konya isyanını bastırmak için bölgeye giden Binbaşı İsmail Ferahim (Şalvuz) Bey kuvvetlerinin yetişip muharebeye katılması çatışmaların seyrine önemli bir etki yaptı ve 25 Kasım'a kadar süren çarpışmalar sonucu Fransız taarruzu durduruldu.¹⁰⁰⁸ Kasım ayı içerisinde ve sonrasında Çukurova'da başlayan şiddetli yağışlar her iki taraf için de büyük askeri operasyonları neredeyse imkansız hale getirdi. Bu tarihten sonra bölgenin ova kesimleri selle karşı karşıya kaldı.¹⁰⁰⁹

Türk Kuvvetleri Ekim-Kasım 1920'de Tarsus-Adana hattında birtakım yenilgiler almış olsa da Haçin cephesinde durum tam tersi bir seyir izlemişti. 16 Ekim'de Haçin'e taarruz eden Aydınoglu Tufan Bey, iki gün aralıksız süren çarpışmalar sonucu 18 Ekim 1920'de Haçin'i ele geçirmeyi başarmıştı.¹⁰¹⁰ Böylece aylarca kuşatılma sonrası gelen Haçin zaferi, Tarsus-Adana kesiminde alınan

¹⁰⁰⁵ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi.**, s.217

¹⁰⁰⁶ **A.e.**, s.218

¹⁰⁰⁷ Adana merkezin yaklaşık 30 km. kuzeybatısında yer alan bir bölgedir.

¹⁰⁰⁸ Şalvuz, **a.g.e.**, s.80-85

¹⁰⁰⁹ Zeidner, **a.g.e.**, s.257

¹⁰¹⁰ Dalkır, **a.g.e.**, s.156-162; Tufan, **a.g.e.**, s.94-96

yenilgiler karşısında şüphesiz Türk kuvvetleri için büyük bir moral-motivasyon kaynağı olmuştu.

4.3.Taarruz Sonrası Fransızların Genel Durumu ve Anlaşma Sürecini Hızlandıran Önemli Gelişmeler

Yapılan taarruzlarda birtakım başarılar elde etseler de genel durum Fransızlar açısından sürdürülebilir değildi. Nitekim Fransızlarca yıllık yüzbinlerce ton pamuk elde etmek için çıkılan yolda işgalin ilk yılında yapılan pamuk hasatı sadece 5.000 ile 6.000 ton arasında kalmış, tahıl üretimi ise savaş öncesi üretimin ancak yarısına ulaşabilmişti. Ceyhan Nehri vadisinde yapılan tütün üretimi de önceki yıllarla karşılaştırıldığında önemsiz bir seviyedeydi. 1919'un sonuna gelindiğinde sürülebilir tarım arazilerinin ise yalnızca yüzde ellisi ekiliydi. 1920'de başlayan Kuva-yı Milliye faaliyetleri bu oranı yüzde yirmiye kadar düşürmüştü.¹⁰¹¹

Öte yandan Ekim 1920 başlarında General Dufieux'ya sunulan bir raporda Türk kuvvetlerinin şehirleri kuşatması sırasında yerel tahıl mahsullerinin büyük oranda tahrip edildiği, eğer büyük miktarda yiyecek ithal etmek için çeşitli düzenlemeler yapılamazsa tüm şehirlerin bir kıtlıkla karşı karşıya kalabileceği ifade ediliyordu. Bu suretle General Dufieux hareket geçip bir takım düzenlemeler yapmış olsa da bunlar parasal eksiklik nedeniyle Aralık ayına kadar tamamlanamayacaktı.¹⁰¹²

Diğer yandan Kasım 1920 içerisinde Fransa'yı derinden sarsan ve Fransız kamuoyunun Çukurova'daki işgale bakışının değişmesine yol açan bir gelişme yaşandı. Yunan Kralı Alexander bir hayvanın ısırması sonucu aniden hayatını kaybedince Yunanistan'da tahta Konstantin geçti. Konstantin'in Fransızları en rahatsız eden özelliği onun Alman Kayzeri II. Wilhelm'in kız kardeşi ile evli olmasıydı. Bu olay hem Fransız kamuoyunda hem de Fransız parlamentosunda büyük bir hoşnutsuzluk yaratmış ve Fransız basınında da bir protesto dalgası

¹⁰¹¹ Moumdjian, **a.g.m.**, s.471-472

¹⁰¹² Zeidner, **a.g.e.**, s.263-264

başlamıştı. Bu suretle Fransızların Anadolu'daki varlığı artık sorgulanarak hem Sevr Antlaşması'nın derhal revize edilmesi hem de Çukurova'dan kuvvetlerin derhal tahliye edilmesi yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır.¹⁰¹³ Bu andan itibaren kamuoyu Anadolu'daki Yunan savaşını Çukurova'daki savaşla bağlantılı olarak görmeye, Çukurova'da yaşanan çarpışmaların ise yalnızca İngiliz-Yunan işbirliğine dayanan bir politikayı beslediğine inanmaya başlamıştır.¹⁰¹⁴ Öte yandan Fransız basınının önde gelen yayın organlarından olan Le Temps gazetesi de 18 Kasım 1920 tarihli sayısında Venizelos'un seçimi kaybetmesinin yanında, hem Ermenilerin Türkler karşısında hem de Pyotr Wrangel ordusunun Bolşevikler karşısında yenilmesi sebebiyle Doğu'da konjonktürün değişmeye başladığına dikkat çekiyor, Fransa'nın Anadolu'daki sorumluluklarını tekrar gözden geçirmesini tavsiye ediyordu.¹⁰¹⁵

5. LONDRA KONFERANSI VE SONUÇLARI (21 ŞUBAT 1921-12 MART 1921)

Fransa'nın 1920'nin son çeyreğinde karşı karşıya kaldığı gelişmeler onu Sevr'in Türkler lehine tadili yönünde İngilizlerle ciddi mesai yapmaya sevk etti. Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot, 7 Aralık 1920 tarihli bir telgrafında İngilizlerin Sevr'de yapılacak bir yumuşatmaya yanaşmadığını ifade ederek kendisinin farklı düşündüğünü ve Ankara'nın davasında haklı noktaların göz ardı edilmeyerek Sevr'de bir revizyonunun gerekliliğini belirtiyordu. Bunun yanında Ankara da Sevr'i geçersiz kılmak adına politik sahada girişim ve kararlılığını ortaya koyuyordu. Nitekim Ankara'nın politik sahadaki kararlılığını, I. İnönü Muharebesi (9-10 Ocak 1921) ile askeri sahaya da yansıtması müspet neticeler doğurmuş, bu suretle İtilaf Devletleri meseleyi bir konferans çatısında görüşmeyi gerekli görerek Londra Konferansı'nın toplanmasına karar vermişlerdi.¹⁰¹⁶ Konferansa öncelikle

¹⁰¹³ **A.e.**, s.264; Akyüz, **a.g.e.**, s.192

¹⁰¹⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s.191

¹⁰¹⁵ “Que Faire en Turquie d’Asie ?”, **Le Temps**, 18 Kasım 1920, s.1; **A.e.**, s.193-194

¹⁰¹⁶ Yuluğ Tekin Kurat, “Mustafa Kemal’s Instructions (An Intercepted and Decyphered Telegram) To Bekir Sami in London – A Reassessment Of The London Conference (21February-12 March 1921)

sadece İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri davet edilse de sonradan Ankara temsilcilerinin de katılması istenmişti. Ankara ise Türkiye'yi sadece kendisinin temsil edebileceğini öne sürerek bunu reddetmiş fakat Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet oluşturup Avrupa'ya göndermişti. Konferansa katılım için doğrudan bir davet gelmesini bekleyen Ankara Heyeti, kısa süre sonra İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'dan gelen resmi davet üzerine Londra Konferansı'na katılmıştır.¹⁰¹⁷

Fransa kanadında ise 16 Ocak 1921'de Georges Leygues'in yerine Başbakanlığa getirilen Aristide Briand temsilci olarak Londra'da bulunuyordu. Zeidner eserinde Briand'ın Kasım 1919'da Başbakan olacağının kendisine bildirildiğini, bu suretle yakın dostu Henri Franklin-Bouillon'u kişisel temsilcisi olarak Türkiye'ye ve Kafkaslara gönderdiğini belirtmektedir. Yani Briand daha Kasım 1919'da Ankara ile anlaşmayı planlamış, bu suretle Türkiye ve Kafkaslar'da Fransız politikasını yeniden canlandırmak için adımlar atmaya başlamıştı. Bu politik arayışların özünü, Çukurova'daki ekonomik kaygılara bağlı olarak, Bolşevizmin güneye sirayetini mümkün mertebe engellemeye çalışmak oluşturuyordu. Bu doğrultuda Türkiye ve Kafkas komşularının ittifakı savunulmaya başlamıştı. Böylece Bolşevizmin güneye etkisine karşı bir tampon oluşturulması öngörülmüştü. Briand'ın Bouillon'a yüklediği misyon da söz konusu bu konseptin zeminini oluşturmak için çalışmalar yapmaktı.¹⁰¹⁸ Öte yandan General Gouraud da bu süreçte Paris'e gelmiş ve Başbakan Briand'ın askeri danışmanı olarak Londra Konferansı'na katılmıştı. Çünkü birçok meslektaş gibi o da bölgedeki askerin moral durumu ve azınlıkların güvenliğinin temini gibi konulardan endişe duyuyordu. Bu suretle Gouraud'nun hedefi Londra'da Ankara temsilcileri ile anlaşıldığından emin olmaktı.¹⁰¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın ise Londra Konferansı'ndan beklentisi esasen Sevr'i görüşmek ya da tartışmak değildi. Zaten bu tarz bir yaklaşım Misak-ı Milli'ye külliyen tersti. Paşa'nın konferanstan öncelikli beklentisi Anadolu hareketinin Avrupa'ya tanıtılması ve amaçlarının uluslararası bir platformda seslendirilmesiydi.

and Its Immediate Consequences'' **Belleten**, C.XLVIII, S.189-190, Ankara, Ocak-Nisan 1984, s.55; **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.92, Celse.2, 13 Ekim 1921, s.304; Yavuz, **a.g.e.**, s.105-106

¹⁰¹⁷ **Kurtuluş Savaşı (1919-1922): Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl**, s.90-94

¹⁰¹⁸ Zeidner, **a.g.e.**, s.267

¹⁰¹⁹ **A.e.**, s.272

Londra Konferansı bunu sağlamak için iyi bir propaganda mecrasıydı. Zaten TBMM'nin gizli oturumlarında da Londra'ya gidecek heyetin, öncelikle bir propaganda heyeti¹⁰²⁰ olması konusunda mutabık kalınmıştı.¹⁰²¹

Fakat Bekir Sami Bey propagandanın ötesine geçerek konferans boyunca özellikle Fransızlar ve İtalyanlarla dirsek teması sağlamış, konferans sonunda her iki ülkenin delegelesiyle iki ayrı anlaşma imzalamıştı. Bekir Sami Bey'in Fransızlarla yaptığı anlaşma tartışmalı bir süreçten geçmiş, birkaç taslak değişikliği sonrası son şeklini alabilmişti. Anlaşmada Fransız tezlerinin odaklandığı husus demiryollarıyken, Türk heyeti ise Sevr ile aynı gün imza edilen Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'de belirlenen ekonomik nüfuz alanlarının kesin şekilde sınırların çizilmesi ve Bağdat demiryolunun Çobanbey-Nusaybin arasındaki kısmının Türk tarafında kalması hususlarında ısrarcıydı. Fransızlar ise demiryolu Suriye tarafında kalmadıkça istenilen şekilde bir manda tesis edilemeyeceğini belirtiyorlardı.¹⁰²²

Nitekim Türk ve Fransız heyetlerinin yaptığı görüşmeler sonucu ve karşılıklı hassasiyetler doğrultusunda taslağa son hali verildi ve 11 Mart 1921'de anlaşma imzalandı. Buna göre üzerinde mutabakata varılan kararları şu başlıklar altında toplayabiliriz;¹⁰²³

- 1- Çarpışmaların sona erdirilmesi ve tutukluların değişimi, ahalinin ve silahlı çetelerin silahsızlandırılması.
- 2- Türk kumandası altında daha önceden kurulmuş jandarma teşkilatına Fransız subayların da katılımıyla bir polis teşkilatının oluşturulması.
- 3- Çatışmaların bitişinden bir ay sonra, Sevr Antlaşması sınırlarının kuzeyinde işgal edilen toprakların Türk ve Fransız komutanlıkları arasında yapılacak anlaşmayla boşaltılması. Öncelikle Türk birlikleri belirlenen sınırın ötesine çekilecek ve bu birlikler Fransızların tahliye ettiği yerleri sekiz gün sonra teslim alacaklardır.

¹⁰²⁰ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.74

¹⁰²¹ Kurat, **a.g.m.**, s.84

¹⁰²² Yavuz, **a.g.e.**, s.112-113

¹⁰²³ Adana havalisi hakkında Türk-Fransız İtilafı, 9 Mart 1921, **BOA, HR. SYS. D.2399 G.9 İef 2; A.e.**, s.114-116

- 4- Bir Fransız grubuna Ergani madenlerinin imtiyaz hakkının verilmesi ve Osmanlı ve Fransız sermayelerinin mümkün olan en geniş birlikteliğinin sağlanması (Osmanlı Sermayesinin %50'sine kadar çıkabilir).
- 5- Türk ve Suriye bölgeleri arasında uygun bir gümrük rejiminin kurulması.
- 6- Fransız okul ve hastane ile iş ve yardım kurumlarının varlığının sürdürülmesi.
- 7- Fransız hükümetince, karma halk oluşundan ötürü, İskenderun'da özel bir idare kurulması, ayrıca Arapça ve Fransızca ile aynı resmiyete sahip Türk dilinin kullanımı ve Türk kültürünün gelişimi için her türlü imkanın ve kolaylığın Türk ırkının sakinlerine sağlanmasının taahhüt edilmesi.
- 8- Bağdat demiryolunun "Kilikya'nın kapıları" ile Suriye sınırı arasında kalan bölümünde bir Fransız grubuna taşıma yapabilme hakkı verilmesi ve demiryolunun ekonomik ve askeri açıdan sırasıyla Türkler ve Fransızlar tarafından kullanılmasını her açıdan kolaylaştıracak tüm tedbirlerin alınması.
- 9- Elazığ, Diyarbakır ve Sivas'ta ekonomik açıdan gelişimin sağlanması için Türkiye'nin isteği üzerine gerekli çalışmalara girişilecek.¹⁰²⁴
- 10- Türkiye ile Suriye arasındaki sınır: İskenderun Körfezi'nde Payas'ın güneyinde bulunan bir noktadan başlamak üzere, düz bir çizgi üzerinde Meydan-ı Ekbez'e ulaşacak (istasyon Suriye'de kalacak) buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ve Kilis'i Türkiye'ye bırakarak güneydoğu istikametinde ilerlemeye devam edecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryolu hattına katılarak Nusaybin'e değin demiryolunu izleyecek, fakat demiryolu platformu Osmanlı tarafında kalacaktır. Ardından sınır çizgisi Azek'in kuzeyinde Dicle'nin¹⁰²⁵ dirseği ile buluşarak yine Dicle'yi takip ederek Ceziret-i İbn-i Omar'a ulaşacaktır. Ayrıca platformun kuzeyine bir Türk gümrük hattı, güneyine bir Fransız gümrük hattı kurulacaktır.

¹⁰²⁴ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.273

¹⁰²⁵ 5 Mart 1921 tarihli ilk taslakta Dicle denildiği halde ikinci taslakta yanlışlıkla Fırat (Euphrate) diye yazılmıştır. Fakat bu hata daha sonra asıl anlaşma metninde (11 Mart 1921) düzeltilmiştir. Bkz. Adana havalisi hakkında Türk-Fransız İtilafı, 9 Mart 1921, **BOA, HR. SYS. D.2399 G.9 İef 2**; Yavuz, **a.g.e.**, s.113

5.1.Londra Antlaşması'nın Fransız ve Türk Kanadında Yarattığı Etkiler

Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransızlarla imzaladığı anlaşma TBMM'ye ulaştığında vekiller arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Meclis'teki genel tartışma ise Londra'da Misak-ı Milli'nin ihlali üzerinde yoğunlaştı. Bu doğrultuda Bekir Sami Bey vekiller tarafından eleştiri yağmuruna tutuldu. Hatta bu eleştirilerin dozu, anlaşmanın Fransızların Türklere yutturmak istedikleri “allı pullu hap” olduğu ve yırtılıp “yüzlerine çarpmayı” teklif etme noktasına kadar geldi.¹⁰²⁶ Öte yandan bu anlaşma Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart'ta Bekir Sami Bey'e gönderdiği talimatlara da tersti. Mustafa Kemal Paşa verdiği talimatta Çukurova'da herhangi bir yabancı yönetimin yerleşmesine ve Fransız kuvvetlerinin jandarma kılığında bölgede kalmasına müsaade edilmemesini istemişti.¹⁰²⁷

Yapılan anlaşmaların hiç birini onaylamayan Mustafa Kemal Paşa da İtilaf Devletleri'nin amacının bu tarz anlaşmalarla aralarında yaptıkları Üçlü Sözleşme'yi başka isim ve kisveler altında TBMM'ye kabul ettirmek olduğunu ifade ediyor, bu bağlamda Bekir Sami Bey'i de Milli Hükümetin prensipleriyle çelişen işler yapmakla eleştiriyordu.¹⁰²⁸

Anlaşmada, imtiyazların yanında en göze batan hususlardan biri, bölgede Türk-Fransız karma polis teşkilatının kurulmasının öngörülmesiydi. Bize göre bu husus, özellikle halk nezdinde, belki de imtiyazlardan bile fazla sıkıntı doğuracak bir meseleydi. Çünkü karma polis teşkilatı demek Çukurova'nın Fransızlarca tahliyesinden sonra bile Fransız polislerin şehirlerde ve kasabalarda her an görünür olması anlamına gelecekti. Yerel halk, sokağa çıktığında verilen imtiyazları çıplak gözle göremezdi ama Fransız üniformaları subayları her an görebilirdi. İşgalin halka yaşattığı acı dolu senelerden sonra bu durumun sindirilemeyeceği muhakkaktı. Zaten Sis'in boşaltılmasının ardından yaşananlar halktaki işgal unsurlarına karşı oluşan

¹⁰²⁶ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.8, Celse.3, 17 Mart 1921, s.6-8

¹⁰²⁷ Kurat, **a.g.m.**, s..68-69

¹⁰²⁸ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.112

hissiyatların bir örneğiydi. Buradaki halkta öylesine bir nefret peyda olmuştu ki, işgalcilerden geriye bir tek iz dahi görmeye tahammüleri yoktu. Bu suretle onlardan geriye kalan ne varsa ateşe¹⁰²⁹ vermişlerdi.

Fransızların bölgede bir Türk-Fransız ortak güvenlik gücü talebi tahliye sonrası bölgedeki asayişten, özellikle gayrimüslimlerin güvenliğinden, emin olma isteklerinden ileri gelmekteydi ve önceden öngörülmüştü. Nitekim bu hususta General Gouraud'nun Ocak 1921'deki Paris Konferansı'nda Osmanlı Hükümet temsilcisi Nabi Bey ile yaptığı mülakatta bu öngörünün izlerine rastlamak mümkündür. Bu mülakatta Gouraud, "...Kilikya'yı tahliye edeceğiz" şeklindeki açık ifadesinden sonra, tahliyeden önce emniyet ve asayişin kesin olarak temini için bazı önerilerde bulunmuş ve jandarmanın bir düzenlemeye tabi tutulması gerekliliğini dile getirmişti. Gouraud, bunu sağlamak için Ermeniler'in katılmayacağı ve yerli unsurlardan oluşan bir jandarma yapısı öngörüyor, bunun yanında kadro dışında bulunan Osmanlı subaylarının Fransız arkadaşlarıyla beraber jandarmaya kumanda edebileceğini belirtiyordu.¹⁰³⁰ Gouraud, söz konusu önerileri her ne kadar İstanbul Hükümeti'nin temsilcisine yapmış olsa da, Londra'da gerçek muhatabın aslında Ankara olduğu gerçeğinden hareketle teklifler, Ankara Hükümeti'nin heyeti ile görüşülmüş ve imzalanmıştı. Çünkü 1921 başı itibariyle, Ankara'nın kazandığı askeri başarıların katkısıyla, konjonktürün TBMM lehine bir kırılma yaşadığı ve bu süreçte Babıali'nin daha "sılık" bir görüntü verdiği de bir gerçektir.¹⁰³¹

Gouraud'nun Paris'te dile getirdiği ve bölgedeki güvenlik kaygıları temelinde şekillenen öneriler, Londra Konferansı'nda yapılan Anlaşma'da kendisine yer bulmuştu. Hatta Gouraud, anlaşmadan sonra dahi bu hususta Çukurova'daki Hristiyanlardan kendilerine birçok talep geldiğini, hatta birçoğunun "...bizi Türkiye'ye nasıl bırakırsınız" şeklinde "feryad" etmeye başladıklarını ifade ediyordu. Gouraud'ya göre, tahliye sonrası bölgede bulunacak Fransız subaylar bu

¹⁰²⁹ Dalkır, **a.g.e.**, s.122-123

¹⁰³⁰ Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkire, 29 Ocak 1921, **BOA, HR. SYS. D.2666 G.3**

lef 54
¹⁰³¹ Murat Aydoğdu, "Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti-Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti-(21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.297

mesleği kökünden çözecek böylece Türklerin başına sonradan “başka ve yeni bir dava” açılmasının da önüne geçilecekti.¹⁰³²

Öte yandan TBMM’nin anlaşmayı imza etmekten uzak tavrı ve bölgede yer yer çatışmaların yaşanması Fransızları huzursuz eden bir durumdu. Nitekim bu hususta General Gouraud’nun 30 Nisan 1921’de TBMM Heyeti’nin kuryesi olarak görev yapan Necmi Bey ile yaptığı mülakat dikkate değerdir. Mülakatta Gouraud’un Ankara Hükümeti’ne yönelik sitemkar tavrı göze çarpmaktadır. 11 Mart’ta anlaşma yapılmasına rağmen Nisan sonu itibarıyla bölgede hala yer yer çarpışmaların yaşandığına dikkat çeken Gouraud, bu durumdan üzüntü duyduğunu çünkü Fransızların Türklerle değil sıcak çatışmaya girmek karşılıklı husumet beslemek dahi istemediğini ifade ediyordu. Bölgede çatışmaların sürmesinin kendilerini zor duruma soktuğunu belirten Gouraud, bu suretle sürekli olarak “...işte gördünüz mü? Onlar komiteci bir hükümettir. Hatta hükümet değil komitecidirler. Bir taraftan itilafname yapıyorlar diğer taraftan muhasamata devam ediyorlar” şeklinde yorumlara maruz kaldıklarını fakat buna rağmen Fransızların olayı bu şekilde görmeyerek anlaşmanın arkasında durduklarını ifade etmektedir. Fransızların Ankara’nın temsiliyetini tanıyan ve tanıtan ilk ülke olduğunu vurgulayan Gouraud, Fransa’nın Londra’daki anlaşma sonrası Çukurova’daki kuvvetlerine derhal ateşkes emri verdiğini, eğer kuvvetlerine karşı saldırılara son verilmezse Fransız kuvvetlerinin görevini yapması gerekeceğini belirterek, bunun şimdiye kadar Türklerce elde edilen kazanımların kaybına sebebiyet verebileceğini söylemektedir. Ayrıca, bu uyarıları “ciddi ve samimi bir Türk muhibbi” olduğu için yapıyor olduğunu da eklemektedir.¹⁰³³

Öte yandan Bekir Sami Bey ise ancak 8 Mayıs’da Ankara’ya varabilmişti. Konu TBMM’nin 12 Mayıs’taki gizli oturumunda tartışıldı ve Bekir Sami Bey’in yaptığı anlaşmalar reddedildi. Bunun üzerine Bekir Sami Bey derhal istifasını verdi. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu noktada ağırlığını koyarak Bekir Sami Bey’i olası bir taarruzdan ve cezadan kurtarmıştır. Hatta bununla da kalmayan Paşa, Bekir Sami Bey’den “Avrupa’da mühim istifadeler temin edileceğinden” ona bir “vazife-i

¹⁰³² Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey’den Heyet-i Vekile Reisi ve Müdaafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretleri’ne gönderilen yazı, 10 Nisan 1921, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** (Bundan sonra BCA), 30.10.0/262.764.2

¹⁰³³ A.b., BCA, 30.10.0/262.764.2

vataniye” verdi. Bekir Sami Bey’e verilen bu görev Avrupalı devletlerin Türkiye ile olan anlaşma temayüllerini artırıcı lobi faaliyetleri yapmak ve bu suretle çeşitli Avrupa başkentlerinde temaslarda bulunmaktı.¹⁰³⁴

Bekir Sami Bey’in yaptığı anlaşmayı genel olarak değerlendirecek olursak, her ne kadar Misak- Milli’ye temelden ters maddeler ihtiva etse de, çeşitli kazanımlar içerdiğini ifade etmek gerekir. Nitekim Bekir Sami Bey, meclisteki konuşmasında Londra’da elde edilen başarıların “pek az”¹⁰³⁵ olduğunu söylese de, aslında Londra Konferansı’na Sevr bloğu hüviyetinde katılan koalisyonu ayırmayı başardığı da bir gerçektir. Bu suretle Bekir Sami Bey, TBMM’nin meşru olduğunu “resmen tüm dünyaya” kabul ettirmekle kalmamış, “İstanbul Hükümeti’nin bir hükümeti merhume olduğunu gerek heyeti murahhasaya ve gerek konferans heyetine”¹⁰³⁶ de kabul ettirmiştir. Hatta Ankara’daki hükümetin meşru olduğunu bizzat General Gouroud da her fırsatta Türk yetkililere açıkça ifade etmiştir.¹⁰³⁷

Diğer yandan bu anlaşma, Ankara’nın, toprakları işgal altında bulunsa dahi, İtilaf Devletleri’nin iki önemli üyesini bloktan ayırarak bir anlaşma yapabilme kabiliyetine eriştiğini hem Batı’ya hem de Bolşeviklere göstermesi şeklinde de yorumlanabilir. Ankara bu suretle, bir yandan Bolşeviklere yalnızlık içerisinde olmadığını gösterirken diğer yandan Batı’ya da kendisine sırtını dönmediği¹⁰³⁸ mesajını veriyordu. Anlaşma’nın Sovyetlerde hassasiyet yarattığı şüphesizdi. Nitekim 8 Mart 1921’de, henüz konferans devam ederken, İtilaf Devletleri ile yakınlaşmadan duyulan rahatsızlığı dile getiren bir notanın Çiçerin aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa’ya verilmesi¹⁰³⁹ söz konusu hassasiyetleri doğrular niteliktedir.

¹⁰³⁴ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni’kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.73; Bekir Sami Bey, Ankara geldiğinde Avrupa’da yaptığı çeşitli temaslara kendisinde bazı intibatalar uyandırdığını ifade etmiş, bu suretle İtilaf Devletleri ile bir anlaşma yapabileceği konusunda ısrarcı olmuştu. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa’yı ikna etmişti. Mustafa Kemal Paşa da bu teklifi olumlu karşılayarak kendisine hususi bir mektup vermişti. Bkz. Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.112-113

¹⁰³⁵ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni’kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.74

¹⁰³⁶ **A.e.**, s.74

¹⁰³⁷ “...Bunu askerce söylüyorum diplomatça söylemiyorum. Buna itimat ediniz ki, Fransa Türklerle harp etmek istemiyor. Fransa Hükümeti İtilafname’yi Ankara Hükümeti’nin salahiyet-i kamile ve kafiyesinin haiz murahhasla imza etti. Binaenaleyh Ankara Hükümeti mütteliklerce tamamen meşru olarak tanınmıştır. Bkz. Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey’dan Heyet-i Vekile Reisi ve Müdaafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretleri’ne gönderilen yazı, 10 Nisan 1921, **BCA**, 30.10.0.0/262.764.2

¹⁰³⁸ Kurat, **a.g.m.**, s.85-86; **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni’kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.72

¹⁰³⁹ Ada, **a.g.m.**, s.1103-1107

Nitekim Londra Konferansı'nın dağılmasının üzerinden bir hafta geçmeden uzun süredir sürüncemede kalan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın (Moskova Antlaşması) imzalanmış¹⁰⁴⁰ olması Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmanın Türk tarafına olumlu bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Bunun yanında söz konusu anlaşma, Fransız Heyeti'nin Çukurova üzerinde anlaşma yapmak konusundaki ısrarcı tavrının ve arzusunun Ankara tarafından net biçimde anlaşılmasını da sağlamıştı. Nitekim bu tavır bir bakıma, Fransız kamuoyu ve parlamentosunun Çukurova'nın tahliye konusundaki tavrı da düşünüldüğünde, Ankara'nın Fransızları Çukurova'dan kovmak için büyük bir askeri operasyona gerek duymayacağı anlamına da geliyordu.¹⁰⁴¹ Zaten böylesi bir durumun istenmediği Fransızlarca da her fırsatta açıkça dile getiriliyordu.¹⁰⁴² Ankara'nın bu süreçte yapması gereken, anlaşmak için doğru zamanın¹⁰⁴³ geleceğinin bilincinde olarak, sebat etmek ve doğru an geldiğinde istenilen tarzda anlaşmak üzere Fransızları müzakere masasına oturtmaya çalışmaktı.¹⁰⁴⁴

Anlaşmayı Fransa açısından değerlendirmek gerekirse, oldukça başarılı olduğu ifade edilebilir. Nitekim Fransızlar Üçlü Sözleşme ile elde ettikleri nüfuz alanlarını onaylatmayı başararak Fransız ekonomisinin sırtında ağır bir külfet olmaya başlayan Çukurova'dan da kurtuluyorlardı.¹⁰⁴⁵ Briand ve heyetinin Londra'da Çukurova konusunda anlaşma yapma arzusunun altında yatan en önemli sebep de buydu. Briand'ın bu kararlılığının ve aciliyetinin ise geçerli ve rasyonel nedenleri bulunuyordu. Öncelikle General Gouraud'a ayrılan finansal kaynaklar artan askeri aktiviteler sebebiyle oldukça azalmıştı.¹⁰⁴⁶ Bunun yanında Mayıs 1921'den beri Suriye'deki aşiretlerden kaynaklı çeşitli ayaklanmalar da Fransızların göz ardı edemeyeceği gelişmelerdi.¹⁰⁴⁷ Öte yandan Londra Konferansı'nın “Sevrès Antlaşması'nın mali koşulları” başlıklı görüşmesinde sunulmak üzere 19 Şubat

¹⁰⁴⁰ Kansu, **a.g.e.**, s.591; Aralov, **a.g.e.**, s.58

¹⁰⁴¹ Zeidner, **a.g.e.**, s.269

¹⁰⁴² Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'den Heyet-i Vekile Reisi ve Müdaafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretleri'ne gönderilen yazı, 10 Nisan 1921, **BCA**, 30.10.0.0/262.764.2

¹⁰⁴³ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.72

¹⁰⁴⁴ Zeidner, **a.g.e.**, s.269

¹⁰⁴⁵ Yavuz, **a.g.e.**, s.118

¹⁰⁴⁶ Zeidner, **a.g.e.**, s.269

¹⁰⁴⁷ **A.e.**, s.283

1921’de hazırlanan bir rapor, Çukurova, Güneydoğu Anadolu ve Suriye işgallerinin Fransa’ya kestiği ağır faturayı ortaya koyuyordu. Raporda, Fransa’nın Ocak 1920’den itibaren Anadolu hareketi tarafından askeri açıdan zorlandığının ve bunun neticesinde Fransa’nın askeri faaliyetlerini artırmak zorunda kalmasıyla harcamalarda ciddi artış olduğunun altı çiziliyordu. Bu suretle Fransa, Çukurova’da ve Sevr’e göre Suriye’ye bırakılmış topraklarda (Antep, Urfa ve Mardin çevresi) ve Suriye’de (Faysal hareketi ve düzeni sağlamak adına yapılan faaliyetler vs. sebebiyle), 1919 yılında (1 Nisan’dan itibaren) 102.874.000 Frank, 1920 yılında 686.725.000 Frank, 1921 yılında ise, yalnızca 15 Şubat’a kadar, 91.576.000 Frank harcamıştı. Bunun yanında yine aynı bölgelerde bulunan Fransız askeri sayısı 1919’da (1 Nisan’dan itibaren) 29.700, 1920 yılında (1 Eylül’e kadar) 62.000, 1 Eylül 1920-15 Şubat 1921 tarihleri arasında ise 65.000 kişiydi. Nitekim Nisan 1919’dan Şubat 1921’e kadar yapılan 881.175.000 Frank’lık harcama ve silah altında bulundurulmuş 65.000 kişilik kuvvetin ihtiyaçları Fransızlar açısından kötü bir tablo ortaya koyuyordu. Bu tablo karşısında Fransızların Ankara ile anlaşma yapmak istemesi gayet doğaldı.¹⁰⁴⁸

6. TÜRK-FRANSIZ RESMİ MÜZAKERELERİNİN BAŞLAMASI VE ANKARA ANLAŞMASI SONRASI BÖLGENİN TAHLİYESİ

1921 yılı TBMM’nin hem iç hem de dışta meşruiyet sağlama yolunda önemli mesafe katettiği bir yıl olarak dikkat çekmektedir. Özellikle Kuva-yı Milliye’nin yerini düzenli birliklerin almaya başlaması ve askeri anlamda etkin bir hiyerarşi kurulmasının sonuçları görülmeye başlamış, bu düzenlemeler hem Güney Cephesi’nde Fransızlara karşı hem de Batı Cephesi’nde Yunanlılara karşı askeri başarıları da beraberinde getirmişti. Bunun yanında Konya isyanı gibi ayaklanmalarda başarılı mobilizasyon uygulamalarıyla birlikler süratle sevk ve idare edilmiş, isyanlar daha da büyümeden kontrol altına alınmıştı. Düzenli ordu, ilk ciddi sınavlarından birini Yunanlılar karşısında İnönü mevzilerinde vermiş, burada kazanılan zafere kayıtsız

¹⁰⁴⁸ Yavuz, a.g.e., s.118

kalamayan İtilaf Devletleri ilkin İstanbul Hükümeti vasıtasıyla dolaylı olarak daha sonra da doğrudan doğruya Ankara Hükümeti'ne bağlı bir heyeti Londra'da toplanacak konferansa davet etmişti.

Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransızlarla imza ettiği anlaşma TBMM'de reddedilse de, Fransızlarla nihai anlaşmaya giden yolda önemli bir basamak olmuş,

diğer yandan İtilaf bloku içerisinde de gedik açmıştı. Bu suretle Ankara Hükümeti, artık İtilaf Devletleri'nin doğrudan muhatap aldığı bir siyasi odak haline gelmişti.

TBMM'ye isteklerini kabul ettirmeyi başaramayan Fransızların 8 Şubat 1921'de Antep'i ele geçirmelerine rağmen kendilerini zorlayan ekonomik şartlar, Ankara'nın da II. İnönü Muharebesi'nin ardından Yunan ordusunun tekrar harekete geçmesi nedeniyle birbirleriyle ciddi bir anlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir.¹⁰⁴⁹ Bu sebeple hem Fransız hem de Türk tarafı, Londra'da imzalanan anlaşma onaylanmamasına rağmen Güney Cephesi'nde tekrar bir çatışmaya tutuşmaktan yana değildi.¹⁰⁵⁰ Zaten bu suretle Adana Cephesi'nde azalan askeri hareketliliği fırsat bilen Ankara Hükümeti, buradan bir miktar kuvveti 11-12 Mayıs'ta Batı Cephesi'ne sevk etmişti. Bu tarihten sonra da bölgede askeri açıdan¹⁰⁵¹ büyük çaplı hareketler görülmedi.¹⁰⁵²

Ankara'nın Çukurova'da barış istediğinin en büyük göstergesi, Fransızlarla Londra'da başlayan görüşmeleri sürdürmek maksadıyla, Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşma üzerinde bazı ekleme ve çıkarmalar yaparak karşı bir teklif hazırlamış olmasıdır.¹⁰⁵³ Şüphesiz Ankara tarafından Fransızlara böylesi bir teklifin iletilmesinde Sovyetlerle 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması'nın ve II. İnönü Muharebesi'nin sağladığı özgüven de etkili olmuş, böylece Londra'dakine nazaran daha makul bir anlaşma yapılabileceği inancı hasıl

¹⁰⁴⁹ A.e., s.124

¹⁰⁵⁰ Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s.134-135

¹⁰⁵¹ Adana Mıntıka Kumandanı Şemettin Bey'den II.Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazı, 20 Mayıs 1921, ATASE İSH, K: 1319, G: 51 B: 51-aa; Adana Mıntıka Kumandanı Salim Bey'den II. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen yazı, 28 Mayıs 1921, ATASE İSH, K: 1319, G: 51 B: 51-ao

¹⁰⁵² Şalvuz, a.g.e., s.99, 103

¹⁰⁵³ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.73-74

olmuştu.¹⁰⁵⁴ Söz konusu teklifi iletmek ve müzakere yapmak amacıyla da Hariciye Vekaleti Hukuk Danışmanı Münir (Ertegün) Bey Mayıs 1920 ortalarında Adana'ya gönderildi.¹⁰⁵⁵ Bu müzakerelerin ana hedefi Bekir Sami Bey-Briand Anlaşması'nın Misak-ı Milli ile çelişen noktalarını düzeltmek, öte yandan Yunan ilerleyişi karşısında Adana Cephesi'ndeki kuvvetleri bu mütareke atmosferinden faydalanarak Batı Cephesi'ne sevketmekti. Fransızlar da Türklerle temasın sürmesi taraftarıydılar. Bu doğrultuda Başbakan Briand, Ankara'nın anlaşmayı reddetmesinin Fransızlar açısından başarısızlık olarak addedilmesi gerektiğini, taraflar arasında eninde sonunda anlaşmanın sağlanacağına inandığını ifade ediyordu.¹⁰⁵⁶

Münir Bey, TBMM'nin Londra'daki anlaşma üzerinde yaptığı düzeltmeleri görüşmek üzere Yenice'ye geldi.¹⁰⁵⁷ Münir Bey'in yanında TBMM'nin yeni teklif taslağı, geçici olarak Hariciye'ye vekalet eden Fevzi Paşa tarafından Başbakan Briand'a yazılan özel bir mektup, aynı zamanda Türk önerileri kabul gördüğü taktirde Fransızlara verilmesi öngörülen imtiyazları içeren bir başka mektup bulunuyordu. Bunlar Yenice Garı'nda General Dufieux'ya verildi. 24 Mayıs'ta General Gouraud, Münir Bey'in verdiği taslak ve mektupları Paris'e ilettili.¹⁰⁵⁸

Ankara'nın Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmayı esas alıp Misak-ı Milli ruhuna sadık kalarak yaptığı değişiklikler ve bunların gerekçesi, Fevzi Paşa'nın Başbakan Briand'a yazdığı özel mektupta izah edilmişti.¹⁰⁵⁹ Buna göre, Londra'da çizilen Türkiye-Suriye sınırının Misak-ı Milli'ye aykırı olması sebebiyle, yeni sınırın coğrafi, tarihi ve etnik yapı gözetilerek yeniden çizildiği, Fransızların tahliye etmesiyle Türklere teslim edilecek yerlerin yeni bir statüye bağlandığı, hiçbir fark gözetmeden tüm tutukluların serbest kalması gerektiği, Fransız subaylarının da dahil olduğu karma bir polis teşlikatının kesinlikle kabul edilmediği, Londra'daki anlaşmanın Türk-Fransız ekonomik işbirliğine yönelik maddesinin Üçlü Sözleşme'nin aynısı olduğundan kabul edilmediği, ekonomik alanda, Misak-ı

¹⁰⁵⁴ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.273

¹⁰⁵⁵ Zeidner, **a.g.e.**, s.278-279; Şalvuz, **a.g.e.**, s.101

¹⁰⁵⁶ Yavuz, **a.g.e.**, s.124-125

¹⁰⁵⁷ Hariciye Vekili Namına Müşteşar'dan Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderilen yazı, 18 Mayıs 1921, **BCA**, 30.10.0/12.71.1

¹⁰⁵⁸ Yavuz, **a.g.e.**, s.125-126

¹⁰⁵⁹ Zeidner, **a.g.e.**, s.279

Milli’de öngörüldüğü üzere ekonomik bağımsızlığa ters düşen maddelerin reddedildiği, Türk Hükümeti Fransız sermayesinden en iyi şekilde istifade etmek istediğinden imtiyaz isteklerini incelemeye hazır olduğu, Fransızların yeni taslağı kabulü halinde Adana’da imza edilip yürürlüğe gireceği ifade ediliyordu. ¹⁰⁶⁰

Türk Hükümeti’nin Londra Anlaşması’nı esas alarak hazırladığı ve üzerinde yukarıda ifade edilen değişiklikleri yaptığı yeni anlaşma teklifi ise şu şekildedir: ¹⁰⁶¹

- 1- Taraflar arasındaki savaş hali sekiz gün içerisinde son bulacak.
- 2- Savaş halinin sona ermesinden sonraki hafta Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları tahliye edilecek. Türk kuvvetleri eski pozisyonlarını sürdürecek ve tahliye edilen noktaları kırksekiz sekiz saat içerisinde teslim alacak.
- 3- Türkiye- Suriye sınırı şu şekilde olacak: Sınır İskenderun Körfezi’nde bulunan Sarıseki ilçesinden başlayarak Çalankale, Kırmıtlık, Afrinhan, İbrahim (Ahterin’in doğusunda) ve (Elbeyli) nahiyesinde Taşhöyük’ten geçerek Deliçay’ı izleyecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe’nin doğusuna ulaşacaktır; bu noktadan itibaren Fırat’a kadar Sacir vadisini, ardından Caber Kalesi (Türk mezarı) denilen ve Rakka’dan geçerek Fırat vadisini izleyecek ve Fırat’ın güneye doğru eğim aldığı Şanuka mevkiinden hareket ederek düz bir hat çizerek Giran’a ulaşacak, buradan da Sincar Dağları’nın izleyecektir. Sınırın geçtiği ve bu maddede adı zikriletilen her yer Türkiye’ye bırakılacaktır.
- 4- 3.maddede belirtilen sınırın kuzeyinde kalan topraklar savaş halinin sona erişinden sonraki on beş gün zarfında tahliye edilecektir.
- 5- Bu anlaşmanın imzasından sonraki bir ay zarfında, 3. maddede belirtilen sınırların tespitine ilişkin bir karma komisyon teşkil edilecektir.

¹⁰⁶⁰ Yavuz, **a.g.e.**, s.129-130

¹⁰⁶¹ Türk-Fransız İtilafı, 30 Haziran 1921, **BCA**, 30.10.0.0/262.764.3; Zeidner, **a.g.e.**, s.279-280; **A.e.**, s.126-128

- 6- Bu anlaşma imzalanmasını izleyen hafta Zonguldak'taki Fransız askerleri tahliye edilecektir.
- 7- Tahliye edilen toprakların Türk birliklerince teslim alındığı aynı gün Türk hükümetince siyasi af ilan edilecektir.
- 8- Bu anlaşmadaki 2. ve 5. Maddelerin uygulanmasından hemen sonrasında Türk ve Fransız esirler serbest bırakılacaktır.
- 9- Mersin-Yenice-Tarsus demiryolu hattı ile Yenice'den Nusaybin istasyonuna kadar olan Bağdat demiryolu hattı kısmının imtiyazına ilişkin bütün hak ve ayrıcalıklarla birlikte (bihassa işletme ve ticari nakliyata ait hususlar) Fransız Hükümeti tarafından gösterilecek bir Fransız grubuna devredilecektir.

Yukarıda belirtilen devir-teslim işlemi için, imtiyazlarla doğrudan veya dolaylı olarak kişilerin zararlarını karşılayacak bir fiyat tespit edilecektir. Türk Hükümeti ve Osmanlı alakadarlarını mezkur şirketlerde her türlü hakları muhafaza edilecektir. Bu şirket, Katma ile Çobanbey arasında Türkiye arazisinden bağlantı hattının yapımını iki yıl içinde bitirecektir.

- 10- Bu mukavelenin imzasından sonraki iki ay zarfında taraflar arasında yukarıdaki maddenin tespiti için eşit sayıda katılımcıdan oluşan bir komisyon kurulacaktır.
- 11- Türkiye-Suriye sınırının güneyinde kalan ve ahalisi sırf Türk veya Türk-Arap bir nüfusa sahip havalide hususi bir tarzda idare tesis edilerek Türk ırkından olan ahali kültürlerinin gelişimini temin edilecek. Türk dili resmi dil olarak kullanılacak.
- 12- Fransa Hükümeti, müttefikleri nezdinde, barış antlaşmasına dair bütün taleplerinde özellikle Trakya ve İzmir'in iadesi hususlarına ve her türlü sahalarda Türkiye'nin mutlak hakimiyetinin tanınmasında Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder.

*mugayirdir...*¹⁰⁶³ şeklinde izah ediyor, verilecek imtiyazların kontrollü, denetlenebilir ve karşılıklı çıkara dayalı olmasının önemi de vurgulanmış oluyordu.

Ankara'nın teklifin kabulü sonrası Fransızlara vermeyi öngördüğü ve teklif paketine konulmayan ekonomik imtiyazlar ise şu şekildeydi:¹⁰⁶⁴

- 1- Yüzde ellisine kadar Osmanlı sermayesinin katılımıyla Türkiye kanunları çerçevesinde teşkil edilecek olan bir şirket tarafından beş yıl zarfında işletmeye başlamak üzere Harşit Vadisi'nde (günümüzde Giresun il sınırları içinde) bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazı doksan dokuz yıllığına bir Fransız grubuna verilecektir.
- 2- Ulukışla-Kayseri-Sivas demiryolu hattı imtiyazı için Fransızlara, eşit şartlar dahilinde beş yıl müddetle öncelik hakkı verilecektir.
- 3- Ankara-Sivas demiryolu hattı, ikinci maddedeki demiryolu hattının imtiyazı hakkındaki şartlar dairesinde bir Fransız grubuna verilecektir. Bundan başka karşılıklı çıkar dairesinde Fransa'nın, Türkiye dahilinde diğer maden, demiryolu ve liman taşımacılığı imtiyazına ait vukubulan teklifleri anlayış görecektir. Türk Hükümeti, resmi Türk okullarında Fransız öğretmenlerden istifade etmek arzusunu bildirmektedir. Türkiye, anlaşmanın imzasını müteakip Fransız sermayedarının kendisiyle ilişki kurmasını istemektedir.

6.1. Fransızların Türk Teklifleri Karşısındaki Tavrı ve Yaşanan Gelişmeler

Ankara'nın Londra Anlaşması'na mükabil Fransızlara sunduğu yeni teklif paketi, Fransızların hem sivil hem de askeri kanadınca derhal tartışılmaya ve yorumlanmaya başlandı. Teklifler hakkındaki ilk intiba olumsuzdu. Çünkü Münir Bey'in teklifleri ile Türk tarafı Suriye sınırını 20 km. civarında güneye çekmiş¹⁰⁶⁵, bu suretle Bekir Sami Bey'in Londra'da yaptığı anlaşmaya nazaran Türk tarafına

¹⁰⁶³ TBMM GZC, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.32, Celse.2, 12 Mayıs 1921, s.74

¹⁰⁶⁴ Mektup Sureti, 30 Haziran 1921, BCA, 30.10.0.0/262.764.3; Yavuz, a.g.e., s.128-129

¹⁰⁶⁵ Zeidner, a.g.e., s.280

Suriye’de daha geniş alan bırakılmıştı.¹⁰⁶⁶ Bu şekliyle sınır hattı Halep mntıkasına oldukça yakın olduğundan, Fransızlar’ın Suriye’de gereğinden fazla asker bulundurması gerekecekti. Bu da doğal olarak ekstra masraf anlamına geliyordu. Halbuki Fransızlar Çukurova ve Suriye’de yaklaşık iki yılda harcadıkları 881 milyon Frank’ın ve bu bölgelerde bulundurdıkları 65.000 askerin külfeti sebebiyle Londra’da Bekir Sami Bey heyetiyle bir anlaşma yapmışlardı. Şimdi önlerine konan Türk teklifinin onaylanması halinde maddi açıdan öngörülen hafiflemenin sağlanamaması söz konusuydu.¹⁰⁶⁷

General Gouraud ise bu önerilerin Fransızları müttefiklerine yönelik açık tavır almaya zorladığını, Ankara’nın kendilerine böylesi tekliflerle gelmelerinde Bolşeviklerle imzalanan Moskova Antlaşması’nın etkisinin olduğunu, bu tekliflerin kabulü halinde Ankara’nın bunu büyük bir zafer addederek Yunanlılara karşı kısa süre önce kazanılan II. İnönü zaferinin de etkisiyle, Suriye’ye yönelip faaliyetlerini artırabileceğini ifade ediyordu. Gouraud, bunun yanında Londra’da zaten Türklere yeteri kadar taviz verildiğini ve “Fransa’dan daha fazla bir şey beklenmemesi” gerektiğinin Ankara’ya iletilmesini tavsiye ediyor, tekliflerin kabulünün Fransız çıkarlarına ve Almanya meselesinde kendilerini destekleyen İngiltere ile ilişkilere zarar vereceğinin altını çiziyordu. Gouraud Paris’e gönderdiği ikinci bir telgrafta da tekliflerin kabul edilmesi halinde ortaya çıkabilecek sorunları sıralıyordu; Buna göre, Londra Anlaşması’nda, işgal altında olan yerlerin savaş halinin bitiminden itibaren bir ay içinde tahliyesi öngörülürken, yeni Türk tekliflerinde bu süre oldukça kısaltılmıştı. Bu süre savaş malzemelerinin nakliyesi için gereken zamanı Fransızlara sağlamıyordu. Diğer yandan Türk Hükümeti’nin halkın ve çetelerin silahsızlandırılması ve karma polis teşkilatını reddetmesi, genel siyasi affın da çekilmeden kırk sekiz saat sonra yürürlüğe girecek olması, Fransız taraftarı Hristiyan ve Müslümanların can güvenliğini tehlikeye atacaktı. Türk teklifinde çizilen yeni sınır da Gouraud açısından sakıncalı bulunmuştu. Çünkü yeni sınır İskenderun Körfezi’ne tamamen Türklerin egemen olmasını sağlayacak ve oldukça

¹⁰⁶⁶ Metintaş, “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Tartışılması”, s.5

¹⁰⁶⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s.132-133

stratejik bir konumda olan Katma bölgesi (Afrin'in Kuzeydoğusu) Türk tarafında kalmış olacaktı.¹⁰⁶⁸

Demiryollarına yönelik Fransız hassasiyeti ise Suriye ve Anadolu arasındaki entegre hatlarda kesintisiz bir ulaşım sağlama istek ve düşüncesinden ileri geliyordu. Çünkü Suriye ve Levant'taki Fransız çıkarlarının devamlılığı buna bağlıydı. Demiryolu hattının herhangi bir noktada kesintiye uğraması ve inisiyatif dışına çıkması ticaretin sürdürebilirliğinin önündeki en büyük engellerden biriydi.

6.2. Henry Franklin Bouillon'un Ankara'ya Gelişi ve Yapılan Görüşmeler

TBMM'nin yaptığı teklifler üzerindeki tüm olumsuz yorumlara rağmen Fransızlar, özellikle Başbakan Briand, Türklerle anlaşmaya kararlıydı. Briand bu kararlılığını Türk teklifleri henüz değerlendirme aşamasındayken, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı ve yakın arkadaşı Henry Franklin Bouillon'u, yanında Binbaşı Sarrou ile beraber Ankara'ya göndererek gösterdi.¹⁰⁶⁹ Briand bu hamlesiyle askeri ve sivil kanattaki olumsuz görüşlere karşın meseleye geniş bir perspektiften baktığını ve çözümden yana olduğunu da Türk Hükümeti'ne hissettiriyordu.

Franklin Bouillon'nun Başbakan Briand tarafından Ankara'ya gönderilmesine rağmen hiçbir resmi sıfatı ve yetkisi bulunmuyordu.¹⁰⁷⁰ Ankara'ya gidiş amacı Türk Hükümeti ile bir nevi istikşafı görüşmeler yapmaktır. Bouillon 9 Haziran'da Ankara'ya ulaşmış, 13 Haziran'da¹⁰⁷¹ ise görüşmeler başlamıştı. Bouillon'un genel tavrı ve politikası ise Sevr'i masada tutmak ve Londra'daki anlaşmayı ölçü alıp, bu anlaşmada Türklerce kabul görmeyen maddeler üzerinden müzakere etmektir.¹⁰⁷² Bunun yanında TBMM'nin Bolşeviklerle yaptığı Moskova Antlaşması'nın mahiyetini anlamak da Bouillon'un amaçları arasındaydı. Çünkü görüşmelere

¹⁰⁶⁸ A.e., s.131-132

¹⁰⁶⁹ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.337; A.e., s.133

¹⁰⁷⁰ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad. 43, Celse.2, 27 Haziran 1921, s.91

¹⁰⁷¹ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.235

¹⁰⁷² Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.135

geçilmeden önce Bouillon, eğer “gizli değilse” yapılan antlaşma’nın bir suretini görmeyi arzuladığını Yusuf Kemal (Tenrgirşek) Bey’e iletmişti.¹⁰⁷³

Bouillon’un meseleye bakış açısına karşı Mustafa Kemal Paşa’nın kriteri ise yalnızca Misak-ı Milli’ydi ve bunun dışına taşacak her türlü önerinin kabul görmeyeceği belirtiliyordu.¹⁰⁷⁴ Bunun yanında Mustafa Kemal Paşa, Sevr Antlaşması’nı değil masaya yatırmak onun adının anılmasına bile tahammül edilemeyeceğini ve bu antlaşmayı kafasından silmeyen milletlerle güven esasına dayalı bir iş görmenin imkansız olduğunu ifade ediyor, bu suretle anlaşmak için asgari sınırları da tespit ediyordu. Fakat Bouillon, Misak-ı Milli diye birşeyin varlığından bile haberdar olmadığını, Türk Heyeti’nin Londra’da bundan bahsetmediğini söylüyor, sadece Fransızlarca değil diğer Avrupa devletlerince de böyle bir metnin meçhul olduğunu belirtiyordu. Bunun üzerine Franklin Bouillon “evvela Misak-ı Milli’yi okuyup anladıktan sonra görüşmek” üzere müzakerelere ara verilmesini talep etti. Birkaç gün sonra yeniden başlayan görüşmeler genel itibariyle Misak-ı Milli üzerinde yoğunlaştı. Özellikle kapitülasyonların kaldırılması ve tam istiklal konusu üzerinde uzun münakaşalar cereyan etti. Mustafa Kemal Paşa, özellikle tam istiklal ilkesinin kabul edilmemesi halinde her türlü anlaşmanın “şeklen” ve “usulen” yapılmış olacağını ve sorunlara kalıcı bir çözüm getirmeyeceğini ifade etti. Kapitülasyonların kaldırılması ve tam istiklal söylemi üzerine anlaşmanın birtakım zorluklar ve tartışmalar doğuracağını farkında varan Bouillon, görüşlerini belirttikten sonra bunun bir “zaman meselesi” olduğunu söyledi.¹⁰⁷⁵ Ardından tartışılan hususları, bunun yanında Mustafa Kemal Paşa tarafından yarı resmi surette kendisine verilen ve Nutuk’ta bahsi geçmeyen yeni bir taslağı Paris’e bildirdi. Bu yeni taslakta tahliye süreleri üzerinde bazı esneklikler yapılmış, sınır hattı da değiştirilmişti. Yeni öneriler karşısında Bouillon, hükümetinin görüşünü alma gereği duyarak haberleşmenin Mersin ve Suriye’den daha kolay olacağını ifade etmiş, bu suretle müzakereler sona ermişti. Ardından Mustafa Kemal

¹⁰⁷³ Tengirşek, **a.g.e.**, s.235

¹⁰⁷⁴ Zeidner, **a.g.e.**, s.284

¹⁰⁷⁵ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s.135-136

Paşa'nın yanında Batı Cephesi'ne bir ziyaret gerçekleştiren Bouillon, 29 Haziran'da Adana'ya gelmiş, buradan da Beyrut'a geçmişti.¹⁰⁷⁶

Franklin Bouillon ile Ankara Hükümeti arasında cereyan eden müzakerelere ve konuşulan hususlara bakıldığında, taraflar arasında şartların henüz olgunlaşmadığı göze çarpıyordu. Bouillon'un Ankara'ya gelişinin daha çok bir nabız yoklama ve Türk tarafının taviz sınırlarını ölçme amacını taşıdığı açıktı. İki tarafın da vazgeçemeyeceği ve üzerinde ısrarcı olduğu konular vardı ve şüphesiz bunların sindirilmesi ve bir orta yol bulunması için biraz daha zamana ihtiyaç vardı.

6.3. Ankara Anlaşması Öncesi Tarafların Genel Durumu ve Gelişmeler

Bouillon'un Ankara'da yaptığı temaslar, Sovyetlerle anlaşarak siyasi etkinliğini genişleten ve bunu da askeri başarılarla perçinleyen TBMM'yi istenilen tarzda bir barışa razı etmenin kolay olmadığını ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla Fransızlar açısından yapılacak şey, olayların seyrini gözlemlemek ve gidişata göre pozisyon almaktı. Fakat Ankara ile anlaşmak için yeni bir taslağa ihtiyaç olacağını Fransızlar da takdir etmişlerdi. Çünkü Fransız Doğu Orduları için öngörülen tahsisatta 46 Milyon Franklık bir kesintiye gidilmesi ve asker mevcudunun azaltılması bunu zorunlu kılıyordu.¹⁰⁷⁷ Çukurova'daki pozisyonlarının da bu suretle savunulamayacağını bilincinde olan Fransızlar, yanibaşlarında dost bir Türkiye olmadan Suriye'de kurucakları manda idaresinin istikrar bulamayacağını anlamışlardı.¹⁰⁷⁸ Dolayısıyla bunun aksi yönünde ısrar etmek Çukurova'da yeniden bir savaşın patlak vermesine neden olabilir, bu da Fransızları mevcut kazanımlarının da heba olacağı bir girdaba sürükleyebilirdi. Zaten Pozantı ve Toros Tünelleri'nin kontrolünün hali hazırda Türk kuvvetlerinde olduğu düşünüldüğünde Çukurova'da

¹⁰⁷⁶ Yeni öneri taslağında esir değişimi için belirlenen süre kaldırılmakta, tahliye için öngörülen 15 günlük süre de bir aya çıkarılmaktaydı. Bunun yanında sınır hattı da değiştirilmiş, yeni sınır Payas'tan başlayarak Çobanbey ve Nusaybin arasında bulunan 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinden geçecek ve Musul'a değin uzatılacaktı. Ayrıca Caber Kalesi'ndeki Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu küçük bir alanın Türk hakimiyetinde kalması öngörülüyordu. Münir Bey'in ilettiği teklifte ise sınır Caber Kalesi'nden geçiyordu. Bkz. Yavuz, **a.g.e.**, s.136-137

¹⁰⁷⁷ **A.e.**, s.137

¹⁰⁷⁸ Zeidner, **a.g.e.**, s.286

savaşın devamı halinde Fransızların mevcut konumlarından daha iyi bir konuma gelme ihtimali oldukça güç görünüyordu.

Nihai anlaşma öncesi Fransız kanadında genel durum buyken Ankara kanadı da rahat sayılmazdı. Özellikle Batı Cephesi'ndeki durum hassastı. II. İnönü yenilgisinden sonra takviye edilen Yunan birlikleri 10 Temmuz'da Anadolu içlerine doğru ileri harekate başladı. 14-21 Temmuz tarihleri arasında cereyan eden Eskişehir-Kütahya çarpışmaları neticesinde Türk birlikleri Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlığı bizzat üstlenerek Ankara'dan Batı Cephesi'ne gitti.¹⁰⁷⁹

Fransızlar ise olayların gidişatını izlemekle beraber 13 Mayıs 1921'de müttefiklerinin katılımıyla yapılan toplantıda Türk ordusu için olumlu birtakım kararların çıkmasına yardımcı oluyorlardı. Toplantıda alınan kararlar müttefikler Türk-Yunan Savaşı karşısında tarafsızlıklarını ilan ettiler.¹⁰⁸⁰ Dolayısıyla bu durum sıkıntılı zamanlardan geçen Ankara'ya bir nebze olsun rahat bir nefes aldırdı. Ancak daha sonra tarafsızlık kararının uygulamasında ortaya çıkan birtakım sıkıntılar neticesinde müttefikler, meseleyi yeniden ele aldılar ve Türk-Yunan Savaşı'na karşı sergilenecek ortak tavrı belirlemek amacıyla 10 Ağustos 1921'de Paris'te bir Yüksek Konsey toplantısı düzenlediler. Bu toplantıda Lloyd George, müttefiklerin tarafsızlıklarını net bir şekilde ortaya koyması gerekliliğinin altını çizerek özel şirketlerin savaşan taraflara silah satışına izin verilmesini de teklif etti. Bu öneri genel olarak kabul gördü ve özel şirketlerin savaşan taraflara silah ve cephane satışının önündeki engeller kaldırıldı.¹⁰⁸¹ Silah satış serbestisi kararı Ankara'nın aleyhine gibi görünse de aslında lehte sonuçlar da doğurdu. Silah satış serbestisi kararının ardından harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Fransa'dan silah ve cephane temini için görevlendirdi¹⁰⁸² Böylece Sakarya Muharebesi öncesi gerekli olan malzemelerin temini için Fransızlardan da

¹⁰⁷⁹ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.257

¹⁰⁸⁰ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt.26, Sayı.76, Ankara, Mart 2010, s.43-44

¹⁰⁸¹ Bozkurt, **a.g.m.**, s.47-49

¹⁰⁸² Yavuz, **a.g.e.**, s.139-140

istifade edilirken, bu surette taraflar arasında açılan diyalog kanalının da beslenerek etkin ve canlı tutulması sağlandı.

Sakarya Muharebesi'nin sürdüğü esnada Paris'te bulunan Franklin Bouillon da Başbakan Briand ile birlikte Türklere sunulacak anlaşma taslağına son şeklini vermekle meşguldü. Bu suretle 26 Ağustos 1921'de anlaşma üzerinde son rötuşlar yapılarak teklif Ankara'ya sunulmaya hazır hale getirildi. Böylece 24 Eylül'de Ankara'da başlayacak olan müzakerelerde söz konusu taslak Fransızlarca temel alınacak ve büyük ölçüde Ankara Anlaşması'nın da nihai metnini teşkil edecekti.¹⁰⁸³

6.4. Ankara Anlaşması

Fransız Hükümeti her ne kadar Türklere sunulacak anlaşma taslağını hazırlamış olsa da Sakarya Muharebesi'nin sonucunu beklemekteydi. Yunanlıların Türkler karşısında Anadolu'da başarılı olma ihtimalinin kalmadığından kesin olarak emin olmak istiyorlardı¹⁰⁸⁴ ve ihtimal ki Sakarya'da alınacak olası bir Türk mağlubiyeti, Paris'te hazır bekletilen anlaşma taslağı üzerinde Türkler aleyhine değişimlere sebep olacaktı. Fakat Sakarya'da kazanılan Türk zaferi bu olası senaryoyu da geçersiz kıldı ve nihai anlaşmayı yapmak üzere Franklin Bouillon ikinci kez fakat bu sefer tam yetkiyle Ankara'nın yolunu tuttu.

Bu suretle Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Malta'dan sürgünden gelen Ali Fethi (Okyar) Bey'in aralarında bulunduğu Türk Heyeti ile Fransız Heyeti arasındaki görüşmeler 24 Eylül 1921'de Ankara'da başladı.¹⁰⁸⁵

Bouillon meseleleri 26 Ağustos'ta Başbakan Briand ile Paris'te kaleme aldıkları taslak temelinde değerlendiriyordu. Görüşmelerin tıkandığı noktalar ise Çukurova'da karma bir polis gücü tesisi, Türkiye-Suriye sınırı ve kaynağı Türkiye olan Kuveik suyunun ne şekilde bölüşdürüleceğiydi. Türk tarafı demiryolu

¹⁰⁸³ A.e., s. 138,142

¹⁰⁸⁴ Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s.137

¹⁰⁸⁵ Tengirşek, a.g.e., s.236

platformunun sınırı teşkil edemeyeceğini öne sürüyordu. Bouillon ise Ankara'ya gelmeden önce Başbakan Briand'dan sınır konusunda kesin talimat aldığından bu konuda bir değişimin söz konusu olamayacağını ifade ediyordu. Bouillon'a göre Türkiye-Suriye sınırı Londra Konferansı vesilesiyle anlaşma ile zaten Türk tarafınca kabul edilmişti. Dolayısıyla bu sınır olduğu gibi bırakılmalıydı. Yusuf Kemal Bey, Londra'da imzalanan anlaşmanın Meclis'in onayından geçmediğini belirtse de bu hususta Bouillon'u ikna etmek mümkün olmadı. Nitekim Bekir Sami Bey'in Londra'da kabul ettiği ve TBMM'de büyük fırtınalar koparan sınır hattı, Türk Heyetince büyük ölçüde kabul edilmek durumunda kalındı. Şüphesiz ki bu, Türk heyetinin Bouillon'u anlaşma masasında tutmak için verdiği bir tavizdi. Yusuf Kemal Bey de bu durumu kabul etmekle beraber, Sovyetlerle anlaşarak Doğu'ya açtıkları pencerenin bir benzerini Fransa kanalıyla Batı'ya da açabilmek için buna mecbur olduklarını ifade etmektedir.¹⁰⁸⁶

Diğer yandan Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmada ve 26 Ağustos tarihli Fransız taslağında Ergani madenleri doğrudan Fransızlara verilmişken, Ankara Anlaşması'nın ek mektubunda ise yine Ergani madenleri bahsi geçiyor fakat sadece "konunun inceleneceği" şeklinde bir değişikliğe gidiliyordu. Pozantı-Nusaybin arasındaki demiryolu hattının imtiyazının bir Fransız şirketine devredilmesi maddesi ise Türkiye'ye Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye toprakları üzerinde demiryolu ile askeri sevkiyat hakkı verilerek karara bağlandı. Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmada yalnızca Fransa askeri sevkiyat hakkına sahipti. Ankara Hükümeti'nin en büyük başarısı ise Sevr ile aynı gün imza edilen ve Türkiye'yi nüfuz mıntıklarına bölen Üçlü Sözleşme'nin bu anlaşmada bahsinin geçmemesiydi.¹⁰⁸⁷

20 Ekim 1921 tarihinde Franklin Bouillon ve Yusuf Kemal Bey arasında imza edilen Ankara Anlaşması'nın maddeleri ise şu şekildeydi:¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁶ A.e., s.238

¹⁰⁸⁷ Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", s.288-289

¹⁰⁸⁸ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.50-60; **TBMM ZC**, Devre.1, Cilt.14, İçtima.103, Celse.2, 1 Kasım 1921, s.24-26; Yavuz, a.g.e., s.145- 147

- 1- Taraflar, anlaşmanın imzalanması üzerine aralarındaki savaş halinin sona ereceğini beyan ederler. Bu durum, sivil ve askeri makamlara ve halka derhal bildirilecektir.
- 2- Anlaşma'nın imzalanmasından itibaren Fransız ve Türk tüm savaş esirleri serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcamayla gösterilecek en yakın merkeze götürülecektir. Bu maddeden alıkonulma, hapis veya yakalanma tarihine bakılmaksızın her iki tarafın da tutukluları faydalanacaktır.
- 3- Bu anlaşmanın imzalanmasından en geç iki ay içinde, Türk birlikleri 8. maddede belirtilen hattın kuzeyine, Fransız birlikleri ise güneyine çekilecektir.
- 4- 3.maddede bahsedilen tahliye ve teslim işlemleri her iki tarafın da askeri kumandanlarının katılacağı karma komisyon tarafından ortak mutabakatla belirlenecektir.
- 5- Tahliye edilen yerler, taraflarca teslim alınır alınmaz derhal genel af çıkaracaklardır.
- 6- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli'de tanınan azınlık haklarının, bu konuda Müttefik Kuvvetler ile onların düşmanları ve kimi bağlaşıkları arasında yapılmış sözleşmelerdeki esaslara dayanarak kendi tarafından doğrulanacağını beyan eder.
- 7- İskenderun bölgesi için özel bir idare tesis edilecektir. Bu havalide yaşayan Türk ırkına mensup ahali, kültürünün gelişimi için her türlü kolaylıktan istifade edebilecektir. Türk dili orada resmi bir karaktere sahip olacaktır.
- 8- Üçüncü maddede bahsedilen hat şu şekilde belirlenmiş ve saptanmıştır:

Sınır hattı, Payas¹⁰⁸⁹ mevkiinin hemen güneyindeki İskenderun Körfezi'nde belirlenecek bir noktadan başlayacak ve büyük ölçüde Meyda-ı Ekbez'e doğru ilerleyecektir (demiryolu istasyonu ve Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacaktır); oradan

¹⁰⁸⁹ Çizilen sınır hattı ile Dört Yol, Payas ve Hassa Türkiye sınırları içinde kalmıştır. Bkz. Tekin, **a.g.e.**, s.219

güneydoğuya doğru eğilerek Suriye'ye Marsova'yı ve Türkiye'ye Karnaba ile Kilis'i bırakacak ve Güneydoğu'ya doğru kayarak Çobanbey istasyonunda demiryolu ile birleşecektir. Daha sonra, demiryolu platformunu Nusaybin'e kadar Türk topraklarında bırakarak Bağdat demiryolunu izleyecek, oradan Nusaybin ile Ceziret-i İbn-i Ömer arasındaki eski yolu takip ederek Ceziret-i İbn-i Ömer'de Dicle'ye ulaşacaktır. Nusaybin, Cezire-i İbn-i Ömer ve yol Türkiye'de kalacaktır. Fakat iki ülke de bu yoldan istifadede aynı haklara sahip olacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolu istasyon ve garları, demiryolunun parçalarından sayılarak Türkiye'ye ait olacaktır. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, bir ay zarfında, iki ülke delegelerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon aynı zaman zarfında çalışmalara başlayacaktır.

9- Osmanlı hanedanının kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde yer alan mezarı (mezar Türk mezarı olarak bilinmektedir) taşınmazlarıyla beraber Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye burada asker bulundurup Türk bayrağı da çekebilecektir.

10- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu aksamına dair imtiyaz hakkının ve bu hatta bağlı olarak Adana Vilayeti'nde inşa edilmiş şubelerinin, bilhassa işletmeye ve ticari nakliyata dair tüm hak, izin ve avantajları ile birlikte, Fransız Hükümetince atanacak bir Fransız grubuna devredilmesini kabul eder. Türkiye Meydan-ı Ekbez ile Çobanbey arasında Suriye topraklarında demiryolu ile askeri nakliyat yapabilme hakkına sahip olacaktır. Suriye'de Çobanbey'den Nusaybin'e demiryolu ile askeri nakliyat yapabilme hakkına sahip olacaktır.

Bu kesimde ve kollar üzerinde ayırım gözeten hiçbir tarife uygulanamaz. Fakat iki hükümet de gerektiği takdirde söz konusu ilkeye aykırı hareket edilebilme konusunu birlikte inceleme hakkını saklı tutarlar. Anlaşma imkanı bulunamazsa, taraflardan her biri özgürce hareket edebilecektir.

11- Bu anlaşmanın onaylanmasını müteakip Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük sözleşmesi yapılması için karma bir komisyon oluşturulacaktır. Bu sözleşmenin

şartları ve sözleşmenin süresi yine bu komisyon tarafından belirlenecektir. Söz konusu sözleşmenin sonuçlanmasına kadar, iki ülke hareket serbestisine sahip olacaktır.

12- Kuveik suyu Halep şehri ile kuzeyde Türk kalan bölge arasında adil bir şekilde bölüşülecektir. Halep şehri bölgenin ihtiyacını karşılamak için Türk topraklarındaki Fırat'tan da masrafları kendisine ait olmak üzere su alabilecektir.

13- Meradan yararlanan veya 8. maddede belirlenen hattın bir tarafında malı bulunan yerleşik veya yarı göçebe sakinler, geçmişte olduğu gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletmelerinin gerekleri için bedelsiz ve herhangi bir gümrük vergisi, otlatma veya başka bir vergi ödemeden, hayvanlarını ve yavrularını, araç-gereçlerini, tohumlarını ve tarımsal ürünlerini sınır çizgisinin bir tarafından diğerine taşıyabileceklerdir. Bunlara dair vergi ve harçları ikamet ettikleri ülkede ödemekle yükümlüdürler.

Ankara Anlaşması'nın ana metnine ek olarak Franklin Bouiilon ile Yusuf Kemal Bey arasında bazı mektuplar da imzalandı. Bu mektuplarda daha çok özel olarak üzerinde anlaşılan bir takım hususlar ve ayrıcalıklar yer alıyordu. Söz konusu mektuplarda bahsi geçen önemli hususları şu başlıklar altında toplayabiliriz:¹⁰⁹⁰

- 1- Yapılan bu anlaşma ile Fransa Hükümeti Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliği hususundaki tüm meseselerde dostça ve çözüm odaklı bir yaklaşım içerisinde olacaktır.
- 2- Harşit Vadisi'ndeki demir, krom ve gümüş madenlerinin imtiyazı doksan dokuz yıllığına anlaşmanın imzalanmasından sonraki beş yıl içinde faaliyete geçmesi gereken Fransız bir şirkete devredilecektir. Yüzde elli oranında Türk sermayesine değin ve Türk yasaları çerçevesinde teşkil edilmiş bir ortaklık çerçevesinde faaliyetler yürütülecektir.

¹⁰⁹⁰ Soysal, a.g.e., s.53-60.

- 3- Türk Hükümeti, madenler, demiryolları, limanlar ve ırmaklara dair Fransız gruplarından gelecek diğer ayrıcalık isteklerini karşılıklı çıkarlar doğrultusunda inceleyecektir.
- 4- Türk uyruklular, Türk malları ve Türk bayrağı bulunan gemiler İskenderun Limanı'ndan tam bir özgürlükle istifade edebileceklerdir. Ayrıca liman dahilinde Türkiye'ye mahsus olmak üzere kira ile bir alan verilecektir.
- 5- İskenderun ve Antakya bölgesinde Türk çoğunluğunun bulunduğu yerlerde Türk memurlar görev yapacaktır.
- 6- Türk Hükümeti, Türkiye'deki okullarda, Fransız uzman öğretmenlerin işbirliğinden faydalanmak isteği içerisinde olduğundan, bu husustaki isteklerini ileride Fransız Hükümeti'ne iletacaktır.
- 7- Türk Hükümeti, Türk jandarma okulları'nda uzman Fransız öğretmenlerin işbirliğinden istifade etme arzusunda olduğundan, Fransa Hükümeti bu isteği ilgi ile karşılayacaktır.
- 8- Fransız öğretim, sağlık ve yardım kurumlarının Türk yasalarına aykırı faaliyetlerde (propaganda vs.) bulunmamak kaydıyla varlıklarının korunması kararlaştırılmıştır.
- 9- Fransız ilgililerinin adaletli bir oran dahilinde Ergani madenleri ayrıcalıklarına katılım istekleri Türk Hükümeti tarafından değerlendirilecek ve ilgililer nezdinde gerekli çaba gösterilecektir. Bunun yanında, daha önce Çukurova'da bir pamuk imtiyazı alan fakat imtiyazın devrinde sorunlar yaşayan Vendeuvre de Lesseps adlı şirketin karşılaştığı sorunların giderilmesi için Türk Hükümetince gereken çaba gösterilecektir.

Fransa açısından teknik bir konu Türkiye ile yapılacak sulhun Müttefikleriyle beraber¹⁰⁹¹ yapılması gerekliliği idi. Bunun yanında Fransa'nın o an itibarıyla İstanbul Hükümeti ile de ilişkisi bulunuyordu ve İstanbul nezdinde bir Yüksek Komiseri vardı. Ankara'ya da henüz resmi surette ve sürekli bir temsil heyeti¹⁰⁹² tayin etmemişti. Bu yüzden imza edilen metne sulh mahiyetinde¹⁰⁹³ bir Antlaşma (Traité) yerine Anlaşma (Accord) denildi. Yani imza edilen metin savaş durumuna son veren ve bunun yanında nihai barış (Lozan Antlaşması) için bir “ön” Anlaşma'ydı.¹⁰⁹⁴

Anlaşmayı yorumlamak gerekirse; İlk olarak Ankara'nın siyasi bir zafer kazandığını ifade etmek gerekir. Neticede kuruluşunun üzerinden henüz bir buçuk sene geçmesine ve resmi bir hüviyeti bulunmamasına rağmen TBMM, İtilaf Devletleri'nin en güçlü üyelerinden birisini müzakere masasına oturmaya ve bir anlaşma imzalatmaya da başarmıştı. Bunun yanında anlaşma, TBMM'nin resmen bir Avrupalı devlet tarafından tanınması anlamına da geliyordu. İşgal altında bulunan toprakların büyük çaplı bir askeri operasyona gerek kalmadan kurtarılmış olması, öte yandan Bekir Sami Bey Anlaşması'nda öngörülen ve Elazığ ve Diyarbakır'ı da içine alan nüfuz mıntıklarından bahsedilmemesi Ankara Anlaşması'nın kazanımları arasında zikredilebilir. Ayrıca, savaş halinin sona ermesiyle Çukurova'daki kuvvetlerin Batı Cephesi'ne sevk edilmesinin,¹⁰⁹⁵ Türk ordusunun Yunanlılar karşısındaki pozisyonuna bir iyileştirme yaptığı da belirtilmelidir. Diğer yandan anlaşmanın ek mektuplarında yer alan Fransız eğitim, dini ve sağlık kurumlarının devlet menfaatine aykırı faaliyetlerde bulunmamayı taahhüt etmesi ise Yusuf Kemal Bey tarafından “ilk defa olmak üzere kapitülasyonların ilk temel taşı parçalamak”¹⁰⁹⁶ şeklinde yorumlanmıştır.

¹⁰⁹¹ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.92, Celse.2, 13 Ekim 1921, s.299

¹⁰⁹² Anlaşma sonrası tarafların karşılıklı olarak birbirlerine yarı resmi hüviyette temsilci atamaları 1 Aralık 1921 tarihinde gerçekleşecekti. İlk olarak Ankara Hükümeti Ahmet Ferit (Tek) Bey'i Paris'a yolladı. Fransa ise Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı Albay Mougin'i Ankara'ya yolladı. Mougin, 8 Haziran 1922'de göreve başlayacaktı. Bkz. Soysal, **a.g.m.**, s.968

¹⁰⁹³ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.91, Celse.2, 12 Ekim 1921, s.294

¹⁰⁹⁴ Soysal, **a.g.m.**, s.966

¹⁰⁹⁵ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.92, Celse.2, 13 Ekim 1921, s.304

¹⁰⁹⁶ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.93, Celse.1, 15 Ekim 1921, s.328

Öte yandan Ankara'nın anlaşmadan umduklarını tam olarak elde edebildiğini söylemek ise pek mümkün değildir. Nitekim Yusuf Kemal Bey de anlaşmanın imzasından evvel TBMM'de yaptığı konuşmada “size takdir olunacak bir İtilafname müsveddesi getirmiyorum” diyerek mevcut şartlar dahilinde en iyi sonucun alınmaya çalışıldığını ve yapılan anlaşmanın da “kuvvetlerden birini düşman saflarından çekmek” ve “dost tedarik etmek” amacını taşıdığını belirtmektedir.¹⁰⁹⁷ Nitekim sınır meselesi Ankara'nın istediği tarzda çözümlenememiş, Türkiye-Suriye sınır hattı çok büyük oranda (Nusaybin ile Ceziret-i İbni Ömer arasındaki birkaç tadilat hariç) Londra Konferansı'nda Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşma'nın esasları doğrultusunda kabul edilmiştir. TBMM'de anlaşma üzerindeki eleştiriler de genel itibarıyla sınır ve demiryolu konusunda yoğunlaşmıştır. Sınıra gelen ilk tepki, hattın Payas'ın hemen güneyinden başlıyor olmasıdır. Mersin Milletvekili Salahaddin (Köseoğlu) Bey'e göre, I.Dünya Savaşı'nda Alman madencilerinin yaptığı çalışmalarda Payas ve çevresinin maden bakımından zengin ve “istikbali parlak” olduğu belirlendiğinden, hattın buradan başlaması “mahzurlu” dur ve bunların hepsinin Fransızlara terkedilmesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁹⁸ Yusuf Kemal Bey ise sınırın Misak-ı Milli açısından tetkik edildiğinde tam istiklal prensibine aykırı olmadığını fakat arazi açısından değerlendirildiğinde tamamen istenilen sonucun alınamadığı görüşündedir.¹⁰⁹⁹

Ankara Anlaşması Fransa açısından Çukurova seferinin başarısızlığını simgelese de, kendisine önemli kazanımlar sağlamıştır. Fransa bu anlaşmayla başta Kuzey Afrika olmak üzere İslam alemi nezdinde bir sempati kazanmış¹¹⁰⁰, öte yandan Suriye'deki varlığını da pekiştirmiştir. Fransa, ayrıca elde ettiği imtiyaz ve

¹⁰⁹⁷ “...Yalnız arz ettiğim gibi ihtimal bu mukavele, bu itilafname daha mükemmel olabilirdi. Fakat arkadaşlar, şimendiferi 20 kilometre ileri götürse idik, hududu daha biraz aşağı indirse idik, hatta Antakya'yı da alsa idik o bir taraftan yine kalplerimiz müteessir olmayacak mıdır? Bu noktada bence hodgâm olmayalım. Biraz müteessir olur idik. Bunlara az müteessir olurduk, fakat herhalde müteessir olurduk. O halde düşüneceğimiz şey, biz Fransa ile uzlaşmıyalım, devam edelim. Yalnız şurayı düşünelim. Uzlaşmadığımız, devam ettiğimiz zamanda üç ay sonra, beş ay sonra, bir sene sonra daha iyisini istihsal edecek miyiz?” Bkz. **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.91, Celse.2, 12 Ekim 1921, s.294-295

¹⁰⁹⁸ **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.92, Celse.2, 13 Ekim 1921, s.305

¹⁰⁹⁹ “...Niçin veriyoruz? Eğer mukavele akdetmek, imza etmek lazım ise, bu zarurete binaen veriyoruz. Yoksa Fransızların hatırı için, şu veya bu ihtiyaca binaen vermiyoruz.” Bkz. **TBMM GZC**, Devre.1, Cilt.2, İni'kad.93, Celse.1, 15 Ekim 1921, s.328

¹¹⁰⁰ Hasan Koni, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması Hakkında Bir Belge”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, , Ankara, Sayı.2, Kasım 1988, s.225

önceliklerle Türkiye üzerindeki ekonomik yatırımlarının sürdürülebilir olmasını temin etmiştir. Fransız basını da anlaşmayı olumlu karşılamış, oldukça masraflı ve “hiçbir şey getirmeyen bir savaşa” son verilmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.¹¹⁰¹

Diğer yandan Fransa’nın anlaşmayı müttefiki İngiltere’yi dışarıda tutarak tek başına kotarması söz konusu ülke nezdinde rahatsızlık yaratmıştır. İngilizlerin rahatsızlık duyduğu hususlar özellikle demiryolu konusundadır. Adana’dan Nusaybin’e uzanan ve oradan Suriye’ye devam eden demiryolu hattının Türklere bırakılması, İngilizleri huzursuz eden konuların başında gelmektedir.¹¹⁰²

Fransızlar İngilizlerde oluşan hassasiyetleri gidermek adına çeşitli girişimlerde bulunarak anlaşmanın zorunluluğunu açıklamaya çalışmışlardır. Buna göre Başbakan Briand, önlerinde ya Ankara ile anlaşmak ya da Çukurova’da savaşı sürdürmek şeklinde iki seçenek olduğunu ifade ederek, Fransız kamuyounun isteklerinin kendilerini ilk seçeneğe yönelttiğini belirtmiştir. Anlaşmanın yalnızca “bölgesel” bir hüviyette olduğunu dile getiren Briand, Ankara’ya para ve silah yardımı yapacağı şeklindeki söylentilerin gerçeği yansıtmadığını vurgulamaktadır.¹¹⁰³

Briand’ın Ankara’ya silah yardımı yapılmadığına dair İngiltere’ye yönelik ifadeleri ifadeleri gerçeği yansıtmamaktaydı. Ankara Anlaşması sonrası taraflar arasında gelişmeye başlayan ilişkiler sonucu Fransa, Ankara’ya silah yardımına başlamıştır. Fransa bu yardımları yaparken müttefiklerinden gelecek olası tepkileri göz önüne alarak, yardımların Fransız tüccarlar kanalıyla Ankara’ya ulaştırmıştır.¹¹⁰⁴

6.5. Anlaşma Sonrası Yaşanan Önemli Gelişmeler ve Bölgenin Tahliyesi

¹¹⁰¹ “L’Accord Franco-Turc: La France Fait La Paix Avec Angora”, **Le Figaro**, 31 Ekim 1921, Numara. 304, s.1

¹¹⁰² Koni, **a.g.m.**, s.224

¹¹⁰³ Yavuz, **a.g.e.**, s.153

¹¹⁰⁴ **A.e.**, s.155; Fransızların yaptıkları yardımlar sadece silahtan ibaret değildi. Bunun yanında Çukurova işgali sırasında inşa edilen tesisler, ayrıca şehirlerarası bir telefon santrali, 10 adet Bréguet uçağı da Ankara’ya hibe edilenler arasındaydı. Bkz. **A.e.**, s.158

Anlaşmanın imzası sonrası 1 Kasım 1921’de bölgedeki Türk komuta kademesinde değişiklikler yapıldı. Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle Adana, Mersin, Maraş ve Urfa’yı kapsayacak şekilde, Muhittin Paşa’nın emri altında kolordu yetkisiyle “Adana ve Havalisi Komutanlığı” kuruldu. Diğer yandan anlaşmanın dördüncü maddesi gereğince kurulacak karma tahliye komisyonu için başkanlığa Albay Şükrü Naili Paşa getirildi. Fransızlar ise başkanlığa Albay Pettelat’ı getirdiler.¹¹⁰⁵

Ankara Anlaşması’nın imzasından sonra on beş gün içinde onaylanıp yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Başbakan Briand Yusuf Kemal Bey’e Fransız Hükümeti’nin anlaşmayı onayladığını ve 4 Kasım’da Çukurova’nın tahliye işlemleri başlanacağını bildirdi.¹¹⁰⁶ Bu doğrultuda Fransızlar, hangi kıtaların ne surette ve hangi tarihlerde tahliye edileceğini ihtiva eden bir cetveli Adana ve Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa’ya verdiler.¹¹⁰⁷

Fransız kuvvetleri 19 Aralık 1921’de Adana’yı, 25 Aralık’ta Antep’i, 31 Aralık’ta Dörtöyl’ü, 4 Ocak 1922’de Mersin ve Tarsus’u boşaltarak tüm Çukurova’yı tahliye ettiler.¹¹⁰⁸ Ardından Adana ve Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa, yanında Tahliye Komisyonu Başkanı Şükrü Naili Paşa ile beraber Adana, Tarsus ve Mersin’e gelerek buraları teslim aldı.¹¹⁰⁹

Öte yandan anlaşmanın imzalanmasıyla Adana ve çevresinde, özellikle Ermeniler arasında, büyük bir göç dalgası da başladı.¹¹¹⁰ Bu suretle 1921 Ekim’inden başlayarak Çukurova’daki Ermeni dini liderleri İstanbul’daki Patrikhane’ye ve Yüksek Komiserlere telgraflar çekerek bütün cemaatin bölgeyi terketme isteğini bildirdi ve Mersin’e gemi gönderilmesini istedi. Kasım ayına gelindiğinde Çukurova’nın her tarafındaki Ermeni bankaları ve ticari kuruluşlar tasfiye edildi. Birçok misyoner okulu öğrencileri ile beraber İskenderun’a taşındı. 13-22 Kasım

¹¹⁰⁵ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, s.246

¹¹⁰⁶ Yavuz, **a.g.e.**, s.156

¹¹⁰⁷ Adana ve Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa’dan Erkan-ı Umumiye Riyaseti’ne gönderilen şifre sureti, 2 Aralık 1921, **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Ebis No: 01001109, Belge Kayıt No: 530844 (EK-2)

¹¹⁰⁸ Yavuz, **a.g.e.**, s.156-157

¹¹⁰⁹ **Türk İstiklal Harbi IV. Cilt Güney Cephesi**, s.285-286

¹¹¹⁰ Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, s.249-250

arası sadece Mersin'den 12.000 kişi gemilerle sevk edildi. Bu esnada en büyük yoğunluğu İskenderun yaşamış, kısa süre içinde burada binlerce Ermeni toplanmıştı.¹¹¹¹ Bu suretle 1 Aralık 1921-4 Ocak 1922 arası yaklaşık 60.000 Hristiyan Çukurova'dan göç etmiştir.¹¹¹²

Yapılan göçlerin sebebi Ankara Anlaşması'nda Ermenilerin güvenliği için bir garanti öngörülmemesiydi.¹¹¹³ Zira azınlıkların hukuku meselesinde Türk tarafı Misak-ı Milli'deki formülden ayrılmamakta ısrar etmişti. Hatta Franklin Bouillon Türk tarafının teklifleri karşısında tepki göstermiş, bu nedenle Yusuf Kemal Bey ile de gerginlik yaşamıştı. Fakat konu karşılıklı mutabakat doğrultusunda, anlaşmasının altıncı maddesinde sonuca bağlanmıştı.¹¹¹⁴

Yani Ankara Anlaşması'nda Ermenilerin hakları korunacaktır veya Ermenilerin güvenliği özel olarak sağlanacaktır şeklinde açık bir madde yoktu ve Ermeniler de bunun farkındaydılar. Şüphesiz ki bu anlaşmanın bir kaybedeni varsa o da Ermenilerdi. Bu sebeple Ermenilerin birçoğu Fransızlara karşı buruk veya kızgındı. Fransa'nın Çukurova'da kendilerine bir devlet kurmayı vaadettiklerini fakat sonradan "Hristiyanlara olan bu yüce vecibeye yüz çevirdiğini" öne sürüyolardı. Ermenilerin tahliye sonrası durumunu görüşmek ve Fransızların Çukurova'yı boşaltmalarından duyulan rahatsızlığı ve şikayetleri bildirmek üzere Ermeni temsilcileri Avetis Aharonyan ve Gabriel Noradukyan Başbakan Briand'ı ziyaret ettiler. Bu ziyarette Başbakan Briand'ın ifadeleri dikkate değerdir;¹¹¹⁵

"Konunun tetkik edilmesi talimatını verdim. Size söylemekten üzgünüm ama bana verilen malûmata göre, Ermenilerin yığın yığın Kilikya'yı terketmelerinde bazı meçhul kişilerin ve Komitacıların yaptığı gayretkeş propagandaların büyük ölçüde rolü olmuş. Sebebini asla anlayabilmiş değilim. Ama bu propaganda iki yönden Fransa'nın canını sıkmaktadır. Birincisi Ermenilerin Kilikya'dan kaçması, 'Fransa Ermenileri koruyamadı' anlamını içerdiğinden Fransa'nın

¹¹¹¹ Stanford J. Shaw, "Ermeni Lejyonu ve Kilikya'daki Ermeni Topluluğu'nun Tahribatı", **Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Ermeniler**, Trükiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ed: Türkkaya Ataöv, Ankara 2002, s.200-201

¹¹¹² Yavuz, **a.g.e.**, s.156-157

¹¹¹³ Zeidner, **a.g.e.**, s.290; Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, s.249

¹¹¹⁴ Tengirşek, **a.g.e.**, s.236-238

¹¹¹⁵ Shaw, **a.g.m.**, s.181-182

itibarını kırmakta; ikincisi ise Ermenilerin Fransa'dan başka hami bulamaması ve onların ihtiyacı ile ilgilenmenin yine Fransa'ya kalmasıdır. Şimdi size soruyorum, bu garip vaziyet daha ne kadar sürecek. Türklerin onlara bir zararı dokunmadı, sözlerini tuttular. Öyleyse Kilikya'yı böyle yığın yığın terketmeye ne lüzum var?"

Göç işlemi İstanbul, İzmir, Mısır ve Avrupa'daki Ermeni komitelerince organize edilmiş, bölgedeki Rumlar Yunanistan'a, Ermeniler ise Suriye ve Kıbrıs'a göç etmişlerdir. Türk kuvvetleri göç sırasında bir olay çıkmaması için aşırı hassasiyet¹¹¹⁶ göstermiştir.¹¹¹⁷

Neticede Ankara Anlaşma'sı Çukurova ve çevresinde bir dönemin sonunu getirmiş, 1918 yılı sonlarında bölgeye kalıcı olarak yerleşme niyetiyle giriş yapan Fransa, yaklaşık üç yıl sonra hayal ettiklerine kıyasla pek az şey karşılığında bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Çukurova'da Türk hakimiyeti üç yıllık bir kesintinin ardından yeniden tesis edilmiştir.

¹¹¹⁶ Ermenilerin bölgeden tahliye edildiği esnada Mersin açıklarında seyreden Amerikan Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Biblack gözlemlerini şu şekilde aktarıyordu:

"Geçenlerde Ankara'da imzalanmış olan Fransız-Türk Andlaşması uyarınca Fransızların Kilikya'dan ricati Hristiyanların Kilikya'dan kısmen tahliye edilmeleri sonucunu verdi. Hristiyanların birçoğu, Fransızlarla, Türklere silâh çekecek derecede, içice oldukları için Türklerden müthiş bir ceza geleceğinden korkuyordu. Bu olağanüstü durum nedeniyle ve Amerikan çıkarlarını korumak niyetiyle, Tuğamiral Bristol Mersin'de bir destroyer bulunduruyordu. Tuğamiral galiba Kilikya'daki Amerikalılara ve diğer Hristiyanlara, Türkler tahliye edilmelerini gerektirecek bir şey yapıncaya kadar oldukları yerde kalmalarını tavsiye etmişti. Tuğamiral vaziyeti çok iyi tartmıştı, çünkü önemli hiçbir olay çıkmadı. İnsanlar Kilikya'dan, gıtmelerini gerektiren bir vaziyet olduğu için değil, korktukları için ayrılmışlardı." Bkz. Shaw, **a.g.m.**, s.190-191

¹¹¹⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s.157

SONUÇ

I.Dünya Savaşı bitiminde imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası İtilaf Devletleri'nin işgal ettiği Osmanlı topraklarından biri de Çukurova bölgesi oldu. Bu işgalin temelleri büyük oranda ekonomik sebeplere dayanıyordu. 19.yy'ın ikinci yarısında Çukurova'da gelişmeye başlayan pamuk üretimi, bölgenin kaderini değiştiren bir ürün olarak ön plana çıkmıştı. Önce İngilizler ardından Almanlar Çukurova'nın pamuğu ile yakından ilgilenmişler, bu doğrultuda bölgede çeşitli verimlilik çalışmalarına imza atmışlardı. Bu çalışmalar sonucu Çukurova pamuğu dünya ticaretine entegre olmayı başarmış, bu suretle dünyaca bilinirliği de artmıştır. Pamuk üzerine geçmişte yapılan bu çalışmalar I.Dünya Savaşı sonrası Fransızların ilgisini bölgeye yönelten önemli bir faktör olmuştur.

Fransa, 19.yy'ın son çeyreğinde itibaren Osmanlı Devleti üzerinde başta demiryolu ve liman olmak üzere çeşitli imtiyazlarla Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz sömürge politikasının altyapısını kurmuştu. Bu doğrultudaki politikaların şekillenmesinde Fransa'daki kolonyalist grupların ve derneklerin etkisi çok büyüktü. “Le Parti Colonial” olarak anılan bu baskı grupları, Fransa'da kolonyal düşüncedeki büyük şirketlerin, tüccarların ve bankaların da içerisinde bulunduğu büyük sermaye sahiplerinin siyasi uzantısıydı. “Le Parti Colonial” terimi tam manasıyla bir siyasi partiyi değil, Fransız meclisindeki son derece etkili ve heterojen bir milletvekili grubunu ifade etmekteydi. Le Comité de L'Asie Française (Fransız Asya Komitesi) ve Le Comité de L'Afrique Française (Fransız Afrika Komitesi) gibi oluşumlar çatısında bir araya gelen bu gruplar, Fransız ekonomisinin her büyük sektöründeki kolonyal düşüncelilerin de en önemli temsilcisi konumundaydı. Fransa'nın uyguladığı yayılmacı dış politikanın şekillenmesinde oldukça etki ve nüfuzları vardı. Çukurova'nın işgali noktasında da bu gruplar ağırlığını koyarak, Fransız politika yapıcılarının tercihlerinin şekillenmesinde etkili oldular.

Galipler safında olmasına rağmen Fransa, bu savaşta özellikle ekonomik açıdan kayba uğramıştı. Almanlarla yapılan çarpışmalarda sanayii tesislerinin olduğu

birçok şehri harap olmuş, bu suretle savaş sonrası Fransız ekonomisi ve Frank, çeşitli para birimleri karşısında değer kaybı yaşamıştı. Bunun yanında devasa Fransız tekstil sanayii, dünyada yaşanan ham madde yetersizliği sebebiyle bir krizin eşiğindeydi. İşgal sonrası bu genel tablo karşısında Fransa'daki kolonyalistlerin argümanları devreye girdi ve hem Fransa'daki işgal karşıtlarının argümanlarını aşmak hem de Fransız kamuoyu üzerinde bir ekonomik gelişim söylemi geliştirme amacıyla faaliyetlere başlandı. Bu suretle savaş esnasında ve sonrasında aktif kampanya yürütüldü. Bu faaliyetlerin genel amacı Suriye ve Levant'da öteden beri var olan ticari faaliyetleri ve Fransa'nın bölgede kültürel ve dini etkinliğini canlı tutabilmektir. Bu gruplara göre özellikle Suriye bölgesinin işgali Fransa için çok önemli ve vazgeçilmezdi. Çukurova ise bulundurduğu başta pamuk olmak üzere çeşitli zenginliklere ve bu zenginliklerin aktarımı için gereken limanlara sahipti. Bu da Fransız kolonyalistlerin “Le Syrie Intégrale (ayrılmaz Suriye)” anlayışı çerçevesinde Çukurova ve Suriye'nin bir bütünlük arz etmesi anlamına geliyordu ve ekonomik temelli bakış açısıyla bu bölgeler birbirinden ayrı değerlendirilmiyordu. Bu sürecin başını da Fransa'nın tekstil sanayisinin kalbinin attığı kentler olan Marsilya ve Lyon'daki ticaret odaları çatısı altında örgütlenen yayılma taraftarı gruplar çekti. Bu grupların düşüncesine göre, Çukurova, sahip olduğu zenginliklerle Fransızlara içinde bulunduğu ekonomik açmazdan kurtuluş için çeşitli fırsatlar sunuyordu. Sahip olduğu pamuk potansiyeli ve bunun yanında demiryollarına entegre limanlarıyla bölge, Fransa tekstil sanayisinin can damarlarını besleyebilir, bu doğrultuda pamukta dışa bağımlı olan Fransa, böylece ekonomisindeki büyük bir gediği kapatabilirdi. Bunun yanında Suriye ve Anadolu içlerinde oluşacak resmi Fransız varlığı sayesinde Fransız sermayedarlarının çıkarları korunabilir, bunun yanında özellikle Suriye'de yükselişe geçen İngiliz nüfuzunu da dizginleme imkanı bulunabilirdi. Fransa'nın bölgedeki somut varlığının sağlanması noktasında ise geçmiş referanslar bir meşruiyet zemini yaratmak için gündeme getirildi. Bu suretle Fransızların söz konusu bölgelerde Haçlı Seferlerine kadar uzanan bir geçmişinin ve varlığının olduğu tezi işlenerek bölgede öteden beri var olan Fransız nüfuzuna ve etkisine vurgu yapıldı.

Bu doğrultuda öncelikle işgal edilecek bölgenin ekonomik verimliliği üzerinde yeni çalışmalar yaptırılması uygun görüldü. Profesör Paul Huvelin başkanlığındaki bilirkişi heyetinin yaptığı çalışmaların sonuçları Fransız yatırımcı ve işadamlarının bölgeye ilgisini daha da artırdı. Dolayısıyla Fransa'daki kolonyalist lobilerin aktif desteği ve çalışmaları ile toplanan Suriye Fransız Kongresi (Congr s Français De La Syrie)'nde Paul Huvelin heyetinin raporları tartişıldı ve Çukurova'daki olası bir işgalin Fransa'nın pamukta dışa bağımlılığına neredeyse son verebileceğini ortaya kondu. Sunulan bu argümanlar Çukurova'nın işgalinde belirleyici öğeler olmuş, Fransız politika yapıcılarının işgaldan yana tavır almalarına sebebiyet vermiştir.

Fransızların Çukurova'yı işgali ile beraber kuracakları ekonomik sistem içerisinde savaş sonrası bölgeden tehcir edilen Ermenilere de önemli roller biçilmişti. Gerek bölgeyi biliyor olmaları ve yerel dile hakim olmaları, gerekse Türklerle olan münasebetleri, Ermenileri Çukurova'da Fransızların işbirliğı yapabilecekleri bir aktör olarak ön plana çıkardı. 1916 yılında Kıbrıs'ta yalnızca Ermenilerden teşkil edilen bir kamp, işgal sonrası daha da etkinleşecek Fransız-Ermeni işbirliğinin de ilk adımı oldu. Aslen Samandağ'ın köylüleri olan ve sayıları yaklaşık 5.000'i bulan bu Ermeniler, Fransızlarca götürüldükleri Kıbrıs'taki bu kampta uzun müddet askeri eğitim gördüler. İşgal sonrası Ermeni Lejyonu adıyla bölgeye getirilecek olan bu topluluğun, Fransızların ekonomik temelli programlarının jandarmalığını yapmaları ve Fransız çıkarları doğrultusunda kanalize edilerek bunlardan istifade edilmeleri uygun görülmüştü. Fransa'nın projeleri hayata geçip, sistemin çarklarının işlemeye başlamasıyla da bölgeye getirilen bu Ermenilere, Fransız kontrolünde olmak üzere, bir takım siyasi kazanımlar verilmesi, bunun yanında Ermeni Lejyonu'nun ise bölgede kurulacak Ermeni Ulusal Devleti ordusunun çekirdeğı olacağı vaadedilmişti. Kendi güdümlerinde kurulacak böyle bir devlet sayesinde Fransızlar, Çukurova'nın ve Toros Geçitleri'nin güvenliğınden emin olarak Suriye bölgesinde rahatça işlerine bakabilecekler, ayrıca Suriye'deki Müslümanlarla Çukurova'daki Müslümanların temasının da önüne geçmiş olacaktı. Fakat Ermeni Lejyonu'nun işgal sonrası Fransızların kendilerine çizdiği sınırın içinde kalamaması ve bu bağlamda yaşanan gelişmeler, işbirliğinden beklentilerin farklılığını su yüzüne çıkardı ve bu anlayış

farklılığı git gide daha görünür olmaya başladı. Dolayısıyla taraflar arasında bu çelişki ve uyumsuzluk işgal sonrasında birçok sıkıntıyı da beraberinde getirdi. Ermeni Lejyonu'nun gerek Türklere yönelik intikam hevesleri gerekse Fransızlarca kendilerine verilmesi öngörülen siyasi kazanımları vaktinden önce almak istemeleri süreç içerisinde Fransızlarla Ermenileri karşı karşıya getirecek, taraflar arasındaki ilişkiler her geçen gün gerilecekti. Dolayısıyla bir süre sonra, ilk aşamada Fransız kazanımlarının kas gücü olması planlanan bu Lejyon, süreç içerisinde bölgedeki Fransız çıkarlarını alenen baltalayan bir yapıya evrilecekti. Türk-Fransız yakınlaşmasının işaretleri ortaya çıktığında ise bundan en çok rahatsız olanlar bu Ermeniler olacak ve taraflar arasındaki olası bir anlaşmanın gerçekleşmemesi için çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunacaklardı. Nitekim özellikle 1920 yılı içerisinde Fransız subaylarının Ermeni Lejyonu hakkında arkası gelmeyen şikayetleri, Fransız genelkurmayınca göz ardı edilemeyecek bir seviyeye gelecek, bu suretle Lejyonu'nun tasfiyesine onay vermek durumunda kalacak ve bu durum bir bakıma Fransızların Çukurova'daki Ermeni politikasının iflası manasına da gelecekti.

İngiliz ve Fransızlar Mütarekenin ardından bölgeyi sorunsuzca kontrol altına alabilmek için Türk birliklerinin Toros Dağları'nın kuzeyine çekilmesinde ısrar ettiler ve bunun gerçekleşmesiyle Çukurova şehirlerini birbiri ardına işgal etmeye başladılar. İşgal esnasında ve sonrasında gerek halk gerekse Türk yetkilileri en çok kaygılandıran husus ise Fransızların yanlarında bulunan ve işgale iştirak eden Fransız üniformalı Lejyon askerleri oldu. Bu kaygıların kaynağı ise 1909 ve 1915 yıllarında vilayetteki Türklerle Ermenileri karşı karşıya getiren iç savaş mahiyetindeki olaylardı. Zihinlerde tazeliğini koruyan söz konusu olaylar yüzünden hem halk ve hem de yerel idareciler büyük bir endişe ve tedirginlik duydular. Bu endişelerin haklılığı kısa sürede ortaya çıkacak, işgal sonrası bölgede yaşanan çatışmalar, kavgalar, cinayetler vs. büyük oranda bu Lejyon askerlerince gerçekleştirilecekti. Bunun yanında çeşitli devlet dairelerinin basılması ve buralarda gösterilen zorba tavır yüzünden yerel idareciler, Fransızların gizli bir ajandalarının olduğunu ve bu suretle işgalin salt bir askeri kontrol hüviyetinin çok ötesinde olacağını kısa sürede kavrayacaklardı.

Çukurova'nın işgali ile öngörülen şey sadece nihai barış antlaşması yapılabileceği kadar askeri bir kontrol sağlamak ve asayişin temin olmasına rağmen, kısa süre sonra vaziyet bunun oldukça dışına çıkmış, Adana Vilayeti Fransızlar eliyle sömürgecilik anlayışı çerçevesinde bir şekillendirmeye tabi tutulmak istenmiştir. Bu suretle Fransızlarca "L'Administrateur En Chef" sıfatıyla tüm Adana Vilayeti'nden sorumlu bir "Baş İdareci" Sancak ve kazalara ise "Gouverneur" sıfatıyla "Askeri Valiler" atamışlardır. Ayrıca, çeşitli daire ve kurumlara da "Contrôleur (Kontrolör)" adıyla birer yetkili getirilmiştir. Albay Brémond'un bölgeye gelişi sonrası ise haberleşmeden asayişe, eğitiminden adliyeye kadar birçok alanda Osmanlı iç işlerine müdahale edilmeye başlanmıştır. Bu durum bir müddet sonra en küçük Osmanlı memurlarının tayin ve azillerini belirlemeye kadar gitmiş, valiler ise en alt kadrodaki bir memurun tayin ya da azli iradesinden dahi men edilmiştir.

Fransızlar ve İngilizler işgalin ardından bölgede yeni bir idari taksimat ve yeni bir düzen oluşturdular. Bu taksimat doğrultusunda Çukurova, "Düşman Araziyi Meşgule-i Şimal Mıntıkası Kilikya (Territoires Ennemis Occupés Zone Nord Cilicie)" adını aldı ve İtilaf Devletleri'nin bir işgal sahasına dönüştürüldü. Bu düzenin başına ise İngiliz Kumandan General Allenby tarafından "Baş İdareci" sıfatıyla atanan ve tüm Osmanlı makamlarının üzerinde bir yetkiye haiz Albay Édouard Brémond getirildi. Brémond'un Ermeni tarihi hakkında bir kitap yazacak kadar Ermeni muhibbi oluşu onun zihinsel altyapısını göstermesinin yanında Ermeni Lejyonu'nun cinayetlerine göz yumması ve hatta desteklemesi, kısa süre sonra Çukurova'da yaşanan her türlü olumsuz olayın Brémond'un şahsıyla özdeşleştirilmesi sonucunu da doğurdu. Brémond'un vilayette uygulacağı birçok politikaya da söz konusu zihinsel altyapı temelinde oluşan saik ve motivasyonlar şekil verecekti. Vilayetteki yerel yetkililer de bu durumu kısa sürede kavramış, yaşanan olumsuzlukların kaynağının Brémond olduğunu her fırsatta ifade ederek onun vilayeti bir diktatör gibi yönetmek istediğini söylemişlerdir. Brémond'un Ermenilere karşı olan sempatisi Fransızların çeşitli işgal uygulamalarına da yansımış. işgalin ilk döneminde Ermeni nüfusu Türk nüfustan fazla gösterme adına bir takım zorlama rakamlar ortaya atılmıştır. Bu doğrultuda bölgenin Müslüman nüfusu ırksal temelde ayrılarak "Türkleşmiş Müslüman" şeklinde bir tanımlama bile icat

edilmiştir. Bunun yanında çeşitli bölgelerden Çukurova'ya yönelik sistemli bir şekilde Ermeni muhacir sevki programı uygulanmıştır. Fakat tüm çabalara karşın Ermenilerin bölgede baskın nüfus olmadığı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuş, Fransızlarca yapılan faaliyetler başarıya ulaşmamıştır.

Vilayetin pek çok alanında yapılan müdahaleler, maliye, asayiş, adliye gibi alanlarda birçok tahribatlar meydana getirmiştir. Özellikle vilayet maliyesini denetim altına almak adına yapılan müdahaleler pek çok kesimi mağdur etmiş, başta emekli, dul ve yetimler olmak üzere, maaşların dahi ödenememesine yol açmıştır. Bunun yanında işgal sonrası vilayette enflasyon oldukça üst boyutlara çıkmış, bir süre sonra hayat pahalılığı halk üzerinde git gide hissedilir hale gelmiştir. Vilayetin bayındırlık ve inşaat işlerindeki Fransız kontrolü sebebiyle de pek usulsüzlük ve yolsuzlukların cereyan ettiği çeşitli raporlara yansımıştır. Bunun yanında ödeneğini Adana Vilayeti'nden alan çeşitli kurum ve kuruluşlar da bu süreçte mağdur olmuş, bu kurumların işleyişi üzerinde de zaafiyetler meydana gelmiştir. Bunun yanında vilayetin inzibati yapısı da yapılan müdahalelerle bozulmuş, bu suretle Adana Polis Müdürlüğü lağvedilerek, yerine Adana Sancağı Polis Müdüriyeti adında yeni bir inzibati yapı oluşturulmuştur. Böylece merkez ile kazalar arasındaki inzibati rabıta kısa sürede yok edilmiştir. Yeni kurulan bu yapıya alınacak kadronun belirlenmesi de özel şartlara bağlanmış, vilayetin asayiş ve güvenliğine hizmet etmeyecek, unsurlar arası çatışma ve yanlış anlaşılma ortamı yaratacak çeşitli uygulamalara girişilmiştir. Bu doğrultudaki uygulamalardan en dikkat çeken ise kadro alım sınavlarının Türkçe yanında Ermenice ve Arapça yapılmasının kabulü ve her cemaatin inzibatının aynı din ve millet mensuplarının jandarma ve polisleri tarafından gerçekleştirilmesi kararıdır.

Osmanlı hukuk ve egemenliğine yapılan müdahalelere karşı başta vali olmak üzere, Osmanlı askeri ve mülki yetkilileri çaresiz kalmış, direnmeye kalkanlar ise Fransız işgal yöneticilerinin gazabına uğramıştır. Yerel yöneticilerin direnişinin etkisiz kalışında jandarma kadrolarının tasfiye edilmesi de önemli rol oynamıştır. Bu suretle işgal uygulamalarına karşı yapılan muhalefet, silahlı bir kuvvete dayanmadan sadece kişisel inisiyatif seviyesinde gerçekleşmiştir. Fransız yetkililer, Osmanlı yerel

makamları üzerinde her türlü baskıyı kurarak hepsini sindirmiş, bu suretle hiçbir memur Fransızların onayı olmadan adım dahi atamaz hale getirilmiştir.

Hem halk hem de makamlar üzerinde kurulan bu baskılar, özellikle ahaliye yönelik ardı arkası gelmeyen cinayetler, Çukurova ahalisinde bir aksü'l amel yaratmıştır. Şehirlerin boğucu havasına karşın Toroslar yöresi, kısa süre sonra Ermeni Lejyonu'ndan ve Fransız işgal uygulamalarından bunalan ahalinin bir sığınağı haline gelmiştir. Burada organize olmaya başlayan yerel silahlı gruplar, kısa sürede çevre köylerin diğer sakinleriyle irtibat kurmaya başlamışlardır. Türk-Fransız çatışmasının Toroslar'a sıçramasının ardından bu hareket daha organize bir hal almış ve teşkil edilen bu gruplar müstakbel Kuva-yı Milliye teşkilatının Toroslar'daki çekirdeğini oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Sivas Kongresi'nde belirlenen ve işgaller karşısında izlenecek hareket tarzını ortaya koyan doktrininin sonucunda mevcut Kuva-yı Milliye yapılanması yeniden ele alınmış, kısa süre sonra da Çukurova'da teşkilat yapılmak üzere çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Kilikya Kuva-yı Milliye Kumandanlığı teşkil edilmiş ve bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından atanan Topçu Binbaşı Kemal Bey ve Yüzbaşı Osman Nuri Bey, ilki Kozanoğlu Doğan Bey ve ikincisi de Aydınoğlu Tufan Bey takma adlarıyla Çukurova'da işgal karşıtı örgütlenme için görevlendirilmiştir. Çukurova'da yapılan Kuva-yı Milliye örgütlenmesi kısa zaman içerisinde bölgeye nüfuz etmeye başlamış ve çeşitli kaza ve köylerde teşkilatlar vücuda getirilmiştir. Bu teşkilatların gelişiminde bölgelerdeki çeşitli imam ve din adamları da etkili olmuştur. Örneğin Karaisalı ve Kadirli'deki imamlar Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin oluşumuna önemli katkı sağlamışlardır. Çukurova'da Kuva-yı Milliye teşkilatının halk tarafından benimsenerek kuvvet kazanmasının en önemli sebeplerinden biri Fransızların bölgenin eşraf ve ileri gelenleri üzerinde kurduğu şiddetli baskı olmuştur. Çünkü Çukurova'daki aşiretlerin ve eşrafın bölge ve toplum üzerinde çok eski zamanlardan gelen derin bir nüfuzu ve belirleyici bir gücü vardı ve bu kişiler bölgenin en önemli dinamiklerinin başında geliyorlardı. Bölgede 19. yy'da pamuk tarımının ivme kazanması ve ticari faaliyetlerin dünyaya açılmasıyla bölgenin verimli toprakları

sınırlı sayıdaki eşraf ve aile arasında bölüşüldüğünden bu gruplar oldukça zenginleşmiş ve bölge üzerinde toprağa bağlı, git gide zenginleşen etkin bir zümre haline gelmişlerdi. Hatta Osmanlı Devleti bu toprak ağalarına “Paşa” unvanı vererek onları merkeze bağlı tutma politikası izlemişti. Bunların desteğinden yoksun bir hareketin bölge halkıyla teması ve bütünleşmesinin zor olacağı şüphesizdi. Fransız işgal yöneticileri bölgeye geldikleri andan itibaren toplum nazarında belirleyiciliği yüksek böylesi önemli bir dinamiği dikkate almayarak, bunların etki ve nüfuzunu gözardı etmişler, böylece Çukurova’da Kuva-yı Milliye hareketinin gelişim ve yayılış sürecine dolaylı ve istemsizce katkı sağlamışlardır.

15 Eylül 1919’da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Suriye İtilafnamesi ile İngilizler Çukurova’yı boşaltmış, bu suretle Fransa, bölgede tek etkin işgal gücü haline gelmiştir. İngilizlerin çekilişi sonrası yerel halk üzerinde baskılar daha da artmış, işgal uygulamalarının şiddeti de buna paralel olarak yükselmiştir.

1920 yılı itibariyle Güney Cephesi olarak adlandırılan bölgede, evvela Maraş yöresinde çeşitli çatışmalar başlamış, Fransızların burada aldıkları yenilgi gerçekleştirilen işgal hareketinin planlandığı şekilde yürütülemeyeceğini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Çukurova’daki sıcak çatışmalar genel itibariyle 1920 Mart’ında başlamış ve ilk etapta Toroslar üzerinde ve Batı-Doğu eksenli olarak cereyan etmiştir. Kuva-yı Milliye birlikleri yaptığı operasyonlarla Toroslar yöresinde birçok stratejik demiryolu istasyonunu ele geçirmeyi başarmış, Pozantı zaferi ise bir dönüm noktası olmuştur. Bu andan itibaren Fransızlar mütemadiyen Güney istikametine doğru çekilmeye başlamış, aldıkları yenilgiler sonucu ateşkes talep etmek durumunda kalmışlardır. Ateşkesten en rahatsız olan grup ise işgal sonrası bölgeye getirilen Ermeniler olmuştur.

Pozantı’nın ele geçirilişi sonrası imzalanan yirmi günlük ateşkes Anadolu hareketi için büyük bir başarı olmuş, bu suretle başta Sis olmak üzere birçok yerleşim birimi Fransızlarca tahliye edilmiştir. Gerek Maraş’ta alınan yenilgi, gerek Antep’te yaşanan çatışmalar gerekse Pozantı’yı kaybetmeleri neticesinde Fransızlar, Çukurova’nın tahliyesini ciddi biçimde değerlendirmeye başlamışlardır. Bunun ilk sinyalinin Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa’yı ziyaret eden Suriye ve Kilikya eski Yüksek

Komiseri George Picot vermiştir. Picot burada, Çukurova’da kendilerine sağlanacak bir takım ekonomik ayrıcalıklar karşılığında bölgenin tahliyesinin değerlendirilebileceğini açıkça dile getirmiştir.

Fransızların Çukurova işgalini sonlandırma isteği sadece askeri sebeplere bağlı olmayıp, bunun yanında siyasi ve ekonomik birçok sebebe dayanmaktaydı. Nitekim Kuva-yı Milliye’nin ortaya çıkışı sağlıklı ve sürdürülebilir tarımı imkansız hale getirmişti ve bu sebeple işgalin ikinci yılında dahi arzulanan pamuk miktarından eser yoktu. Dolayısıyla Çukurova’da kaldıkları her geçen gün Fransızların hanesine zarar olarak yazılmaktaydı. Diğer yandan İstanbul’un resmen işgali ve ardından TBMM’nin açılması sonrası Mustafa Kemal Paşa, Fransızlar karşısında sadece askeri başarılarla yetinmeyerek çok yönlü bir diplomasi faaliyeti de yürütmüştü. Kuva-yı Milliye’nin silah ve cephane ihtiyacını temin etmek ve İtilaf bloğuna karşı alternatif üretmek adına ilk olarak Bolşeviklerle temasa geçilmiş ve ardından Moskova ile resmi diyalog kanalları açılmıştır. Bunun yanında İtalya ile çeşitli görüşmeler yapılarak, Fransızlara karşı alternatif çoğaltma yoluna gidilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın tüm bu girişimleri Fransızlarca kaygıyla takip edilmiş, Anadolu’daki Fransız çıkarlarının geleceğinin tehlikeye girmesi ihtimali Fransa’yı gün geçtikçe TBMM’ye yaklaştırmıştır.

Fransızların Ankara ile başlayan yakınlaşmalarına ivme kazandıran bir diğer faktör de Ankara’nın Suriye üzerinde ve Çukurova ile paralel yürüttüğü askeri faaliyetlerdir. Bu faaliyetler sonucu Kuva-yı Milliye’nin etkinliği Suriye ve civarına kadar yayılmış, bizzat Mustafa Kemal Paşa’dan emir alan Şefik Özdemir Bey, Fransızlara karşı faaliyet yürütmüştür. Bu faaliyetler, Fransızların iki ateş arasında kalmasına ve Çukurova ile yeteri derece alakadar olamamalarına yol açmıştır. Fransızların Çukurova’da aldıkları askeri yenilgilerin çoğu da kuvvetlerini çok geniş bir araziye dağıtmak zorunda bulunmalarından kaynaklanmıştır.

Çukurova’da artan Kuva-yı Milliye faaliyetlerine paralel olarak Fransızlar da şehirlerdeki ahaliye yönelik baskı ve tazyiklerini artırmış, bu tazyikler, özellikle Kuva-yı Milliye adına casusluk yapmakla suçladıkları pek çok kimseyi sorgusuz sualsiz kurşuna dizmelerine kadar varmıştır. Bunun yanında Kuva-yı Milliye’ye

destek oldukları iddiasıyla eşraf ve ağalardan bazıları Fransızların kara listesine girmişler ve şiddetli bir takibata uğramışlardır. Yapılan tutuklamaların ötesinde zengin kimselerden ceza adı altında oldukça yüksek meblağlar toplanmış, özellikle Kozan'da Yüzbaşı Taillardat bu sürecin başını çekmiştir.

Fransızlarla TBMM'nin imzaladığı yirmi günlük mütarekenin Fransızlarca bozulması sonucu bölgede çatışmalar yeniden başlamıştır. Türk kuvvetlerinin özellikle şehirlerin kuzeyinde uyguladıkları kuşatma neticesinde Fransızların demiryolu nakliyatına darbe vurulmuş, bu suretle tedarik zinciri işlemez hale getirilmiştir. Bu süreçte başta Yunanlıların giriştikleri yeni taarruz olmak üzere çeşitli sıkıntılar TBMM'yi zora sokmuştur. Fakat aynı süreçte Fransızların da Suriye'de Faysal ile uğraşmak zorunda olmaları Adana Cephesi'ni bir süreliğine nispeten stabil hale getirmiştir.

Demiryolu nakliyatına vurulan darbe ve buna paralel olarak Suriye'deki geçiş hatlarının da Türk destekli gruplarca sabote edilmesi Fransızları oldukça endişeye sevk etmiştir. Bu suretle 1920'nin Eylül'ünde Karataş'a gelen General Gouraud, burada bölgeyi tahliye etme isteğini dile getirmiştir. Fakat bu esnada Fransa'da yaşanan kabine değişikliği Çukurova'nın tahliyesinin kısa bir süre için askıya alınmasına sebep olmakla kalmamış, Fransızlar, bölgede ciddi bir askeri harekate girişmişlerdir. Bu hareketin amacı genel itibariyle şehirleri kuşatan Türk çemberini kırmak, ardından Türk kuvvetlerini kuzeye doğru süpürerek Pozantı ve Toros Tünellerine yeniden hakim olmaktır. Fransızlar bunda belli oranda başarı da sağladılar. Fakat bastıran kış mevsimi, bunun yanında şehirlerde yaşanan malzeme kıtlığı, Fransızların belini büken hususlardı. Bunun yanında 1920 Sonbaharında Yunanistan'da gerçekleşen kabine değişikliği ve ardından Alman taraftarı olarak mimli Konstantin'in tekrar Yunan tahtına çıkması Fransızlarda Yunanistan'a karşı oluşan tepkileri doruğa çıkarmış, bu da dolaylı olarak Çukurova'daki pozisyonlarını yeniden değerlendirmelerinde etkili olmuştur.

1921, Çukurova işgal sürecinin sonuna gelindiğinin iyiden iyiye gün yüzüne çıktığı bir yıl oldu. Bu yılın başlarında Türk kuvvetlerince elde edilen I.İnönü zaferi İtilaf Devletleri'ni Sevr Antlaşması'nın tadili yolunda mesai yapmaya itti. Bu suretle

Londra’da toplanan konferansa, küçük bir temsil krizinin ardından, Bekir Sami Bey başkanlığındaki TBMM heyeti de davet edildi. Bekir Sami Bey bu konferansta Fransız ve İtalyan Başbakanları ile ayrı ayrı birtakım anlaşmalar yaptıysa da bunlar Misak-ı Milli ile bağdaşmadığı gerekçesiyle TBMM’de kabul edilmedi.

TBMM, Bekir Sami Bey’in yaptığı anlaşmaları reddetmesine rağmen Fransızlarla diyalog kanallarını kapatmadı. Bu suretle Hariciye Vekaleti Hukuk Danışmanı Münir (Ertegün) Bey başkanlığındaki bir heyet Adana’ya gönderildi ve Fransızlara yeni bir teklifte bulunuldu. Ayrıca ek mektuplarla Fransızlara verilecek azami imtiyazlar da ortaya kondu.

Münir Bey ile başlayan müzakere süreci Başbakan Briand’ın yakın arkadaşı ve eski bakan Franklin Bouillon’un Ankara’ya gelmesi ile yeni bir safhaya geçti. Bouillon, Ankara’ya gelmesine rağmen hiçbir yetkisi olmadığı için nihai bir anlaşmaya varılamadı. Fakat TBMM tarafından Fransızlara hangi temeller üzerinde anlaşılabilceği yolunda net mesajlar verildi.

Anadolu’da 1921 Temmuz’unda başlayan Yunan taaruzu, TBMM’nin dikkatini bir süreliğine Batı Cephesi’ne çevirmesine sebep oldu. Burada alınan yenilgi sonucu Türk ordusu Sakarya Nehri’nin doğusuna kadar çekildi. Ağustos sonunda başlayan Sakarya Muhaberesi sonucu gelen Türk zaferi, Fransızların zihinlerindeki son tereddütleri de giderdi. İkinci kez ve bu sefer tam yetkiyle Ankara gelen Franklin Bouillon ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey arasında 20 Ekim 1921’de Ankara Anlaşması imzalandı. İmzalanan anlaşma sonucu Çukurova Fransız kuvvetlerince boşaltıldı ve yaklaşık üç senelik bir fasılanın ardından Çukurova tekrar Türk hakimiyetine girmiş oldu.

Çukurova’nın Fransızlarca tahliyesinin başlamasıyla vilayette bulunan başta Ermeniler olmak üzere, çeşitli gayrimüslümler arasında bir göç dalgası başladı. Ankara Anlaşması’nda Ermenilerin güvenliğinin temin edecek özel bir madde olmaması nedeniyle Ocak 1922’ye değin yaklaşık 60.000 Hristiyan Çukurova’yı terk etti. Türk tarafının her türlü güvence ve teminatına karşın söz konusu göçü durdurmak mümkün olmadı. Öte yandan Çukurova’daki Ermenilerin birçoğu tahliye

sebebiyle Fransızlara kızgındı. Çünkü Ermeniler, Fransızların değişen Anadolu, Doğu Akdeniz ve Levant politikaları sonucunda Ermeni politikasını terketmeleri yüzünden bölgede kendilerine kurulması vaadedilen devlete kavuşamamışlar ve Çukurova'yı terkederken duydukları hayal kırıklığını da Fransızlara açıkça ifade etmişlerdi.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- I- Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi
- II- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi
 - a) İstiklal Harbi Kataloğu (İSH)
- III- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
- IV- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
 - a) Bab-ı Ali Evrak Odası (B.E.O)
 - b) Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ.UM. EK)
 - c) Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)
 - d) Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO)
 - e) Hariciye Nezareti Siyasi Siyasi Kısım (HR. SYS)
 - f) Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
- V- Cumhurbaşkanlığı Arşivi

YAYIMLANMIŞ BELGELER VE RESMİ YAYINLAR

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)
1919-1923, Cilt: 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt.II (1906-1938): Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf Ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D)

Osmanlı Belgelerinde 1909 Olayları I: Yay. Haz. Recep Karacakaya vd. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Olayları II: Yay. Haz. Recep Karacakaya vd. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1896-1909) III: Yay. Haz. Recep Karacakaya vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), Yay. Haz. Uğurhan Demirbaş vd., Vol.2, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2003.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet

Hadisat

İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni

Le Figaro

Le Monde Illustré Noël

Le Temps

Peyam-ı Sabah

Tasvir-i Efkar

Yeni Mersin

Yeni Tasvir-i Efkar

HATIRALAR VE SEYAHATNAMELER

ARALOV, Semyon

Gözleri Çeliktendi Bir Sovyet Diplomatının Türkiye

İvanoviç:

Anıları, Ulus Yayınevi, İstanbul 2006.

ASAF, Mehmet: **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım**,
Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Türk Tarih
Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

ARIKOĞLU, Damar: **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası,
İstanbul 1961.

BARKER, William **Lares and Penates: Cilicia and Its Governors**,
Burckhardt: Ingram Cooke, and Co. London 1853.

BRÉMOND, Édouard: **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Nationale, Paris
1921.

_____: **Le Hedjaz Dans La Guerre Mondiale**, Payot, Paris
1931.

_____: **Notes Historiques et Géographiques Sur**
L'Arménie, Imprimerie El-Maaref, Kahire
1918.

Cemal Paşa: **Hatıralar**, Yay: Haz: Alpay Karabacalı,
Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

DALKIR, Recep:

Yiğitlik Günleri Milli Mücadele’de

Çukurova, T.T. Postası Matbaası, İstanbul

1961.

Gazi Mustafa Kemal:

Nutuk-Cilt: II (1920-1927), Devlet Matbaası,

İstanbul 1934.

KANSU, Mazhar Müfit:

Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le

Beraber II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları,

Ankara 2009.

KARABEKİR, Kazım:

İstiklal Harbimiz 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları,

İstanbul 2008.

Tekelioğlu Sinan Bey:

Kuva-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan

Bey’in Günlüğü, Genelkurmay Personel

Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt

(ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Yay. Haz.

Mahmut Yüksel Canbaz, İbrahim Kılıç, Ankara

2012.

LANGLOIS, Victor:

Voyage Dans La Cilicie et Dans Les

Montagnes Du Taurus: Exécuté Pendant Les

Années 1852-1853, Librairie de Benjamin

Duprat, Paris 1861

- Menemencioğlu Ahmet Bey: **Menemencioğulları Tarihi**, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal: **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- ÖZOĞUZ, Esat: **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934.
- ŞALVUZ, İsmail Ferahim: **Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)**, Günümüz Türkçesine Sadeleştiren: Halil Atılgan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- TUFAN, Osman: **Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul 1998.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat: **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

KİTAPLAR

39'uncu Mekanize **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu,**
Piyade Tugay Komutanlığı Yay.Haz:39'uncu Mekanize Piyade TugayKomutanlığı
Tarih Araştırma Tarih Araştırma Grubu, 39'uncu Piyade Tugay
Grubu: Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2009.

Ahmed Cevdet Paşa: **Maruzat**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı
Yayınları, İstanbul 1980.

AKŞİN, Sina: **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**
1789- 1980 1.Cilt, Yenigün Haber Ajansı Basın
ve Yayıncılık, İstanbul 1997.

_____: **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge
Kitabevi, Ankara 2017.

AKYÜZ, Yahya: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**
(1919-1920), Türk Tarih Kurumu Yayınları,
Ankara 1988.

ARMAOĞLU, Fahir: **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Timaş
Yayınları, İstanbul 2015.

AVAGYAN, Arsen – **Ermeniler ve İttihat Terakki**, Aras Yayıncılık,
MINASSIAN, Gaidz F: İstanbul 2013

AYTEKİN, Halil: **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

BARR, James: **Kırmızı Çizgi: Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul 2016.

BRÉZOL, Georges: **Les Turcs Ont Passé Là... Recueil de Documents, Dossiers, Rapports, Requêtes, Protestations, Suppliques et Enquêtes Établissant La Vérité Sur Les Massacres D'Adana en 1909**, Paris 1911.

CLEVELAND, William L: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.

Comite Central Syrien : **La Question Syrienne Exposée Par Les Syriens**, Paris 1919.

ÇELİK, Kemal: **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

DEMİR, Yaşar: **Fransa'nın Yakındoğu Politikaları: Suriye ve Hatay**, Mostar Yayınları, İstanbul 2013.

ENER, Kasım: **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi,**
Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

_____: **Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir**
Bakış, Hürsöz Yayıncılık, Adana 1990.

ESİRGİN, Seda Örsten: **Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu**
Hizmeti İmtiyazları, Turhan Kitapevi Yayınları,
Ankara 2012.

ERDEHA, Kamil: **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler,** Remzi
Kitapevi, İstanbul 1975.

France État-Major Des **Les Armées Françaises Dans La Grande** Armées
Service Historique: **Guerre,** Tome IX, 1er Volume, Imprimerie
Nationale, Paris 1930-1939.

FROMKİN, David: **Barışa Son Veren Barış,** Çev: Mehmet Harmancı,
Epsilon Yayınları, İstanbul 2008.

GONTAUT-BIRON **Comment La France S'est Installée En Syrie**
Roger de: **(1918-1919),** Plon Nourrit, Paris 1923.

GÜÇLÜ, Yücel: **Armenians And The Allies in Cilicia 1914-1923**, The University of Utah Press, Salt Lake City 2010.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan: **Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

GÜRBÜZ, Cenani: **Milli Mücadele’de Develi Ve Ermeniler**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

GÜVEN, Cemal: **Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri**, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.

HATİPOĞLU, Süleyman: **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.

HOWARD, Harry N: **Türkiye’nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)**, Çev: Salih Sabit Togay, Yay. Haz: Mustafa Çufalı; Veysel Bilgiç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

KHOURY, Philip Shukry: **Syria and The French Mandate: The Politic of Arab Nationalism 1920-1945**, Princeton University Press, New Jersey 1989.

KILINÇKAYA, Derviş: **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

KISACIK, Teyfik – **Bağdat Berlin Hattında Kırılma Noktası Beledik**
İŞİSAĞ, Ahmet Nadir: **Toros Tünelleri**, Siemens, Ankara 2014.

Kurtuluş Savaşında İçel **Kurtuluş Savaşında İçel**: Anonim (Yayına Haz:
Tarihini Yazma Komitesi: Kurtuluş Savaşında İçel Tarihini Yazma Komitesi),
Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gazileri cemiyeti
Mersin Şubesi Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul
1971.

LOTI, Pierre: **La Mort De Notre Chère France En Orient**,
Calmann-Levy, Editeurs, Paris 1920.

MATTEI, Jean-Louis: **Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

- NEVİNS, Allan – **ABD Tarihi**, Çev: Halil İnalçık, Doğubatı Yayınları, Ankara 2015.
- COMMAGER, Henry
Steele:
- NUBAR, Boghos: **Population De La Cilicie Avant La Guerre**, Imprimerie H. Turabian, Paris 1920.
- ORTAYLI, İlber: **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.
- ÖZDEMİR, Biltekin: **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- PAMUK, Şevket: **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990.
- REDAN, Pierre: **La Cilicie et Problème Ottoman**, Paris 1921.
- ROHRBACH, Paul: **Hatt-ı Saltanat-Bağdad Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331.
- SARINAY, Yusuf - **1909 Adana Ermeni Olayları**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KARACAKAYA, Recep:

SEZEN, Tahir: **Osmanlı Yer Adları**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017.

SOYSAL, İsmail: **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

TANSEL, Selahattin: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I. Cilt**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Yayınları, Ankara 1973.

_____: **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar III**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

T.C. Dışişleri Bakanlığı
Araştırma ve Siyaset
Planlama Genel
Müdürlüğü: **Kurtuluş Savaşımız (1919-1922): Türkiye Dış Araştırma ve Siyaset Politikasında 50 Yıl**, (Yay. Haz. Belirtilmemiş), Ankara 1973

TEKİN, Mehmet: **Hatay Tarihi**, Atatürk Kültür Merkezi başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

TOKSÖZ, Meltem: **Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: The Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908**, Brill, Leiden-Boston 2010.

TOPRAK, Zafer: **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2017.

TOROS, Taha: **Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

TURABIAN, Aram: **Les Volontaires Arméniens Sous Les Dreapaux Français**, Imprimerie Nouvelle (Association Ouvriere), Marseille 1917.

TURABIAN, Hagop: **Délégation De La République Arménienne: L'arménie Et La Question Arménienne, Avant, Pendant Et Depuis La Guerre**, Imprimerie Turabian, Paris,1922.

Türk İstiklal Harbi
IV. Cilt Güney
Cephesi: Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Türk İstiklal Harbi
VI ncı Cilt İstiklal
Harbinde Ayaklanmalar
(1919-1921): Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

ULUSOY, Mümtaz: **İstiklal Harbi'nde 2 inci Kolordu (1918-1921)**, Yay.
Haz. Ahmet Tetik; Şeyda Büyükcan, Genelkurmay
Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları,
Ankara 2006.

UMAR, Ömer Osman: **Osmanlı Yönetimi Ve Fransız Manda İdaresi
Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma
Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

URAS, Esat: **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge
Yayınları, İstanbul 1976.

VARLIK, Bülent: **Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi**, TİB Yayınları,
Ankara 1977.

WERFEL, Franz: **Musa Dağ'da 40 gün**, Çev: Saliha Nazlı Kaya, Belge
Yayınları, İstanbul 2019.

YAVUZ, Bige: **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**,
Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

YESEYAN, Zabel: **Yıkıntılar Arasında**, Çev: Kayuş Çalıkman Gavrilof,
Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.

ZEIDNER, Robert: **The Tricolor Over- The Taurus: The French in Cilicia And Vicinity 1918-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

MAKALELER

ADA, Turhan: “Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti’nin Sovyet Politikası (1920-1922)”, **Belleten**, C. LXXXII, Sayı.295, Aralık 2018, ss.1077-1152.

ALAGÖZ, Cemal: “Coğrafya Gözüyle Hatay”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı. 2, Ankara 1944, ss.203-216.

ALKAN, Mustafa: “Adana’nın İdari Yapısı (1516-1923)”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl.9, Sayı.24, Yaz 2005, ss.253-266.

ANDREWS, C.M. – “The French Colonial Party and French Colonial War Aims 1914-1918”, **The Historical Journal**, Vol. 17, No.1 (Mar., 1974), pp. 79-106.

_____: “French Business and The French Colonialists”, **The Historical Journal**, Vol. 19, No. 4 (Dec., 1976), pp. 981-1000.

AVANAS, Ahmet: “Mütareke Başlarında 2.Ordunun Konya’ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. 8, Sayı.23, Ankara, Mart 1992, ss.373-380.

BORDEAUX, Henry: “Nos Missions D’Orient”, **Le Monde Illustré Noël**, 13 Aralık 1919, sayı: 3234.

BOZKURT, Abdurrahman: “İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt.26, Sayı.76, Ankara, Mart 2010, ss.27-54.

_____: “Sykes-Picot Antlaşması ile İşgal Edilmesi Planlanan Düşman (Osmanlı) Topraklarının Yönetimi’ne Dair 30 Eylül 1918 Tarihli Geçici Antlaşma (Modus Vivendi)”, **İmparatorluklar Çağına Veda**, Ed.Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, İstanbul 2019, ss.9-33.

BRUNSCHWIG, Henri: “Le Parti Colonial Français”, **Revue Française D'histoire D'Outre-Mer**, Tome 46, N°162, Premier Trimestre 1959. pp. 49-83.

ÇELEBİ, Mevlüt: “Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, **90.Yılında Milli Mücadele Sempozyunları Bildiriler**, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, ss.169-194.

DE VILMORIN, Pierre: “La Culture Du Cotonnier En Cilicie”, **Revue De Botanique Appliquée et D'agriculture Coloniale**, 4e année, Bulletin n°30, 29 Février 1924. pp. 109-119.

DÉDÉYAN, Gérard: “Le Colonel Louis Romieu (1872-1943), La Légion Arménienne, et Le Mandat Français Sur La Cilicie (1919-1921)”, **Bulletin de L'Académie des Sciences et des Lettres de Montpellier**, XLIX, 2018, pp.1-7.

DEMİRTAŞ, Bahattin : “Büyük Güçlerin Ortadoğu Mücadelesinde Osmanlı Demiryolları”, **Sykes – Picot'nun Yüzüncü Yılında Türkiye ve Ortadoğu -Uluslararası Sempozyumu Bildiriler 12-13 Mayıs 2016**, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 2018, ss.78-89.

DUMAN, Olcay Özkaya: “Bir Orta Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-1861)”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.3, Sayı.5, Erzurum, 2006, ss.1-15.

DUMONT, Paul: “1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu’nun Islahı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı.10-11, İstanbul 1979-1980, ss.368-394.

ERASLAN, Cezmi: “Ermeni Propagandaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001 Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, ss.77-105.

ERDEM, Sargon: “Adana”, **DİA**, Cilt. I, ss.349-353.

FISHER, John: “Syria and Mesopotamia in British Middle East Policy in 1919”, **Middle Eastern Studies**, Taylor & Francis, Ltd. Apr., 1998, Vol.34, No. 2 (Apr., 1998), pp. 129-170.

GAUIN, Maxime:

“Stratejik Tehditler ve Tereddütler: Kilikya’da Karaya Çıkarma Operasyonları ve Projeleri ve Osmanlı Ermenileri (1914-1917)”, **19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu: Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık- Yeni Arayışlar: Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, İstanbul, 5-7 Ocak 2015**, 2.cilt, Yay. Haz. Fatih Sancaktar vd., Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul 2015, ss.958-981.

_____:

“Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi’nden İtibaren Lozan Antlaşması’na Kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı.49, Aralık 2004, ss.159-186.

GENÇ, Şeref:

“İşgalde Mersin: ’Fransızların Hükkam ve Mehakimi Askeriyeleri”, **Yeni Mersin**, 5 Şubat 1946.

_____:

“İşgalde Mersin, ‘İngiliz Askerlerinin Mersin’e Çıkışı”, **Yeni Mersin**, 29 Aralık 1945.

_____:

“İşgalde Mersin: Kilikya ve İstihbarat”, **Yeni Mersin**, 3 Şubat 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: İşgalde Yolculuk”, **Yeni Mersin**, 10 Şubat 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Fransızlar İstilacı, Sömürgeci Ruh ile İşbaşında”, **Yeni Mersin**, 9 Ocak 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: İç ve Dış Düşmanlar”, **Yeni Mersin**, 10 Ocak 1946.

_____ : ‘İşgalde Mersin: Fransızların Hükkam ve Mehakimi Askeriyeleri”, **Yeni Mersin**, 5 Şubat 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Ticaret Mahkemesi ve Hakem Komisyonu”, **Yeni Mersin**, 8 Şubat 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Serjan Patini ve Emniyet”, **Yeni Mersin**, 2 Şubat 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Jandarma Teşkilatı ve Gizli Başarıları”, **Yeni Mersin**, 25 Ocak 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Türkler Aleyhine Tahrıklar”, **Yeni Mersin**, 11 Ocak 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Türkler Aleyhinde Cemiyetler”, **Yeni Mersin**, 13 Ocak 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Düşman Askerleri”, **Yeni Mersin**, 15 Mart 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Esliha Teslimi”, **Yeni Mersin**, 21 Mart 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Kilikya’nın Mukadderatı İçin Araya Müracat I”, **Yeni Mersin**, 22 Mart 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Kilikya’nın Mukadderatı İçin Araya Müracat III”, **Yeni Mersin**, 24 Mart 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Kilikya’nın Mukadderatı İçin Araya Müracat IV”, **Yeni Mersin**, 26 Mart 1946.

_____: “İşgalde Mersin: İngilizlerin Kilikya’yı Fransızlara Bırakarak Ayrılmaları IV”, **Yeni Mersin**, 9 Nisan 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: İngilizlerin Kilikya’yı Fransızlara Bırakarak Ayrılmaları III”, **Yeni Mersin**, 6 Nisan 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Tezahürat ve Merasimler”, **Yeni Mersin**, 30 Nisan 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar I”, **Yeni Mersin**, 5 Mart 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar II”, **Yeni Mersin**, 6 Mart 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar III”, **Yeni Mersin**, 7 Mart 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar IV”, **Yeni Mersin**, 8 Mart 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Mesken ve İcar V”, **Yeni Mersin**, 9 Mart 1946.

_____ : “İşgalde Mersin: Esleha Teslimi I”, **Yeni Mersin**, 17 Mart 1946.

_____: “İşgalde Mersin: Esleha Teslimi II”, **Yeni Mersin**, 20 Mart 1946.

_____: “Kara Günlerin Hatıraları: Vital Strumza’nın Ardından”, **İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni**, Şubat 1997, Sayı: 56, ss.20-21.

GRATIEN, Chris: “The Sick Mandate of Europe: Local and Global Humanitarianism in French Cilicia 1918-1922”, **Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association**, Vol. 3, No. 1, May 2016, pp.165-190.

GÜMÜŞSOY, Emine: “1860-1861 Cebel-i Lübnan İsyanı ve Osmanlı Devleti”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı.12, Yıl.6, Ağustos 2008, ss.67-83.

HALAÇOĞLU, Yusuf: “Adana”, **DİA**, Cilt.1, ss.349-353.

JACKSON, Simon: “ ‘WHAT IS SYRIA WORTH?’ The Huvelin Mission, Economic Expertise and the French Project in the Eastern Mediterranean, 1918-1922”, **La Revue Monde(s)**, 2013/2 N° 4, Pages 83 à 103.

JAESCHKE, Gotthard: “İskenderun ve Antakya Halis Türk Yurdudur”,
Cumhuriyet, 11 Ocak 1937.

_____: “İskenderun Sancağı Nasıl Müstakil Olmuştur?”,
Cumhuriyet, 13 Ocak 1937.

KAPLAN, Sam: “Documenting History, Historicizing Documentation:
French Military Officials' Ethnological Reports on
Cilicia”, **Comparative Studies in Society and
History**, Vol. 44, No. 2 (Apr., 2002), pp. 344-369.

KARLANGIÇ, Osman: “Mısırlı İbrahim Paşa Döneminden Birinci Dünya
Savaşı Sonlarına Kadar Adana’da İşçilerin Serüveni
(1832-1918)”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt.4,
Sayı.2, Ağustos 2018, ss.75-88.

KESER, Ulvi: “Doğu Lejyonu (Legion d’Orient) ve Güney
Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)”, **Milli
Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler,
Gaziantep, 25-27 Aralık 2013**, Yay. Haz: Erdem
Ünler; Orhan Neçare; Yunus Emre Tansü; Mehmet
Biçici, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara
2015, ss.83-125.

- KILIÇ, Orhan: “Ocaklık”, **DİA**, Cilt.33, ss.317-318
- KOCA, Halil – “Ulaşım Coğrafyası Açısından Gülek Boğazı”, **Doğu**
ÖZDEMİR Ünal – **Coğrafya Dergisi**, Eylül 2005, Sayı.14: ss.7-30.
ŞAHİN, İ. Fevzi:
- KOCAŞOĞLU, Osman “Osman Muzaffer Anlatıyor”, **Kuvayı Milliye**
Muzaffer: **Dergisi**, Sayı.51, Adana, Kasım 1964, s.16-17.
- KONİ, Hasan: “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması Hakkında Bir
Belge”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi**
Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, , Ankara, Sayı.2,
Kasım 1988, ss.223-239.
- KÖSE, İsmail: “I. Dünya Savaşı’nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve
Boğazlar’ın Rus Çarlığı’na Bırakılması (Mart-Nisan
1915)”, **bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler**
Dergisi, 89, 1-27.
- KÖSE, Metin Ziya: “Kozanoğulları”, **DİA**, Cilt. EK-2, ss.79-80
- KURAT, Yuluğ Tekin: “Mustafa Kemal’s Instructions (An Intercepted and
Decyphered Telegram) To Bekir Sami in London – A
Reassessment Of The London Conference (21February-

12 March 1921) And Its Immediate Consequences’’

Belleten, C.XLVIII, S.189-190, Ocak-Nisan 1984,
ss.55-88.

LE LANNOU, Yves:

“Gendarmes Français En Cilicie (1918-1922)’’,

Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et

Le Monde Turco-Iranien, N°28, Juin-Décembre

1999, pp. 187-206.

LE PAUTREMAT, Pascal: “La Mission Du Lieutenant-Colonel Brémond Au

Hedjaz, 1916-1917’’, **Guerres Mondiales et Conflits**

Contemporains, Presses Universitaires de France,

2006/1 n° 221 pages 17 à 31.

METİNTAŞ, Mustafa

“Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet

Yahya:

Meclisi’nde Tartışılması’’, **Eskişehir Osmangazi**

Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma

Merkezi Yakın Tarih Dergisi, Cilt.2 Sayı.5, 2009,

ss.1-26.

_____:

“Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal

Ve Sosyal Olaylar Ve Türkiye-Fransa İlişkileri,’’

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Dergisi, Cilt.4, Sayı.1, 2019, ss.78-112.

MOUMDJIAN, “Cilicia Under French Administration: Armenian Aspirations, Turkish Resistance, and French Stratagems”, In **Armenian Cilicia (UCLA Armenian History and Culture; Historic Armenian Cities and Provinces**, Ed. Richard G. Hovannisian and Simon Payaslian, Mazda Publishers, California 2008, ss.457-494.

OKUR, Mehmet Akif: “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, Kış Sayısı 2009, Sayı. 48, ss.137-153.

ÖZDEMİR, Şefik: “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir’in Hatıraları: Suriye’nin Milli Mücadelesine Türklerin Yardımı”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1937.

_____: “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir’in Hatıraları: Suriye Hareketi Büyük Şeften Direktif Alıyordu”, **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1937.

_____: “Ayıntab Müdafilerinden Özdemir’in Hatıraları: Fransız Kuvvetleri Suriye’yi İşgal Etmişti”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1937.

ÖZTOPRAK, İzzettin: “Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları”,
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 8, Sayı 22,
Ankara, Kasım 1991, ss.117-139.

SEYFELİ, Erol: “Milli Mücadelenin ‘İlk Kurşun’unun Hatay’da
Atılması ve Mustafa Kemal Paşa’”, **Atatürk
Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt.12, Sayı.35, Ankara,
Temmuz 1996, ss.397-405.

SHAW, Stanford J: “Ermeni Lejyonu ve Kilikya’daki Ermeni
Topluluğu’nun Tahribatı’’, **Osmanlı’nın Son
Döneminde Ermeniler**, Türkiye Büyük Millet Meclisi
Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ed: Türkkaya
Ataöv, Ankara 2002, ss.149-194.

SEURAT, Michel: “Le Rôle De Lyon Dans L’installation Du Mandat
Français En Syrie: Intérêts Économique Et Culturels,
Lutttes D’Opinion (1915-1925)’’,**Bulletin D’Etudes
Orientales**, Institut Français Du Proche-Orient, T. 31
(1979), pp. 129-165.

SOYSAL, İsmail: “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)’’,
Belleten, C. XLVII, S. 188, Ekim 1983, ss.959-1044.

SÜKAN, Bige: “‘İmparatorluk’tan Cumhuriyete Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı’”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 54, Bahar 2014, ss.195-222.

SÜMER, Faruk: “‘Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar’”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, Ankara 1963, ss.1-98.

TACHJIYAN, Vahé: “‘Adana Ermenileri: Milliyetçi İdeolojilerle Ters Düşen Bir Kimlik’”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı. 191, Kasım 2009, ss.55-69.

_____ : “‘Du Rapatriement En Cilicie Au Nouvel Exode Vers La Syrie et Le Liban’”, **Les Arméniens 1917-1939: La Quête d’Un Refuge**, Ed: Raymond Kévorkian, Lévon Nordiguian, Vahé Tachjian, Renunions Des Musées Nationaux, Paris 2007, ss.40-53.

TAMDOĞAN, Işık: “‘Nezir ya da XVIII. Yüzyıl Çukurovası’nda Eşkıya, Göçebe ve Devlet Arasındaki İlişkiler’”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı.21, 2006, ss.135-146.

TOKSÖZ, Meltem: “Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19.Yüzyılda Çukurova”, **Kebikeç Dergisi**, Sayı.21, 2006, ss.97-110.

_____ : “Adana Ermenileri ve 1909 ‘İğtişası’ ”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Sayı.5, Bahar 2007, ss.147-157.

TOPRAK, Zafer: “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova’da Emek ve Sermaye”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı.191, Kasım 2009, ss.70-76.

TÜRKMEN, Zekeriya: “Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt.16, Sayı. 47, Ankara, Temmuz 2000, ss.395-419.

UZUN, Efkan: “Gülek Boğazı, Tarihi ve Stratejik Önemi”, **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, Kış 2017, ss.32-55.

VARNAVA, Anrekos: “French And British Post-War İmperial Agendas And Forging An Armenian Homeland After The Genocide: The Formation Of The Legion D’Orient In October 1916”, **The Historical Journal**,57, 4 (2014), pp.997-1025.

YAVUZ, Bige: “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 23, Ankara, Mart 1992, ss.273-309.

YAVUZ, Fikrettin – “İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Berlin Kongresi’ne İSKEFİYELİ, Gönderdiği Heyetin Avrupa’daki Faaliyetleri”, **Belleten**, Zeynep: C.LXXXIV, S.299, Nisan 2020, ss.357-398.

YAVUZ, Nuri: “Fırka-i Islahiyye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, **Akademik Bakış**, Cilt. 5, Sayı. 10, Yaz 2012, ss.113-127.

YAVUZ, Ünsal: “Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM’nin Açılışının Dış Etkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt. V, Sayı.13, Ankara, Kasım 1988, ss.195-221.

YILDIRIM, Cihat: “I. Tbm Hükümeti’nin İlk Uluslararası Anlaşması: ‘20 Günlük Muvakkat Mütareke’ ”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı. 5, 2011, ss.39-56.

YILMAZ, Hadiye: “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Milli Mücadele Döneminde Suriye ve Irak”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl.10, Sayı. 20, Güz 2014, Ankara, ss.289-306.

YİĞİT, Fatma Akkuş: “Ramazanoğulları Beyliği’nin Kuruluşu”, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt.7, Sayı.13, Kış 2013, ss.209-232.

YORULMAZ, Şerife: “Çukurova’da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı.35, Ankara, Mayıs 2005, ss.345-373.

_____: “Çukurova’da Sanayileşmenin Öncülerinden Rasim Bey (Dokur) İplik ve Dokuma Fabrikası”, **Mersin Sempozyumu 19-22 Kasım 2008 Bildiriler**, Cilt.3, Ed. Yüksel Özdemir, Güven Ofset, Mersin 2009, ss.2240-2264.

JULIEN, Zarifian: “La Montee du Kemalisme en Cilicie. 1919-1920: L’administration Française du Sandjak de Kozan Face au Natiolisme Turc”, **Cahiers D’etudes Sur La Mediterranee Orientale et Le Monde Turco-Iranien**, 2004, No.38, pp.235-260.

TEZLER

AYDOĞDU, Murat: “Mütareke Döneminin Son İstanbul Hükümeti-Son Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti-(21 Ekim 1920- 4 Kasım

1922)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ÇANLI, Mehmet: “‘Milli Mücadele’de Uygulanan Askeri Strateji”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, 2019.

GAUIN, Maxime: “‘The Relations The French Republic And The Armenian Committees, From 1918 To 1923’”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

KARSANDIK, Özlem: “‘Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)’”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

YILMAZ, Yahya: “‘Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in Hatay’ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi faaliyetleri (1918-1974)’”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

KIR, Semra: “‘Milli Mücadele Döneminde Dörtyol ve Çevresi’”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara
Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

ÜNLÜ, Tülin Selvi: “19.Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi”, **Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi**, Mersin, Mersin Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, 2007.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://doi.org/10.3406/cemot.1999.1496> (Erişim Tarihi: 28 Mart 2018)

www.jstor.org/stable/3879450 (Erişim tarihi: 26 Eylül 2018).

www.jstor.org/stable/41604664 (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2018).

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876->

[k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/](https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/) (Erişim tarihi: 22 Şubat 2020)

<https://www.britannica.com/science/nitrocellulose> (Erişim Tarihi: 2 Temmuz 2020)

<http://www.kozan.bel.tr/?/kozan1> (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2020)

<https://www.yuksel.net/tr/projeler/tum-projeler/ulam-projeleri/476-ankara-pozant-otoyolu-kemerhisar-eminlik-aras> (Erişim Tarihi- 7 Ağustos 2020)

<http://www.botekcorp.com/tr/projeler/otoyollar-ve-devlet-yollar%C4%B1/pozanti-tarsus-mersin-otoyolu-in%C5%9Faati-kontroll%C3%BCk-ve-m%C3%BChendislik-hizmetleri/> (Erişim Tarihi-7 Ağustos 2020)

Carte de Cilicie et Ses Environs [Document cartographique] / Dressée Par H. J. Basmadjian, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb407274315> (Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2020)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mersin/gezilecekyer/brahim-pasa-tabyalari> (Erişim Tarihi-12 Ağustos 2020)

Salt Araştırma, İstatistkler, Adana Vilayeti ve Civarının Etnografik Haritası (Ölçek 1: 800.000), <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/100294> (Erişim Tarihi: 13 Ağustos 2020).

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1183439s> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2020)

<https://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.3.1.10> Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2020).

https://www.persee.fr/doc/jatba_0370-3681_1924_num_4_30_4147 (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2020)

<https://www.jstor.org/stable/4283941> (Erişim Tarihi. 3 Ekim 2020).

www.jstor.org/stable/2638334 (Erişim Tarihi: 5 Ekim 2018)

https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_2004_num_38_1_1751 (Erişim Tarihi: 17 Ekim 2020).

Ferdinand-Jean –Jacques de Bon. https://data.bnf.fr/fr/16275614/ferdinand_de_bon/ (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2020)

<https://jadesaab.com/a-100-year-break-up-722e36f18e27> (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2020)

<http://www.kolin.com.tr/projeler/bitene-projeler/ulastirma-ve-altyapi/ankara-pozanti-otoyolu-eminlik-ciftehan-kesimi.html> (Erişim Tarihi: 2 şubat 2021)

